

Наукoвi перспективи
Видавничa група

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

*v rámci publikační skupiny
Scientific Publishing Group*

***Svazek XLV mezinárodní
kolektivní monografie***

*Česká republika
2024*

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Česká republika)
Středoevropský vzdělávací institut (Bratislava, Slovensko)
Národní institut pro ekonomický výzkum (Batumi, Gruzie)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazachstán)
Institut filozofie a sociologie Ázerbájdžánu Národní akademie věd
(Baku, Ázerbájdžán)
Institut vzdělávání Ázerbájdžánské republiky (Baku, Ázerbájdžán)
Batumi School of Navigation (Batumi, Gruzie)
Regionální akademie managementu (Kazachstán)
Veřejná vědecká organizace „Celokrajinské shromáždění lékařů ve veřejné správě“
(Kyjev, Ukrajina)
Nevládní organizace „Sdružení vědců Ukrajiny“ (Kyjev, Ukrajina)
Univerzita nových technologií (Kyjev, Ukrajina)

v rámci publikační skupiny Publishing Group „ Vědecká perspektiva “

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Česká republika
2024

International Economic Institute s.r.o. (Czech Republic)
Central European Education Institute (Bratislava, Slovakia)
National Institute for Economic Research (Batumi, Georgia)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)
Institute of Philosophy and Sociology of Azerbaijan National Academy of Sciences
(Baku, Azerbaijan)
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan (Baku, Azerbaijan)
Batumi Navigation Teaching University (Batumi, Georgia)
Regional Academy of Management (Kazakhstan)
Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public
Administration" (Kyiv, Ukraine)
Public Organization Organization "Association of Scientists of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)
University of New Technologies (Kyiv, Ukraine)

within the Publishing Group "Scientific Perspectives"

MODERN ASPECTS OF SCIENCE

45- th volume of the international collective monograph

Czech Republic
2024

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

<https://doi.org/10.52058/45-2024>

UDC 001.32: 1/3] (477) (02)
C91

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika
Zveřejněno rozhodnutím akademické rady

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Zápis č. 129/2024 ze dne 8. červenec 2024)

Monografie jsou indexovány v mezinárodním vyhledávači Google Scholar

Recenzenti:

- Karel Nedbálek** - doktor práv, profesor v oboru právo (Zlín, Česká republika)
Markéta Pavlova - ředitel, Mezinárodní Ekonomický Institut (Praha, České republika)
Iryna Zhukova - kandidátka na vědu ve veřejné správě, docentka (Kyjev, Ukrajina)
Yevhen Romanenko - doktor věd ve veřejné správě, profesor, ctěný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Humeir Huseyn Akhmedov - doctor of pedagogical sciences, professor (Baku, Azerbajdžán)
Oleksandr Datsiy - doktor ekonomie, profesor, čestný pracovník školství na Ukrajině (Kyjev, Ukrajina)
Jurij Kijkov - doktor informatiky, dr.h.c. v oblasti rozvoje vzdělávání (Teplice, Česká republika)
Vladimír Bačišin - docent ekonomie (Bratislava, Slovensko)
Peter Ošváth - docent práva (Bratislava, Slovensko)
Oleksandr Nepomnyashy - doktor věd ve veřejné správě, kandidát ekonomických věd, profesor, řádný člen Vysoké školy stavební Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Dina Dashevská - geolog, geochemik Praha, Česká republika (Jeruzalém, Izrael)

Tým autorů

C91 Moderní aspekty vědy: XLV. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. str. 542

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie obsahuje publikace o: utváření a rozvoji teorie a historie veřejné správy; formování regionální správy a místní samosprávy; provádění ústavního a mezinárodního práva; finance, bankovníctví a pojišťovnictví; duševní rozvoj osobnosti; rysy lexikálních výrazových prostředků imperativní sémantiky atd.

Materiály jsou předkládány v autorském vydání. Autoři odpovídají za obsah a pravopis materiálů.

© Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024
© Publishing Group „Vědecká perspektiva“, 2024
© autoři článků, 2024

OBSAH

PŘEDMLUVA

ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA

§1.1 ВІЙСЬКОВИЙ РЕЗЕРВ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ (Вербовенко О.П., Генеральний штаб Збройних Сил України, Романенко Є.О., Генеральний штаб Збройних Сил України).....10

§1.2 РОЗШИРЕННЯ ПІДСТАВ ДЛЯ РОЗКРИТТЯ БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ ЗА ЗАПИТАМИ МІН'ЮСТУ ТА АРМА (Романенко Є.О., Генеральний штаб Збройних Сил України, Федосова В.Е.).....20

§1.3 ГЕОСТРАТЕГІЧНІ ГРАВЦІ СУЧАСНОГО КІБЕРПРОСТОРУ. ЗАГРОЗИ, ВИКЛИКИ, НАСЛІДКИ (Живило Є.О., ННІ «Інститут державного управління» ХНУ імені В.Н. Каразіна).....29

§1.4 ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ (Махнюк В.М., Державна установа "Інститут громадського здоров'я ім. О. М. Марзєєва НАМН України", Махнюк В.В., Державний податковий університет, Васильєва О.І., Державний податковий університет, Потій О.О., Київський медичний університет, Фітаров В.С.).....64

§1.5 МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД НА ПРИКЛАДІ НІМЕТЧИНИ (Шпак Ю.В., Державний університет «Житомирська політехніка»).....91

ODDÍL 2. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

§2.1 DEVELOPMENT OF CIRCULAR AND BLUE ECONOMIES IN AGRICULTURE AS A COMPONENT OF THE APPROACH TO REHABILITATION OF SERVICEMEN WITH POST-TRAUMATIC STRESS DISORDERS (Vdovenko N., National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Talavyria M., National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine).....140

§2.2 ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ (Живко З.Б., Вищий навчальний заклад “Приватне акціонерне товариство “Львівський інститут менеджменту”, Боруцька Ю.З., Львівський національний університет природокористування, Живко М.О., Родченко С.С., Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова).....150

§2.3 ДИНАМІКА РОЗВИТКУ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗІ У ФОРМУВАННІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ (Рябініна Н.О., Інститут продовольчих ресурсів НААН України).....166

ODDÍL 3. LETECKÉ TECHNOLOGIE

§3.1 ДІЛОКРАТИЗАЦІЯ ЯК ІНОВАЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ АВІАЦІЙНИМ ВИРОБНИЦТВОМ (Залевський А.В., Льотна академія Національного авіаційного університету).....178

ODDÍL 4. INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE

§4.1 3D MODELLING USAGE FOR LIMB PROSTHETICS (Zavalniuk Ye.K., Vinnytsia National Technical University, Romanyuk O.N., Vinnytsia National Technical University, Chekhmestruk R.Yu., Vinnytsia National Technical University, Bobko O.L., Vinnytsia National Technical University, Reshetnik O.O., Vinnytsia National Technical University).....196

§4.2 МЕТОД ПЕРЕДАЧІ ДАНИХ У АТМОСФЕРНО-ОПТИЧНІЙ ЛІНІЇ ЗВ'ЯЗКУ ДЛЯ ТЕХНОЛОГІЇ ОСТАННЯ МИЛЯ (Коломійцев О.В., Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Третяк В.Ф., Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Катунін А.М., Національний університет цивільного захисту України, Філіппенков О.В., Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки, Посохов В.В., Національна академія національної гвардії України, Любченко О.В., Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»).....208

ODDÍL 5. PEDAGOGIKA, VÝCHOVA, FILOZOFIE, FILOLOGIE

§5.1 ON THE QUESTION OF ANIMATED DISCOURSE IN MODERN LINGUISTICS AND TRANSLATION STUDIES (Shayner H., Lviv Polytechnic National University, Kuzan H., Lviv Polytechnic National University, Krasa H., Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University).....233

§5.2 *OBJECTIVE STRUCTURED CLINICAL EXAM FROM THE DISCIPLINE «OBSTETRICS AND GYNECOLOGY»* (Siusiuka V.H., Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Kolesnyk Yu.M., Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Morguntsova S.A., Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Onopchenko S.P., Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Deinichenko O.V., Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Serhienko M.Yu., Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University).....244

§5.3 *ЧОРТКІВ ЯК ТОПОС ПАМ'ЯТІ В ЕСЕЇСТИЦІ В. МАХНА* (Якубовська М.Г., Національний університет «Одеська політехніка»).....252

ODDÍL 6. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

§6.1 *ЗАЛУЧЕННЯ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ТА ЕТАПІВ* (Грамотнев В.Е., Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана).....262

ODDÍL 7. PRÁVNÍ VĚDY

§7.1 *FORMATION OF A CULTURE OF BUSINESS COMMUNICATION AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE LAWYERS* (Наротіі V., Bogdan Khmelniysky Melitopol State Pedagogical University).....295

§7.2 *ВИДИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЇХ ЕФЕКТИВНІСТЬ* (Шевченко Т.В., Дніпровський державний університет внутрішніх справ).....305

ODDÍL 8. LÉKAŘSKÉ VĚDY

§8.1 *СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПІДХОДИ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ АЛІМЕНТАРНО-ЗАЛЕЖНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ У ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ* (Петренко О.Д., ДУ «Інститут громадського здоров'я ім. О.М. Марзєєва НАМН України»).....325

§8.2 *ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД, МЕТАБОЛІЧНИЙ СИНДРОМ І ВЕГЕТАТИВНА НЕРВОВА СИСТЕМА* (Сегін В.Б., Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Сергієнко О.О., Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Гоцко М.Є., Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Сергієнко Л.М., Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Сергієнко В.О., Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького).....339

§8.3 ГОСПІТАЛЬНА ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НА ІШЕМІЧНУ ХВОРОБУ СЕРЦЯ ТА ГОСТРИЙ ІНФАРКТ МІОКАРДА, ЯК ЧИННИКИ ПОТРЕБИ В СТЕНТУВАННІ КОРОНАРНИХ СУДИН (Слабкий Г.О., Ужгородський національний університет, Сухан В.С., Ужгородський національний університет, Анталовці О.В., Ужгородський національний університет, Картавцев Р.Л., Державне підприємство «Політехмед»).....353

ODDÍL 9. PSYCHOLOGIE

§9.1 ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОДРУЖНЬОЇ ЗРАДИ (Мірошніченко Л.В. Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Горіна О.Т., ДДУВС).....365

§9.2 АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ДО ПРОЖИВАННЯ В ПРИЙОМНІЙ СІМ'Ї (Субашкевич І.Р., Львівський національний університет імені Івана Франка, Бордіян Я.І., Львівський національний університет імені Івана Франка).....376

ODDÍL 10. HISTORICKÉ VĚDY

§10.1 ЗАГОСТРЕННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ МІЖ ФЕРДИНАНДОМ І ГАБСБУРГОМ ТА СТАНАМИ ЧЕСЬКОГО КОРОЛІВСТВА У 1526 Р. (Андрусяк Я.Я., ДВНЗ «Ужгородський національний університет»).....391

§10.2 «ВЕЛИКИЙ ПЕРЕЛОМ» ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЗМІНИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ НАПРИКІНЦІ 1920-х – 1930-х рр. (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ) (Хитровська Ю.В., Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»).....403

ODDÍL 11. CESTOVNÍ RUCH

§11.1 ВІЗУАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ НА ПРИКЛАДІ ТУРИСТИЧНИХ ПЛАКАТИВ ЄВРОПИ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (Степанець І.О., Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Гринюк Д.Ю., Київський національний університет імені Тараса Шевченка).....502

ODDÍL 12. KYBERNETICKÁ BEZPEČNOST, POČÍTAČOVÉ A SOFTWAREVÉ INŽENÝRSTVÍ

§12.1 ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ВЕБ РЕСУРСІВ ВІД ІНФОРМАЦІЙНИХ АТАК (Марцишин Р.С., Національний університет «Львівська політехніка», Міюшкович Ю.Г., Національний університет «Львівська політехніка»).....513

ODDÍL 13. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

§13.1 РОЛЬ ЕКОНОМІЧНИХ ПАРАДИГМ ТА ЕКОНОМІЧНИХ СИНГУЛЯРНОСТЕЙ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА (Громяк С.І., Львівський національний університет імені Івана Франка)....524

Шановні колеги!

Рада вітати вас - провідних фахівців і початківців, представників науки і освіти, дослідників і авторів із виходом у світ XLIV-го тому міжнародної колективної монографії міждисциплінарного напрямку "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY".

У період дії воєнного стану, над нами нависають численні локальні та глобальні конфлікти. Відповіддю на ці виклики стануть наші наукові розвідки та інтелектуальні рефлексії.

Публікація чергового тому монографії - ще один важливий крок на сучасному етапі розвитку систем управління, державотворчих, державно-приватних взаємодій та публічно-політичних процесів.

Бажаю миру, здійснення всіх творчих задумів, міцного здоров'я, щастя, добробуту та сімейного благополуччя.

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим**

Ірина ЖУКОВА

ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA

§1.1 ВІЙСЬКОВИЙ РЕЗЕРВ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ (Вербовенко О.П., Генеральний штаб Збройних Сил України, Романенко Є.О., Генеральний штаб Збройних Сил України)

Вступ. Відповідно до статті 2 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" (№2232-12) військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби.

Громадяни України можуть проходити службу у військовому резерві Збройних Сил України або інших військових формувань. Порядок відбору та прийняття на службу у військовому резерві, строки, умови та порядок її проходження, а також підстави та порядок звільнення із служби визначаються цим Законом, відповідними положеннями про проходження громадянами України служби у військовому резерві, що затверджуються Президентом України, та іншими нормативно-правовими актами.[1]

Виклад основного матеріалу. Військовий резерв – компонент у Збройних Силах України або інших військових формуваннях, що складається з резервістів і є запасом людських ресурсів. За останні 20 років структура військового резерву людських ресурсів неодноразово змінювалася.

Кабінет міністрів Постановою від 18 жовтня 2006 р. №1426 встановив, що військовий резерв людських ресурсів складається з військовозобов'язаних, які перебувають на військовому обліку в районних (міських) військових комісаріатах та відповідних органах Служби безпеки, у тому числі резервістів, і поділяється за призначенням на:

- активний, що включає резервістів, громадян, відібраних кандидатами для зарахування на службу у військовому резерві, та військовозобов'язаних, які призначені згідно з мобілізаційним планом для комплектування Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту;

- допоміжний, що включає військовозобов'язаних, які не ввійшли до активного резерву, але можуть бути залучені для забезпечення проведення мобілізації, комплектування Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту у воєнний час.

Військовий резерв людських ресурсів також поділяється відповідно до порядку військового обліку за категоріями запасу, розрядами за віком військовозобов'язаних, військово-обліковою спеціальністю, ступенем придатності до проходження військової служби, місцем перебування на військовому обліку, досвідом проходження військової служби.[2]

Кабінет міністрів Постановою від 12 листопада 2014 р. № 607 затвердив нову структуру військового резерву людських ресурсів.[3]

Військовий резерв людських ресурсів складається з:

1) резервістів, які у добровільному порядку уклали контракт на проходження служби у військовому резерві або були зараховані в обов'язковому порядку до оперативного резерву в особливий період;

2) військовозобов'язаних, які перебувають на військовому обліку у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки, Центральному управлінні або регіональних органах СБУ та підрозділах Служби зовнішньої розвідки;

3) громадян, зокрема членів (учасників) громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки і оборони держави.

2. Військовий резерв людських ресурсів поділяється за призначенням на:

- оперативний резерв;
- мобілізаційний людський резерв;
- громадський резерв.

3. Оперативний резерв за черговістю залучення поділяється на:

1) резерв першої черги, що включає резервістів та військовозобов'язаних (переважно з досвідом участі в антитерористичній операції та у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях), призначених для доукомплектування органів військового управління, військових частин та підрозділів бойового складу Збройних Сил, органів управління, військових частин та підрозділів інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Держспецзв'язку (далі - інші військові формування);

2) резерв другої черги, що складається з резерву нарощування та територіального резерву.

Резерв нарощування включає резервістів та військовозобов'язаних, призначених для комплектування органів військового управління, військових

частин, військових навчальних закладів, установ та організацій, які не увійшли до бойового складу Збройних Сил, зокрема тих, що формуються в особливий період (стратегічних резервів), військових навчальних закладів, установ та організацій, нових органів управління, військових частин та підрозділів інших військових формувань.

Територіальний резерв включає резервістів та військовозобов'язаних, призначених для комплектування військових частин, підрозділів територіальної оборони.

4. Мобілізаційний людський резерв включає військовозобов'язаних, які призначені для комплектування вищих військових навчальних закладів, навчальних частин (центрів) з метою доукомплектування особовим складом органів військового управління, органів управління, військових частин, установ та організацій Збройних Сил, інших військових формувань, після відповідної підготовки (перепідготовки) за відповідними військово-обліковими спеціальностями та іншими відповідними спеціальностями, а також військовозобов'язаних, які перебувають у запасі Збройних Сил та інших військових формувань.

5. Громадський резерв формується з громадян, зокрема резервістів, військовозобов'язаних, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки і оборони держави. Резервісти і військовозобов'язані, включені до складу громадського резерву, призначаються для комплектування Збройних Сил та інших військових формувань в особливий період у встановленому порядку з урахуванням їх належності до оперативного та мобілізаційного людського резервів.[3]

Кабінет Міністрів Постановою від 17 червня 2020 р. № 495 вніс зміни до постанови КМУ від 12 листопада 2014 р. № 607 «Про затвердження структури військового резерву людських ресурсів», зокрема оперативний

резерв другої черги розділили на резерв нарощування та територіальний резерв, а також уточнили визначення мобілізаційного та громадського резерву.

Оновлена структура військового резерву:

Військовий резерв людських ресурсів поділяється за призначенням на:

- оперативний резерв;
- мобілізаційний людський резерв;
- громадський резерв.

Оперативний резерв за черговістю залучення поділяється на:

1) резерв першої черги, що включає резервістів та військовозобов'язаних (переважно з досвідом участі в антитерористичній операції та у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях), призначених для доукомплектування органів військового управління, військових частин та підрозділів бойового складу Збройних Сил, органів управління, військових частин та підрозділів інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Держспецзв'язку (далі - інші військові формування);

2) резерв другої черги, що складається з резерву нарощування та територіального резерву.

Резерв нарощування включає резервістів та військовозобов'язаних, призначених для комплектування органів військового управління, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій, які не увійшли до бойового складу Збройних Сил, зокрема тих, що формуються в особливий період (стратегічних резервів), військових навчальних закладів, установ та організацій, нових органів управління, військових частин та підрозділів інших військових формувань.

Територіальний резерв включає резервістів та військовозобов'язаних, призначених для комплектування військових частин, підрозділів територіальної оборони.

Мобілізаційний людський резерв включає військовозобов'язаних, які призначені для комплектування вищих військових навчальних закладів, навчальних частин (центрів) з метою доукомплектування особовим складом органів військового управління, органів управління, військових частин, установ та організацій Збройних Сил, інших військових формувань, після відповідної підготовки (перепідготовки) за відповідними військово-обліковими спеціальностями та іншими відповідними спеціальностями, а також військовозобов'язаних, які перебувають у запасі ЗСУ та інших військових формувань.

Громадський резерв формується з громадян, зокрема резервістів, військовозобов'язаних, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки і оборони держави. Резервісти і військовозобов'язані, включені до складу громадського резерву, призначаються для комплектування Збройних Сил та інших військових формувань в особливий період у встановленому порядку з урахуванням їх належності до оперативного та мобілізаційного людського резервів.[4]

В Україні йде третій рік війни в якій українська нація веде небачену у 21-му сторіччі битву за своє існування. 24 лютого 2022 року почалася нова фаза збройної агресії Російської Федерації, яка триває вже понад десять років. Країна-агресор РФ розв'язала війну проти України 2014 року, коли окупувала Крим і частини Донецької та Луганської областей. Росія заперечує, що веде проти України загарбницьку війну на її території та називає це «спеціальною операцією».[5]

Для відновлення суверенітету і територіальної цілісності України, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій вкрай необхідно посилити спроможності всіх складових сектору безпеки і оборони України. Кабмін постановою від 18 червня 2024 р. №741 затвердив структуру військового резерву людських ресурсів.[6]

Військовий резерв людських ресурсів складається з:

1) резервістів, які у добровільному порядку уклали контракт про проходження громадянином України служби у військовому резерві та/або зараховані до військового оперативного резерву;

2) військовозобов'язаних, які перебувають на військовому обліку у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки, Центральному управлінні або регіональних органах СБУ, а також підрозділах розвідувальних органів України.

Військовий резерв людських ресурсів поділяється на військовий оперативний резерв та мобілізаційний людський резерв.

Військовий оперативний резерв складається з:

- бойового резерву;
- резерву нарощування;
- територіального резерву.

Бойовий резерв включає резервістів та військовозобов'язаних, які мають досвід участі в бойових діях чи досвід військової служби та які призначені для доукомплектування органів військового управління, військових частин та підрозділів бойового складу Збройних Сил (крім Сил територіальної оборони), органів управління, військових частин та підрозділів інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, СБУ, розвідувальних органів України, Держспецзв'язку (крім військових частин та

підрозділів обслуговування, навчальних частин (центрів), закладів фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, СБУ, розвідувальних органів України, Держспецзв'язку).

Резерв нарощування включає резервістів та військовозобов'язаних, які мають досвід участі в бойових діях чи досвід військової служби або проходили базову загальновійськову підготовку чи навчальні збори та які призначені для доукомплектування органів військового управління, військових частин та підрозділів, які не увійшли до бойового складу Збройних Сил, зокрема тих, що формуються в особливий період, військових частин та підрозділів обслуговування та забезпечення, а також посад постійного складу навчальних частин (центрів), закладів фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, СБУ, розвідувальних органів України, Держспецзв'язку.

Територіальний резерв включає резервістів та військовозобов'язаних віком від 45 років до досягнення граничного віку перебування у запасі, які призначені для доукомплектування військових частин (підрозділів) Сил територіальної оборони Збройних Сил.

Мобілізаційний людський резерв включає:

- військовозобов'язаних, які призначені для комплектування посад змінного складу навчальних частин (центрів), вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти

Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, СБУ, розвідувальних органів України, Держспецзв'язку, з метою підготовки (перепідготовки) військовослужбовців за відповідними військово-обліковими спеціальностями, іншими спеціальностями для подальшого доукомплектування ними військових частин (підрозділів) Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, СБУ, розвідувальних органів України, Держспецзв'язку;

- військовозобов'язаних, які не включені до військового оперативного резерву.[6]

Висновки. Військовий резерв – компонент у Збройних Силах України або інших військових формуваннях, що складається з резервістів і є запасом людських ресурсів. В роботі наведені зміни в структурі військового резерву України за останні 20 років. Останні зміни в структурі військового резерву буди внесені Постановою КМ 18 червня 2024 р. №741. Військовий резерв людських ресурсів поділяється на військовий оперативний резерв та мобілізаційний людський резерв. Надається визначення та порядок формування кожної частини структури військового резерву людських ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
2. Про структуру військового резерву людських ресурсів: Постанова Кабінету міністрів від 18 жовтня 2006 р. N 1426 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1426-2006-%D0%BF#Text>

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

3. Про затвердження структури військового резерву людських ресурсів: Постанова Кабінету міністрів від 12 листопада 2014 р. № 607 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/607-2014-%D0%BF#Text>

4. Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 р. № 607: Постаова Кабінету міністрів від 17 червня 2020 р. № 495 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2020-%D0%BF#Text>

5. Романенко Є.О., Жукова І.В., Підсумки російсько-української війни у 2023 році //Moderní aspekty vědy: XXXIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. - str. 11-23

6. Деякі питання щодо структури військового резерву: Постанова Кабінету міністрів від 18 червня 2024 р. № 741 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2024-%D0%BF#Text>

§1.2 РОЗШИРЕННЯ ПІДСТАВ ДЛЯ РОЗКРИТТЯ БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ ЗА ЗАПИТАМИ МІН'ЮСТУ ТА АРМА (Романенко Є.О., Генеральний штаб Збройних Сил України, Федосова В.Е.)

Вступ. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківська таємниця — інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним або стала відомою третім особам при наданні послуг банку або виконанні функцій, визначених законом, розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту.[1]

Банківською таємницею, зокрема, є:

- 1) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України;
- 2) інформація про операції, проведені на користь чи за дорученням клієнта, вчинені ним правочини;
- 3) фінансово-економічний стан клієнтів;
- 4) інформація про організацію та здійснення охорони банку та осіб, які перебувають у приміщеннях банку;
- 5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи - клієнта, її керівників, напрями діяльності;
- 6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;
- 7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;
- 8) коди, що використовуються банками для захисту інформації;
- 9) інформація про фізичну особу, яка має намір укласти договір про споживчий кредит, отримана під час оцінки її кредитоспроможності;

10) інформація про організацію та здійснення інкасації коштів та/або перевезення валютних цінностей;

11) інформація про банки чи клієнтів банків, що збирається від банків під час здійснення банківського нагляду, валютного нагляду, нагляду за діяльністю надавачів платіжних послуг, оверсайту платіжної інфраструктури, а також нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

12) інформація про банки чи клієнтів банків, отримана Національним банком України відповідно до міжнародного договору або за принципом взаємності від органу банківського нагляду іншої держави.[1]

У той же час Закон визначає порядок розкриття банківської таємниці, що здійснюється:

- на письмовий запит або з письмового дозволу власника такої інформації;
- на письмову вимогу суду або за рішенням суду;
- на письмову вимогу численних державних органів стосовно операцій визначених фізичних або юридичних осіб (чи окремих операцій).

Особи, винні в порушенні порядку розкриття та використання банківської таємниці, несуть відповідальність згідно із законами України.[2]

Виклад основного матеріалу. 24 квітня 2023р.у Верховній Раді було зареєстровано за №9235 проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань розкриття банківської таємниці та заходів щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісті за особливих обставин, підготовлений Кабінетом міністрів.[3]

Законопроект розроблено з метою забезпечення законодавчих передумов включення до переліку підстав розкриття банками банківської таємниці

випадків застосування санкцій, зазначених у рішеннях уповноважених органів державної влади, розгляді справ щодо захисту інтересів України як держави, а також вжиття нотаріусами заходів щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин.[3] В Україні йде третій рік війни в якій українська нація веде небачену у 21-му сторіччі битву за своє існування. Країна-агресор РФ розв'язала війну проти України 2014 року, коли окупувала Крим і частини Донецької та Луганської областей. Москва, попри численні докази, також заперечує свої атаки на цивільних та обстріли критичної інфраструктури.[4]

Пункт 2 частини першої статті 62 Закону України “Про банки та банківську діяльність” передбачає, що інформація щодо юридичних та фізичних осіб, що становить банківську таємницю, розкривається банками за рішенням суду.

Відповідно до абзаців четвертого, п'ятого підпункту 3 пункту 2 розділу І Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій” статтю 21 Закону України “Про політичні партії в Україні” доповнено частиною четвертою, згідно з якою у разі заборони судом політичної партії майно, кошти та інші активи політичної партії, її обласних, міських, районних організацій, первинних осередків та інших структурних утворень переходять у власність держави, про що зазначається у рішенні суду.

Враховуючи те, що Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій” не передбачає положень щодо виявлення та розшуку майна політичних партій, трапляються випадки різного застосування банками норм Закону України “Про банки і банківську діяльність”, що позбавляє можливості уповноважені центральні органи виконавчої влади забезпечити виявлення та розшук майна

політичної партії (у тому числі коштів на банківських рахунках) і належного виконання вимог Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій”.

Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов’язаних з активами окремих осіб” передбачено новий вид санкції – стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними.

Однією із складових виявлення активів, до яких належать і грошові кошти, є надсилання уповноваженим центральним органом виконавчої влади запитів на відповідні державні органи, установи, підприємства і організації, що можуть володіти інформацією про такі активи. Банки є тими суб’єктами, які безпосередньо володіють такою інформацією.

Проте, Закон України “Про банки і банківську діяльність” не передбачає можливості розкривати інформацію про активи підсанкційної особи, адже така інформація відноситься до банківської таємниці, а відповідні зміни внесені не були, що унеможливило виконання уповноваженим центральним органом виконавчої влади покладених на нього функцій з виявлення та розшуку активів підсанкційних осіб.

Також у вказаному Законі України не передбачено розкриття банками банківської таємниці на запит центрального органу виконавчої влади, що здійснює забезпечення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ, заяв, тощо поданих Україною як державою, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, міністерством, іншим центральним органом виконавчої

влади, його посадовою особою, органом місцевого самоврядування, його посадовою особою до закордонного юрисдикційного органу, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок міжнародного збройного конфлікту на території України, визначенням розміру відшкодування, в обсязі, необхідному для здійснення всіх необхідних процесуальних дій, надання доказів та обґрунтувань.

Стаття 44 Цивільного кодексу України передбачає можливість встановлення нотаріусами опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, а також особи, зниклої безвісти за особливих обставин. При цьому Цивільний кодекс України, а також Закон України “Про нотаріат”, не містять чіткого нормативного врегулювання процесу здійснення нотаріусами опису майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або зниклої за особливих обставин, та призначення опікуна над таким майном.

Крім того, стаття 62 Закону України “Про банки і банківську діяльність” в переліку підстав розкриття банками банківської таємниці не містить пункту, що дозволяв би банкам розкривати банківську таємницю в частині надання інформації щодо рахунків, коштів, рухомого майна, індивідуальних банківських сейфів тощо у зазначених вище випадках.

Ця прогалина призводить до того, що державні нотаріальні контори та нотаріуси не можуть встановити опіку над вищезазначеним майном (зокрема майновими правами), а заінтересовані особи не можуть реалізувати гарантовані законом права.

З огляду на викладене та те, що вказані законодавчі прогалини носять постійний, а не тимчасовий характер, оскільки не пов'язані лише із воєнним станом, розроблено відповідний законопроект.[3]

23 травня 2024р. Верховна Рада підтримала в першому читанні законопроект Кабміну №9235, яким, серед іншого, розширюються підстави для розкриття банківської таємниці.[5]

Положення проекту направлені на врегулювання питання стосовно розкриття банківської таємниці для спеціально уповноважених державних органів щодо:

1) забезпечення виконання рішення суду про заборону політичної партії в частині переходу у власність держави майна, коштів та інших активів забороненої судом політичної партії, її обласних, міських, районних організацій, первинних осередків та інших структурних утворень;

2) виявлення і розшуку активів фізичних та юридичних осіб, до яких застосовано санкції, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними;

3) визначення розміру відшкодування шкоди, завданої внаслідок міжнародного збройного конфлікту на території України, необхідного для здійснення процесуальних дій, надання доказів та обґрунтувань під час розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України.

В пояснювальній записці зазначає, що п. 2 ч. 1 статті 62 Закону «Про банки та банківську діяльність» передбачає, що інформація щодо юридичних та фізичних осіб, що становить банківську таємницю, розкривається банками за рішенням суду. Разом з тим, однією із складових виявлення активів, до яких належать і грошові кошти, є надсилання уповноваженим органом виконавчої влади запитів на відповідні державні органи, установи, підприємства і організації, що можуть володіти інформацією про такі активи. Банки є тими суб'єктами, які безпосередньо володіють такою інформацією.

Проте Закон «Про банки і банківську діяльність» не передбачає можливості розкривати інформацію про активи підсанкційної особи, адже така інформація відноситься до банківської таємниці, а відповідні зміни

внесені не були, що унеможливило виявлення та розшук активів підсанкційних осіб.

Також у вказаному законі не передбачено розкриття банками банківської таємниці на запит Мініюсту.

Таким чином, пропонується в статті 62 закону дозволити на запит АРМА розкриття такої таємниці, зокрема:

- з метою вжиття заходів щодо виявлення і розшуку активів фізичних та юридичних осіб, до яких застосовано санкції,
- а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними.

Запит АРМА може стосуватися банківських рахунків/електронних гаманців клієнтів, операцій, проведених на користь чи за дорученням клієнта, зокрема операцій без відкриття рахунків, а саме:

- відомості на конкретно визначену дату або за конкретний проміжок часу та стосовно конкретної юридичної або фізичної особи, ФОП про наявність рахунків/електронних гаманців, зокрема рахунків у цінних паперах, рахунків умовного зберігання (ескроу), рахунків, відкритих клієнтом банку на ім'я третіх осіб, рахунків, відкритих третіми особами на ім'я клієнта банку, рахунків у банківських металах,
- номери рахунків, електронних гаманців, залишок коштів, електронних грошей, банківських металів, цінних паперів на рахунках, електронних гаманцях,
- операції списання з рахунків, електронних гаманців або зарахування на рахунки, електронні гаманці, призначення платежу,
- ідентифікаційні дані контрагента, реєстраційний номер облікової картки платника податків;

- для юридичних осіб — нерезидентів — повне найменування, країна реєстрації, номер рахунка/електронного гаманця контрагента, код банку контрагента, наявність коштів на рахунках умовного зберігання (ескроу), призначених для перерахування клієнту банку, наявність договорів про зберігання цінностей або надання клієнту в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа, перелік рухомого майна, що перебуває на збереженні та/або в заставі банку як заклад, інформацію щодо осіб, які мають право розпоряджатися рахунками клієнтів (ПІБ, РНОКПП, документи, що підтверджують повноваження представника).

Аналогічний дозвіл пропонується надати Мінюсту під час урегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України та заяв, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок міжнародного збройного конфлікту на території України, з метою захисту інтересів України як держави, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, їх посадових осіб під час розгляду справ за участю іноземного суб'єкта в закордонному юрисдикційному органі, а також під час розгляду заяв, поданих Україною.[5]

Висновки. Прийняття законопроекту дозволить забезпечити Мін'юстом виконання, як уповноваженим центральним органом виконавчої влади функцій, в частині захисту прав та інтересів України в закордонних юрисдикціях під час розгляду справ, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок міжнародного збройного конфлікту на території України, а також під час виявлення та розшуку активів підсанкційних осіб та в частині забезпечення переходу у власність держави активів заборонених судом політичних партій

Також прийняття законопроекту заповнить прогалину в законодавстві, яка унеможлилювала або ускладнювала встановлення опіки над майном

фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин. Крім того, надасть можливість нотаріусам для встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин, отримувати інформацію про рахунки, кошти, рухоме майно, індивідуальні банківські сейфи таких осіб. Внаслідок цього близькі особи, зокрема, члени сім'ї фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, а також особи, зниклої безвісти за особливих обставин, зможуть отримати від нотаріуса свідоцтво про встановлення опіки над майном вказаних осіб.

Список використаних джерел:

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page10#Text>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=6&nreg=2341-14#Text>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань розкриття банківської таємниці та заходів щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин: проект Закону від від. 24.04.2023 №9235 <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41819>
4. Романенко Є.О., Жукова І.В., Підсумки російсько-української війни у 2023 році //Moderní aspekty vědy: XXXIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. - str. 11-23
5. Верховна Рада підтримала розширення підстав для розкриття банківської таємниці за запитами Мін'юсту та АРМА <https://sud.ua/uk/news/publication/301476-verkhovnaya-rada-podderzhala-rasshirenje-osnovaniy-dlya-raskrytiya-bankovskoy-tayny-po-zaprosam-minyusta-i-arma>

*§1.3 ГЕОСТРАТЕГІЧНІ ГРАВЦІ СУЧАСНОГО КІБЕРПРОСТОРУ.
ЗАГРОЗИ, ВИКЛИКИ, НАСЛІДКИ (Живило Є.О., ННІ «Інститут державного
управління» ХНУ імені В.Н. Каразіна)*

Вступ. Євразія була центром світової сили відтоді, як континенти почали політично взаємодіяти близько 500 років тому. Народи західноєвропейської периферії, що населяють Євразію, в різний час по-різному приймали і домінували над рештою світу, а деякі європейські країни досягли особливого статусу і користувалися привілеями світових держав.

Останнє десятиліття 20-го століття ознаменувалося тектонічним зрушенням у світових подіях. Вперше в історії неєвропейська наддержава стала не лише ключовим арбітром у відносинах між європейськими державами, але й світовим верховенством сили. Крах і дезінтеграція Радянського Союзу стали останнім кроком у стрімкому становленні Сполучених Штатів, як єдиної і першої глобальної держави в Західній півкулі.

При цьому у Європі, Франція і Німеччина залишаються ключовими гравцями, а головною метою Америки повинна бути консолідація і розширення існуючих демократичних плацдармів на західній периферії Євразії.

В цьому розподілі Китай стає центральним елементом євразійського Далекого Сходу, і США не зможуть закріпитися на азіатському континенті, якщо не вдасться досягти геополітичного консенсусу між США і Китаєм. У серці Євразії простір між Європою, що розширюється, і Китаєм, що піднімається, залишається геополітичною “чорною дірою”, принаймні до тих пір, поки Росія не вирішить свою внутрішню боротьбу за постімперське самовизначення, а Балкани на південь від Росії загрожують перетворитися на “котел етнічних конфліктів і великодержавного суперництва”.

У цьому контексті жодна країна не зможе кинути виклик США як наддержаві номер один у світі ще протягом більш ніж одного покоління. Жодна держава не зможе змагатися з США у чотирьох ключових вимірах могутності: військовій, економічній, технологічній та культурній. Якщо Америка свідомо чи несвідомо відмовиться від влади, єдиною реалістичною альтернативою глобальному лідерству США в осяжному майбутньому буде міжнародна анархія [11].

Необхідно звернути увагу на те, що на теперішній час в світі існує біля 40 ключових макротехнологій, які за думкою провідних експертів визначають рівень економіки. Визначним чином на ці процеси вплинули особливості формування, постійний розвиток і трансформація кіберпростору (далі – КП). В цих сферах прогнозуються проривні досягнення перш за все у штучному інтелекті (далі – ШІ), хмарних технологіях, інтернет-речах, продуктивності та природі обчислювальних засобів, можливостях зберігання обробки та передачі великих масивів даних та інформації (Big Data), засобах і технологіях їх реалізації на кардинально нових принципах. Можливості і вразливості практично всіх сучасних інфокомунікаційних та кібернетичних систем все більше залежать, крім того, від зростання взаємозв'язків різноманітних інформаційних систем і систем управління між собою в багатопараметричному, багатовимірному КП та їх інформаційно-кібернетичного взаємопроникнення, взаємодії і взаємозалежності, тощо [3].

Зважаючи на зазначене, слід відмітити, що існуючі загрози національній безпеці США зростають і диверсифікуються, частково спричинені Китаєм і Росією, оскільки вони, відповідно, більш інтенсивно конкурують зі Сполученими Штатами та їх традиційними союзниками та партнерами. Ця конкуренція охоплює всі сфери, передбачає змагання за технологічну та військову перевагу та все більше стосується особистої

значущості. Росія та Китай прагнуть формувати міжнародну систему та динаміку регіональної безпеки та здійснювати вплив на політику та економіку держав у всіх регіонах світу.

Прогнозується, що діючі стратегічні конкуренти дедалі більше використовуватимуть власні кіберспроможності (далі – КС), зокрема кібершпигунство (далі – КШ), атаки та вплив, щоб отримати політичну, економічну та військову перевагу над Сполученими Штатами та їхніми союзниками та партнерами. Китай, Росія, Іран і Північна Корея дедалі частіше проводять кібероперації, які спрямовані на викрадення інформації, здійснення впливу на суспільство або критичну інфраструктуру.

Наразі Китай і Росія створюють найбільшу шпигунську мережу та становлять загрозу реалізації найпотужніших кібератак (далі – КА). Очікується, що всі їх стратегічні конкуренти все більше створюватимуть та інтегруватимуть засоби КШ, атак і впливу у свої спроможності, щоб впливати на політику та інтереси безпеки провідних країн світу.

Сьогодні провідні країни через своє геополітичне положення в світі стикаються з особливими викликами в боротьбі з кіберзагрозами (далі – КЗ). Серед існуючих ключових проблем, які необхідно вирішити, є відсутність чітких червоних ліній, які встановлюють очікування та наслідки для використання кіберзброї державними та недержавними суб'єктами. Ще одним фактором є зростаюче розуміння того, як можна і потрібно боротися з ескалацією і непередбаченими наслідками під час реалізації КА.

Іншим суб'єктом КЗ є Іран. Тегеран використовує все більш витончені кібертехніки для здійснення КШ та проведення КА на критичну інфраструктуру в Сполучених Штатах і країнах-союзниках.

Ще одним гравцем який зберігає здатність проводити руйнівні КА є Північна Корея. Пхеньян використовує власний кіберпотенціал для пограбування фінансових установ по всьому світу.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

В цьому контексті важливу роль відіграє зростаюча загальнодоступність комерційних кіберінструментів. Відмічається нарощування загального обсягу неатрибутованої кіберактивності в усьому світі. Використання цих інструментів посилює ризик неправильної реакції як з боку урядів, так і приватного сектору.

Очікується, що фінансово мотивовані кіберзлочинці, швидше за все, розширять свої цілі в Сполучених Штатах та Європі протягом наступних кількох років. Їхні дії можуть дедалі більше порушувати критично важливу інфраструктуру в секторах охорони здоров'я, фінансах, уряді та службах екстреної допомоги, ґрунтуючись на моделі діяльності проти цих секторів за останні кілька років.

Вони особливо зацікавлені в компрометації інформації, що ідентифікує особу, з подальшим вимаганням і фізичним насильством з фінансових міркувань.

Тож, за цих умов суб'єкти КЗ навіть можуть не усвідомлювати, або не хвилюватися, чи шкідливий код, призначений для однієї цілі, поширюється на інші, або така ж фінансово вмотивована КА може порушити критично важливий інфраструктурний сектор країни [7].

Загалом, правила ведення активних кібердій все ще формуються і є незрозумілими. При цьому незалежно від того, чи йдеться про фінансову вигоду, збір і стеження чи наступальні КА, суб'єкти будь-якого рівня складності можуть проводити вражаючі деструктивні кіберкампанії.

Отже, у роботі досліджуються два потенційні типи ф'ючерсів. По-перше, це ситуації швидкої ескалації, які можуть виникнути, коли в геополітичному середовищі бракує консенсусу чи загальноприйнятих норм поведінки, так само як деструктивний вплив КА стає потужнішим та більш складним за своїм походженням. Другий сценарій майбутнього, який

вважається ймовірним, це точки перегину або переломний момент. У цьому сценарії достатньо акторів поділяють уявлення про те, що точка перелому досягнута, і починають вживати заходів для контролю або керування еволюцією чи революцією в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Поширення та комерціалізація інструментів КА змінили баланс сил у КП та дозволили широкому колу суб'єктів використовувати кіберінструменти для геополітичного впливу та економічної вигоди. Ця тенденція стирає межі між шпигунами і зловмисниками, починаючи від реалізації активних кібердій проти урядових установ і закінчуючи прямими кіберопераціями проти окремих відомств, організацій або приватних осіб.

Збільшення кількості нових учасників, державних та приватних суб'єктів, розширює суттєві можливості щодо зміни ситуації в КП. Застосовуємі інструменти, якими можна вільно користуватись, надають безпрецедентні можливості для шпигунства, шахрайства та хакерства, застосування яких має на меті економічну вигоду, порушення сталого функціонування електронно-комунікаційних систем та мереж.

Існуюча зовнішня активна спрямованість на національні сегменти КП здійснюється приватною інфраструктурою недержавних суб'єктів. Сьогодні комерційні структури нарощують потенціал який багато років тому належав лише державним суб'єктам.

Вільне поширення кіберінструментів важко контролювати і стримувати, при цьому їх застосування знижує рівень захисних бар'єрів на вході в систему/інфраструктуру. Динаміка поточної ситуації щодо можливості купувати готові апаратно-програмні рішення та створювати індивідуальні кіберінструменти продовжує “кидати виклик” національній безпеці, комерційному сектору та цивільному населенню. Розширюючи можливості придбання кіберінструментів на комерційній основі, як державні,

так і недержавні суб'єкти можуть швидко переходити від нових загроз до існуючих, тому цей стрибок розглядається як ключовий фактор в ситуації з КЗ. В подальшому це може привести до високого рівня геополітичної нестабільності в конфліктах, які буде складніше передбачити, ніж традиційні військові зміни в балансі сил.

При цьому головною проблемою, що стоїть перед лідерами світових держав і урядами, а також керівниками приватного сектору в нинішніх умовах, полягає в тому, як організувати роботу організації таким чином, щоб звести до мінімуму вплив і наслідки КА з боку нових учасників.

Отже, представлена робота дає уявлення про складність дій учасників середовища КЗ, що характеризується “грандіозним ринком кіберзброї”, де передові кібертехнології широко доступні в комерційних, кримінальних і відкритих джерелах.

За результатами аналізу друкованих відкритих джерел, засобів масової інформації та висвітлених інтерв'ю з науковими експертами, суб'єктами кібербезпеки (далі – КБ) та захисту інформації, власниками об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури було визначено три підходи щодо пост експлуатації, набуття та нарощення індивідуальних КС, а саме створення власного кіберпотенціалу, придбання його із зовнішніх джерел та використання “партнерства як мосту”.

Зазначені підходи, ймовірно за все залишаться життєздатними в довгостроковій перспективі і, збережуть тенденцію збільшення доступу до різноманітних кіберінструментів або кіберзброї, які можна поєднувати для проведення упереджувальних та деструктивних операцій у КП, спрямованих на збирання, злочинну фінансову вигоду або цифрове стеження.

Більшість експертів галузі захисту інформації та КБ з впевненістю зазначають, що розширення вільного “кіберринку” та стабільна розгалуженість платформ кіберінструментів з відкритим кодом надасть принципіальні

привілеї щодо досягнення асиметричної переваги недержавним і державним суб'єктам. Наприклад, програмне забезпечення FinFisher, розробка приватної компанії з Великобританії, використовувалась широким колом недержавних і державних користувачів. За даними Citizen Lab, було 32 можливих державних користувачів FinFisher у 33 країнах.

Нижче (табл. 1) наведено приклади активних кібердій із широко-масштабним впливом:

Таблиця 1

Кібероперації та їх вплив

Кібератака	Рівень небезпеки	Масштаб кібератак	Тривалість	Специфічність
NotPetya	Високий: знищення даних	Глобальна. Вплив на організації в Європі, США та Азії (Maersk, Merck, Rosneft, Beiersdorf, DHL та інші) та в Україні (банківська сфера, атомні електростанції, аеропорти, служби метро).	короткострокова, з відновленням, <1 року	ні
WannaCry	Високий: знищення даних	Глобальна, переважно в Росії, Україні, Індії та Тайвані. Вплив на транснаціональні компанії, критичну інфраструктуру та уряд.	короткострокова, з відновленням, <1 року	ні
Destover	Високий: знищення даних	Вплив на Sony Pictures Entertainment (<7600 співробітників), дочірній компанії Sony Corporation (131700 співробітників).	короткострокова, з відновленням через місяці	так
Stuxnet	Високий: знищення даних	Вплив на розробку ядерної зброї Ірану.	<1 року	так
Various offensive cyber operations against ISIS by US, Australia, UK	Різний: вибіркове знищення даних, DDoS та маніпуляція	Орієнтований на Ісламську державу	невідома	так

Враховуючи результати проведеного аналізу щодо наведених прикладів активних кібердій свідомо можливо стверджувати, що основним фактором динамічного глобального “ландшафту КЗ ” є темпи технологічної еволюції, які відзначаються зростаючим взаємозв’язком. Цей взаємозв’язок не тільки забезпечує масштабність проведення КА в цілому, але й розширює охоплення та зростання кількості об’єктів кібервпливу.

При цьому, як і у випадку з більшістю нових технологій, нормативне середовище, яке створює основу для безпечного та ефективного використання, часто відстає, залишаючи нешкідливі пристрої (приклад – пристрої Інтернету речей, IoT) чутливими до постексплуатації. Наголошуючи увагу, слід зауважити, що вдосконалення існуючого нормативно-правового поля, його формування та гнучке використання буде позитивно сприяти послідовному застосуванню заходів безпеки та конфіденційності в загальнодержавній структурі управління ризиками [13]. Слід також зазначити, що суб’єкти КЗ, які прагнуть використовувати технологічні інновації для нарощування або вдосконалення засобів та інструментів з використанням КП, можуть не в повній мірі усвідомлювати наслідки такого геополітичного впливу. Зазначені суб’єкти КЗ навіть можуть не знати про потенційні наслідки або “ефект доміно”, властивий такому взаємопов’язаному середовищу.

Так, багато організацій не володіють усією своєю інфраструктурою, а використовують відповідні системи субпідрядників і спільних постачальників інформаційних/програмних ресурсів чи послуг. Учасники можуть не усвідомлювати що шкідливий код, призначений для однієї цілі, поширюється на інші, або що така фінансово вмотивована КА порушує критично важливий інфраструктурний сектор країни.

За цих умов більшістю організацій і окремих осіб втрачається здатність трансформувати свої системи чи архітектури. Власники навіть на встигають

за швидко зростаючою кількістю розумних пристроїв і високошвидкісною технологією з'єднання, а також технологіями і швидкістю з якою зловмисники можуть знаходити та використовувати вразливості.

Отже зазначене викликає велике занепокоєння до того, що процес проектування архітектури систем електронних комунікацій програмного забезпечення є фундаментально недосконалим і тому його доволі важко захистити. Тому проведення оцінки основних джерел загроз міжнародній КБ та інтенсивності міждержавного протиборства у КП, прогнозування векторів поширення інструментарію для реалізації кібервпливу, а також визначення тенденцій здійснення розвідувально-підривної діяльності у КП з залученням спецслужб окремих держав і міжнародних хакерських угруповань є доволі актуальним.

Як вже зазначалось, зростання доступності анонімних ринків і обміну інформацією забезпечує ефективну співпрацю та швидкий обмін інформацією щодо нових інструментів і експлоїтів. Зазначені платформи не зникнуть навіть після багатьох спроб правоохоронних органів приборкати їх підпільну діяльність. Незважаючи на всі зусилля правоохоронних органів, злочинці продовжують купувати інструменти для здійснення КА.

Ще одним, доволі розповсюдженим варіантом нарощування КС, окрім придбання “готових” інструментів є використання інструментів та ресурсів іншої організації через партнерство. З метою досягнення геополітичних результатів, експерти виділяють два типи партнерства, а саме: партнерство з іншими національними державами та з кримінальними або приватними організаціями.

При цьому партнерство між національними державами може прискорити розвиток та набуття спроможностей партнера нижчого рівня. Зазначене доволі жваво відбувається навколо розподілу сфер впливу.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Партнерство з кримінальними або комерційними фірмами (наприклад, Dark Matter і NSO Group) надає можливість окремим особам, компаніям або державам придбати доволі широкий набір кіберінструментів. Так журналісти Reuters розкрили партнерство між Dark Matter та урядом ОАЕ, який також використовував американських кібернайманців і чією місією було шпигувати за правозахисниками, журналістами та політичними суперниками.

Деякі держави намагаються включити КА у свої військові концепції, враховуючи, що вони розширюють свої можливості в КП, купуючи та комбінуючи відповідні засоби захисту. У цій ситуації вони опосередковано покладаються на зовнішні джерела, але в кінцевому підсумку намагаються розвивати власні спроможності та створюють власні наступальні кіберінструменти.

Ключового значення в розвитку сталих спроможностей організації та процесів, які поєднують операторів, розробників, аналітиків, стратегів і навіть представників юридичного відділу для проведення кібероперацій і управління ризиками є потужна мережа та розвинута операційна інфраструктура [9]. Інфраструктура стає важливою не лише для розвитку спроможностей, створення та проведення КА, але й для захисту від зовнішніх загроз. Крім того, політичне, економічне, соціальне та правове середовище держави є ключовими компонентами їхньої схильності до розвитку КС, як засобу досягнення геополітичних цілей.

Однією з проблем, з якою стикаються керівники урядів, приватного сектору в умовах розвитку КЗ, є те, як унебезпечити власну мережеву архітектуру, запобігти, упереджено виявляти та реагувати на кіберінциденти і КА, а також усувати їх наслідки. Іншою є те, що зростає кількість зловмисників і кіберзлочинців, в цих умовах дехто наймає колишніх офіцерів розвідки та військових, які мають відповідний фах, інші готують професійні

кадри [10]. Зазначене все більше розширює кількість суб'єктів що справляють негативний вплив на стан КБ національного сегменту КП держави та кіберзахист її критичних об'єктів.

Тому пропонується проводити їх градації з урахуванням розгалуження числа суб'єктів КЗ. Передбачається, що це відбувається через “організаційну зрілість”, що складається з відомих і нових учасників та опортуністичних суб'єктів.

Відомі учасники. Найкваліфікованіші фахівці в своїй області, які чітко і гнучко володіють кіберінструментами. Їх інструменти, розроблені власними силами і мають широку доступність і конфігурацію, призначені для отримання і підтримки доступу до своїх цілей, в тому числі і до добре захищених. Відомі учасники володіють важливими ресурсами, включаючи час і гроші, можуть використовувати передові навички трейдингу для досягнення глобального охоплення. Вони мають у своєму розпорядженні стале комплексне програмне забезпечення управління ризиками яке спрямоване на відновлення штатного режиму роботи і надійності функціонування комунікаційних і технологічних систем. Держави, що належать до цієї категорії, мають можливість використовувати складні інструменти для впливу на інші держави для досягнення геополітичних результатів. Відомі суб'єкти використовують такі інструменти, як Zeboscy та шкідливе програмне забезпечення для викрадення облікових даних та конфіденційних файлів. Якщо ці інструменти будуть використовуватися в поєднанні з військовими зусиллями, масштаби впливу будуть значно ширшими.

Нові учасники. До цієї категорії належать держави, злочинні організації та окремі особи, які мають досвід в плануванні проведення активних КА, та ті які проаналізували цілеспрямовані атаки та операції що вже були

проведені в КП. Ця категорія здатна витратити ресурси на досягнення поставленої мети, але не має можливостей для проведення негайного повторного удару. Ці групи мають певні навички, мають початкові ознаки “організаційної зрілості” та знаходяться на порозі розробки продуктів, процесів і алгоритмів, необхідних для боротьби з відомими учасниками. Деякі з цих гравців мають менші технологічні здібності, ніж відомі учасники, але вони шукають ідеї у світових державах, таких як Китай та Росія. У той же час ідеї та ресурси, що надаються такими державами, можуть представляти нову загрозу для організацій низького рівня. Таким чином, незалежно від того, купують ці країни кошти чи ні, вони все одно становлять загрозу, за якою слід стежити, особливо з точки зору геополітичних інтересів, що стимулюють застосування кіберзброї.

Опортуністичні суб’єкти. Зазначена група пов’язана з діяльністю кіберзлочинців низького рівня. Ринки, на яких вони працюють, є розпорошеними, різноманітними та сегментованими. Вони постійно впроваджують інновації, щоб йти в ногу з сучасними тенденціями та уникати втручання правоохоронних органів. Як правило їх технологічний ресурс обмежений, ними не використовується широкомасштабні процеси, при цьому площиною їх інтересів є фінансова вигода або отримання даних. Незважаючи на те, що деякі кіберзлочинці часто використовують інструменти з відкритим вихідним кодом, деякі з них, використовують більш складні інструменти та методи, розроблені та розповсюджені іншими суб’єктами.

В подальшому, градацію можна провести враховуючи рівень наступального кіберпотенціалу. При цьому необхідно розрізняти рівні точності проведення КА, причому високоточні атаки зазвичай асоціюються з державами, які намагаються досягти конкретного ефекту проти конкретної цілі з мінімальними побічними збитками, або без них. Аналогічним чином,

атаки з низькою точністю, які є менш складними та менш дорогими, зазвичай не пов'язані з конкретною метою чи часовими рамками та не обмежені супутніми збитками.

Окремо можна ввести до зазначеної градації наступальні КС за трьома компонентами:

- Люди: оператори, розробники, системні адміністратори, персонал фронт-офісів, стратегічні та юридичні експерти тощо.
- Експлойти та інструменти: їх походження та використання.
- Інфраструктура: ступінь аутсорсингу кіберінфраструктури.

Так, нігерійська кіберзлочинна група Silver Terrier, відома своїми схемами зламу ділової електронної пошти, може стати новим учасником, яка підніметься зі щаблю опортуністичних суб'єктів. Однак, досліджуючи не лише інструменти, а й мотиви їхньої діяльності, стає зрозуміло, що поточні плани Silver Terrier не включають досягнення будь-яких геополітичних результатів.

Іншим прикладом в геополітичній площині постає така країна як Іран. На початку 2000-х мало хто вважав її серйозним гравцем в світовому КП. Натомість сьогодні Іран розглядає кіберзброю як частину асиметричного військового потенціалу, який він може використовувати проти таких країн, як Сполучені Штати, що спонукає її продовжувати нарощувати свої КС.

Однією з найважливіших відмінностей цих суб'єктів є мотивація. Їх агресія у КП сильно відрізняється, але, тим не менш, активність яку вони проявляють дозволяє підтвердити чи навіть підвищити їх статус.

До таких прикладів відноситься просування фінансових інтересів, влади, політичних планів і геополітичних досягнень. У той же час одним з найважливіших факторів, що визначають схильність держави бути загрозою, є її намір, а згодом і готовність застосувати власні джерела КЗ і КА.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Зазвичай в ході будь-яких активних дій в КІП учасники чи опортуністичні суб'єкти проводять комплекс технічних заходів з метою здійснення моніторингу, шпигунства та нанесення ударів по критичній інфраструктурі противника.

Але є й інша мотивація, яка однаково впливає як на уряди, так і на підприємства, а також приватних осіб, і це користь. Багато урядів та установ, особливо фінансових, створили великі сховища конфіденційних даних, які в разі успіху можна легко видалити з метою отримання фінансового зиску. Зловмисники використовують спеціальне програмне забезпечення, вразливості та фішинг для отримання грошової вигоди. Учасники цієї категорії варіюються від кіберзлочинців, у певний момент часу до країн, мотиви та ворожість яких посилюються втратою доходів та міжнародними наслідками економічних санкцій.

Інші дії пов'язані зі збором даних, стеженням та шпигунством. Використання цих інструментів спрямовано на окремих осіб, групи, галузі чи навіть держави. При цьому методи збору також поширені і в регіональних конфліктах, наприклад, Об'єднані Арабські Емірати використовували інструменти збору, такі як Karma, зокрема Еміра Катару, турецького національного керівництва та правозахисників в Ємені.

Заходи, пов'язана з групою Dark Caracal, підкреслює, як практичні можливості кіберспорту можуть забезпечити глобальне охоплення нових учасників та опортуністичних суб'єктів.

Розроблені інструменти збору даних, про який повідомила компанія з КБ Lookout Mobile у партнерстві з Electronic Frontier Foundation, була пов'язана з ліванським урядом, зокрема зі штаб-квартирою Головного управління безпеки Лівану в Бейруті. Як зазначається у звіті Lookout Mobile і Electronic Frontier Foundation, ці дії були спрямовані на уряди, збройні сили, різні галузі промисловості, фінансові установи та оборонних підрядників.

Дані, виявлені Lookout Mobile, включали документи, записи дзвінків, голосові записи, захищений вміст повідомлень, контактну інформацію, текстові повідомлення, фотографії та інформацію про облікові записи, що були зібрані членами dark Caracal.

Сьогодні реальність спроб збору виходить далеко за рамки простого моніторингу особистої інформації та місцезнаходження окремих осіб або груп, зазначене проявляється в серйозних порушеннях прав людини і часто призводить до їх загибелі. Сучасною тенденцією є побудова складних систем управління процесами виробництва, управління містом, комунальним господарством, енергетичною сферою, банківською системою, обслуговування електронних послуг державними установами з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, а також розгортання проєктів е-демократія, е-парламент, е-суспільство, е-економіка, е-освіта, е-медицина тощо [5].

В цих умовах наступальні КА можуть відбуватись з різних причин, але загальним мотивом, як правило, є завдання шкоди визначеному противнику/цілі. Учасники використовують зловмисні методи для вторгнення, маніпулювання та виконання місій по призначеній цілі. Одним із таких поширених методів є розподілена атака на відмову в обслуговуванні. Зловмисники зазвичай проводять DDoS-атаки з політичною метою та для підтримки інших зловмисних дій, таких як відволікання, хактивізм і вимагання.

Починаючи з 3 вересня 2019 року, DDoS-атаки були націлені на комп'ютерні системи, що управляють електропостачанням в Лос-Анджелесі і Солт-Лейк-Сіті, Центральний банк, Міністерство закордонних справ і канцелярію президента Еквадору, а також додатки для обміну повідомленнями на кшталт Telegram, які Китай використовував для проведення розслідування пов'язаного з демонстраціями в Гонконзі.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

З часом національні держави стали часто використовувати наступальні КА, щоб зламати та атакувати мережі інших національних держав і супротивників. Наприклад, російські військові в червні 2017 року здійснили КА NotPetya на українські мережі. Згідно із заявою Білого дому в лютому 2018 року, це програмне забезпечення, яке “швидко поширилося по всьому світу, завдало збитків на мільярди доларів у Європі, Азії та Америці” та було частиною зусиль Росії дестабілізувати Україну.

Так, згідно з публічними заявами на початку 2015 року тодішнього директора Національної розвідки США Джеймса Клеппера, іранські хакери в лютому 2014 року атакували корпорацію Sands Las Vegas. Напад міг бути мотивованим публічними коментарями власника казино, що могло викликати гнів іранських чиновників. Такі КА, як NotPetya та інцидент Sands, наразі виконуються руками досвідчених і визнаних угруповань, однак експерти побоюються, що нові або навіть опортуністичні суб'єкти зможуть купити, створити та поєднати ці спроможності.

Розглядаючи походження джерел КЗ, шахрайства та злочинності в КП вважається за необхідне зупинитись ще на одному суб'єкті – Північній Кореї. Протягом останніх 10 років уряд Північної Кореї спонсорував все більш складні кібероперації, спрямовані на отримання фінансової вигоди для режиму і діяльності пов'язаної з кіберрозвідкою. Вони також використовували КА, як засіб реалізації невдоволення через явну зневагу до режиму. Виходячи з цього, Північна Корея продемонструвала більш високу виваженість до ризиків агресії в КП у порівнянні з іншими учасниками.

Аналізуючи фінансово-мотиваційну діяльність, слід зазначити, що режим Північної Кореї використовував кіберзасоби для отримання коштів, спрямованих на уникнення міжнародних санкцій, принаймні з 2015 року. В ході проведених кібероперацій, що охоплювали (ть) роки, нею були викрадені доволі величезні суми. Ймовірно, їхній успіх частково

пояснюється спритним використанням технологічних тенденцій північно-кореїських хактивістів, які скористалися недоліками безпеки фінансових установ, труднощами відстеження криптовалют і глобальними мережами відмивання грошей.

Згідно повідомлень, надрукованих в пресі, на початку серпня 2019 року, в яких детально описується досі неопублікований звіт ООН, загалом Північна Корея через КП викрала до 2 мільярдів доларів з метою отримання прибутку та уникнення санкцій, що були запроваджені організацією Об'єднаних Націй. Приблизно в 17 країнах, офіційно було зафіксовано щонайменше 35 випадків нападу хакерів КНДР на фінансові установи, криптовалютні біржі та установи майнінгової діяльності.

Крім того, незважаючи на успіх Північної Кореї з кіберкрадіжками, глобальний спалах зловмисного програмного забезпечення Wannacry у травні 2017 року підкреслює потенційну небезпеку небажаних наслідків кібероперацій із використанням вірулентного програмного забезпечення. Так, наприкінці 2017 року тодішній радник з внутрішньої безпеки Том Боссерт, згідно із заявою для преси Білого дому зазначив, що Північна Корея за допомогою та через КП вплинула на сотні тисяч комп'ютерів у лікарнях, школах, та підприємствах у понад 150 країнах світу.

Одним із факторів швидкого поширення зловмисного програмного забезпечення було використання EternalBlue, експлойту, приписуваного АНБ, який невідома група, під назвою Shadow Brokers, оприлюднила в квітні 2017 року. Можливо північнокореїські учасники, недооцінили свою здатність контролювати цей шкідливий експлойт, незважаючи на включення «kill switch» у коді Wannacry.

Ще одним прикладом є діяльність групи Lazarus, яка пов'язана з урядом Північної Кореї, та її проведенням операції “Троя” в 2009 році. Ця кампанія була спрямована на шпигунство та підлив національних інтересів

Збройних сил і уряду Південної Кореї. Група Lazarus використовувала кілька типів шкідливих програм для виконання операцій з наданням віддаленого доступу до цільового середовища.

Інші активні дії були пов'язані з операцією “Блокбастер” 2014 року під керівництвом Лазаруса, більш відому як атака Sony Pictures Entertainment. Діючи від імені “Вартових миру”, північнокорейський урядовий діяч атакував мережу Sony Pictures Entertainment, співробітників і членів їх сімей, а також їх власну корпоративну інформацію.

Атака Sony Pictures Entertainment демонструє потенціал регіональних сил у використанні сьогоdnішнього взаємопов'язаного середовища для здійснення впливу в межах США, якого, можливо, раніше не було. Цей випадок також показує, що інші суб'єкти, включаючи приватний сектор, можуть вдатися до аналогічної тактики, щоб висловити невдоволення діями США, використовуючи засоби, не пов'язані з військовими діями.

Здатність Північної Кореї досягати обмежених цілей вказує на “зростаючий” рівень можливостей для проведення КА. Однак здатність багаторазово і надійно використовувати КА для досягнення чітких геополітичних цілей не була продемонстрована і характерна для суб'єктів в зоні атаки.

Експерти стверджують, що Північній Кореї в даний час не вистачає деяких відмінних рис, властивих їй в КП, але деякі фактори можуть вивести її на рівень, який з часом встановиться. Північна Корея навіть використовувала Китай для підвищення свого потенціалу шляхом навчання найбільш перспективних хакерів в Шеньяні.

Як вже зазначалось, Північна Корея сповнена намірів в КП, починаючи від уникнення санкцій і закінчуючи геополітичним впливом на своїх ворогів.

Дії зловмисників, підтриманих В'єтнамом, у поєднанні з заявами уряду про збільшення інвестицій у розвиток КС допомогли В'єтнаму стати новим

гравцем у КП. В'єтнам має важливу рушійну силу, включаючи грошові та кадрові інвестиції, і може швидко розширювати можливості в КП, використовуючи готові інструменти та неформальне партнерство.

Найбільш помітним учасником КА у В'єтнамі є OceanLotus group, також відома як Art32. Вперше ця діяльність була виявлена в 2012 році і була спрямована проти інтелектуальної власності та конфіденційної ділової інформації організацій з Китаю, В'єтнаму та Філіппін. ART32 є яскравим прикладом того, що як суб'єкт загроз, який не фінансується Китаєм, Іраном, Росією чи Північною Кореєю, здійснює діяльність, яка підтримує та, можливо, спонсорує іноземні уряди.

1 травня 2019 року в обвинувальному вирокі громадянам України Артему Радченку та Олександрю Єременку були пред'явлені звинувачення у змові з метою шахрайства з цінними паперами, телеграфному шахрайстві та комп'ютерному шахрайстві. Обвинувальний вирок стверджує, що ці особи зламали систему збору, аналізу та вилучення електронних даних (EDGAR), керовані комісією з цінних паперів та бірж США, що дозволило вкрати тисячі файлів, включаючи щорічні та квартальні звіти про прибутки та збитки, що містять конфіденційну, непублічну та фінансову інформацію. Ця діяльність відповідає профілю нових недержавних кіберзлочинців, орієнтованих на отримання прибутку. Але до пред'явлення звинувачення Радченко і Єременко використовували свої скіли для шахрайського отримання величезних сум грошей, порівнянних з іншими учасниками кіберзлочинів, наприклад, пов'язаними з урядом Північної Кореї.

Розглядаючи такі політичні виклики, як стримування, червоні лінії та ескалацію конфлікту необхідно зробити наголос на тому, що відсутність правил та наслідків у КП призвела до деяких політичних викликів. Фактична толерантність до проведення кібероперації знаходиться нижче очевидного порогу ведення війни.

Ця застережлива згода обумовлена відсутністю міжнародного консенсусу щодо норм, які регулюють поведінку та взаємовідносини держав у КП, створює пасивність та інерцію в досягненні порозуміння і, як наслідок включає в себе незрілий підхід до стримування кіберактивності і чітку червону позиційну лінію, коли КА стають актом війни.

Сучасна ситуація така, що кіберактивність, яка переходить невизначені межі або викликає несподівані наслідки, може перерости в збройний конфлікт. Більше того, відсутність встановлених норм, що регулюють поведінку державних та недержавних суб'єктів в КП, додає плутанини щодо статусу приватних компаній та того, як повинні діяти комерційні суб'єкти, які надають кіберпослуги.

Розглядаючи питання стримування, норм, обмежень та ескалації, можна стверджувати, що західне стримування та політика в традиційному розумінні цього слова призвели до стану відносного миру з 1945 року, але це є не доречним коли йдеться про використання та регулювання КС. Зазначене покликане необхідністю оперативного вжиття заходів реагування, різноманітністю дійових осіб і складністю проведення розслідування та встановлення винних у КА.

Недержавні суб'єкти часто є унікальним викликом для стримування, оскільки вони менш сприйнятливі до дипломатичних чи військових переконань, ніж національні держави. Деякі урядовці наголошують, що проблема притягнення недержавних суб'єктів до відповідальності полягає в тому, що такі політичні стандарти, як заходи у відповідь, санкції та міжнародні договори, на них не розповсюджуються і не застосовуються. Ці групи також можуть проживати в країнах, які часто не мають чіткого територіального чи фізичного розташування, щодо яких можуть бути вжиті військові дії, або дозволяти такі дії, коли застосування військової сили було б неможливим з інших причин.

У минулому США (особливо Міністерство оборони) визнавали наявність проблем у своїй виваженій політиці щодо КБ. Проте, як і раніше в діючих стратегіях і концепціях не вистачає показників для визначення ефективності розробки політики, реагування на рівень інфікування, розвитку та нарощування.

У той же час, беручи до уваги події, що відбулися з кінця 2011 року по середину 2013 року, а саме руйнівний вплив DDoS-атак на фінансовий сектор США, і інциденти, що відбулися на початку 2016 року, призвели до висування звинувачень 2 іранським агентам та 7 компаніям, що працювали від імені іранського уряду, включаючи Корпус вартових ісламської революції.

За результатами проведених КА сотні тисяч клієнтів не змогли отримати доступ до своїх облікових записів, а підприємства втратили десятки мільйонів доларів на відновлення своєї інфраструктури.

Подібні інциденти спонукали Сполучені Штати переслідувати та публічно приписувати діяльність суб'єктів національної держави як частину спроби перешкодити цим діям.

Ефективність такого роду політики постійно обговорюється, і її створення не ставить Сполучені Штати в авангард боротьби з корупцією, а скоріше запроваджує політику, пов'язану з історичними подіями. Вкрай важливо розробити комплексну міжнародну кіберполітику, яка визначатиме парадигму майбутнього. Уряд США також неохоче приймає ефективні стратегії та відповідні заходи, оскільки важко виявити причини кіберактивності або спотворення інформації. Історія такої кіберполітики США щодо нездатності приймати чіткі і послідовні заходи у відповідь, призвели до того, що іноземні компанії, які представляють загрозу, допускають певні види агресивної кіберактивності.

У цій ситуації відсутність чітких міжнародних унормувань використання КП призвело до створення “правил за замовчуванням” для всіх

учасників КП. Сучасна “червона лінія” проходить за замовчуванням між 43 державами, вона визначає порядок застосування кіберзброї, наслідки “руйнування” критичної інфраструктури національного КП держави та наслідки які можуть призвести до війни, а саме алгоритмічної війни [1].

За цих обставин деякі експерти вважають, що такі країни, як Китай, Росія, Іран та Північна Корея, більш толерантні до операційних та дипломатичних ризиків національного КП, ніж Захід.

Водночас неточність визначення “червоної лінії” стає ще більш проблематичною, якщо враховувати недержавних суб’єктів, які вкрай рідко беруть до уваги існуючу міжнародну нормативно-правову базу.

Також окремо необхідно зупинитись і на відсутності “червоних ліній”. Одним з аспектів такого середовища є відсутність чітких норм, що стосуються проведення кібероперацій проти приватних компаній. Деякі іноземні гравці використовують цю тактику як засіб тиску на США напередодні війни, щоб змінити свою політику або реалізувати ідеологічну програму. З появою приватних компаній і злочинних кібергруп, готових надавати користувачам особисті сучасні кіберінструменти та інформаційні ресурси на комерційній основі, зробило це середовище більш напруженим, в зв’язку з відсутністю міжнародних правил, що визначають, прийнятність провадити зазначену діяльність.

Зважаючи на попередні зауваження необхідно зазначити, що потреба в забезпеченні КБ та створенні засобів ведення кібервійни наразі спонукає уряди держав переглядати внутрішню політику в кіберсфері, після чого дедалі частіше трапляються випадки користування розвідувальними службами та спеціалізованими військовими підрозділами можливостей і технічних потужностей транснаціональних кримінальних груп, що спеціалізуються у сфері кіберзлочинності [12].

У той же час рекомендації Tallinn 2.0 і Digital Geneva Convention запропонована Microsoft, вказують, на те що в таких інцидентах, як Stuxnet, WannaCry і NotPetya, червона лінія зміщується в бік більш деструктивної конфліктності, і ескалація, ймовірно – неминуча.

Оскільки наявні кіберконфлікти стають все ближчим до того, щоб розглядатись як акт війни, зростає ймовірність того, що вони перейдуть “червону лінію” і викличуть кінетичну або військову відповідь. А відсутність узгодженої “червоної лінії” між країнами в цій області створює ризик реалізації невід’ємного права держави на самозахист, особливо в кризових ситуаціях.

Уряди можуть діяти, керуючись різними баченнями, які можуть бути, і не бути очевидними для їхніх суперників. КА, які відбуваються під час загострення напруженості, можуть ненавмисно поставити уряд в ситуацію, коли він повинен відреагувати, щоб пом’якшити суспільне невдоволення або підтримати учасників/суб’єктів у дипломатичній та військовій сферах. Ймовірність того, що кібероперації можуть призвести до непередбачених наслідків, збільшує ризик.

Інколи КА можуть сприйматися як тактичні дії, що не вимагають ескалації. Експерти відзначають існування передбачуваність КА з боку США і припускається, що ця тактика забезпечує “контрольовану ескалацію”. Однак експерти попередили, що упереджувальна відповідь у КП може призвести до непередбачених наслідків або до активної агресії у КП, і те й інше може мати серйозні наслідки.

Цілі, напрями та принципи розвитку майбутніх сценаріїв, які необхідно враховувати.

Сценарій А: швидка ескалація. Сценарій пояснює, як поєднання кібер- та некібер-факторів може посилити напруженість між двома країнами та потенційно призвести до активних дій у КП.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Впевнено можна стверджувати, що нинішня тенденція широкої доступності кіберінструментів, призведе до збільшення числа учасників, а відсутність норм та невизначеність в обмеженнях тільки ускладнить ситуацію яка склалась.

За таких умов, в своїй діяльності іноземні суб'єкти все більш схильні до ризикованих дій. На даному етапі іноземні суб'єкти не замислюючись про наслідки набувають непередбачених побічних ефектів.

Технології продовжують стрімко розвиватися, і стають все більш взаємопов'язаними. Їх практичне впровадження спрямовується в усі аспекти критично важливої інфраструктури та повсякденного життя. Це підвищує ймовірність того, що КА завдадуть фізичної шкоди, що перевищить поріг реагування. Встановлення винних у проведенні КА також залишається складним завданням, оскільки деякі уряди використовують недержавних суб'єктів для нарощування своїх спроможностей або для того, щоб діяти під слухним приводом заперечення.

Також необхідно враховувати і той факт, що на Заході співпраця між урядом і приватним сектором не розвинена таким чином, щоб протистояти загрозам. Без державно-приватного партнерства, яке розвивається паралельно з КП в умовах виникнення КЗ, знизити напруженість буде складно. За відсутністю ефективно налагоджених партнерських відносин уряди сповільнюватимуть темпи розвитку національної системи КБ. Зважаючи на те що без запровадження заходів стимулювання і засобів підтримки, визначення повноважень державним сектором та підготовки концептуальних документів з ефективною кіберполітики приватний сектор не зможе отримувати бюджетні субвенції для забезпечення сталого функціонування систем захисту інформації та КБ.

З розвитком національного сегменту КП, створенням власної кіберзброї, апробуванням нових форм і методів застосування відповідних

угруповань уряди країн активно залучають недержавних суб'єктів. При цьому вимоги до компетентностей фахівця з організації та експлуатації засобів КБ (кіберрозвідки, кіберзахисту, кібероборони), що слугують основою для формування професійної кваліфікації наведені в [2]. Загалом, формування та набуття індивідуальних здібностей фахівцями з КБ спрямоване на набуття навичок проведення складних цілеспрямованих атак на функціонування електронно-комунікаційних та технологічних систем, енергетичну, транспортну та фінансову системи держави.

Отже, беззаперечним є той факт, що в умовах подальшого розвитку високотехнологічного суспільства потреба у фахівцях із КБ буде постійно зростати, а за умов тотальної оборони держави роль об'єднаної підготовки персоналу складових сил оборони та цивільного сектору у сфері КБ взагалі не піддається ніякому сумніву. Так однією з важливих ініціатив керівника будь якої установи повинна стать підготовка персоналу. Іншою ініціативою – постійні інвестиції в кіберстійкість власних архітектур і систем з метою зниження передбачуваного рівня ризику в майбутньому [8].

Іншою неоднозначною суттю глобальних подій є злочинна та організаційна діяльність, пов'язана із здійсненням серії одночасних КА з використанням ворожого ШІ, які в кінцевому результаті можуть призвести до значних фінансових втрат, витоку конфіденційних даних та/або знищення життів і майна людей.

Загалом це спонукає уряд продовжувати поступово ускладнювати напади від імені злочинних організацій.

Незважаючи на те, що зазначені напади не мають летальних наслідків, надмірно деструктивні КА можуть бути непередбачуваними за масштабами свого впливу. Слід зазначити, що за цих умов особливо загострюється інформаційне протиборство, при цьому головна роль відводиться активним діям у КП, однією з форм яких є кібероперація [2]. Основна спрямованість

дій в КП буде зосереджена на фінансові системи та установи, ядерні системи і об'єкти оборонної діяльності (Додаток 1), ймовірно, навмисно узгоджені дії спровокують війну.

Як згадувалось раніше, ці інциденти безумовно вплинули на державний устрій країни, при цьому напруженість у зонах ведення конфліктів ще досі триває. Постійно відбуваються збройні сутички та повстанські протистояння.

Дії терористів-смертників були спрямовані на здійснення терактів у столицях країн. Точно скеровані КА по об'єктам критичної інфраструктури викликають ще більшу напруженість серед населення країни.

Спалахують протести з вимогою прийняття заходів активної протидії агресії у КП.

Уряд країни вважає, що стає дуже складно координувати і контролювати діяльність суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують КБ, що робить абсолютно неможливою реалізацію національної політики в області КБ. Але відступати нікуди...

Сценарій В: переломний момент. У якийсь момент тенденції, описані в попередньому сценарії, досягають крайності, яка спонукає до колективних дій, включаючи кіберфактори геополітичної нестабільності. Це може статися після інциденту, який наочно продемонструє небезпеку глобального поширення КП без дотримання норм чи обмежень.

Можливо, деструктивні КА паралізують всю країну, і у неї не залишиться іншого вибору, окрім як перевести її в автономний режим і вимагати деескалації. Такий інцидент може стати ще одним компонентом Карибської кризи 1962 року, але, ймовірно за все, не матиме таких же наслідків для людського існування. Поява нових технологій також може виступати в якості стримуючого фактора. Наприклад, інтеграція можливостей ШІ може радикально змінити баланс між КА і засобами захисту на користь останніх.

Важливо зрозуміти, що цей поворотний момент призведе до втрати державно-приватної взаємодії, необхідної для співпраці з громадянським суспільством у сфері КБ та кіберзахисту,

Наприклад, між взаємодіючими організаціями створюються протоколи обміну інформацією для визначення приналежності. У той час як експертний потенціал домінує на ринку створення систем виявлення і реагування на КА, а також наданні послуг із стримування, запобігання та нейтралізації КЗ, глобальні організації замислюються про КА на макрорівні і юридичних наслідках щодо порушення конфіденційності, цілісності, доступності електронних інформаційних ресурсів.

В таких умовах країна ретельно розглядає свої відносини з кіберзлочинними організаціями. У разі, якщо зв'язок буде виявлено, це спричинить дипломатичні або економічні наслідки, які переважатимуть вигоди від наявності активних засобів протидії агресії у КП.

Крім того, ситуація, яка виникне після переломного моменту, створить для країни масу стимулів утриматися від мілітаризації національного сегмента КП і закупівлі високотехнологічної кіберзброї.

У період загострення відносин між протиборчими сторонами злочинні організації, по допомогу яких звертався уряд, провокують КА з наслідками, описаними в попередньому сценарії. Як і раніше, це відбувається в контексті загострення напруженості у відносинах з протиборчими країнами через зони конфліктів і пов'язані з цим терористичними актами в столиці країни.

Уряд країни вимушений використовувати заздалегідь розгорнуті електронно-комунікаційні мережі та встановлені засоби спеціального зв'язку для взаємодії з урядами союзників [6].

За цих обставин, уряди союзних країн воліють використати законність міжнародних нормативних документів як спосіб уникнути війни і послабити напруженість у відносинах з країною яка зазнала деструктивного впливу.

Додаток 1:

Порівняння проблем і аналітичних проблем у різних галузях

Сфера/галузь	Занепокоєння	Аналітичний виклик
Фінанси	Постексплуатація або злом суб'єкту світового фінансового ринку (банк, фінансово-кредитна установа, фондова біржа і т.і.) може мати тривалі та значні глобальні наслідки, які можуть привести державу до подвійної кібервійни та кінетичної війни	Вірогідно, що зловмисники намагаються проникнути у світове фінансове віртуальне середовище, щоб викрасти та продати конфіденційні дані клієнтів. Зловмисники можуть порушити банківські функції та накласти значні прямі та непрямі втрати фінансово-економічній інфраструктурі держави [4]. Імператив держави на таку ситуацію, це максимально швидке виявлення вразливості-реагування на кібератаку-усунення передумов до її повторного виникнення-проведення розслідування
Транспорт	Роль штучного інтелекту, хмарних технологій та IoT зростає. Такий технологічний уклад збільшує активні вразливості системи та може призвести до незворотніх і руйнівних наслідків незалежно від рівня їх захисту	Уразливості стають дедалі досконалішими та численнішими. Динамічність цифровізації всіх сфер управління та життєдіяльності країни вимагає застосування більш складного програмного забезпечення, якому бракує механізмів захисту його сталого функціонування
Ланцюг постачання	Порушення ланцюга поставок може мати серйозні наслідки. Висока технологічна залежність, промислове шпигунство та суперечки щодо інтелектуальної власності можуть посилити напруженість між країнами та сприяти ризику війни	Високотехнологічна продукція підвищує ступінь уразливості об'єктів воєнної, політичної, фінансово-економічної та промислової інфраструктури держави від шкідливих і незадекларованих функцій у такому обладнанні та звужує вітчизняні спроможності протидії кіберзагрозам. Третій стороні необхідно відповідати вимогам з безпеки (стандартам безпеки) ланцюга поставок, інакше весь ланцюг постачання або його значна частина піддається підвищеному ризику уразливості
Безпека та оборона	Неправильно оцінена кібератака може мати значні наслідки та/або побічний ефект. Відсутність дієвої кібероборони та захист спеціальних ІТ ресурсів може змінити "правила гри" протидіючих сторін	Активне поєднання традиційних та нетрадиційних стратегій і тактик з використанням цифрових ІТ у міждержавному протидіючості. Зростання інтенсивності використання кіберфізичних інструментів що використовуються у кінетичній війні, може мати значний вплив на те, як держава сприймає війну, її правила ведення і наслідки. Для менш розвинених держав, ймовірно, це збільшить ризик проведення неправильних розрахунків щодо масштабу та наслідків від нанесених багатофункціональних інтелектуальних кібервтручань

Аналізуючи системний розвиток геополітичного становища світу та подальших складових його поступу необхідно зупинитись на інформації з відкритих джерел щодо КС таких країни, як Індія та Пакистан в наступальному кібернетичному вимірі. Обґрунтований аналіз їх потенційних КС дає можливість припустити, що групи, пов'язані з обома суб'єктами тривалий час стимулюють дослідження і розробки у сфері КБ з урахуванням появи нових КЗ і викликів, створення національних інформаційних систем, платформ і продуктів.

В 2018 році у відкритих джерелах повідомлялося, що уряд Індії створює спільне агентство з кібервійни у відповідь на активізацію дій пакистанських хакерів проти індійських телекомунікаційних і національних дослідницьких інститутів. В цей же період дослідники Lookout Security Intelligence виявили кампанії, діяльність яких була спрямована проти дипломатів і військовослужбовців з Пакистану, Афганістану, Індії, Іраку та Об'єднаних Арабських Еміратів, а також урядовців зі Сполучених Штатів, Австралії та Німеччини. Lookout приписував цю кампанію пакистанським військовим, зазначивши, що їх діяльність спрямована на компрометацію мобільних пристроїв з операційними системами Android та iOS.

Lookout також повідомив, що шпигунське (і) програмне забезпечення, інструменти (додатки, сервіси), які пропонувались для комерційного продажу, використовуються групами Stealth Mango і Tangelo, що є ще одним прикладом легкої передачі інструментарію реалізації КЗ різного ступеня складності та технологій мілітаризації КП між державним сектором і комерційними зловмисними структурами. Як відзначили дослідники Lookout, універсальність взаємодії використовуваних інструментів на технічному та технологічному рівнях полягає в тому, що їх компрометація не обтяжує витрат, які часто потрібні для використання невідомої вразливості – “атаки

нульового дня”. Зазначене мотивує готовність суб’єктів деструктивної кіберактивності до більш активної реалізації цих інструментів.

Висновки. Система міжнародної безпеки після Другої світової війни зазнає дедалі більшої напруги на тлі триваючих загроз розповсюдження кіберзброї та зброї масового знищення, конкуренції в космосі та регіональних конфліктів.

Серед буремних тенденцій – активізація зусиль деяких держав і окремих суб’єктів в Інтернеті щодо впливу та втручання у вибори, а також використання хімічної зброї. Тероризм також залишається головною загрозою для інтересів США та партнерів у всьому світі, особливо в країнах Африки на південь від Сахари, Близького Сходу, Південної та Південно-Східної Азії. Розробка та застосування нових технологій створює як ризики, так і можливості, а економіки провідних країн світу зіткнулась з проблемою через уповільнення глобального економічного зростання та зростання загроз економічній конкурентоспроможності США. Міграція, ймовірно, продовжуватиме розпалювати соціальну та міждержавну напруженість у всьому світі, тоді як наркотики та транснаціональна організована злочинність продовжуватимуть завдавати шкоди громадському здоров’ю та безпеці. Політична турбулентність зросте в багатьох регіонах, оскільки управління руйнується, а держави стикаються зі зростаючими загрозами громадському здоров’ю та навколишньому середовищу. Такі проблеми, як ворожа поведінка Ірану, поглиблення турбулентності в Афганістані та зростання націоналізму в Європі, – усе це призведе до розпалювання напруги.

XXI століття ознаменувалося активним формуванням шостого технологічного укладу (біо-, нано-, інфо-, когнитивних технологій, їх конвергенцією) та ризиками, з якими стикається цивілізація внаслідок упровадження новітніх технологій, зокрема їх використання у КП.

Водночас у світі все більш активно застосовується поєднання традиційних та нетрадиційних стратегій і тактик з використанням цифрових інформаційних технологій. Прогнозується зростання інтенсивності міждержавного протиборства і розвідувально-підривної діяльності у КП, що проявлятимуться, насамперед, у розширенні кола держав, які намагатимуться сформувати власну кіберрозвідку, оволодіти сучасними технологіями розвідувально-підривної діяльності у КП, посилити державний контроль за національними сегментами мережі Інтернет. При цьому набуватиме поширення розроблення інструментарію, що передбачає накопичення великих масивів інформації щодо поведінки людини, соціальних груп та використання сучасних досягнень у сфері ШІ.

Масштабністю докорінних змін світового життєустрою за останні 10 років набула поява “великого ринку кіберзброї”. Вбачається що цей комерційний феномен все більше впливатиме на геополітичний, економічний та військовий баланс. Сьогодні ряд держав і недержавних суб’єктів продовжують отримувати доступ до електронних комунікацій, ІТ-індустрії та пов’язаного з нею середовища, критичної інфраструктури, енергетики, транспорту, ядерної та хімічної промисловості, фінансового сектору, інструментів збору розвідданих і КІШ.

У цьому контексті прогнозується, що багато хто перейде від опортунізму до формування усталеної кібердержави. Ця тенденція матиме багато впливів і наслідків не лише на сферу державної співпраці із суб’єктами приватного сектору, а й для моделі державно-приватного партнерства загалом.

Негативною ознакою технологічного розвитку, пов’язаного із всеохоплюючим поширенням цифрових технологій, розширенням Інтернет середовища, є критично зростаючий технічний рівень інструментарію реалізації КЗ,

від чого ландшафт таких загроз охоплює все більше сфер життєдіяльності. Зазначена тенденція обумовлена появою нових учасників загроз, доступністю передових інструментів і тим фактом, що технології і сумісність розвиваються швидше, ніж їх здатність контролювати ризики і усувати уразливості.

Існуючий рівень ризику застосування КА та їх різновидів стає все більш інтелектуальним та небезпечним, створюючи реальну загрозу критично важливій інфраструктурі. Зловмисники зосереджують зусилля на пошуку вразливостей активів (систем управління) і розробляють для цього унікальні за своїми властивостями: багатофункціональне шкідливе програмне забезпечення, віруси-шифрувальники, ботнети, що здійснюють розподілені атаки на операційні мережі, виробничі системи, які використовують хмарні сервіси, атаки на ланцюги поставок. З урахуванням розвитку технологій ШІ в найближчі 5-10 років масштаби та наслідки таких втручань зростатимуть.

Оскільки все більше суб'єктів використовують кібервплив для досягнення геополітичних цілей, організаціям все частіше потрібно буде вдосконалювати системи розвідки щодо КЗ шляхом включення індикаторів порушень, отриманих на основі виявленої кібернетичної активності, у свої процеси мережевого захисту. Зокрема, все більш важливим буде визначення пріоритетності обмежених ресурсів кіберзахисту з урахуванням геополітичної складової, особливо в умовах, коли приватний сектор стає головною мішенню для держав, які прагнуть сформувати політику байдужості до воєн Заходу.

В цих умовах, швидше за все, урядові установи, дослідники та аналітичні центри, розроблятимуть стандарти і моделюватимуть процеси для покращення кіберзахисту, а також використовуватимуть геополітичний аналіз для підтримки операційної стійкості у ворожому кіберсередовищі.

Крім того, керівники вищої ланки повинні підготувати своїх співробітників до таких умов, розробивши послідовну багатоаспектну

комунікаційну стратегію, що використовується на всіх рівнях управління, донести до них почуття терміновості при підготовці до нових ризикових умов і визначити пріоритети і контрольні точки високого рівня.

Отже, в межах розгляду шляхів розбудови національної системи КБ, на основі досвіду провідних країн світу з протистояння в КП, встановлено, що провідні держави світу дедалі більше уваги надають розвитку й захисту власних інформаційних ресурсів, а також можливості впливати на інформаційні ресурси інших країн, що загалом описується як проблема забезпечення КБ держави [14]. Водночас залишаються невирішеними питання в міжнародному нормативно-правовому полі, які унеможливають формалізацію безпекової політики в КП. Відсутній консенсус щодо правил поведінки в КП, не визначені загальноприйняті методології оцінки наслідків кіберзлочинів та їх розгляд як об'єкта міжнародних норм і правил (зокрема, щодо визнання кібератаки як акту війни).

Список використаних джерел:

1. Живилю Є. О. Сутність високотехнологічної війни в організаційно-інституціональному забезпеченні теорії державний управління. Державне будівництво. 2023 рік. № 2 (34). С. 8–20. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023 рік-2-01>.

2. Zhyvylo Y. O., Zhyvylo I. O. (2021). Joint training of the cyber security defense forces personnel in the conditions of total state defense. Theory and Practice of Public Administration, 2(73), 144-153. <https://doi.org/10.34213/tp.21.02.16>.

3. Онищенко С., Живилю Є., Черв'як А., Білко С. (2023). Визначення закономірностей використання інфостворення систем захисту фінансових установ з метою підвищення рівня фінансової безпеки. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 5 (13 (125)), 65–76. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.288175>.

4. Живило Є.О. Актуальні проблеми кібербезпеки в системах електронних комунікацій учасників фінансового ринку України з урахуванням міжнародних практик у цій сфері. Публічне управління XXI століття: особливості воєнного і післявоєнного періодів: зб. наук. матер. XXIII Міжнар. наук. конгресу [Електронний ресурс]. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. – С. 485-490. https://www.researchgate.net/publication/380908571_Aktualni_problemi_kiberbezpeki_v_sistemah_elektronnih_komunikacij_ucasnikiv_finansovogo_rinku_Ukraini_z_urahuvannam_miznarodnih_praktik_u_cij_sferi [accessed Jun 16 2024].

5. С.Є. Гнатюк, Н.Д. Скибун, Є.О. Живило, С.В. Волошко Електронні комунікації як важливий елемент сталого функціонування критичної інфраструктури. Науковий журнал “Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони” К.: Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, – 2021. – №3 (42). – С. 105-110. DOI:10.33099/2311-7249/2021-42-3-105-110.

6. Коваль М., Сова О., Орлов О., Шишацький А., Артабаєв Ю., Шкнай О., Веретнов А., Кошлан О., Живило Є., Живило, І. (2022). Удосконалення комплексного управління ресурсами систем зв'язку спеціального призначення. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 5 (9 (119)), 34–44. doi: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2022.266009>.

7. Zhyvylo Y., Kuz V. Risk Management of Critical Information Infrastructure: Threats-Vulnerabilities-Consequences. “Theoretical and Applied Cyber Security, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Vol. 5 No. 2 (2023). – P. 68-80. doi:https://www.researchgate.net/publication/380898189_The_risk_management_of_critical_information_infrastructure_threats-vulnerabilities-consequences [accessed Jun 16 2024].

8. Zhyvylo Y. (2023). Exploring and Acquiring Modern Human Resource Competencies in Cybersecurity Amidst State Digital Transformation. Pressing Problems of Public Administration, 2(63), 111-127. <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-2-08>.

9. Живило Є.О. Активність кіберзагроз в Україні: Аналіз та ресурси. Науковий вісник “НАВС” 2022 р. – К.: Національна академія внутрішніх справ, 2022. Вип. 1 (48), інв. №613т від 03.10.2022. – С. 83–107.

10. Живило Є.О., Черноног О.О. Міжнародні кібертренування Locked Shields – 2022. Проблемні питання в підготовці складових сил оборони та безпеки України. Науковий журнал “Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони” К.: Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, – 2022. – №1 (43). – С. 19-24.

11. Живило Є.О., Докіль В.М. Кібервійська України: своєчасна відповідь на виклики сьогодення. Науковий вісник “НАВС” 2021 р. – К.: Національна академія внутрішніх справ, 2021. Вип. 2 (47), інв. №588т від 14.12.2021. – С. 18–34.

12. Живило Є.О., Орлов О.В. Сутність кібербезпеки національного сегменту кіберпростору держави в умовах кризового управління. Збірник наукових матеріалів XXII Міжнародного науково-го конгресу “Публічне управління XXI століття в умовах гібридних загроз” 27 квітня 2022 р. – К.: Харківський національний університет імені Василя Назаровича Каразіна, 2022. – С. 248-254.

13. Живило Є., Шевченко Д. (2022). Оцінка ризиків кібербезпеки та контролю конфіденційності в інформаційних системах державного управління. Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, (75), 66–77. <https://doi.org/10.17721/2519-481X/2022/75-07>.

14. Живило Є.О., Докіль В.М. Модель методики оцінювання спроможностей військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України щодо виконання завдань з відбиття воєнної агресії в кіберпросторі. Науковий журнал “Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони” К.: Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, – 2023. – №1 (46). – С. 32-41.

§1.4 ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ (Махнюк В.М., Державна установа "Інститут громадського здоров'я ім. О. М. Марзєєва НАМН України", Махнюк В.В., Державний податковий університет, Васильєва О.І., Державний податковий університет, Потій О.О., Київський медичний університет, Фігаров В.С.)

Вступ. Становлення України, як сучасної європейської держави, потребує залучення інноваційного досвіду інших країн світу в усіх сферах розвитку суспільного життя.

У зв'язку з цим виникла потреба у вивченні міжнародного досвіду містобудівної діяльності у сфері житлового будівництва, визначення апроксимації директив ЄС європейських норм, стандартів до містобудівного законодавства України та можливості їх імплементації у національну нормативну базу містобудування для забезпечення повноцінного комфортного життєвого середовища для населення, оскільки чинне законодавство України не в повній мірі забезпечує врегулювання відносин, що виникають в процесі планування та забудови житлових територій населених пунктів України, що обумовило актуальність і мету дослідження.

У вітчизняній та зарубіжній науці існує значна кількість робіт, присвячених аналізу питань, пов'язаних із вивченням міжнародного досвіду, проведенням аналізу відповідності вітчизняного законодавства містобудівної діяльності у сфері житлового будівництва вимогам Директив Європейського Союзу. Найбільша увага українських та закордонних вчених приділена: архітектурно-планувальній організації енергоефективних багатоквартирних житлових будинків – у роботах Сергейчук О. (2018), Єгорченков В. (2018),

Данько К. С. (2019), Valerij Urenev, Dmytro Bakhtin (2019), повторному використанню матеріалів у дизайні об'єктів архітектурного середовища - у роботах Шевченко Л.С. (2020); вдосконаленню нормативно-правового забезпечення будівництва – у роботах Стукаленко О.В. (2017), Веселовської В.В. (2018), Француз А., Онисковець М. (2022).

Оцінка шумового забруднення житлової забудови приміської зони обласного центру м. Івано-Франківська висвітлена у роботах Москальчук Н. М.; Вовк Ю. Р.; Качала, Т. Б. (2022), Левинської Х.В., Кочмар І.М. (2022). Питанням адміністративно-правових відносин у будівництві в умовах децентралізації влади приділена увага у роботах Олюха В. Г. (2015), Резворович К.Р. (2016), Слончак В.В. (2017). У роботах Блінової Г. О. (2022) обґрунтовується впровадження єдиної державної електронної системи у сфері будівництва.

У роботах Краснослободцева Є.В. (2017), Панджич М. і Любанович Б. (2019) обґрунтовується застосування зарубіжного досвіду регулювання території будівництва; Мамонтова І. (2023) – будівельного права Європейського Союзу; Череміс О.О. (2018) – правового регулювання земельних відносин у сфері містобудування в Європі та рецепції європейських норм; Краснослободцева Є.В. (2016) – інформаційного забезпечення процесів проектування і розвитку рекреаційних територій в Україні і за кордоном.

У роботах Cellmer R., Jasinski J. (2016) висвітлено аналіз активності містобудівної діяльності щодо будівництва житла в Польщі з 2005 по 2014 рр. Дослідження Чемплік А. (2015) були присвячені результатам перевірок будівельних робіт згідно з польським будівельним законодавством.

Однак відсутні публікації щодо реалізації завдань державними органами та органами місцевого самоврядування щодо планування та

забудови саме житлових територій населених пунктів України, особливо в умовах воєнного стану та у повоєнний період.

Мета – вдосконалення інструментів державного регулювання планування та забудови житлових територій населених пунктів України шляхом аналізу міжнародного досвіду та вимог Директив Європейського Союзу сфери містобудівної діяльності та визначення можливості їх імплементації у національну нормативно-правову базу для забезпечення спроможності та сталого (збалансованого) розвитку міських і сільських територіальних громад в умовах воєнного стану та у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Витоки будівництва житла сягають періоду зародження людства, а елементи культури планування умов життєдіяльності впроваджувались вже тоді, коли люди перестали вести кочовий спосіб життя. Вже у I ст. до н.е. у письмових літературно-філософських трактатах Ветрувія «Десять книжок з архітектури», Гіппократа «Про повітря, води та місцевості» йшлося про необхідність будівництва «здорового» житла до потреб людини, про що свідчать архітектурні пам'ятки – водопровідно-каналізаційна система житлових будівель Вавилону (XX ст. до н. е.), Греції (VI ст. до н. е.), Риму (I ст. до н. е.) [1, С. 30].

Житло є складовим елементом достатнього життєвого рівня, право на який має кожен згідно з вітчизняним та міжнародним законодавством: ст. 48 Конституції України та ст. 1 Житлового кодексу України (із змінами); ст. 25 (п.1) Загальної декларації прав людини 1948 р.; ст. 11 (п.1) Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.; ст. 31 (п.1, п.2) Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 р.; Женевської хартії ООН про стале житлове господарство 2015 р.; Лейпцизької хартії сталого європейського міста 2007 р.; Маринської декларації ЄЕК ООН з міського розвитку, житлового будівництва та землеустрою 2022 р.; резолюції ООН

«Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року», цілі: №1- розв'язання проблеми доступності житла №11- щодо інклюзивних, безпечних, стійких і сталих умов населених пунктів [2-5].

Женевська хартія ООН про стале житлове господарство є базовим документом, що прийнята Європейською Економічною Комісією Організації Об'єднаних Націй (ЄЕК ООН) 16.04.2015 р., і має на меті підтримати держави-члени ООН у їх прагненні забезпечити доступ до достойного, прийняттого за ціною і «здорового» житла для всіх. Основним завданням Женевської хартії є підвищення стійкості житлового господарства в регіоні ЄЕК ООН завдяки здійсненню ефективних політики і заходів на всіх рівнях на основі міжнародної співпраці [6].

Нова містобудівна програма, прийнята на Habitat III у Кіто, Еквадор, 20 жовтня 2016 року, представляє зміну парадигми, засновану на науці про сельбищні території, і встановлює стандарти та принципи для планування, будівництва, розвитку, управління та покращення житлових умов, і як наслідок збереження та зміцнення здоров'я мешканців у населених пунктах. Новою містобудівною програмою (New Urban Agenda, 2016) або програма ООН-Хабітат, пропонуються рішення щодо допомоги деяким країнам покращити свою житлову політику. За програмою ООН-Хабітат надається перевага пошуку стійких рішень під час формування політики щодо забезпечення прав громадян на житло. В рамках цієї програми країни зобов'язуються сприяти формуванню національної, регіональної та місцевої політики, що допомагає виконанню права на доступ до житла. Крім того, вона надає можливість громадам та іншим зацікавленим сторонам брати участь у плануванні та реалізації цієї політики, зокрема, розвитку інфраструктури, транспортних систем та покращенню загальної якості житлових умов у містах та громадах з урахуванням соціальних аспектів [7].

Україна має зобов'язання гарантувати право на житло не тільки на національному рівні, а й на міжнародному рівні. Так, відповідно до пунктів 1, 2 статті 31 Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 р., ратифікованою Законом України від 14.09.2006 №137-V, держава зобов'язується вживати заходів, спрямованих на сприяння доступу до житла належного рівня [8].

Гарантоване статтею 47 Конституції України право на житло впливає з права кожного на достатній життєвий рівень (стаття 48 Конституції України), оскільки житлом можуть бути визнані лише такі умови для проживання людини, які забезпечують для неї можливість перебувати в «здоровій», безпечній будівлі, спокої та гідності.

Житлове законодавство - Житловий кодекс України, прийнятий в 1983 році, є ідеологічно застарілим, який був заснований в зовсім інших соціально-економічних умовах, коли реалізація та захист права власності громадян на приватне житло не була серед пріоритетів держави [3]. Житловий кодекс України за більш ніж 40 років існування зазнав 43 зміни, які лише підлаштовували його під вимоги часу. Він містить застарілі радянські підходи, які не враховують сучасних потреб у забезпеченні житлом різних категорій населення, а також не враховують зміни в діючому законодавстві щодо управління багатоквартирними житловими будинками та житловим фондом. Не враховані також надзвичайні ситуації, зокрема довготривалі упродовж 2020-2022 рр. карантинні заходи при пандемії COVID-19, коли основним меседжем від МОЗ був «залишайтеся вдома». Вимушене, довготривале навчання дітей та робота дорослих у дистанційному режимі (online), поява нових надомних професій (freelancers) потребує перегляду складу житлових приміщень квартир у сторону збільшення за рахунок нового додаткового приміщення (кабінету), що необхідно врахувати у майбутньому житловому законодавстві.

Чинне житлове законодавство України не є актуальним та дієвим в умовах руйнівних наслідків військової агресії росії проти України, не враховує термінову необхідність відновлення значної частини житлового фонду в громадах, сприяння забезпеченню зростаючої потреби населення у житлі, зокрема внутрішньо-переміщених осіб, через знищення домівок російським агресором або вимушений переїзд на більш безпечні території країни. На сьогодні кількість внутрішньо-переміщених осіб складає майже 5,1 млн осіб, житло 3,2 млн громадян зруйновано і потребує відбудови.

Підтвердженням недосконалості механізму управління та нормативно-правової бази для просторового планування та реконструкції житла в Україні свідчать недоліки у реалізації пілотного проекту "UN4UkrainianCities" відновлення міст Харкова та Миколаєва, що фінансується Федеральним міністерством економічного співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ) за підтримки Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH [9]. Для усунення цих недоліків в першу чергу необхідна децентралізація у міському плануванні - перехід від радянської системи планування "зверху-вниз" до децентралізованого підходу, розширивши при цьому повноваження органів місцевого самоврядування і дозволивши їм відігравати ключову роль у відновленні України.

Попри всі негаразди, складні економічні умови, воєнний стан в Україні упродовж 2023 р. було побудовано і введено в експлуатацію 89255 житлових будинків, що у порівнянні з довоєнним періодом менше у 2 рази (у 2021р. – 170754), з них 74,2% багатоквартирних будинків (з двома квартирами і більше). Лідерами у будівництві житла є Київська область – 17,8 % загальної кількості житлових будинків по Україні, м. Київ – 16,3 %, Вінницька – 11,5%, Львівська – 9,6%, Івано-Франківська – 6,3%. В основному надається перевага багатоквартирній житловій забудові: у м. Києві – 99,06 % від загальної

кількості збудованих житлових будинків, у Вінницькій – 89,9%, Харківській – 84,9 %, Черкаській 80,5%, Чернігівській – 75%. Щодо розбудови сільського житлового будівництва то на першому місці знаходиться Вінницька область – 83,7 % загальної кількості збудованих житлових будинків у сільській місцевості, далі Київська – 58,2%, Житомирська – 54,8 % і Одеська – 51,9% [10].

Оскільки Україна просувається у своїх зусиллях щодо вступу до ЄС, та виклики, продиктовані руйнацією внаслідок війни – більше третини (37%) житлового фонду, і, нажаль, ці втрати продовжують збільшуватись, є нагальна необхідність у його відновленні та формулюванні нового бачення реконструкції та довгострокового розвитку комфортного доступного житлового середовища.

Сталий процес відбудови, орієнтований на довгострокову перспективу, може сприяти модернізації та інноваціям. Територіальні громади стикаються зі складним викликом одночасного виконання різних завдань. Вони повинні надавати основні послуги та реконструювати житло та його інфраструктуру, водночас займатися довгостроковим плануванням, зміцнювати місцевий потенціал та координувати роботу різних зацікавлених сторін, залучених до процесу реконструкції.

Іншою не менш важливою є проблема зношеності існуючого застарілого житлового фонду та його інфраструктури, що потребує розв'язання. Потрібно докорінно змінити Закон України від 22.12.2006 р. №525-V «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду», який є недієвий упродовж майже 20 років. Так, ступінь зношеності мереж у сфері водопостачання, каналізації житлового сектору України становить 60,5%. Аварійними є 33 % водопровідних мереж. Найбільший показник аварійності у Луганській (58,9 %) та Донецькій (54,6 %) областях. Втрати та технологічні витрати води в системах централь-

зованого водопостачання становлять 35 % поданої води у мережу. Серед каналізаційних мереж аварійними є 37,7 %. Найбільший відсоток аварійних каналізаційних мереж у Харківській (63,8 %), Донецькій (58,9 %), Луганській (58,1%) та Запорізькій (49,9 %) областях%. Необхідне стратегічне планування житлового сектору, ефективне використання державних ресурсів у територіальних громадах та регіонах в інтересах покращення житлових умов для українців [11-12].

Національний план відновлення України, який презентовано 4 липня 2022 року Урядом України під час Міжнародної конференції в Лугано (Швейцарія), привернув до себе значну увагу. Національним планом задекларовано:

- нове будівництво житлової інфраструктури відповідно до кращих практик міського планування, адаптованих до умов повоєнного відновлення та розвитку територій громад;
- пілотне будівництво житлових будівель із близьким до нульового рівнем енергоспоживання (NZEB), у тому числі шляхом відбудови зруйнованих будівель відповідно до вимог NZEB;
- будівництво (відновлення) зруйнованих житлових об'єктів із забезпеченням енергоефективності та безбар'єрності;
- масштабну термомодернізацію багатоквартирних та індивідуальних житлових будинків;
- відновлення функціонування систем водопостачання та водовідведення та іншої інфраструктури, які пошкоджені чи зруйновані [13].

Однак, незважаючи на його початкову видимість, подальший розвиток подій є обмеженим, і план не зміг перетворитися на остаточну дорожню карту дій з відновлення.

Новелою Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII є врегулювання питань з відновлення регіонів та територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України.

Відповідно до статті 1 «Визначення термінів» (пункт 3) цього закону відновлення регіонів і територій включає:

«3) відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України, - комплекс першочергових організаційних, фінансових та інших заходів, що спрямовуються на прискорене відновлення об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, **об'єктів житлового та громадського призначення** до стану, що дозволяє забезпечити повернення в регіон внутрішньо переміщених осіб та біженців, створення сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів господарювання»;
Статтею 6 цього закону визначені напрями державної регіональної політики, основним з яких є «3) відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України».

Обов'язковими документами, що розробляються для відновлення та розвитку регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України, у рамках цього закону (стаття 7) є:

- 1) план відновлення та розвитку регіонів;
- 2) плани відновлення та розвитку територіальних громад [14].

Зазнав змін основний Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI "Про регулювання містобудівної діяльності", внесеними Законом України від 12.05.2022 р. №2254-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності» в частині, що стосується відновлення територій, а саме частину першу статті 1 доповнено пунктом 9-1 такого змісту:

«9-1) програма комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) (далі - програма комплексного відновлення) - обласна або місцева програма відновлення територій, яка визначає основні просторові, містобудівні та соціально-економічні пріоритети політики

відновлення і включає комплекс заходів для забезпечення відновлення території відповідної області, території територіальної громади (її частини), яка постраждала внаслідок збройної агресії проти України або в якій сконцентровані соціально-економічні, інфраструктурні, екологічні чи інші кризові явища.» [15-16].

Для реалізації вимог зазначеного закону Урядом України прийнято постанову від 14.10.2022 р. № 1159 «Про затвердження Порядку розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них». Цей Порядок визначає склад та зміст програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини), механізм їх розроблення, проведення громадського обговорення, погодження та внесення змін до них [17].

За вимогами постанови КМ України від 14.10.2022 р. №1159 Програма комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) має сприяти впровадженню таких сучасних підходів та практик розвитку регіонів, територіальних громад, населених пунктів та частин їх територій, як людиноцентризм, раціональне просторове планування, забезпечення балансу розселення та розміщення робочих місць, стала міська мобільність, інклюзивність, енергоефективність, екологічність, а також відповідати «Цілям сталого розвитку України на період до 2030 року», визначеним Указом Президента України від 30.09. 2019 р. № 722/2019, які включають забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст та інших населених пунктів [18].

Окремі питання щодо компенсації за втрачене або пошкоджене житло новим Законом України від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна

внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» та постановою КМ України від 19.05.2023 р. № 516 «Деякі питання організації роботи комісії з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» врегульовано правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення житлових об'єктів внаслідок бойових дій [19-20].

Урядом України згідно з постановою КМ України від 13.07.2022 р. № 790 «Про утворення оперативного штабу із забезпечення будівельними матеріалами (виробами (продукцією) з метою відновлення об'єктів, пошкоджених внаслідок збройної агресії Російської Федерації» створено оперативний штаб для забезпечення виконання робіт з відновлення прийнятих в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів (будівель та споруд) та об'єктів незавершеного будівництва, в т. ч. житлових, пошкоджених внаслідок збройної агресії російської федерації. Одним із основних завдань цього Оперативного штабу є підготовка пропозицій щодо виділення коштів з державного і місцевих бюджетів та інших джерел відповідно до законодавства для забезпечення необхідними будівельними матеріалами (виробами (продукцією) для відновлення пошкоджених, в т. ч. житлових об'єктів [21].

Імплементация директив, регламентів Європейського Союзу як інструментів державного регулювання містобудівної діяльності у сфері житлового будівництва. Законом України «Про надання будівельної продукції на ринку» з 01.01.2023 р. гармонізовано українське законодавство

до законодавства Європейського Союзу (Регламенту (ЄС) 305/2011). Цей Закон є технічним регламентом і визначає правові та організаційні засади введення в обіг або надання будівельної продукції на ринку шляхом встановлення правил для вираження показників, пов'язаних із суттєвими експлуатаційними характеристиками такої продукції, а також застосування щодо такої продукції знаку відповідності технічним регламентам [22].

Постановою КМ України від 22.03.2022 р. № 347 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1764» до Технічного регламенту будівельних виробів (продукції), затвердженого зазначеною постановою, внесені зміни, згідно з якими до припинення або скасування воєнного стану в Україні та протягом наступних 90 календарних днів спрощено процедури щодо імпорту будівельної продукції, необхідної для відбудови зруйнованого житла та об'єктів інфраструктури [23].

Відтак, будівельна продукція, яка виготовляється в країнах Європейського Союзу, може ввозитись в Україну за спрощеною процедурою – на підставі декларації показників будівельної продукції, складеної відповідно до законодавства. Такою декларацією європейський виробник засвідчує, що продукція відповідає встановленим вимогам щодо її якості, безпечності та екологічності. Воєнна та післявоєнна відбудова України потребує найнеобхідніших, якісних та безпечних будівельних матеріалів.

Виробник шляхом складання декларації показників бере на себе відповідальність за відповідність будівельної продукції таким задекларованим показникам. Декларація показників будівельної продукції реєструватиметься у Єдиній державній електронній системі у сфері будівництва у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

У відповідних випадках разом з цією декларацією до Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва вноситиметься інформація про

небезпечні або шкідливі хімічні речовини та суміші, що містяться у будівельній продукції.

За міжнародними гігієнічними критеріями оцінки якості повітря в житлових приміщеннях передбачається проведення оцінки ризику для здоров'я мешканців від хімічного забруднення за такими речовинами: ксилол – реєстраційний номер 1330-20-7 в міжнародній хімічній базі CAS (Chemical Abstracts Service), стирол – № 100-42-5 за CAS, фенол – № 108-95-2 за CAS, формальдегід – № 50-00-0 за CAS, аміак – № 7664-41-7 за CAS, ацетон – № 67-64-1 за CAS, та багато інших речовин, які віднесені до I–IV класу небезпеки і мають інгаляційний направлений канцерогенний вплив на критичні органи та системи організму людини, в першу чергу – органи дихання, центральну нервову, серцево-судинну, імунну та інші системи [24].

Зазначене зовсім не передбачено сучасним вітчизняним містобудівним законодавством і робота за цим напрямом лише розпочинається.

За аналогією європейського досвіду в Україні буде створена Єдина державна електронна система у сфері будівництва (далі – ЄДЕС СБ). Відповідно до постанови КМ України від 23.06.2021 р. № 681 «Деякі питання забезпечення функціонування Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» до складу ЄДЕС СБ будуть інтегровані окрім Декларації показників будівельної продукції відомості проекту “Відкрите просторове планування” (<http://pmap.minregion.gov.ua>) та Геопорталу адміністративно-територіального устрою України (<https://atu.gki.com.ua/>) [25].

Можливість використання в ЄДЕС СБ розроблених геопросторових наборів даних генеральних планів населених пунктів, планів зонування територій, детальних планів території, ортофотопланів, топографічних карт та планів відповідних рівнів у державній геодезичній системі координат УСК-2000, які оприлюднені як геопросторові сервіси відображення даних, забезпечить прозоре функціонування галузі будівництва.

До ЄДЕС СБ будуть внесені також дані щодо створення інвентаризаційних справ, матеріалів технічної інвентаризації, технічних паспортів закінчених будівництвом об'єктів та їх частин (житлових та нежитлових приміщень), об'єктів незавершеного будівництва.

Закон України "Про будівельні норми" від 05.11.2009 р. № 1704-VI також зазнав інтеграційних змін шляхом внесення нової статті 7⁻² «Основні вимоги до будівель і споруд», яка передбачає **європейські вимоги безпеки для здоров'я людей в житловому будівельному просторі**, а саме:

«3. Будівлі і споруди у цілому та їх окремі частини повинні бути придатними для використання за призначенням з урахуванням, зокрема, безпеки для здоров'я людей, які задіяні протягом усього життєвого циклу споруди.». За положеннями цієї статті основними вимогами до житлових будівель є забезпечення:

1) довговічності будівель, механічного опору та стійкості (щоб експлуатація не призводила до руйнування або значної деформації);

2) пожежної безпеки (при виникненні пожежі була забезпечена можливість евакуації людей, зберігалася несуча здатність конструкцій, було забезпечено обмеження виникнення та поширення вогню і диму всередині будівлі та обмеження поширення вогню на сусідні будівлі і споруди);

3) гігієни, здоров'я та захисту довкілля – житлові будівлі повинні бути запроектовані і побудовані таким чином, щоб протягом усього життєвого циклу вони не становили загрози гігієні або здоров'ю та безпеці працівників, мешканців чи сусідів та не справляли значного впливу на якість довкілля або на клімат під час їх будівництва, експлуатації та знесення, зокрема, внаслідок будь-якого з таких чинників:

- виділення токсичного газу;
- виділення у повітря всередині або зовні приміщення небезпечних речовин, летких органічних сполук, парникових газів або небезпечних часток;

- виділення небезпечної радіації;
 - виділення небезпечних речовин у ґрунтові води;
 - виділення небезпечних речовин у питну воду;
 - аварійного скидання стічних вод, твердих чи рідких відходів, виділення димових газів;
 - сирості у частинах житлових будівель чи на поверхнях всередині будівель;
- 4) безпеки і доступності для маломобільних груп населення;
- 5) захисту від шуму та вібрації, щоб шум, що сприймається мешканцями або особами, які перебувають поблизу, був зведений до рівня, що не загрожує їхньому здоров'ю і дає можливість спати, відпочивати і працювати в задовільних умовах;
- б) енергозбереження та енергоефективності;
- 7) сталого використання природних ресурсів шляхом забезпечення можливості повторного використання або переробки конструкцій житлових будівель, їх матеріалів і частин після знесення [25].

За даними ЄЕК ООН, в економічно розвинених країнах будівлі споживають понад 70 % виробленої електроенергії та 40 % первинної енергії відповідають за 40 % викидів CO₂ від спалювання палива. Ці дані є демонстрацією того, що питання архітектури, в тому числі житлової необхідно зосереджувати над вирішенням енергетичних та екологічних викликів, оскільки будівлі мають найбільший потенціал для підвищення енергоефективності та зменшення викидів парникових газів. Сьогодні з'являється все більше ініціатив та технологій, спрямованих на зменшення екологічного впливу житлового будівництва. Один із головних напрямків екологічного житлового будівництва – це зниження витрат енергії на опалення, охолодження та вентиляцію. Для цього застосовуються

енергоефективні технології, які містять використання сонячних панелей, теплових pomp, енергоощадних вікон та ізоляції, фільтрів для очищення води та повітря [27].

Згідно з ДБН В.2.2-15:2019 «Житлові будинки. Основні положення» передбачені європейські вимоги щодо «Енергоефективності та енергозбереження» (розділ 12), «Безпека та доступність у використанні» (розділ 9), вимоги щодо безпеки для здоров'я «Санітарно-гігієнічні вимоги» (розділ 10), **які вже сьогодні потребують перегляду у частині забезпечення житлових будинків захисними спорудами цивільного захисту** в рамках виконання новел статті 32 Кодексу цивільного захисту України (в редакції Закону № 3441-IX від 08.11.2023 р.), Законів України від 08.11.2023 р. № 3441-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення повноважень суб'єктів забезпечення цивільного захисту, вдосконалення законодавства з питань захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій, організації та проведення евакуації населення, забезпечення охорони життя та здоров'я громадян», від 29.07.2022 р. №2486-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення вимог цивільного захисту під час планування та забудови територій» та ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту» [28].

З метою вдосконалення дозвільної діяльності у сфері будівництва, зокрема при наданні документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт, прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом, в т. ч. житлових об'єктів, а також усунення неприйнятних ризиків, що стосуються корупційної складової, назріла нагальна потреба у проведенні реформуванні сфері містобудівної діяльності, повній її перезавантаження.

Вважаємо, що наступним кроком державного регулювання містобудівної галузі є внесення змін до Кримінального кодексу України та

Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення персональної відповідальності за правопорушення у сфері містобудівної діяльності.

За положеннями Законів України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності та вдосконалення державного регулювання у сфері містобудівної діяльності» та Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі - Кодекс) започаткована персоніфікована відповідальність усіх учасників містобудівної діяльності за недотримання вимог законів України та нормативних документів, а також впроваджені нові підходи стосовно притягнення до відповідальності в залежності від категорії складності об'єкта. За статтею 96 (частина перша) Кодексу передбачена відповідальність за порушення вимог законодавства, будівельних норм, державних стандартів і правил та затверджених проектних рішень під час нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту житлових об'єктів, у вигляді накладення штрафу на громадян у розмірі від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (НМДГ) - 850-1700 грн., і на посадових осіб - від 200 до 300 НМДГ - 3400-5100 грн, що є неієвим та неспівставним по відношенню до наслідків будівництва об'єктів із зазначеними порушеннями. Вважаємо, що відкликання ліцензій на містобудівну діяльність, пов'язану із створенням об'єкта архітектури, буде профілактичним заходом щодо порушень у цій галузі.

У жовтні 2023 року у Комітеті Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів було обговорення проекту базового Закону України «Про основні засади житлової політики», який розроблений спільно із експертами міжнародних організацій на заміну застарілого Житлового кодексу України (1983 р.) [29].

Зазначений законопроект передбачає комплексне реформування сфери містобудування, що дозволить запровадити концептуально нову прогресивну модель державного управління у галузі. Формування майбутньої житлової політики в Україні з врахуванням міжнародного досвіду в сфері регулювання житлової політики, що базується на положеннях Женевської хартії ООН про стає житлове господарство, забезпечить реалізацію конституційного права кожного громадянина на житло. При цьому держава бере на себе зобов'язання створити умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло має надаватися державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Законопроект передбачає низку можливостей реалізувати право кожного на житло відповідно до наступних проектів:

- соціальна оренда (надання житла державного житлового фонду, житлового фонду територіальних громад та приватного житлового фонду в оренду, в тому числі на пільгових умовах);
- соціальне житло (житло державного житлового фонду та житлового фонду територіальних громад надається безоплатно для незахищених верств населення);
- фінансово-економічні механізми отримання житла у приватну власність (пільгові кредити, лізинг, іпотека);
- комерційна оренда.

Положення проекту Закону також містять засади надання службового та тимчасового житла, оренди житла з правом викупу, визначено пріоритети щодо вирішення питання забезпечення житлом громадян окремих категорій

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

(військовослужбовці, ветерани війни, члени їх сімей та члени сімей загиблих ветеранів, внутрішньо-переміщені особи та ін.).

Проект Закону України враховує світовий досвід боротьби з корупцією шляхом створення конкурентного прозорого ринкового середовища, ефективного державного регулювання та цифровізації надання послуг у будівельній сфері. За розробленим Законом України важливим аспектом реформування містобудівної галузі є побудова:

- прозорої, ефективної системи управління, поетапне послаблення механізмів державного управління, як невід’ємної умови для забезпечення стійкого соціально-економічного зростання;

- якісної системи державного містобудівного контролю і нагляду, залучення юридичних осіб приватного сектору економіки до здійснення містобудівного контролю та їхнього функціонального поєднання.

За цим законопроектом передбачається ведення відкритого Єдиного електронного реєстру житла, щоб кожен, хто потребує домівки, міг знайти варіант забезпечення житлом, відповідно до своїх потреб, фінансових можливостей родини та обставин, в яких вона проживає. Передбачається також змога обрати програму, за якою кожна особа може реалізувати своє право на житло.

Тобто, діджиталізація будівельного житлового сектору, як невід’ємний елемент національної безпеки будівельної галузі, набуде широкого розвитку для створення конкурентного та прозорого ринкового середовища у містобудівному процесі повоєнного відновлення та розвитку житлової забудови території громад.

В Україні набуде розвитку будівництво нового житла (для наповнення житлових фондів соціальним/тимчасовим житлом, житлом для соціальної оренди), капітальний ремонт та реконструкція наявного у фондах житла,

реалізація державно-приватного партнерства у процесі створення відповідних фондів (залучення інвестицій). Також пропонується впровадити загальні та мінімальні споживчі якості житла з метою забезпечення доступності житла, що відповідає Женевській хартії ООН про стале житлове господарство та Цілям сталого розвитку, які були ухвалені Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році як універсальний заклик до дій щодо скорочення бідності та забезпечення того, щоб до 2030 року кожна особа, незалежно від рівня статків, віку, стану здоров'я, тощо має мати рівний доступ до житла.

Стан виконання Україною Плану імплементації Директив ЄС для підвищення ефективності державного регулювання відновлення та відбудови житлового сектору. «Планом заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року» (далі - План заходів ЄК), затвердженим розпорядженням КМ України від 09.02.2024 р. №133-р., передбачена робота по завершенню наближення законодавства України до актів права ЄС у різних сферах послуг [30].

За дорученням Уряду України Мінінфраструктури, Мінцифри, Мінфін, Мін'юст необхідно розробити проект нормативно-правового акту щодо імплементації: Директиви 2013/11/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.05.2013 р. про альтернативне вирішення споживчих спорів, в тому числі при здійсненні містобудівної діяльності з будівництва житлового сектору, та проведення публічних консультацій щодо них; регламенту Комісії (ЄС) 2015/1051 від 01.07.2015 р. про умови виконання функцій платформи для вирішення суперечок при здійсненні містобудівної діяльності житлового будівництва в режимі он-лайн, про умови електронної форми скарги та про умови співпраці між контактними особами, передбачені в Регламенті ЄС

№524/2013 від 21.05.2013 р. про врегулювання споживчих спорів в режимі он-лайн.

Згідно з п.90 Плану заходів ЄК Мінінфраструктури необхідно забезпечити врахування засад смарт-спеціалізації під час оновлення регіональних стратегій розвитку та розроблення планів заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку в рамках виконання Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затвердженої постановою КМ України від 05.08.2020 р. № 695, для реалізації секторальної (житлової) стратегії розвитку, зокрема виконання програм молодіжного житлового будівництва, надання житла відповідним спеціалістам, що переїжджають чи проживають, внутрішньо переміщеним особам, ветеранам війни і ін. із запровадженням кредитно-фінансових механізмів з пільговими умовами для забезпечення постійним та доступним житлом в умовах бюджетної децентралізації в інтересах територіальних громад та сталого розвитку населених місць для нинішнього та майбутніх поколінь українців.

Мінінфраструктури, Мінекономіки, Міненерго, Міндовкілля, Мінагрополітики, та Держенергоефективності згідно з п.102, п.104 Плану заходів ЄК підвищувати енергоефективність в житловому секторі шляхом здійснення регуляторних заходів та через державну установу “Фонд енергоефективності”, а також продовжувати “зелений” енергетичний перехід та “зелену” відбудову шляхом затвердження Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року з урахуванням цілей Енергетичного Співтовариства у сфері енергетики та клімату на період до 2030 року.

Мінінфраструктури, Держстат, Держаудитслужба згідно з п.134 Плану заходів ЄК вжити необхідних заходів для впровадження Закону України від 05.02.2015 р. № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики»,

зокрема з огляду на різний вплив війни на різні регіони України та їх відновлення, в т.ч. житлового сектору та його інфраструктури.

Мінінфраструктури, Мінцифри, Держуадитслужба, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації (військові адміністрації) органи місцевого самоврядування згідно з п.136 Плану заходів ЄК необхідно забезпечити систематичне та інклюзивне залучення регіональних та місцевих заінтересованих сторін для започаткування функціонування та використання геоінформаційної системи моніторингу та оцінювання розвитку регіонів і територіальних громад. Зазначеним виконавцям необхідно розробити та подати на розгляд до КМ України проект акту щодо впровадження в дослідну експлуатацію Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови в т.ч. житлових об'єктів та інфраструктури.

Висновки: 1. Актуалізована з урахуванням міжнародного досвіду та вимог директив ЄС вітчизняна законодавча та нормативно-правова база, а також розроблений сучасний базовий законопроект України «Про основні засади житлової політики» забезпечить ефективність державного управління, контролю і нагляду за містобудівною діяльністю у сфері житлового будівництва. Це дозволить запровадити дієві механізми відповідальності за порушення містобудівного законодавства, встановити прозорі правила забудови житлового сектору для всіх учасників та створить передумови для розвитку будівельної галузі. В результаті підвищиться позиція України у рейтингу легкості ведення бізнесу Світового банку "Doing Business", зросте кількість, якість та доступність житла для всіх громадян України.

2. Розвиток будівництва житлової інфраструктури в Україні відповідно до кращих практик міського планування (для наповнення житлових фондів соціальним/тимчасовим житлом, житлом для соціальної оренди), здійснення

капітальних ремонтів та реконструкції наявного житла з урахуванням різного впливу війни на різні регіони України повинно базуватися на: поетапному послабленні механізмів державного управління та розширенні повноважень органів місцевого самоврядування, бюджетній децентралізації в інтересах територіальних громад – як невід’ємних умов для відновлення та забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку населених пунктів для нинішнього та майбутніх поколінь українців.

3. Діджиталізація, як елемент національної безпеки будівельної галузі, у процесі повоєнного відновлення та розвитку житлової забудови територій громад сприятиме створенню конкурентного та прозорого ринкового середовища. Вона також забезпечить ефективне державне регулювання та якісну систему містобудівного контролю і нагляду з боку держави та юридичних осіб приватного сектору економіки.

Список використаних джерел:

1. Сердюк А. М., Полька Н. С., Махнюк В. М., Савіна Р. В., Могильний С. М./ Гігієна планування та забудови населених місць на варті громадського здоров’я (до 85-річного ювілею ДУ «Інститут громадського здоров’я ім. О. М. Марзєєва НАМНУ») – К. : Міжрегіональний видавничий центр «Дедінформ», 2017. 271 с.

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР /Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

3. Житловий кодекс України Закон України від 30.06.1983 р. № 5464-X
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>

4. European Commission. The New Leipzig Charter. The Transformative Power of Cities for the Common Good. 2020. URL: https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/EN/eu-presidency/gemeinsame-erklarungen/new-leipzig-charta-2020.pdf?__blob=publicationFile&v=8 (дата звернення: 07.06.2024).

5. Report of the Committee on Urban Development, Housing /Eighty-third session of Committee on Urban Development, Housing and Land Management, San Marino, 3-6 October 2022 https://unece.org/sites/default/files/2023-04/ECE.HBP_213-E.pdf (дата звернення: 07.06.2024).

6. United Nation. Geneva UN Charter on Sustainable Housing. 2015. URL: <https://unece.org/housing/charter> (дата звернення: 07.06.2024). https://unece.org/DAM/hlm/documents/Publications/EN_Geneva_UN_Charter_on_Sustainable_Housing.pdf

7. New Urban Agenda adopted at Habitat III in Quito, Ecuador on October 20, 2016, <https://unhabitat.org/the-new-urban-agendaillustrated#:~:text=The%20New%20Urban%20Agenda%2C%20adopted,and%20improvement%20of%20urban%20areas>

8. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)/ Закон України від 14.09.2006 №137-V, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16#Text>

9. BACKGROUND PAPER ON THE GOVERNANCE AND LEGAL FRAMEWORK FOR SPATIAL PLANNING AND RECONSTRUCTION IN UKRAINE. A Focus on Conceptual Master Plans in Kharkiv and Mykolaiv/ May,2024 / The UN4UkrainianCities project is funded by the German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ) and supported by the Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, p.11 <https://static1.squarespace.com/static/64a58a1c49e9ad5ec769c554/t/66587c5ad071026dbf740943/1717075035336/Background+Paper+%281%29.pdf>

10. Дані Державної служби статистики України про кількість квартир у житлових будинках на початок будівництва за видами у 2021 та 2023 роках. Держстат. / URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду/Закон України від 22.12.2006 р. № 525-V, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-16#Text>

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

12. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки/ Постанова КМ України від 5 серпня 2020 р. № 695 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

13. Національний план відновлення України/ новини урядовий портал від 06 липня 2022 року, який презентовано Урядом України в Лугано (Швейцарія), <https://www.kmu.gov.ua/news/plan-vidnovlennia-ukrainy-osvita-ta-nauka-iak-fundament-rozvytku-liudskoho-potentsialu>

14. Про засади державної регіональної політики: Закон від 05.02.2015 №156-VIII. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>.

15. Про регулювання містобудівної діяльності/ Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>

16. Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності /Закон України від 12.05.2022 р. №2254-IX, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2254-20#Text>

17. Про затвердження Порядку розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них/постанова КМ України від 14.10.2022 р. № 1159, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1159-2022-%D0%BF#Text>

18. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року/ Указ Президента України від 30.09. 2019 р. № 722/2019, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

19. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти

України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України/ Закон України від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

20. Деякі питання організації роботи комісії з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України/ постанова КМ України від 19.05.2023 р. № 516, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/516-2023-%D0%BF#Text>

21. Про утворення оперативного штабу із забезпечення будівельними матеріалами (виробами (продукцією) з метою відновлення об'єктів, пошкоджених внаслідок збройної агресії Російської Федерації /Постанова КМ України від 13.07.2022 р. № 790, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-2022-%D0%BF#Text>

22. Про надання будівельної продукції на ринку /Закон України від 02.09.2020 р. № 850-IX (із змінами, внесеними згідно із Законом № 2254-IX від 12.05.2022), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-20#Text>

23. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1764/Постанова КМ України від 22.03.2022 р. № 347, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347-2022-%D0%BF#Text>

24. Нові гігієнічні підходи до сучасного містобудування в Україні. / Махнюк В. М., Сердюк Є. А., Чорна В. В., Гаркавий С. С., Лаптев В. Е.: за загал. ред. А.М. Сердюка та ред. Н.С.Польки;. К. : МВЦ «Медінформ», 2021. 370 с.

25. Деякі питання забезпечення функціонування Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва /постанова КМ України від 23.06.2021 р. № 681, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2021-%D0%BF#Text>

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

26. Про будівельні норми /Закон України від 05.11.2009 р. № 1704-VI (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., № 5, ст. 41 із наступними змінами) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-17#Text>

27. Фенчук, О. (2023). СУЧАСНИЙ ДИСКУРС ЖИТЛОВОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У СВІТІ. Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування, (67), 91–103. <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2023.67.91-103>

28. ДБН В.2.2-15:2019 «Житлові будинки. Основні положення, https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_15_2015_zhitlovi_budinki_osnovni_polozhennja/1-1-0-1184

29. Проект Закону України «Про основні засади житлової політики» <https://ips.ligazakon.net/document/JG2P600A>

30. Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.02.2024 р. №133-р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-2024-%D1%80#Text>

§1.5 МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД НА ПРИКЛАДІ НІМЕТЧИНИ (Шпак Ю.В., Державний університет «Житомирська політехніка»)

Вступ. Повоєнне відновлення є критично важливим етапом у житті будь-якої країни, що пережила війну. Німеччина, яка зазнала значних руйнувань під час Другої світової війни, змогла успішно відновитися та стати однією з провідних економік світу. Аналіз досвіду Німеччини може бути надзвичайно корисним для України, яка нині перебуває у процесі відновлення після збройного конфлікту. У цій доповіді розглянемо ключові аспекти відновлення Німеччини та можливості застосування цих уроків в Україні.

Дослідники, оцінюючи та аналізуючи процеси повоєнного відновлення України, визначають різні напрями даного явища. Виникненню економічних ризиків у процесі відновлення та зменшенню їх впливу на соціально-економічну сторону учасників відбудовчого процесу присвячено низку наукових праць. С. Іванов і О. Бородіна приділяють увагу визначенню ризику як категорійної системи. В. Ляшенко і І. Шкрабак у своїх працях зосереджували увагу, що ризики - це оптимізація ресурсів у процесі здійснення відновлювальної діяльності. Питання управління ризиками при відновленні інфраструктури та реконструкції об'єктів нерухомості висвітлювали в своїх працях О. Власюк, Е. Лібанова, Б. Данилишин та ряд іноземних вчених.

Виклад основного матеріалу. Вивчення німецького досвіду для України слід розпочати з історичного екскурсу в повоєнну розділену Німеччину. Потсдамська угода - визволення прийшло у формі окупації. Після капітуляції німецьких військ 8 травня 1945 року союзники скинули уряд Рейху і

перебрали на себе державну владу в Німеччині, підписавши Берлінську декларацію від 5 червня 1945 року. Ще до закінчення війни союзники домовилися розділити Німеччину на чотири окупаційні зони на перехідний період до створення нового демократичного уряду: американську зону на півдні, британську зону на північному заході, радянську зону на сході і невелику французьку зону на південному заході. Берлін мав перебувати під спільним управлінням окупаційних держав.

Коли Німеччина була поділена на окупаційні зони, територія на схід від річок Одер і Нейсе більше не бралася до уваги, оскільки планувалася її анексія Польщею і Радянським Союзом. Після війни більша частина цієї території була анексована Польщею, а північна частина Східної Пруссії з Кенігсбергом відійшла до Радянського Союзу. Окупаційними зонами керували військові губернатори чотирьох держав. У червні 1945 року було створено Союзнун контрольную раду як спільний орган, в якому були представлені всі чотири губернатори. Вона мала ухвалювати рішення, що стосувалися всіх чотирьох окупаційних зон. Війська союзників на короткий час окупували території, які відповідали лінії фронту на момент укладення перемир'я. Радянські військові контролювали три західні сектори Берліна, тоді як широкую смугу території на заході запланованої радянської зони зайняли американські та британські війська[1].

Окупаційні держави не залишалися бездіяльними на тимчасово окупованих територіях. Радянський Союз провів масштабний демонтаж у західних секторах Берліна з метою виплати репарацій. Велика Британія та США вивезли сировину, обладнання та будівельну документацію, а також конфіскували численні твори мистецтва з берлінських музеїв, які були вивезені до соляних шахт у Тюрінгії та Мюнхені. На початку липня 1945 року союзники відійшли до узгоджених зональних кордонів. Окупаційні зони були

розділені не лише політично, але й економічно; митні кордони проходили через окуповану Німеччину. Берлін був розділений на чотири сектори, як мініатюрне зображення зон окупації: американський сектор на південному заході, британський сектор на заході, французький сектор на північному заході і радянський сектор на сході. Три наддержави - Велика Британія, Радянський Союз і США - вже провели дві конференції під час війни для планування своєї майбутньої політики щодо Німеччини: у листопаді та грудні 1943 року в Тегерані та в лютому 1945 року в Ялті. Після перемоги над націонал-соціалістичною Німеччиною три союзники погодили основні риси своєї політики щодо Німеччини на Потсдамській конференції з 17 липня по 2 серпня 1945 року.

Спільною метою політики союзників щодо Німеччини було відвернення небезпеки агресивної війни з боку Німеччини назавжди. Націонал-соціалістичні організації були розпушені, а німецька армія заборонена. Друга світова війна показала, що військові обмеження та міжнародні договори самі по собі не є достатнім захистом від агресії. Тому в майбутньому німецький промисловий потенціал мав бути обмежений до такої міри, щоб Німеччина більше ніколи не могла становити загрозу для сусідніх країн. Концентрація економічної влади, яка, на думку союзників, зробила значний внесок у встановлення націонал-соціалістичної диктатури, мала бути ліквідована. Вимагалися репарації за збитки, завдані Німецьким Рейхом у загарбаних країнах. Однак не вдалося досягти згоди щодо виконання репараційних зобов'язань.

США зазнали менших збитків від війни, ніж інші союзники, і орієнтувалися у своїй репараційній політиці насамперед на аспект політики безпеки. Німецький промисловий потенціал мав бути скорочений. Виробничі потужності, які перевищували дозволenu потужність, могли бути

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

демонтовані і розподілені як репарації. Крім того, репарації мали виплачуватися за рахунок здачі торгового флоту та конфіскації німецьких активів за кордоном. Великобританія і Франція очікували репарацій через демонтаж промислових підприємств. Вони також вимагали поставок ресурсів, особливо вугілля і деревини, та примусової праці військовополонених для реконструкції. На думку західних союзників, репарації мали бути обмеженими за обсягом і тривалістю, щоб не створювати тягар для світової економіки. Радянський Союз був зацікавлений у вивезенні засобів виробництва та безкоштовних поставках з поточного виробництва. На Потсдамській конференції вирішили, що СРСР і Польща отримають репарації з радянської зони та частку з західних зон, а решта союзників — зі своїх зон. Відновлення Німеччини було згадано побіжно, але її обіцяли мирну економічну реконструкцію[2].

Союзники запровадили нове економічне планування у своїх окупаційних зонах. Вони вважали це необхідним для організації виробництва, розподілу товарів, відшкодування окупаційних витрат та виплати репарацій. Радянський Союз розвивав свою планову економіку. Союзна контрольна рада узгодила низку резолюцій щодо трудових відносин, соціального страхування, фінансової політики та валютної реформи.

Створення демократичних профспілок не вдалося погодити. В СРСР заснували Вільну німецьку федерацію профспілок, а в західних зонах підтримували децентралізовану організацію профспілок. Після створення Бізони (американської та британської зон) почали переговори про створення двозональної профспілкової організації. Лише у Федеративній Республіці Німеччина було сформовано Німецьку конфедерацію профспілок.

У 1946 році Контрольна рада ухвалила Закон про робітничі ради, відновивши внутрішнє самовизначення працівників. Державне регулювання

заробітної плати збереглося. Контрольна рада встановила тривалість робочого дня на рівні 48 годин на шість днів, а також загальний обов'язок працювати для всіх дорослих працездатного віку.

Соціальне забезпечення базувалося на соціальному страхуванні та прямих виплатах від держави. Після війни різні галузі соціального страхування швидко відновили роботу. Контрольна рада реформувала систему соціального страхування, але західні союзники не впровадили цю реформу.

Націонал-соціалістичний режим залишив величезні борги. Війна фінансувалася позиками. Відсутність цивільного виробництва та інфляційне фінансування війни призвели до грошового надлишку. Після капітуляції Німеччини радянська окупаційна влада наказала закрити всі банки в Берліні, але відділення Рейхсбанку в західних зонах залишалися відкритими. Рейхсмарка залишалася законним платіжним засобом. Союзники випустили військові марки, збільшивши грошовий надлишок.

Американський план валютної реформи передбачав введення нової валюти та ануляцію більшості фінансових активів у рейхсмарках. У 1948 році військові губернатори запровадили німецьку марку. Ціни, заробітна плата та орендна плата були перераховані за курсом одна рейхсмарка за одну німецьку марку. Було видано початкову допомогу у 40 німецьких марок. Фінансові активи девальвували на 90%.

Валютна реформа в Західному Берліні призвела до запровадження окремої німецької марки в східному секторі. У березні 1949 року німецькі марки стали єдиним платіжним засобом у західних секторах.

Муніципалітети та райони стали першими німецькими інституціями з економічною владою, під наглядом окупаційної влади. Вони забезпечували продукти харчування, житло, комунальні послуги та транспорт. Союзники

хотіли зробити Німеччину федеративною державою. Землі та провінції мали обмежену автономію. Після розпуску Пруссії Бранденбург і Саксонія-Ангальт отримали статус федеральних земель.

Партії в радянській зоні мали обмежену автономію. У квітні 1946 року було створено Партію соціалістичної єдності Німеччини (СЄПН) шляхом злиття комуністів та соціал-демократів. У західних зонах відновили демократичні партії. Західні союзники об'єднали свої окупаційні зони в Об'єднану економічну зону, яка набула чинності 1 січня 1947 року.

Поділ Німеччини став результатом конфлікту між системами та Європейської програми відбудови. На Московській конференції міністрів закордонних справ у 1947 році Джордж Маршалл та Ернест Бевін закликали до спільної політики відбудови. Після відмови СРСР від участі в Європейській програмі відбудови Маршалл і Бевін почали власну політику в Бізоні.

У травні 1947 року для американської та британської зон створили центральну економічну адміністрацію. Економічна рада Бізону була розширена до 104 членів. Валютна реформа в червні 1948 року була проведена спільно для трьох західних зон. Банк німецьких земель поширив свою відповідальність на французьку зону.

Валютна реформа запровадила нову німецьку марку, девальвувавши фінансові активи на 90%. Усі отримали початкову допомогу у 40 німецьких марок. Рейхсмарки стали недійсними. У східних секторах Берліна запровадили окрему німецьку марку, девальвовану до березня 1949 року. Іпотечні борги були знецінені, а величезний державний борг оголошений недійсним.

План Маршалла не містив жодних специфікацій щодо економічного устрою європейських країн-учасниць. Однак у Західній Німеччині союзники

прийняли важливе попереднє рішення на користь капіталістичної економіки, провівши валютну реформу. Американський і британський уряди припускали, що валютна реформа призведе до подальших кроків від планової економіки до ринкової, але не приділяли цьому питанню особливої уваги. Цим простором для маневру скористався Людвіг Ерхард, який, будучи директором економіки у "Франкфуртській адміністрації", з березня 1948 року цілеспрямовано працював над економічною реформою для Бізони. 19 березня 1948 року він представив свою програму відновлення ринкової економіки на "Кенігштейнській конференції", дорадчому органі франкфуртської адміністрації та урядів земель[3].

Після офіційного початку реалізації плану Маршалла на початку квітня Ерхард оголосив про неминучу економічну реформу на засіданні Економічної ради 21 квітня 1948 року. План Маршалла та валютна реформа створили умови для скасування економічного планування. Закон від 24 червня 1948 року уповноважив директора економіки запроваджувати або скасовувати регулювання цін та інші економічні заходи. Новий принцип економічної політики полягав у наступному: "Звільненню товарів з-під контролю системи управління слід надавати перевагу перед їх утриманням". Ринок був негайно лібералізований для багатьох товарів. Однак основні продукти харчування, вугілля, сталь, електроенергія, численні послуги та зовнішня торгівля на певний час залишалися об'єктами державного регулювання. Минуло ще кілька років, перш ніж усі заходи контролю були скасовані і ринкова економіка в основному утвердилася.

Стрибок у ринкову економіку викликав суперечки всередині ХДС. Робітниче крило критикувало той факт, що нова ринкова економіка явно не була "загальним економічним порядком", до якого закликала "Програма Алена" ХДС у британській зоні в лютому 1947 року. Тому Людвіг Ерхард

намагався знайти компромісну формулу для розв'язання суперечки. На другій конференції ХДС у британській зоні в серпні 1948 року Ерхард заявив, що новий економічний порядок буде не "вільною ринковою економікою лібералістичного фритредерства минулої епохи", а "соціально орієнтованою ринковою економікою". У вересні 1948 року Едуард Кауфманн, заступник директора департаменту економіки, захищав економічну реформу від критики з боку ХДС у Вюртемберг-Бадені і назвав новий економічний порядок "соціальною ринковою економікою". Термін "соціальна ринкова економіка" з'явився під час дебатів про реорганізацію в перші мирні роки. У 1947 році Альфред Мюллер-Армак рекомендував "соціальну ринкову економіку" як "третю форму економічної політики" між економічним управлінням і ліберальною ринковою економікою. Публікація Мюллер-Армака не мала жодного впливу на економічну реформу; його інтервенціоністська програма суперечила основній ліберальній ідеї економічної реформи. Юрист і публіцист Гарольд Раш також запропонував запропонував економічний порядок, який мав стати "соціальною ринковою економікою" [3].

Політики ХДС/ХСС розглядали термін "соціальне ринкове господарство" насамперед як соціально прийнятний термін для економічної реформи червня 1948 р. "Дюссельдорфські настанови" ХДС у британській зоні від липня 1949 р., які були включені ХДС/ХСС до програми федеральних виборів у серпні 1949 р., зосереджувалися на "соціальному ринковому господарстві". СДПН, яка перебувала в опозиції на Франкфуртській економічній раді, відкинула соціальне ринкове господарство. Згідно з критикою її голови Курта Шумахера на 3-й партійній конференції СДПН у Дюссельдорфі у вересні 1948 року, "соціально зобов'язана ринкова економіка" була "пишномовною фразою" та "економічною нісенітницею". Соціал-демократи очікували, що

економічна реформа зазнає невдачі, і тоді вони отримують шанс взяти на себе політичну відповідальність і відновити планування виробництва і споживання. З планом Маршалла, валютною реформою та економічною реформою було прийнято рішення про напрямок майбутнього економічного порядку. Не буде ні демократичного соціалізму, ні спільного економічного порядку програми Алена, а буде реформований капіталізм. Однак, чи буде це рішення остаточним, залежало від виборів до першого німецького Бундестагу в серпні 1949 року.

Основою економічного порядку, який був перейнятий західними землями Німеччини від Веймарської республіки, було порозуміння між капіталом і працею з метою розв'язання суперечностей капіталістичної економіки шляхом мирних переговорів. Пізніше, у Федеративній Республіці Німеччина, це порозуміння оптимістично назвали соціальним партнерством. Історичним попередником соціального партнерства була угода Стиннеса-Легіна між профспілками та об'єднаннями роботодавців від 15 листопада 1949 року. Під впливом революції роботодавці стали готові до компромісів. Вільні профспілки відклали мету соціалістичної перебудови економіки і зосередилися на поточних реформах. Профспілки та організації роботодавців поважали одна одну як легітимні групи інтересів. Конфлікт інтересів між капіталом і працею мав бути врегульований шляхом переговорів. Уряд народних депутатів підтримав листопадову угоду. Держава забезпечувала правову гарантію угоди між профспілками та організаціями роботодавців і повинна була пом'якшити конфлікт інтересів. Соціалізм Ерфуртської програми 1891 року залишався віддаленою метою для Соціал-демократичної партії Німеччини, а також для Незалежної соціал-демократичної партії, яка відкололася в 1917 році. Однак у кризі, що настала після закінчення Першої світової війни, уряд народних депутатів вважав, що на порядку денному

стоять реформи, а не революція. Демократична держава мала утвердити соціальне партнерство і забезпечити синтез ринкової та державної економіки. Це також передбачало сприяння соціальної стабільності через регулювання трудових відносин та державних трансфертних виплат. Очікування, покладені на соціальне партнерство між працею і капіталом під час Листопадової революції, були розчаровані спочатку інфляцією, а потім, під час фази відносної стабілізації, високим рівнем безробіття і жорсткою боротьбою за розподіл. Світова економічна криза 1929-32 років посилила поляризацію капіталу та праці. Соціальне партнерство, яке вже стало крихким, було скасоване роботодавцями. Це ознаменувало початок руйнування Веймарської республіки і шлях до націонал-соціалістичної диктатури[4].

Після падіння диктатури ключові елементи соціального партнерства були реконструйовані під владою союзників у західних зонах. Профспілки та організації роботодавців були відновлені на ранньому етапі як місцеві та регіональні асоціації під наглядом військових урядів. Відновлені профспілки запровадили нову організаційну модель. Більше не повинно було існувати профспілок за напрямками, а лише єдина профспілка, в якій були б організовані працівники різних політичних течій. Замість профспілкових об'єднань мали бути створені промислові профспілки, які представляли б усіх працівників у промисловості. Профспілкові об'єднання були сформовані як парасолькові організації на державному рівні у 1946-47 роках. Для координації роботи профспілок проводилися зональні та міжзональні конференції. У лютому 1949 року представники окремих профспілок та профспілкових об'єднань з трьох західних зон вирішили підготувати заснування Західнонімецької федерації профспілок як парасолькової організації для промислових профспілок.

Союзники відновили повноваження торгово-промислових палат, які за часів націонал-соціалістичної диктатури були передані *Gauwirtschaftskammern*, як перших об'єднань роботодавців. У британській та французькій зонах палати базувалися на державному законодавстві, яке діяло до диктатури. Традиційними засадами організації палати були публічно-правовий статус та обов'язкове членство комерційних підприємств у районі діяльності палати. В американській зоні, однак, у землях Баварія, Бремен, Гессен і Вюртемберг-Баден, торгово-промислові палати, створені за зразком американських "Торгових палат", були дозволені лише як приватні асоціації з добровільним членством [5].

Пізніше союзники також схвалили створення галузевих асоціацій та асоціацій роботодавців. Державне регулювання заробітної плати розглядалося лише як перехідний захід. В американо-британській Бізоні автономія профспілок та об'єднань роботодавців у веденні колективних переговорів була відновлена Законом про колективні переговори від квітня 1949 року. Право на об'єднання і право на страйк посилили переговорну позицію працівників по відношенню до компаній. Спори щодо умов праці та заробітної плати повинні були вирішуватися в рамках інституціоналізованих каналів, а результати переговорів повинні були фіксуватися в колективних договорах. Державний арбітраж, який був можливий у Веймарській республіці, більше не передбачався. Соціолог Теодор Гайгер описав колективні трудові угоди 1949 року як "інституціоналізацію класового конфлікту". Відновлення виробничих рад, яке було запроваджено у Веймарській республіці Законом про виробничі ради 1920 року і продовжено за націонал-соціалістичного диктатури було скасовано, було схвалено Союзною контрольною радою в 1946 році. Для профспілок міжфірмове співвизначення також мало стати частиною соціального партнерства. Однак

франкфуртська адміністрація "Бізоне" відхилила цю вимогу. Суперечка про спільне визначення була перенесена до Федеративної Республіки Німеччина.

Система освіти в Німеччині традиційно призводила до ранньої соціальної диференціації. Більшість дітей та молоді відвідували восьмирічну початкову школу, а потім виходили на ринок праці. Найважливішим шляхом до професійної кваліфікації було подвійне професійне навчання. Воно поєднувало в собі промислове або комерційне учнівство, яке проводилося на підприємстві або в навчальній майстерні, з відвідуванням професійно-технічного училища. Лише деякі молоді люди продовжували навчання в середній школі або на атестаті зрілості, і ще менше продовжували навчання в коледжі або університеті. Після падіння диктатури націонал-соціалістичний вплив на освіту в школах та університетах було усунуто. Навчальні програми та навчальні матеріали були ретельно переглянуті, а вчителі, яким були висунуті політичні звинувачення, повинні були звільнитися. Однак структура системи освіти та рання соціальна диференціація були збережені. Атестат зрілості залишався найважливішою вимогою для вступу до коледжів та університетів. Працевлаштування. Найважливішою основою для відбудови в усіх чотирьох окупаційних зонах була кваліфікована робоча сила в сільському господарстві, промисловості, ремісничих професіях та сфері послуг. У перші роки відбудови кількість людей, зайнятих оплачуваною працею, постійно зростала. Колишні солдати, які поверталися з таборів для військовополонених, шукали роботу, а численні біженці та переміщені особи також хотіли будувати нове життя. Однак у трьох західних зонах закон про обов'язкову працю, ухвалений Контрольною радою, не застосовувався. Компанії не мали особливих труднощів з пошуком достатньої кількості робочої сили в разі потреби, тому військові уряди не вважали за потрібне застосовувати трудовий указ Контрольної ради.

Хоча частка жінок серед населення була значно вищою, ніж до війни, частка жінок у складі робочої сили збільшилася лише незначно порівняно з довоєнним періодом у британській та французькій зонах, а в американській зоні навіть зменшилася. Найважливішою причиною низької орієнтації жінок на ринок праці в західних зонах було велике значення домашнього господарства у важкі повоєнні роки. Особисте споживання обмежувалося домашнім господарством. У багатьох сім'ях однієї зарплати вистачало на мізерний пайок, що виділявся для домогосподарств. Тому, зокрема, заміжні жінки часто відмовлялися від оплачуваної роботи і зверталися до приватної економіки для щоденного виживання. В американській і британській зонах багато біженців і переміщених осіб мали бути інтегровані в ринок праці. У сільській місцевості, де була розміщена значна частина новоприбулих, перспектив працевлаштування було небагато. Тому рівень безробіття серед біженців і переміщених осіб був особливо високим. Проста і низькооплачувана праця часто сприймалася як тимчасове рішення для того, щоб отримати хоч якийсь дохід.

Сучасні звіти наголошували на проблемі соціальної декласифікації. "Жінка-інженер не може знайти роботу за фахом; вона змушена працювати покоївкою у дружини фермера, щоб зберегти своє право на життя. Художник по порцеляні працює на будівництві, юрист - вівіскою, бібліотекар - оббиває каміння. Молода вдова поміщика з трьома дітьми, кваліфікований і дуже талановитий фізіотерапевт, могла б створити нове існування для себе і своїх дітей, але вона знаходиться в селі і не може переїхати в сусіднє місто". Робочий час був стандартизований Союзною контрольною радою для всіх чотирьох зон окупації. Робочий час був встановлений на рівні не більше восьми годин на день і 48 годин на тиждень. Винятки були можливі. Оскільки виробництво запускалося повільно через те, що багатьом

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

підприємствам бракувало сировини, напівфабрикатів, вугілля та електроенергії, фактична тривалість робочого часу часто була меншою. В американсько-британському Бізоні середня тривалість робочого тижня в червні 1948 року становила 41 годину[6].

У часи потрясінь, коли стара система була зруйнована, коли багато людей втратили засоби до існування, коли обговорювалася політична та економічна реорганізація, у західних зонах спостерігалася дивовижна безперервність капіталу. Більшість компаній, які існували до травня 1945 року, продовжували існувати і після травня 1945 року, від малих підприємств у сільському господарстві, торгівлі та комерції до великих корпорацій. Підприємства пристосовувалися до нової політичної реальності. Великі компанії, що базувалися в Берліні, перенесли свою адміністрацію в західні зони. Промислові групи, банки та страхові компанії втратили свої виробничі потужності або філії на території, анексованій Польщею та Радянським Союзом, а також у радянській зоні. Структура власності компаній, що належали Рейху, Пруссії були націоналізовані. Перший капітал відбудови в окупованій Німеччині в 1945-1949 роках був занедбаний націонал-соціалістичними інституціями. Відомими прикладами були металургійний завод Зальцгіттер та завод Фольксваген. Нагальним, але довготривалим завданням була реституція підприємств, які були експропрійовані як "єврейські" під час націонал-соціалістичної диктатури і передані новим власникам. Для багатьох підприємств відбудова розпочалася з конверсії озброєнь, тобто переходу від виробництва зброї до виробництва мирного часу. Перехід був легким для багатьох малих підприємств у сільському господарстві, торгівлі чи сфері послуг, які були лише незначною мірою інтегровані у виробництво озброєнь. Для великих компаній перехід був складнішим.

Багато промислових компаній були переважно задіяні у виробництві озброєнь як виробники зброї, боєприпасів і обладнання, як постачальники для оборонної промисловості або як виробники сировини. Деякі промислові компанії постачали отруйний газ та інші матеріали для геноциду. Якщо вони хотіли продовжити своє існування, то повинні були оновити свою виробничу програму. Замість гармат вироблялися верстати, замість танків з заводів сходили вантажівки, замість пороху і вибухівки хімічна промисловість постачала добрива для сільського господарства, а замість отрути для концтаборів вироблялися пестициди. Деякі галузі виробництва були повністю закриті, як, наприклад, авіабудування. Ліквідація концентрації економічної влади, яка була узгоджена в Потсдамській угоді, була по-різному інтерпретована союзниками. Три західні союзники не ставили під сумнів капіталістичний економічний порядок[6].

Вони хотіли запобігти концентрації економічної влади шляхом розпаду великих корпорацій, контролю за злиттями та заборорою картелів. У п'яти галузях - вугільній, сталеливарній, хімічній, банківській та кіноіндустрії - були реалізовані спеціальні програми деконцентрації, спрямовані на розпад домінуючих груп і руйнування монополістичних або олігополістичних ринкових структур. У західнонімецькій вугільній промисловості значна частина шахт належала металургійним компаніям, які хотіли забезпечити себе коксом. Решта шахт частково належали приватним корпораціям, а частково - державі.

Видобуток і продаж кам'яного вугілля регулювався Рейнсько-Вестфальським вугільним синдикатом, який був створений за часів націонал-соціалістичної диктатури шляхом анексії інших західнонімецьких вугільних шахт була перетворена на Західнонімецький вугільний синдикат. З точки зору союзників, тісний зв'язок між вугіллям і сталлю та вугільним

синдикатом становив надмірну концентрацію економічної влади. Гірничодобувні компанії, розташовані в британській зоні, були конфісковані військовим урядом у грудні 1945 року і передані під контроль Північнонімецької групи контролю за вугіллям. Вони були відокремлені від металургійних підприємств і розділені на кілька компаній- правонаступників. Керівництво компаній продовжувало працювати під наглядом військового уряду. Після утворення Bizone було встановлено спільний британсько-американський контроль. Запровадження конкурентних умов було відкладено. З точки зору союзників, центральна організація краще підходила для збільшення видобутку та розумного розподілу вкрай дефіцитного вугілля. Тому в 1947 році було створено "Німецький збут вугілля", який мав забезпечити розподіл кам'яного і бурого вугілля під контролем союзників. Остаточне врегулювання структури та власності компанії було відкладено.

У металургійній промисловості на ринку домінувала олігополія великих компаній. Найважливішою компанією була Vereinigte Stahlwerke AG, яка була утворена в 1926 році шляхом злиття Phoenix, Rheinlbe Union, Rheinische Stahlwerke і Thyssen. За межами Vereinigte Stahlwerke залишилися Flick KG, Gutehoffnungshütte, Hoesch, Ilseder Hütte, Klöckner Werke AG, Krupp, Mannesmann, Reichswerke, яка була створена в рамках націонал-соціалістичного чотирирічного плану, та Otto Wolf Group. У 1946 році британський військовий уряд конфіскував металургійні компанії у своїй зоні, щоб підготуватися до децентралізації. Групи були розділені на 24 компанії- правонаступниці, а більшість шахт були виведені зі складу металургійних груп. Під спільним контролем американського та британського військових урядів менеджмент компаній продовжив свою діяльність[7].

Сталеливарна промисловість Саару була виключена з політики союзників щодо деконцентрації, оскільки Франція відокремила регіон Саару

політично й економічно від Західної Німеччини у 1948 році. Основні компанії хімічної промисловості були об'єднані в групу Interessengemeinschaft Farbenindustrie AG, широко відому як IG Farben. Серед найважливіших компаній, що належали до IG Farben, Farbenwerke Bayer AG у Леверкузені та Chemische Werke Hüls GmbH були розташовані у британській зоні, Badische Anilin- und Sodafabrik із заводами в Людвігсхафені та Оппау - у французькій зоні, а Farbwerke Hoechst та Cassella Farbwerke AG - в американській зоні. Союзники розпустили IG Farben і передали хімічні компанії у своїх зонах під управління довірених осіб.

Банківська система Німеччини характеризувалася сегментацією на чотири групи: комерційні банки, ощадні каси, кооперативні банки та спеціалізовані банки, до яких в першу чергу належали іпотечні банки. Банківські групи відрізнялися за своїми організаційними принципами, розміром окремих установ та спеціалізацією, але, тим не менш, конкурували між собою в деяких сегментах ринку. Закон про банки 1934 року вперше запровадив спільне регулювання для всіх банківських груп. Створення кредитних установ або філій вимагало дозволу держави, процентні ставки та комісії встановлювалися під наглядом держави, а для підвищення стабільності кредитних установ було запроваджено чіткі правила щодо ліквідності.

Закон про банки був реакцією на банківську кризу 1931 року і не вважався ідеологічно заангажованим. Тому він залишався чинним і під час правління союзників Критика союзників була спрямована на три найбільші банки - Commerzbank, Deutsche Bank і Dresdner Bank, які використовували їхній капітал і їхні розгалужені філіальні мережі мали велику економічну потужність. У 1947-48 роках найбільші банки були розділені на кілька установ- правонаступників, кожна з яких мала працювати лише в одній країні:

дев'ять регіональних банків для Комерцбанку, десять регіональних банків для Дойче Банку та одинадцять регіональних банків для Дрезднер Банку. Регіональні банки мали відповідати за управління банківським бізнесом у своєму регіоні. Згідно з розпорядженням американського та британського військових урядів, державна компанія Universum Film AG (UFA) мала бути розділена на кілька компаній- правонаступників, які потім мали бути приватизовані окремо[7].

Паралельно з розділенням групи, американський та британський військові уряди прийняли майже ідентичні загальні закони про деконцентрацію в січні 1947 року. Заборона надмірної концентрації німецької економіки мала на меті не допустити, щоб Німеччина загрожувала безпеці своїх сусідів або міжнародному миру, а також забезпечити відповідність німецької відбудови мирним і демократичним цілям. Картелі та інші угоди з метою домінування на ринках були заборонені. Великі компанії з більш ніж 10 000 працівників мали бути ретельно перевірені і розділені, якщо підозра у зловживанні економічною владою підтверджувалася.

У червні 1947 року французький військовий уряд видав такий самий суворий декрет про деконцентрацію. Картелі були заборонені, а великі компанії з більш ніж 10 000 працівників мали бути розділені, якщо було виявлено зловживання економічною владою. Розділення великих корпорацій і закони про деконцентрацію не були пов'язані з антикапіталістичним поворотом. За допомогою політики деконцентрації американський військовий уряд також переслідував мету встановити економіку вільного підприємництва та сприяти розвитку конкуренції на основі моделі американської антимонопольної політики. До липня 1949 року в американській зоні було ліквідовано 1200 картелів. Британський і французький військові уряди були менш активними в картельній політиці.

Вони обмежувалися аспектом політики безпеки, пов'язаним з деконцентрацією, і не виявляли особливого інтересу до реформування конкурентного режиму.

У зв'язку з політикою союзників щодо контролю над економічною владою, з німецького боку з 1947 року готувалися різні проекти закону про конкуренцію, спочатку в Раді земель американської зони, а потім в Управлінні з економічних питань. У березні 1949 року американський і британський військові уряди звернулися до франкфуртської адміністрації з проханням підготувати німецький закон про картелі. Обмеження картелями було свідомим вибором; рішення про розукрупнення груп і поділ великих окремих компаній залишалися за союзниками. У липні 1949 року комісія експертів представила проект закону. Закон про конкуренцію мав на меті забезпечити повну конкуренцію. Картелі та великі компанії, що домінували на ринку, мали бути заборонені. "Монопольне відомство" мало стежити за дотриманням заборони на картелі та отримати широкі повноваження контролювати злиття і розпад домінуючих компаній[6].

Адміністрація з економічних питань відхилила законопроект експертної комісії, оскільки повноваження монопольного відомства контролювати злиття і розпад великих компаній означали надто велике втручання держави в економіку. В результаті Закон про картелі було відкладено до заснування Федеративної Республіки Німеччина. Протекціонізм малих і середніх підприємств, який обмежував доступ до ринку в ремісничому секторі та роздрібній торгівлі, був суперечливим. Американський військовий уряд вважав захист ремісничих професій і роздрібною торгівлі обмеженням конкуренції і наполягав на послідовній свободі торгівлі. На противагу цьому, уряди штатів хотіли зберегти кваліфікаційні вимоги для ремісничих підприємств і перевірку потреб для

всіх комерційних підприємств. Після того, як федеральні землі відклали торгову реформу, Американський військовий уряд запровадив загальну свободу торгівлі у своїй окупаційній зоні у 1948 році окремим розпорядженням. Британський і французький військові уряди, з іншого боку, прийняли аргументи земельних урядів на користь малих і середніх підприємств і дозволили зберегти обмеження доступу в ремісничому і роздрібному секторах.

Більша частина землі використовувалася для сільського і лісового господарства, невелика частина - для житлових районів, промислових підприємств і транспортних шляхів. Із загальної площі Західної Німеччини у 1949 році 88% було зайнято під сільське господарство і ліси, а 8% - під населені пункти, промисловість і транспортні шляхи. Решта території складалася з пусток або внутрішніх вод і не могла бути використана[7].

Сільськогосподарські землі в Західній Німеччині перебували переважно у власності компаній, які їх використовували. Чисто велике землеволодіння без комерційних підприємств було значним лише в окремих регіонах. Чотири держави-переможниці вважали земельну реформу необхідною для того, щоб позбавити великих землевласників влади. Потсдамська угода не передбачала проведення земельної реформи. Однак вона була виправдана на основі принципу демократизації, оскільки велике землеволодіння історично вважалося антидемократичним. Великі маєтки були поширені не лише у Східній Німеччині, але й у Західній. У 1938 році на території, яка згодом стала Федеративною Республікою Німеччина, налічувалося 14 534 фермерських господарств із земельними ділянками площею 100 гектарів і більше.

Це становило менше 1% всіх господарств, але їм належало 28% землі. У радянській зоні земельна реформа була проведена ще у вересні 1945 року.

Вона була частиною системної зміни, яку Радянський Союз нав'язував від капіталістичної до державно-соціалістичної економіки. Однак земельна реформа в радянській зоні не була моделлю для західних союзників. Західні союзники відкинули системні зміни, які були пов'язані із земельною реформою в радянській зоні. Також слід було уникнути того, що земельна реформа зашкодить виробництву та погіршенню харчування.

Ініціатива земельної реформи виходила від союзників. Однак після встановлення демократичних інститутів земельні уряди і земельні парламенти були залучені до планування і проведення земельної реформи. Хоча західні союзники переслідували ту саму мету, вони проводили земельну реформу окремо у своїх окупаційних зонах. Ще в жовтні 1945 року американський військовий уряд подав на розгляд Державної ради американської зони проект закону про земельну реформу в землях Баварія, Гессен і Вюртемберг-Баден. Земельна реформа мала на меті усунути політичний вплив великих землевласників, сприяти створенню демократичних умов на селі шляхом зміцнення сімейних фермерських господарств, досягти інтенсивного використання землі та збільшити виробництво сільськогосподарської продукції[8].

Власність на сільськогосподарську землю мала бути обмежена 100 га, а на лісові угіддя - 500 га. На цій основі федеральні землі повинні були розробити власні законопроекти. Федеральні землі неохоче виконували вимоги військового уряду. Серед населення земельна реформа не мала значної підтримки. У повсякденному житті переважали турботи про їжу; від експропріації великих маєтків не варто було очікувати покращення. Щоб підкреслити соціальне значення реформи, експропріація мала бути поєднана з програмою заселення. Після значного тиску з боку військового уряду Земельна рада у вересні 1946 року ухвалила "Закон про закупівлю земельних

ділянок для поселень та земельну реформу". Федеральні землі відповідали за виконання закону.

У британській зоні військовий уряд у вересні 1947 року видав розпорядження, що визначало принципи земельної реформи. Земельні володіння площею 150 га і більше сільськогосподарських угідь підлягали експропріації. Конфісковані землі мали бути використані для створення поселень. Необхідно було подбати про те, щоб реформа не вплинула на сільськогосподарське виробництво. Федеральні землі мали ухвалити імплементаційні закони про земельну реформу відповідно до вказівок військового уряду.

Шлезвіг-Гольштейн і Північний Рейн-Вестфалія прийняли закони про земельну реформу в 1948-49 роках. У Нижній Саксонії сторони не змогли дійти згоди, тому британський військовий уряд у червні 1949 року видав імплементаційний декрет, щоб завершити земельну реформу до заснування Федеративної Республіки Німеччина. У жовтні 1947 року французький військовий уряд декретом доручив трьом державам французької зони прийняти закони про земельну реформу. Її основою мала стати експропріація великих маєтків площею понад 150 гектарів з виплатою компенсації. Деталі земельної реформи мали регулюватися законами штатів; штати також могли встановлювати нижню межу для володіння землею[8].

У 1948 році Баден, Рейнланд-Пфальц і Вюртемберг-Гогенцоллерн ухвалили власні закони про земельну реформу. Вони погодилися, що великі маєтки площею понад 100 гектарів мають бути експропрійовані в обмін на компенсацію. Конфісковані землі мали бути використані для заселення. Німецька адміністрація в усіх трьох західних зонах неохоче йшла на співпрацю у проведенні земельної реформи. Буржуазні партії критикували земельну реформу, оскільки вона суперечила захисту приватної власності.

Однак, перш за все, земельна реформа була відкинута політиками і широкими верствами громадськості з економічних міркувань. Великою проблемою того часу був голод. Від зміни форми власності на землю не слід було очікувати покращення повсякденного життя; навпаки, існували побоювання, що виробництво впаде, що призведе до ще більшого скорочення раціону. Негативне ставлення населення пояснює, чому СДПН і ХДНП, які були принциповими прихильниками земельної реформи, не змогли організувати масовий рух за свої вимоги. Негативне ставлення до земельної реформи було характерним і для адміністративних дій. Реформаторські закони федеральних земель допускали численні винятки, і ці можливості були широко використані. Лише деякі з великих маєтків були зареєстровані, а процедури експропріації були фактично розпочаті проти ще меншої частини.

Військові уряди трьох зон знали про нерішучість німецької адміністрації у проведенні земельної реформи. Для того, щоб забезпечити послідовну експропріацію великих маєтків, військові уряди повинні були б самі втрутитися. Однак такі дії німецької адміністрації вже не відповідали вимогам часу. З початком Європейської програми відбудови, яка була оголошена в 1947 році і розпочалася в 1948 році, пріоритети політики союзників змістилися з контролю над економічною владою на відбудову західнонімецької економіки. Зацікавленість союзників у позбавленні великих землевласників влади зменшилася. До літа 1949 року йшлося лише про формальне завершення земельної реформи. Земельна реформа була важливим політичним питанням у Західній Німеччині в перші повоєнні роки, але її вплив був напрочуд малим. Неefективність земельної реформи підтверджується статистичними даними про власність на землю. У 1949 році у Федеративній Республіці Німеччина налічувалося 14 414 господарств із

земельними ділянками площею 100 гектарів і більше. Це становило менше 1 відсотка всіх сільськогосподарських господарств, однак їм належало 28% землі. Це точно відповідало структурі власності у довоєнному 1938 році[9].

Відбудова Сільське господарство було ключовим сектором для відбудови, оскільки від нього залежало забезпечення населення продуктами харчування. Ферми не були цілями повітряної війни.

Однак у деяких регіонах багато будівель було зруйновано в результаті бойових дій на завершальному етапі війни. Нові кордони перервали регіональний розподіл праці в Німеччині. До 1945 року чотири окупаційні зони отримували значну кількість продовольства зі східнонімецьких територій, які з 1945 року перебували під польською та радянською адміністрацією. Продукти харчування та корми для тварин також імпортувалися з-за кордону. В окупованій Німеччині ці поставки здебільшого не реалізовувалися.

Промислова спадщина Німецького Райху була нерівномірно розподілена між окупаційними зонами. Видобуток вугілля та сталеливарна промисловість, які вважалися основою відбудови, були зосереджені в британській зоні. Регіон Саар з його важливою вугільною та сталеливарною промисловістю був відокремлений від французької зони і політично та економічно приєднаний до Франції як особлива територія. Загалом, промислові підприємства пережили війну краще, ніж можна було б припустити, дивлячись на руїни та уламки. Протягом воєнних років до 1943 року були зроблені значні інвестиції, які перевищили руйнування та економічне знецінення. Лише у 1943 році повітряна війна завдала величезних руйнувань. Були зруйновані міста, заводи і транспортні шляхи. За пізнішими оцінками, основні фонди західнонімецької промисловості, оцінені в постійних цінах, у 1945 році були на 21 відсоток вищими, ніж у 1936 році, на

початку націонал-соціалістичного буму озброєнь, незважаючи на збитки, завдані війною.

Однак промисловий потенціал був пошкоджений більшою мірою, ніж це можна було б припустити, оскільки руйнування та виведення з ладу важливих об'єктів могло вплинути на все виробництво компанії. Транспортна система перебувала в поганому стані. Залізничне сполучення було перерване в багатьох місцях. Мости, тунелі та залізничні станції були зруйновані повітряною війною та наземними боями. Наприкінці війни німецькі війська підірвали мости і тунелі, щоб зупинити просування союзників. Кількість локомотивів, товарних і пасажирських вагонів значно зменшилася через наслідки війни. Внутрішні водні шляхи були заблоковані зруйнованими мостами і затопленими кораблями. У Потсдамському протоколі союзники домовилися знищити німецьку військову промисловість. Були демонтовані не лише цілі підприємства, але й окремі частини підприємств, які в основному займалися виробництвом зброї та боєприпасів і не були придатними або принаймні не були необхідними для конверсії озброєнь у мирних цілях. Також були заборонені галузі, важливі для військових зусиль, такі як виробництво літаків, синтетичного бензину і синтетичного каучуку.

У січні 1946 року репараційні кредитори, які мали спрямувати свої вимоги до трьох західних зон Німеччини, заснували Міжсоюзницьке репараційне агентство (МРА) як спільний представницький орган. У березні 1946 року чотири союзники погодили промисловий план.

Німецьке промислове виробництво було обмежене 75 відсотками від рівня 1936 року. Це виробництво мало бути достатнім для підтримання прийняттого рівня життя, покриття окупаційних витрат і інших послуг для союзників, а також для забезпечення необхідного експорту, щоб можна було імпортувати сировину і продовольство в скромних обсягах. Потужність

сталеливарної промисловості, яка вважалася основою промислового потенціалу Німеччини, була обмежена 7,5 мільйонами тонн на рік. Зовнішня торгівля мала бути збалансована до 1949 року, хоча і на дуже низькому рівні. Експорт та імпорт мали залишатися на третину нижчими за рівень автаркічного 1936 року. Усі виробничі потужності, що перевищували дозволену промислову потужність, мали бути демонтовані та розподілені між репараційними кредиторами. Таким чином, політика репарацій і скорочення німецького промислового потенціалу були тісно пов'язані між собою.

У травні 1946 року американський військовий уряд перервав постачання репараційних товарів зі своєї зони окупації, щоб досягти угоди для забезпечення спільної зовнішньоторговельної політики для чотирьох зон. Після запеклих протестів з боку Радянського Союзу та репараційних кредиторів, об'єднаних у MAP, репарації з американської зони були відновлені в жовтні 1946 року, але до Радянського Союзу більше не постачалися репараційні товари. Під час переходу від війни до миру повної зупинки виробництва не було. У сільському господарстві тривала щоденна робота. Худобу треба було годувати. Поля були засіяні рано, незвично м'якою весною 1945 року, здебільшого ще до закінчення війни. Однак сільськогосподарське виробництво в перші мирні роки було значно нижчим, ніж у довоєнні роки, і його мало бути достатньо для населення, яке було більшим, ніж до війни, і яке постійно зростало за рахунок припливу переміщених осіб. У сільському господарстві не бракувало робочої сили, але не вистачало добрив, сільськогосподарської техніки чи навіть запчастин, палива та електроенергії для машин, навіть таких простих речей, як підкови та цвяхи для підков. Жорстка система планування також виявилася вузьким місцем. Вона перешкоджала збільшенню виробництва, оскільки фермерські господарства не мали стимулів для збільшення пропозиції[7].

Регульовані закупівельні ціни були низькими, а виручені кошти не могли бути використані для придбання комерційних споживчих товарів, капітальних товарів або операційних ресурсів понад надто низькі асигнування. За попередніми оцінками, сільськогосподарське виробництво на душу населення в 1946 році становило 58% від довоєнного рівня в американській зоні, 61% у британській зоні та 63% у французькій зоні. Ситуація погіршилася в 1947 році. Низький рівень сільськогосподарського виробництва призвів до масового голоду, хоча союзники доповнювали внутрішнє виробництво імпортом продовольства. Більшість промислових підприємств припинили виробництво наприкінці війни через руйнування транспорту і розпад системи розподілу праці. У мирний період розпочалися роботи з розчищення руїн і спроби організувати відновлення виробництва. Новий старт вимагав спеціального дозволу. Після отримання дозволу можна було наймати робочу силу, а підприємства повинні були подавати заявки на виділення сировини, проміжної продукції, вугілля та електроенергії. Недостатній раціон, навіть для важких робітників, знижував працездатність працівників. До цього додалася нестача сировини, напівфабрикатів, вугілля та електроенергії, що неодноразово призводило до перебоїв у виробництві. Зменшення промислових потужностей через демонтаж і брак інвестицій на заміну також перешкоджало відбудові. У 1948 році основні фонди західнонімецької промисловості все ще на 6% перевищували рівень 1938 року[8].

Однак збитки значно перевищували розрахункові втрати, оскільки вихід з ладу окремих виробничих потужностей міг паралізувати відновлення виробництва. У перший мирний рік, 1946, промислове виробництво в зоні пізнішої американо-британської Бізони досягло лише 34% від рівня 1936 року.⁹⁸ Незвично сувора зима 1946-47 років призвела до спаду. Нове піднесення почалося навесні 1947 року, але через два роки після війни

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

економіка все ще характеризувалася дефіцитом. Найбільшою проблемою залишалася тривала голодна криза, яка паралізувала виробництво повсюдно.

До 1947 року промислове виробництво в Бізоні зросло до 39% від рівня 1936 року. Транспорт також був одним із вузьких місць у відбудові. Оскільки союзники не змогли домовитися про спільну адміністрацію, організація Рейхсбан була розформована. У кожній з чотирьох зон були створені окремі залізничні адміністрації. З розпадом спільної адміністрації залізничні операції також були децентралізовані. Для чотирьох зон не було спільних планів вантажних або пасажирських перевезень, на кордонах зон було встановлено контроль, і кожна зона прагнула захистити свій парк локомотивів і вагонів. Незважаючи на це, залізничне сполучення продовжувалося. Колії та мости ремонтувалися, але колії, локомотиви та вагони також передавалися як репарації. Вантажні та пасажирські перевезення були відновлені під наглядом окупаційної влади.

У зимові місяці 1945-46 і 1946-47 років велика кількість рурського вугілля залишалася на складах у британській зоні, оскільки його не можна було транспортувати до переробних підприємств і споживачів. Дорожнє будівництво в роки відбудови спочатку було зосереджене на ремонті місцевих доріг, магістралей та автомагістралей. Численні мости, які були пошкоджені наслідками війни або зруйновані німецькими військами, щоб зупинити просування союзників, були відбудовані заново. Після короткої перерви відкрилися роздрібні магазини. Комерційні банки, ощадні каси та кооперативні банки відновили свою діяльність на ранньому етапі. Вони приймали депозити і заощадження, надавали кредити і поступово відновлювали безготівкові розрахунки. Одним із прикладів безперервності стало відділення Дойче Банку у Франкфурті-на-Майні. Будівля банку була сильно зруйнована під час війни; робота продовжувалася в кількох кімнатах,

що залишилися, на імпровізованій основі. Коли наприкінці березня Франкфурт був окупований американськими військами, бізнес-операції були перервані на кілька днів. Але до 3 квітня 1945 року, коли в багатьох частинах Німеччини все ще тривали бойові дії, банк зміг відновити зустрічні операції.

Страхові компанії також продовжили свою діяльність після короткої перерви. Frankfurter Versicherungs-AG відновив свою діяльність 11 травня 1945 року з дозволу американської військової адміністрації.

Паралельно з відновленням діяльності банки та страхові компанії адаптували свої корпоративні структури та баланси до нових політичних та економічних умов. Після децентралізації, проведеної за наказом союзників, найбільші банки заново почали працювати як регіональні. Обсяги бізнесу комерційних банків, ощадних кас та кооперативних банків у перші мирні роки зростали дуже повільно. Попит на кредити з боку більшості компаній був низьким, оскільки виробництво відновлювалося повільно, а ліквідності було вдосталь через значний грошовий надлишок. Однією з проблем, яку спочатку було відкладено, була реорганізація банківських балансів. Значна частина активів банків, ощадних кас та кооперативних банків складалася з вимог до Рейху[9].

Вони були визнані союзниками недійсними, але все ще обліковувалися за номінальною вартістю. Дебіторська заборгованість центральних кредитних установ у Берліні, яка все ще перебувала на бухгалтерських книгах, також була анульована. Найбільші страхові компанії з Берліна або радянської зони перенесли своє управління до західних зон. У березні 1947 р. декретом, виданим Союзницькою контрольною радою, страховим компаніям було заборонено будь-яку іноземну діяльність.

План Маршалла, валютна реформа та економічна реформа створили умови для прискорення відбудови. Американський уряд прагнув припинити

програму репарацій ще під час підготовчої фази Європейської програми відбудови. Він вважав абсурдною ситуацію, коли виробничі потужності продовжували демонтувати, в той час як США надавали іноземну допомогу для відбудови західнонімецької економіки. Однак Франція і Великобританія наполягали на подальших репараціях, дедалі частіше також з конкурентних міркувань. Як компроміс, у липні 1947 року було узгоджено новий промисловий план для Бізони, який підвищив ліміт промислового виробництва до 100 відсотків від рівня 1936 року. Поточний рівень промислового виробництва на той час був значно нижчим. Значення нового промислового плану спочатку полягало не в тому, що він дозволяв збільшити виробництво, а в тому, що з вищим промисловим потенціалом менше виробничих потужностей було доступно для цілей репарацій.

У жовтні 1947 року Франція, Велика Британія та США вирішили значно скоротити програму репарацій. Подальше скорочення репарацій було узгоджене у квітні 1949 року. Ліміт виробництва для металургійної промисловості, яка вважалася ключовою галуззю для відбудови, було підвищено до 11 мільйонів тонн необробленої сталі.

Запровадження стабільної валюти та скорочення фермерських господарств розірвало паралізуюче коло низького рівня сільськогосподарського виробництва та низького рівня промислового виробництва. Фермерські господарства отримали повноцінні гроші за продаж своєї продукції, навіть якщо їхні доходи були обмежені контролем над цінами на сільськогосподарську продукцію. Вони мали змогу купувати добрива та техніку для збільшення виробництва. З літа 1948 року продовольча ситуація в Бізоні значно покращилася. Промислова робоча сила була краще забезпечена продуктами харчування, а продуктивність праці зросла[9].

Промислове виробництво в Бізоні з червня по грудень 1948 р. зросла з 51% до 79% від рівня 1936 р. У французькій зоні, де економіка не була

відновлена, зростання з червня по грудень 1948 р. було дещо повільнішим - з 49% до 67% від рівня 1936 р. Виробництво сталі в Західній Німеччині в 1948 р. становило 6,8 млн т, що було трохи нижче межі переглянутого промислового плану 1947 р., і майже досягло нової межі - 10,9 млн т - у 1949 р.

Після скасування багатьох засобів контролю над цінами підйом супроводжувався різким зростанням цін. Після валютної реформи багато домогосподарств використали свої кредитні залишки в німецьких марках для купівлі продуктів харчування та інших споживчих товарів, яких їм давно не вистачало. Вивільнення ще 1,5% умовно визнаних грошових активів у жовтні 1948 року дало додатковий поштовх інфляції. На додаток до ліквідних коштів, отриманих від зміни валюти, банківська система створила значну кількість кредитів[8].

Вартість життя в трьох західних окупаційних зонах зросла на 15% з червня по грудень 1948 року. Оскільки контроль над заробітною платою залишався чинним до жовтня 1948 року, реальна заробітна плата значно впала. Це спричинило значні соціальні заворушення. Замороження заробітної плати було скасовано на початку листопада. Тим не менш, 12 листопада 1948 року відбувся загальний страйк проти економічної реформи. Профспілки вимагали повернення до економіки. Банку німецьких земель вдалося зупинити інфляцію завдяки обмежувальній монетарній політиці. У листопаді 1948 року було вирішено обмежити обсяг кредитування до жовтневого рівня. На додаток до кредитної стелі було підвищено мінімальні резервні коефіцієнти, щоб обмежити ліквідність економіки. Адміністрація економічного співробітництва, американський орган Плану Маршалла, посилила дефляцію, не випустивши на інвестиції компенсаційні кошти, сплачені німецькими імпортерами за імпортом з Плану Маршалла. Крім того, бум на споживчі товари, спричинений зміною валюти, закінчився. Після того,

як заощадження були вичерпані, населення було змушене обмежити своє споживання скромними поточними заробітними платами[7].

Обмеження мали ефект. Інфляція припинилася, і ціни почали падати протягом тривалого часу. З грудня 1948 року по вересень 1949 року вартість життя знизилася на сім відсотків. В результаті політики обмежень підйом сповільнився з початку 1949 року. Хоча загальне економічне виробництво продовжувало збільшуватися, темпи зростання знизилися. Зросло безробіття. Після грошової реформи компанії, які за часів планової економіки щедро наймали робітників, перейшли на суворий облік витрат і раціоналізацію. Водночас зростала кількість людей, які шукали роботу, що підживлювалося великою кількістю переміщених осіб та біженців. Для того, щоб створити достатню кількість робочих місць, потрібно було б набагато сильніше економічне зростання. З березня 1949 року Банк німецьких земель змінив свою монетарну політику з метою підтримки економіки та боротьби з безробіттям. Кредитні обмеження було знято, облікову ставку було знижено у два етапи до чотирьох відсотків, а мінімальні резерви зменшено. У серпні 1949 року Банк німецьких земель побачив ознаки нового підйому.

Однак Управління економічного співробітництва продовжувало наполягати на блокаді контрибуцій. Незважаючи на дефляцію, загальне економічне виробництво продовжувало зростати. У 1949 році промислове виробництво в трьох західних зонах досягло середньорічного показника 89% від рівня 1936 року. Однак економічного зростання було недостатньо для створення достатньої кількості робочих місць для зростаючого працездатного населення. Коли у вересні 1949 року була заснована Федеративна Республіка Німеччина, у західних зонах, за винятком Західного Берліна, налічувалося 1,3 мільйона безробітних; рівень безробіття становив дев'ять відсотків. Біженцям і переміщеним особам було особливо важко

знайти роботу. Рівень безробіття серед них був більш ніж удвічі вищим, ніж серед корінного населення[9].

Проте відбудова продовжувала залежати від масштабного імпорту продовольства, переважно зі США, в рамках Європейської програми відбудови та програми ГАРІОА. У перший рік Європейської програми відбудови, з квітня 1948 року по червень 1949 року, західнонімецький імпорт становив 2 мільярди доларів, а експорт - 1 мільярд доларів. Західнонімецька економіка досягла позитивного сальдо у внутрішньоевропейській торгівлі, але все ще існував значний дефіцит у трансатлантичній торгівлі зі США, який компенсувався за рахунок іноземної допомоги. На другий рік програми, з липня 1949 року по червень 1950 року, який вже значною мірою припадав на період існування Федеративної Республіки Німеччина, імпорт зріс до 2,3 мільярда доларів, а експорт - до 1,4 мільярда доларів. Головною проблемою залишався дисбаланс у трансатлантичній торгівлі.

У жовтні 1948 року ОЄЕС ухвалила Європейську платіжну угоду, яка створила систему внутрішньоевропейської зовнішньої допомоги як частину Плану Маршалла. Країни, які очікували на позитивне сальдо експорту у двосторонній торгівлі з іншими країнами-членами, повинні були безоплатно надавати частину цього сальдо в якості зовнішньої допомоги. Ці внутрішньоевропейські послуги мали бути компенсовані додатковими коштами з Європейської програми реконструкції. Метою було сприяння торгівлі між країнами-учасницями ОЄЕС. Спочатку угоду було укладено на один рік, а в липні 1949 року її було продовжено ще на один рік. Конкурентоспроможність західнонімецької економіки на західноєвропейському ринку за короткий час настільки зросла, що Західна Німеччина була включена в обидві європейські платіжні угоди.

Було незрозуміло, чи внутрішньоевропейська економічна допомога насправді компенсувалася додатковими коштами з Плану Маршалла, чи це було вирахуванням з американської зовнішньої допомоги.

Франкфуртська адміністрація Бізони, тим не менш, вважала внутрішньоєвропейську іноземну допомогу вигідною, оскільки вона дозволила західнонімецьким компаніям налагодити нові експортні зв'язки і зміцнити свої конкурентні позиції на європейському ринку. Імпортери оплачували імпорт з Плану Маршалла в німецькій валюті. Питання про те, якою мірою іноземна допомога мала бути кредитом чи субсидією, спочатку залишалось відкритим. Кошти, отримані від продажу імпорту, акумулювалися у спеціальному інвестиційному фонді для сприяння відбудові Західної Німеччини. У листопаді 1948 року адміністрація Франкфурта-на-Майні та федеральні землі заснували Кредитну установу для відбудови (Kreditanstalt für Wiederaufbau) як корпорацію публічного права. Вона мала надавати інвестиційні кредити з фондів, передбачених Планом Маршалла. Управління економічного співробітництва зберегло контроль над інвестиційними програмами Кредитної установи для відбудови. Воно затримувало виділення інвестиційних коштів, щоб уповільнити економічне піднесення в Західній Німеччині. На його думку, занадто сильний підйом ставив під загрозу бажаний платіжний баланс. Кредитна установа для відбудови була змушена чекати до вересня 1949 року, щоб мати змогу надати перші кредити[8].

У всіх окупаційних зонах фінансування державних видатків було головною проблемою. Підвищення податків, ухвалене Союзною контрольною радою у 1946 році для всіх окупаційних зон, мало на меті допомогти збалансувати бюджет. Однак, оскільки виробництво і доходи були вкрай низькими, доходи не покривали витрат, незважаючи на високі податкові ставки. Союзники покрили дефіцит за рахунок випуску військової марки, але це збільшило відставання від інфляції.

В американсько-британській зоні в червні 1948 року було проведено податкову реформу для підтримки переходу до ринкової економіки. Реформа

посилила соціальну асиметрію, яка вже була яскраво виражена під час економічної реформи. Високі податки, запроваджені Союзною контрольною радою у 1946 році, мали бути знижені, особливо для компаній та домогосподарств із середнім та високим рівнем доходів, з метою заохочення інвестицій. Ставки податків були знижені, а сприятливі правила амортизації дали компаніям можливість зменшити свої податкові відрахування.

Доходи від зайнятості. Заробітна плата регулювалася державою в трьох західних зонах до листопада 1948 року. Замороження заробітної плати, запроваджене націонал-соціалістичним урядом, продовжувало діяти. Зміни ставок заробітної плати були дозволені для нових виробничих процесів. Оскільки заморожування заробітної плати стосувалося погодинної оплати праці, місячний заробіток міг зрости за рахунок збільшення тривалості робочого дня. В американській та британській зонах працівники промисловості заробляли в середньому 152 румунські марки на місяць у червні 1946 року. На час проведення валютної та економічної реформи в червні 1948 року місячна заробітна плата в Бізоні зросла до 178 румунських леїв. Таким чином, номінальна заробітна плата перевищила довоєнний рівень. Однак, оскільки рівень цін був вищим, ніж у довоєнний період, незважаючи на контроль над цінами, реальна заробітна плата залишалася значно нижчою за довоєнний рівень.

Після валютної та економічної реформи в червні 1948 року, контроль над заробітною платою спочатку залишався на місці. Лише після скасування контролю в листопаді 1948 року можна було домогтися підвищення заробітної плати. У 1949 році середньомісячна заробітна плата промислових робітників у Західній Німеччині становила 241 німецьку марку. Це на 45% перевищувало довоєнний рівень 1938 року, але оскільки вартість життя була значно вищою, реальна заробітна плата становила лише 86% від довоєнного рівня.

Під час націонал-соціалістичної диктатури спостерігався псевдорозквіт заощаджень. Ощадні вклади в ощадних касах, кооперативних банках, підприємствах банків і поштових ощадних кас, запроваджених у 1938 році, зросли з 13 мільярдів марок до 105 мільярдів марок з кінця 1932 року до кінця 1944 року. Крім того, відбувалися інвестиції в цінні папери, хоча вони були суворо обмежені в націонал-соціалістичній плановій економіці. Більша частина заощаджень була накопичена протягом воєнних років.

Значне зростання ощадних вкладів було наслідком економічної політики воєнного часу. Оскільки пріоритетність виробництва озброєнь суттєво обмежувала споживання, домогосподарства залишалися зі значними вимушеними заощадженнями. На відміну від Першої світової війни, уряд не випускав військових облігацій, а обрав непрямий, менш помітний метод фінансування війни. Населення закликали вкладати заощадження на ощадні рахунки; кредитні установи, у свою чергу, були зобов'язані інвестувати більшу частину своїх коштів у державні цінні папери. Пропаганда підкреслювала, що ощадні вклади є безпечною інвестицією. Оскільки рівень цін утримувався стабільним завдяки державному контролю за цінами, реальне знецінення заощаджень через відставання від інфляції було важко розпізнати[6].

У перші мирні роки ілюзія заощаджень спочатку зберігалася. Населення продовжувало мати значні заощадження, але мало що могло зробити з цим номінальним багатством через нормування споживання. Наприкінці 1947 року ощадні вклади в трьох західних зонах становили 63 мільярди румунських леїв. Валютна реформа в червні 1948 року принесла розчарування. Для того, щоб створити життєздатну валюту, заощадження та всі інші грошові вимоги були різко знецінені. Населення тепер мало заощадження в твердих німецьких марках, але в дуже скромних розмірах.

Незабаром заощадження ще більше зменшилися, оскільки значна частина заощаджень була використана для придбання споживчих товарів, яких давно не вистачало. Наприкінці 1948 року ощадні вклади в західних зонах становили лише 1,6 мільярда німецьких марок. Порівняно зі знеціненням фінансових активів, конвертація капіталовкладень в акції в багатьох випадках була надзвичайно сприятливою. Компанія AEG конвертувала 33% номінальної вартості своїх акцій у рейхсмарки в німецькі марки, а Robert Bosch GmbH - навіть 100%.

Відбудова в західних зонах. Незважаючи на експропріацію, спричинену двома світовими війнами, вкладники не були зневірені. Після короткої хвили споживання, що послідувала за грошовою реформою та економічною реформою в червні 1948 року, населення знову почало заощаджувати. До кінця 1949 року ощадні вклади в банківській системі західних зон вже зросли до 3 мільярдів німецьких марок.

Система соціального забезпечення в трьох західних окупаційних зонах наслідувала традиції держави загального добробуту Веймарської республіки. Соціальний дохід забезпечувався переважно через соціальне страхування. Після того, як західні союзники відхилили реформу соціального страхування, запропоновану Контрольною радою, у Західній Німеччині збереглася інституційна диференціація на страхування на випадок безробіття, медичне страхування, пенсійне страхування та страхування від нещасних випадків. Державні виплати передбачалися лише для спеціальних сфер, насамперед для пенсій та соціальної допомоги державним службовцям. Єдиним соціальним доходом, який забезпечувався компаніями, була пенсійна схема компанії. Молоде покоління залежало від сімейної солідарності. Існувала лише скромна державна підтримка у вигляді податкових пільг для батьків.

Страховання на випадок безробіття. Страховання на випадок безробіття відновило виплати у 1946 році. Воно надавало допомогу по безробіттю протягом обмеженого періоду часу, залежно від рівня заробітної плати. Половину внесків сплачували працівники, а половину - компанії. Допомога по безробіттю стала основою існування для багатьох домогосподарств у скрутні часи. Медичне страхування. Державне медичне страхування було основою системи охорони здоров'я, яка гарантувала амбулаторне та стаціонарне лікування, ліки, санаторно-курортне лікування та оплату лікарняних як заміну заробітної плати для всіх громадян, незалежно від їхнього доходу. Це було обов'язкове страхування для всіх працівників, за винятком найманих працівників, чий дохід перевищував поріг обов'язкового страхування, та державних службовців. Медичне страхування було організовано на децентралізованій основі.

Існували не лише загальні місцеві лікарняні каси, а й лікарняні каси підприємств, лікарняні каси гільдій, традиційна лікарняна каса шахтарів, морська лікарняна каса, а також замінні лікарняні каси для білих комірців і деяких робітничих професій. Спочатку дві третини внесків сплачували працівники, а одну третину - компанії. В американо-британській Бізоні самоуправління державним медичним страхуванням було відновлено в травні 1949 року. Відтоді внески сплачуються порівну компаніями та працівниками.

Пенсійне страхування. Пенсії з державного пенсійного страхування були найважливішим джерелом засобів до існування для старшого покоління. Система пенсійного страхування виплачувала пенсію з 65 років або у випадку інвалідності. Розмір пенсії залежав від тривалості трудового стажу та розміру заробітної плати. Половину внесків сплачував працівник, а половину - підприємство. Той факт, що пенсійна система базувалася не на

накопичувальній системі, а на системі обігу, довів свою ефективність. Валютна реформа в червні 1948 року знецінила накопичений капітал системи пенсійного страхування, але оскільки пенсійні виплати фінансувалися з поточних внесків, їх можна було конвертувати у співвідношенні одна рейхсмарка до однієї німецької марки[3].

У 1949 році пенсії було підвищено і запроваджено мінімальну пенсію у розмірі 50 німецьких марок. Існували спеціальні пенсійні схеми для деяких професій. Професійні пенсійні схеми включали державні пенсійні схеми, пенсійні схеми для фермерів та ліберальних професій, церковні пенсійні схеми та професійні пенсійні схеми, які існували в деяких компаніях. У корпоративних пенсійних схемах пенсії, які фінансувалися безпосередньо з прибутків компаній, зазвичай конвертувалися у співвідношенні одна рейхсмарка до однієї німецької марки під час валютної реформи. Однак пенсійні виплати з ощадних кас, пенсійних фондів та групових страхових полісів у страхових компаніях були девальвовані до десяти відсотків від їхньої суми в рейхсмарки.

Страхування від нещасних випадків забезпечувало медичну допомогу, пенсії або пенсії у зв'язку з втратою годувальника у разі нещасного випадку на виробництві. Страхування здійснювалося асоціаціями страхування відповідальності роботодавців, в які об'єднувалися компанії зі схожим профілем ризику. Фінансування здійснювалося виключно за рахунок компаній. Соціальне забезпечення. Соціальне забезпечення мало на меті забезпечити базову безпеку, якщо не було інших джерел доходу. Виплати на дітей для багатодітних сімей, запроваджені у 1938 році, були скасовані в усіх окупаційних зонах, оскільки вони розглядалися як інструмент націонал-соціалістичної демографічної політики. Підтримка сім'ї була доступна лише у формі зменшення прибуткового податку.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Індивідуальне споживання в перші роки відбудови визначалося не лише доходами та цінами, але й, насамперед, нормуванням. На щомісячних продовольчих картках, які видавалися кожній людині, були надруковані невеликі розділи для хліба, картоплі, продуктів харчування, молока, жиру, м'яса та інших продуктів харчування. Їх акуратно відокремлювали при кожній покупці і здавали разом з ціною покупки. При відвідуванні ресторану або сніданку в готелі також обов'язково потрібно було діставати продуктову картку. За таким же принципом виділялися кошти на одяг, взуття та побутову техніку. Раціони, що виділялися на продуктових картках, завжди були надто низькими. Повсюдною проблемою перших мирних років до літа 1948 року був голод. Сільськогосподарське виробництво доповнювалося програмами допомоги союзників, американською програмою GARIOA та британською підтримкою. Тим не менш, продовольства не вистачало, щоб адекватно прогодувати населення. Норма харчування вимірювалася кількістю калорій на добу.

У 1946 році середнє споживання калорій несільськогосподарського населення становило 1610 кілокалорій на особу для всіх домогосподарств в американській зоні, 1535 кілокалорій у британській зоні та 1340 кілокалорій у французькій зоні. Порівняно з довоєнним стандартом, постачання в американській зоні впало до 55%, у британській - до 52% і у французькій - до 45%. У землі Рейнланд-Пфальц дорослі "нормальні споживачі" отримували 2,8 кг картоплі, 1,6 кг хліба, 121 грам м'яса і 46 грам жиру на тиждень у 1946-47 роках.

У нішах планової економіки розвинулася бартерна економіка. З'явився також "чорний ринок", на якому за продукти харчування та інші бажані товари платили в рази більше, ніж за контрольованими цінами. Для деяких сімей найтяжчі труднощі полегшували приватні продовольчі пожертви з

багатьох країн. Найвідомішими з них були "Посилки турботи". Вони надсилалися до багатьох європейських країн, включаючи Німеччину, починаючи з 1947 року Кооперативом американських грошових переказів до Європи від імені кількох благодійних організацій зі США та Канади. Навіть після заснування західнонімецької держави нужденні сім'ї отримували посилки CARE до 1963 року.

Для багатьох людей пошук житла також був нагальною проблемою. У деяких великих містах було зруйновано більше половини житлового фонду; середні та малі міста і села постраждали менше. У великих містах густонаселені райони постраждали сильніше, ніж квартали вілл на околицях. На зменшеному житловому просторі довелося розмістити людей, чії будинки були зруйновані, евакуйовані сім'ї, які повернулися до міст із сільських притулків, і, перш за все, численних переміщених осіб. Значна частина переміщених осіб оселилася в сільській місцевості, в невеликих містечках і селах, оскільки там було легше знайти житло, ніж у зруйнованих містах, а також тому, що умови харчування були порівняно сприятливішими. Шлезвіг-Гольштейн, Нижня Саксонія, Гессен і Баварія прийняли значну частину новоприбулих. Більшість переміщених осіб прибули з невеликою кількістю речей і майже без грошей.

Новоприбулі були зрівняні в правах з місцевим населенням і мали право на соціальну допомогу та продовольчі картки на продукти харчування та інші споживчі товари. Військові уряди американської та британської зон постановили, що місцеве населення повинно поділитися з ними дефіцитною житловою площею і прийняти переміщених осіб. Однак розселення здійснювалося не скрізь послідовно, німецька влада часто брала до уваги побажання місцевих мешканців. Як наслідок, багато переміщених сімей були розміщені в таборах та місцях тимчасового проживання. Метою було

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

розформувати табори і розмістити переміщених осіб в існуючому житлі, а також якнайшвидше побудувати нові будівлі. Однак, коли була заснована Федеративна Республіка Німеччина, багато переміщених осіб все ще жили в таборах і тимчасових помешканнях[3].

У своєму дослідженні, проведеному в зруйнованому Берліні між лютим 1946 і літом 1947 року, соціолог Хільде Турнвальд показала тяжке становище берлінських сімей на початку відбудови. Багато сімей жили в кімнатах, що збереглися в зруйнованих будинках і пропонували лише тимчасове житло. Деяких також поселили на перших поверхах вілл у західних передмістях, у "колись розкішних квартирах на Ліцензее або Курфюрстендамм". Квартири були розділені, кожна сторона мала одну або дві кімнати. Опалення було ще достатнім у першу мирну зиму 1945-46 років, але ситуація погіршилася взимку 1946-47 років. У більшості випадків опалювалася лише одна кімната, а температура в кімнатах опускалася нижче 15 градусів, а іноді навіть нижче 10 градусів. Багато сімей добували паливний матеріал нетрадиційними способами: балки з руїн, дрова з лісу, або крали вугілля з залізничних вагонів чи складів. На чорному ринку брикети коштують від 40 до 50 леїв за сотню. Через часті перебої з електроенергією, свічки були популярними в якості аварійного освітлення. Більшість сімей описали продовольче забезпечення як недостатнє. Не лише житлові умови, але й продовольче забезпечення погіршилося в другу мирну зиму 1946-47 рр. Щоденна їжа складалася з картоплі, хліба[8].

М'ясо, сало, молоко та свіжі фрукти були рідкістю. Місячного доходу кваліфікованого робітника чи службовця зазвичай вистачало на купівлю небагатьох нормованих продуктів харчування. Однак цього було недостатньо для підтримки здоров'я і продуктивності. Якщо інші члени сім'ї мали регулярний дохід або заробляли гроші нелегальною працею, додаткові

покупки можна було зробити на чорному ринку. Жінки з дітьми, як правило, не мали оплачуваної роботи. Виняток становили "жінки з руїн", які були зобов'язані працювати на відбудові. Основним завданням жінок була організація сімейного господарства, яке було необхідним доповненням до пайкової економіки. Окрім індивідуальної майстерності в мистецтві виживання, на рівень життя впливала структура сім'ї. Особливо сильно страждали сім'ї з маленькими дітьми. Ситуація була більш сприятливою, коли діти були старшими і могли зробити свій внесок у сімейний дохід. Неповні сім'ї, в яких матері самі доглядали за дітьми після смерті чоловіка, часто утворювали міцні спільноти солідарності. Діти рано брали на себе відповідальність і робили посильний внесок у забезпечення щоденного виживання. У деяких сім'ях проблеми виникали, коли молоді люди відходили від сімейної солідарності, але це залишалося винятком. Стан здоров'я сімей часто був поганим через обмежені житлові умови та недостатнє харчування[9].

Влітку 1948 року План Маршалла, валютна реформа та економічна реформа призвели до змін у бік кращого забезпечення споживчими товарами. Найважливіші основні продукти харчування продовжували вироблятися на фермах і на них встановлювалися фіксовані ціни. Однак нормування та фіксовані ціни були скасовані для багатьох споживчих товарів. Це стосувалося фруктів і овочів, і, перш за все, промислових споживчих товарів, таких як одяг і взуття. На тогочасних фотографіях можна побачити натовпи дорослих і дітей перед вітринами магазинів, де виставлені споживчі товари, які вже давно були недоступні. Але не всі, хто стояв перед вітринами, мали змогу купити те, що бачили. Після скасування фіксованих цін ціни значно зросли. Оскільки заробітна плата залишалася фіксованою до жовтня 1948 року, спокусливі пропозиції були недоступними для багатьох

домогосподарств. Опитування, проведені американським військовим урядом, свідчать про кардинальні зміни в поведінці домогосподарств. У перші мирні роки більшість респондентів називали закупівлю продуктів харчування, одягу та взуття своєю найбільшою проблемою.

Після валютної реформи та економічних реформ переважна більшість респондентів вважала, що грошові проблеми є найбільш нагальною проблемою. Розрив між очікуваннями, викликаними валютною реформою, економічною реформою та Планом Маршалла, і повсякденним досвідом зростання цін, стагнації заробітної плати та зростання безробіття призвів до соціальних заворушень і, зрештою, до загального страйку 12 листопада 1948 року.

"Франкфуртська адміністрація" відмовилася переглянути фундаментальне рішення на користь ринкової економіки. Однак вона намагалася стримати зростання цін шляхом втручання в ринок. Публічні прејскуранти мали на меті підвищити прозорість ринку для споживачів. Цінова спекуляція була криміналізована, але закон застосовувався лише в кількох випадках. Державна закупівельна компанія суспільних товарів (StEG) вивозила на ринок за низькими цінами товари зі складів Вермахту, а також з американських військових складів, які більше не були потрібні, особливо текстиль та взуття. Програма "Everyman", організована Управлінням з економічних питань у листопаді 1948 року, мала на меті забезпечити домогосподарства одягом, взуттям та іншими товарами повсякденного вжитку за низькими цінами.

Компанії, які зобов'язувалися пропонувати стандартизовані "Товари для всіх" за встановленими цінами, отримували перевагу в постачанні первинних продуктів, особливо сировини, імпортованої в рамках Плану Маршалла. Таким чином, ринок тимчасово був значною мірою скоригований

державним втручанням. Однак, як тільки інфляція припинилася навесні 1949 року, "Програма для всіх" та інші заходи контролю над цінами стали менш важливими. Тогочасні рахунки домогосподарств свідчать про велику важливість витрат на продукти харчування. Житло коштувало небагато завдяки програмі управління житловим фондом. Однак, окрім орендної плати, існували відносно високі витрати на опалення та електроенергію. В середньому для всіх домогосподарств у 1949 році 40% доходу витрачалося на їжу, 16% - на житло, опалення та електроенергію, 11% - на одяг і 5% - на предмети інтер'єру. На всі інші потреби, такі як транспорт, особиста гігієна чи дозвілля, залишалося 28% бюджету[8].

Основний закон Федеративної Республіки Німеччина, ухвалений у травні 1949 року, не визначав повного економічного порядку, але містив важливі настанови. Зокрема, він підкреслював повагу до індивідуальних прав: вільний розвиток особистості, вибір освіти і професії, захист власності і права на спадщину. Свобода об'єднання заклала основу для соціального партнерства. Також зазначалося, що економічний порядок має бути соціально орієнтованим, а використання власності має служити загальному благу. Експропріація та суспільне використання землі й ресурсів допускалися за умови справедливої компенсації. Основний закон передбачав створення Федерального банку та визначав принципи фінансової політики, спрямованої на запобігання надмірному державному боргу.

У липні 1954 року Федеральний конституційний суд підтвердив нейтралітет конституції щодо економічного устрою, зазначивши, що конкретна економічна система не гарантується Основним законом. Економічний порядок формувався у змаганні між партіями, що боролися за вплив на різних рівнях влади. У 1949 році у ФРН існувало одинадцять федеральних земель, які співпрацювали у вирішенні економічних питань.

Землі зберегли значний вплив в адміністративному управлінні та спільних завданнях, як-от розширення університетів і покращення регіональної економічної структури.

На виборах 1949 року ХДС/ХСС здобув більшість, і Конрад Аденауер сформував уряд, який впроваджував соціальну ринкову економіку, звану "рейнським капіталізмом". Економічна реформа 1948 року відновила економічний порядок Веймарської республіки. Групи інтересів мали значний вплив на політику, а асоціації зростали швидкими темпами, представляючи як великі, так і малі організації.

Основоположник терміну "соціальна ринкова економіка" Альфред Мюллер-Армак визнав, що його інтервенціоністська модель 1947 року більше не відповідає часу. Ордолібералізм, німецький варіант неолібералізму, мав значний вплив у той час. Він наголошував на необхідності встановлення державою порядку, який уможливило конкуренцію. Проте, втілення ідеалів ордолібералізму виявилось складним через практичні реалії економічної політики[6].

На початку 1960-х років довіра до саморегулювання ринків почала слабшати, і Федеральний уряд очікувався на проведення систематичної економічної політики. У 1963 році створили Німецьку раду економічних експертів для оцінки макроекономічного розвитку. У 1967 році прийнято Закон про сприяння стабільності та зростанню економіки, який підпорядковував економічну та фінансову політику вимогам макроекономічної рівноваги.

Уряд Великої коаліції, сформований у 1966 році, прагнув здійснити кейнсіанську реформу. Концепція "глобального контролю", запропонована Карлом Шиллером, мала на меті стабілізувати економічний розвиток. Однак після кризи 1973-75 років репутація цієї політики погіршилася. У 1980-х

роках ФРН здійснила неоліберальний поворот, зосереджуючись на дерегуляції, приватизації та обмеженні соціальних витрат.

Основою "рейнського капіталізму" було регулювання трудових відносин за моделлю соціального партнерства. У жовтні 1949 року створено Німецьку конфедерацію профспілок (DGB) для представництва інтересів найманих працівників. Профспілки та роботодавці домовилися про свободу колективних переговорів, але з питання співуправління не досягли згоди. У 1951 році прийнято Закон про співуправління у вугільній та сталеливарній промисловості, а у 1952 році – Закон про заводську конституцію.

У 1970-х роках розширено права виробничих рад і запроваджено Закон про співвизначення 1976 року, який посилив участь працівників в управлінні великими компаніями. Незважаючи на критику з боку роботодавців, Конституційний суд підтримав цей закон.

Конкуренція була домінуючим принципом соціальної ринкової економіки. Антимонопольна політика мала на меті підтримувати конкуренцію, запобігаючи її обмеженням. У 1957 році прийнято Закон про конкуренцію, який заборонив картелі та створив Федеральне відомство по боротьбі з картелями. Контроль за злиттями був введений у 1973 році.

Банкрутство залишалося невід'ємною частиною конкурентного порядку. Кодекс про банкрутство 1877 року залишався чинним до об'єднання Німеччини.

Соціальна ринкова економіка здобула визнання серед політиків і населення. Вибори до Бундестагу 1953 та 1957 років підтвердили підтримку цього економічного порядку. Однак, рівень обізнаності громадськості про "соціальну ринкову економіку" був низьким. Лише у 1986 році 89% респондентів заявили, що чули про неї, а 74% вважали її хорошою економічною системою.

Висновки. Україна може скористатися міжнародною допомогою, спрямованою на відновлення інфраструктури, підтримку малого та середнього бізнесу та розвиток соціальних програм. Важливо забезпечити прозорість та ефективне використання цих ресурсів, розглянути можливість проведення комплексних економічних реформ, включаючи стабілізацію національної валюти, зниження інфляції та забезпечення економічного зростання через підтримку підприємництва та інновацій. Після війни Німеччина інвестувала значні кошти у відновлення транспортної, енергетичної та житлової інфраструктури, що стало основою для подальшого економічного зростання.

Для України важливо зосередитися на відновленні та модернізації інфраструктури, включаючи дороги, залізниці, електромережі та житловий фонд. Це забезпечить основи для економічного розвитку та підвищення якості життя населення. У післявоєнній Німеччині була впроваджена комплексна соціальна політика, яка включала підтримку освіти, охорони здоров'я та соціального захисту. Україна повинна інвестувати в соціальні програми, зосереджуючи увагу на освіті, охороні здоров'я та соціальному захисті найбільш уразливих верств населення. Це сприятиме соціальній стабільності та зниженню рівня бідності.

Відновлення Німеччини було можливим завдяки політичній стабільності та демократичним реформам, які забезпечили ефективне управління країною. Україна повинна прагнути до політичної стабільності та ефективного управління, впроваджуючи антикорупційні заходи, зміцнюючи інститути демократії та забезпечуючи верховенство права.

Повоєнне відновлення України є складним, але здійсненним завданням. Досвід Німеччини показує, що за умови правильної стратегії, міжнародної підтримки та внутрішніх реформ країна може успішно подолати наслідки війни та побудувати міцну економіку і стабільне суспільство. Важливо враховувати ці уроки та адаптувати їх до українських реалій, аби забезпечити стійкий розвиток та процвітання.

Список використаних джерел:

1. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. Економіка України. 2019. № 1. С. 75–89.

2. Бородіна О. А., Ляшенко В. І. Повоєнне відновлення економіки: світовий досвід та спроба його адаптації для України. Вісник економічної науки України. 2022. № 1. С. 121–134. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).121-134](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).121-134)

3. Власюк О. С. План Маршалла для України: економічні, реформаторські та зовнішньополітичні аспекти. Стратегічні пріоритети. 2014. № 3. С. 5–13

4. Шкрабак І. В. Аспекти відновлення економіки постконфліктних територій. Ефективна економіка. 2020. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/10.pdf

5. Michael Fichter, Einheit und Organisation. Der Deutsche Gewerkschaftsbund im Aufbau 1945 bis 1949, Cologne 1990;

6. Siegfried Mielke, Die Neugründung der Gewerkschaften in den westlichen Besatzungszonen - 1945 bis 1949, in: Hans-Otto Hemmer / Kurt Thomas Schmitz (eds.), Geschichte der Gewerkschaften in der Bundesrepublik Deutschland. Von den Anfängen bis heute, Cologne 1990, pp. 19-83.

7. Mielke, Neugründung der Gewerkschaften, pp. 60-62. • • Dietrich Müller, Die Lohnpolitik in Deutschland in den Jahren 1945 bis zur Währungsreform (20.6.1948), Meisenheim 1952.

8. Gesetz vom 10. Juli 1946. Amtsblatt des Alliederten Kontrollrats in Deutschland, Nr. 9, 31 липня 1946 р., с. 166-167.

9. Johannes Frerich / Martin Frey, Handbuch der Geschichte der Sozialpolitik, vol. 1, Von der vorindustriellen Zeit bis zum Ende des Dritten Reiches, 2nd ed., Munich 1996.

ODDÍL 2. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

§2.1 DEVELOPMENT OF CIRCULAR AND BLUE ECONOMIES IN AGRICULTURE AS A COMPONENT OF THE APPROACH TO REHABILITATION OF SERVICEMEN WITH POST-TRAUMATIC STRESS DISORDERS (Vdovenko N., National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Talavyria M., National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine)

Introduction. Recent events in Ukraine confirm the current assertion that the development of circular and blue economies in agriculture can be an effective component of a comprehensive approach to the rehabilitation of servicemen with post-traumatic stress disorders, promoting their physical and mental recovery. Providing veterans with the opportunity to join the agricultural community will enable them to acquire skills and support for employment in this sector of the national economy. This may include training in new land cultivation methods, organic crop growing, or product processing, and the use of the latest agricultural technologies in farming. Our attention has been drawn to the issues extensively studied by A. Sen. This particularly pertains to the theory of collective decision-making and social choice, which is a leading element of modern economic theory and can be applied in current realities for the rehabilitation of post-traumatic stress disorders, especially those caused by military actions.

Results. The basic sectors of the national economy are leading elements in terms of public administration and regulation in the rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine within the framework of a unified medical space of Ukraine's healthcare system. In this context, Sokolova O. M., Vasyuk N. O., and Radysh Ya. F. emphasize in their scientific work "Rehabilitation of Servicemen: Terminology, Classification, Principles, and Features (on the Problem of State

Regulation of the Rehabilitation of Armed Forces Personnel of Ukraine)" that "in the medical service system of the Armed Forces of Ukraine, rehabilitation is understood as a set of medical, military-professional, socio-economic, and pedagogical measures aimed at restoring health, combat capability (work capacity) impaired or lost by a serviceman due to illness or injury" [18, p. 149]. In this regard, it is within the socio-economic measures block that attention can be focused on the potential for developing both circular and blue economies, even under martial law conditions, as scientists believe that "the problem lies in the absence of an effective psychological support system in the Armed Forces of Ukraine" [18, p. 150].

At the same time, Naboka R. Yu. notes that the development of the circular economy in Ukraine will yield a positive environmental impact by reducing landfills and dumpsites, an economic impact through increased energy and resource efficiency, and a social impact by creating additional jobs due to profit generation in new sectors and activities. The implementation of this idea is substantiated by Usata N. in the study "Conceptual Foundations of the Circular Economy in Agriculture" [1, pp. 153-163]. Concurrently, the current issues of the circular economy's impact on the regulatory mechanism of the bioeconomy resource conservation process, using water, fish, land, and other resources, are an essential element and a fundamental component of public administration and regulation in the field of rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine within the unified medical space of Ukraine's healthcare system. This consideration aligns with the evolution of scientific views in A. Sen's methodology, allowing not only the examination of different national wealth distribution options but also the proposal of a proprietary system for assessing the welfare level among combatants. A. Sen's methodology emphasizes the social orientation of using an ethical approach to analyzing economic development.

Attention should be paid to the interrelation of issues of social choice and economic welfare with moral and ethical principles, the concept of "general interdependence," and the recognition of the plurality of morally significant statements. Therefore, the practical application of A. Sen's methodology allows for the consideration of various options for the distribution of national wealth. In our case, it is appropriate to propose our own system for assessing the welfare level among combatants and the possibilities of applying their skills in practical activities after returning home, based on this concept.

The evolution of scientific views on public management and regulation in the context of the theory of collective decisions and public choice and the views of Amartya Sen, which should be taken into account when studying the basic concepts:

"Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation" (1981), the scientist examines the causes and consequences of famines, as well as the impact of economic structures on people's access to food. He develops a concept that indicates the rights of people to access the resources necessary for living;

"The Standard of Living" (1987) the researcher examines various aspects of standard of living and argues for the need to consider various factors such as education, health and safety when measuring people's standard of living;

"Capability and Well-Being" (1993) the scientist develops a concept to measure well-being and social welfare;

"Development as Freedom" (1999) sees development as the process of increasing people's ability to perform vital activities and be happy. The scientist analyzes the importance of freedom in various aspects of human life, such as political rights, economic opportunities and social inclusion;

"The Idea of Justice" (2009) - In this book, Sen examines different conceptions of justice and argues for the need to take into account the diversity of individual needs and capabilities in the context of defining justice;

So, the evolution of scientific opinion in the direction of the formation of basic approaches to management and regulation in the field of rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of the unified medical space of health care is presented.

Amartya Sen popularized the idea of social welfare, which indicates that the development of society should be measured not only by economic indicators but also by the level of satisfaction of basic human needs. The scholar emphasizes the importance of considering welfare not only through economic growth but also through people's ability to live fulfilling lives and have access to key resources such as education, healthcare, security, and social support. He developed a concept that describes the capabilities of individuals to perform certain actions or live in a certain way, which are included in the notion of social welfare.

To assess the level of social welfare in a society, Amartya Sen proposed using indicators that take into account factors such as access to education, healthcare, housing, employment, security, and participation in political life. These indicators help better understand the needs and capabilities of the population and determine priorities in areas of public policy, public administration, and social support programs. In the context of issues faced by veterans with post-traumatic stress disorder, Amartya Sen's concept of social welfare can be useful for addressing their needs.

Using indicators allows for the assessment of veterans' access to necessary resources and services, as well as identifying areas where additional measures are needed to support their physical, psychological, and social recovery. Such an approach helps ensure the integration of veterans into society and provides them with a full life. Furthermore, to apply Amartya Sen's concept of social welfare to solving veterans' issues, several specific aspects can be considered. Support in finding new employment or training in new skills can be an important component

for veterans who are forced to change their professional direction due to post-traumatic stress disorder.

Additionally, ensuring sufficient income for veterans with post-traumatic stress disorder is a crucial aspect of their social welfare. This may include financial assistance, pension payments, or opportunities to obtain new sources of income through entrepreneurship, such as establishing snail or fish farms.

The application of Amartya Sen's concepts of social welfare and indicators will help better understand the needs of veterans with post-traumatic stress disorder and identify the most effective strategies for their support and rehabilitation. Such an approach will enable the creation of more humane and effective programs and policies aimed at improving the quality of life for servicemen and their families.

Our research provides ample grounds to assert that based on A. Sen's developments and initiatives, comparisons of countries by the level of socio-economic development have been made, and the United Nations has begun to use the integral indicator "Human Development Index." This integral indicator can be linked to measures for the rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and the regulation of the development of circular and blue economies in agriculture through the assessment of the human development level of veterans.

This may include ensuring access to education, healthcare, employment, and other resources that will help them successfully integrate into society after returning from service. Improving the human development level among military veterans can affect the overall Human Development Index of the country, considering their contribution to the further development of the economy and society.

Let us assess the impact of various aspects of veteran rehabilitation on the overall Human Development Index (HDI) of the country and represent the results

in a formula where RVRVRV is access to education, OZOOZ is healthcare, RMRMRM is employment (including entrepreneurship in agriculture and fisheries to achieve the goals of the blue and circular economy), and RMsRMsRMs are other resources (such as psychological support, access to housing), with aaa, bbb, ccc, and ddd being coefficients reflecting the importance of each factor in forming the HDI.

For example, let's take the following factor values: $RV = 0.8$ (access to education), $OZ = 0.7$ (healthcare), $RM = 0.6$ (employment), and $RMs = 0.5$ (other resources). Suppose we have the following coefficients: $a = 0.4$, $b = 0.3$, $c = 0.2$, and $d = 0.1$. Then, by substituting these values into formula (1), we get: $HDI = 0.4 \times 0.8 + 0.3 \times 0.7 + 0.2 \times 0.6 + 0.1 \times 0.5 = 0.32 + 0.21 + 0.12 + 0.05 = 0.7$

Thus, the integral indicator "Human Development Index" (HDI) for this example equals 0.7. In this context, the value of 0.7 for the integral indicator "Human Development Index" in this example indicates the level of human capital development within the system of servicemen rehabilitation, where higher values indicate a higher level of development. In this case, it means that measures including access for combatants to education, healthcare, employment, and other resources for the rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine have contributed to raising the level of human development in this context.

The research indicates that appropriate measures for the rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine have a positive impact on their socio-economic situation and overall development level. This may mean that military veterans have access to quality education and healthcare, can find stable

employment, and obtain other necessary resources for successful reintegration into civilian life. Such a high level of the Human Development Index demonstrates the effectiveness of measures aimed at improving the quality of life for military veterans and their successful integration into society. At the same time, it is important to note that determining the coefficients and factors in the formula may be subject to further research and discussions among practitioners and academic researchers.

Research confirms that regulating the development of circular and blue economies in agriculture for the rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine can include various measures. These measures may involve introducing incentives for agricultural enterprises and farmers who utilize circular production methods, such as waste recycling, resource conservation, and material reuse. Ensuring access to infrastructure for waste processing, including composting, biomass recycling, and biogas production, can promote the development of a circular economy in agriculture involving veterans. Providing financial benefits or subsidies to agricultural enterprises established by servicemen that implement circular methods can help them manage initial costs and increase their competitiveness.

It is important to note that the creation of fish and snail farms, for example, will facilitate professional reintegration by realizing the therapeutic effects of nature for servicemen. Working on the land and in the open air can help them relieve stress, improve their mental state, and reconnect with nature. Direct involvement in agriculture can help servicemen restore a sense of community and interaction, which is crucial for their social rehabilitation after returning from war. Additionally, working in agriculture can provide servicemen with a stable source of income and the ability to support themselves and their families.

We should also analyze the aspect where the development of the circular economy in agriculture can create new opportunities to support veterans through

psychological and physical rehabilitation programs and the establishment of specialized cooperatives or enterprises working in farming or product processing. Consequently, the implementation of public administration and regulation measures will lead to the expansion of the circular agriculture sector, potentially resulting in the creation of new jobs. This can be particularly important for veterans seeking employment after returning home. By working in agriculture, they can not only earn an income but also feel like valuable members of society.

It should be noted that the development of agriculture and fisheries based on the principles of circular and blue economies can contribute to the development of territorial communities and their economic status by supporting small agricultural enterprises and cooperatives. This can include the production of organic products, local markets, and waste processing, creating additional opportunities for veterans in entrepreneurship. At the same time, encouraging the involvement of servicemen in the development of circular and blue economies in the agriculture and fisheries sectors will undoubtedly stimulate the development of new innovative agrotechnologies and practices within the industry.

It is evident that the most effective methods of land cultivation, the cultivation of rare crops, or the use of energy-efficient technologies will be included, creating new opportunities for employment and development for veterans.

Conclusions. Thus, it is important to note that: a) as a result of analyzing the obtained data, the application of Amartya Sen's concepts of social welfare and indicators is advisable to better understand the needs of veterans with PTSD and determine the most effective strategies for their support and rehabilitation. This approach will enable the creation of more effective programs aimed at improving the quality of life for this important group of people; b) in such a case, it will promote the successful reintegration of servicemen with post-traumatic stress

disorders into civilian life and society. It has been concluded that working in agriculture, particularly in the creation of fish and snail farms, can provide servicemen with a stable source of income and the ability to support themselves and their families independently.

Список використаних джерел:

1. Усата Н. Концептуальні основи циркулярної економіки в сільському господарстві. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2023. № 4. Vol. 4. С. 153–163. DOI:<https://doi.org/10.58423/2786-6742/2023-4-153-163>
2. Scazzieri R. P. Sen A. K., Zamagni S. O. *Markets, Money and Capital: Hicksian Economics for the Twenty First century*. Cambridge: University Press. 2009. 466 p.
3. Набока Р. Ю. Концептуальні засади державного регулювання розвитку циркулярної економіки в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 15. С. 136–139. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.15.136
4. Вдовенко Н. М., Барна М. Ю., Коробова Н. М. Вплив циркулярної економіки на механізм регулювання процесу біоекономіки ресурсозбереження з використанням водних, рибних і земельних ресурсів. *Біоекономіка та аграрний бізнес. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. № 4. Т. 11. 2020.
5. Sen A. K. *Colective Choice and Social Welfare*. San Francisco: Holden Day and Edinburgh. 1970. 225 p.
6. Sen A. K. *Choice, Welfare and Measurement*. Oxford: Basil Blackwell. 1982. 460 P.
7. Sen A. K. *Poverty and Famines: An Essay of Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press Oxford University Press. 1981. 266 p.
8. Sen A. K. *Delopment as Freedom*. New York: Oxford University Press. 1999. 366 p.

9. Sen A. K. *The Idea of Justice*. London: Penguin, 2009. 467 p.
10. Sen A. K. *Inequality Reexamined*. New York: Russell Sage Foundation. 1992. 206 p.
11. Agarwal B. O., Humpries J. P., I.N. Robeyns. *Amartya Sen's Work and Ideas: A Gender Perspective*. London: Routledge. 2005. 358 p.
12. Kuklys W. I. *Amartya Sen's Capability Approach: Theoretical Insights and Empirical Applications*. Berlin: Springer. 2005. 116 p.
13. Wood J.C. *Amartya Sen: Critical Assessments of Contemporary Economists (Three volumes)*. Wood. London: Routledge. 2007.
14. Saxena R. T. *Amartya Sen: A Biography*. Delhi: Rajpal & Sons. 2011. 169 p.
15. Leavitt N. M. *The Foreign Policy of John Rawls and Amartya Sen*. New York: Lexington Books. 2013. 156 p.
16. Singh I. J., Sen R. A. *Economic Thoughts of Amartya Sen*. 2 ed. New Delhi: Regal Publications. 2012. 365 p.
17. Довбенко М. В., Ковальчук В. М. Амартія Кумар Сен – науковий спадкоємець Каутільї і видатний економіст сучасності. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2010. Вип. 2. С. 126–132.
18. Соколова О. М., Васюк Н. О., Радиш Я. Ф. Реабілітація військово-службовців: термінологія, класифікація, принципи та особливості (до проблеми державного регулювання реабілітації особового складу Збройних Сил України). *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 148–155.

§2.2 ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ (Живко З.Б., Вищий навчальний заклад “Приватне акціонерне товариство “Львівський інститут менеджменту”, Боруцька Ю.З., Львівський національний університет природокористування, Живко М.О., Родченко С.С., Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова)

Територіальні рекреаційні системи (ТРС) – це комплексні утворення, що включають природні, соціальні та економічні елементи, взаємодія яких забезпечує умови для рекреаційної діяльності. Сутність ТРС полягає у створенні умов для відпочинку, оздоровлення, туризму та інших видів рекреаційної діяльності на певній території, оптимальному використанні її ресурсів та забезпеченні сталого розвитку. Елементи територіальних рекреаційних систем (рис.1):

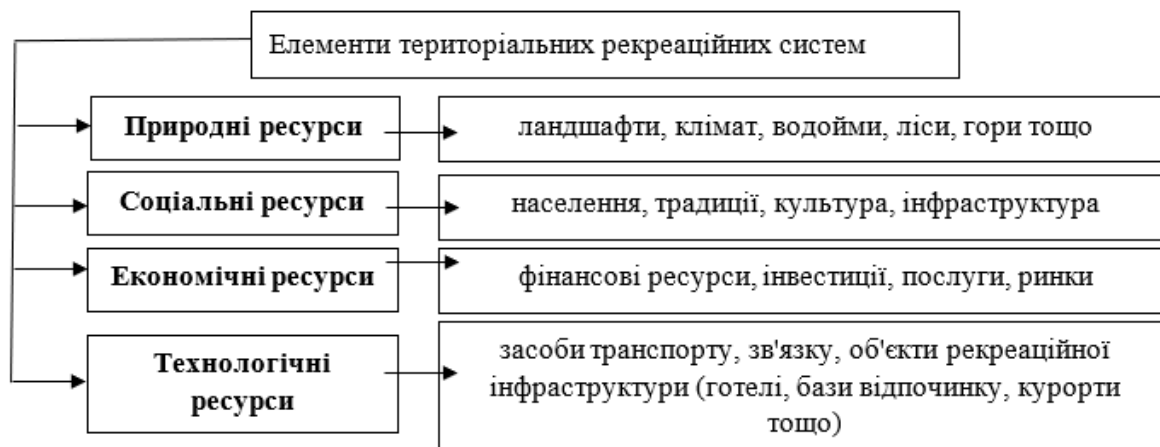

Рис. 1. Елементи територіальних рекреаційних систем

Джерело: власна розробка авторів

Територіальні рекреаційні системи (ТРС) формуються внаслідок наявності природних і культурних комплексів, які приваблюють своїми властивостями

(унікальність, естетичність, різноманітність тощо) і здатні, завдяки розвитку інфраструктури, задовольнити рекреаційні потреби населення [1, 2].

Рекреаційні потреби, як уже згадувалось вище, є фізіологічними потребами в відпочинку. Обсяг та зміст відпочинку залежать від наявності вільного часу, а змістовне проведення вільного часу обумовлене, за інших об'єктивних умов, відповідним стилем життя, до якого входить чи не входить подорожування заради задоволення (туризм).

За тривалістю рекреацію поділяють на короткотермінову, яка здійснюється протягом дня і охоплює порівняно незначну територію, обмежену або приміською зоною, або радіусом транспортної доступності, та тривалу, яка практично територіально необмежена і за змістом є переважно туристичною подорожжю.

Формування ТРС відбувається на основі взаємодії вищезазначених елементів і проходить через кілька основних етапів: аналіз рекреаційного потенціалу території; планування та проектування; залучення інвестицій та фінансування; створення та розвиток інфраструктури; маркетинг та просування; експлуатація та управління; моніторинг та оцінка ефективності.

Аналіз рекреаційного потенціалу території: оцінка природних ресурсів; оцінка соціальних ресурсів. Вивчення природних умов і ресурсів, які можуть бути використані для рекреації (кліматичні умови, ландшафти, водні ресурси тощо). Визначення культурних, історичних та соціальних аспектів, що можуть бути привабливими для туристів.

Планування та проектування: розробка концепції ТРС; планування інфраструктури. Визначення основних напрямків розвитку, цільової аудиторії та типів рекреаційної діяльності. Проектування необхідних об'єктів інфраструктури (дороги, готелі, ресторани, розважальні заклади, медичні заклади тощо).

Залучення інвестицій та фінансування: пошук інвесторів, фінансове планування. Залучення державних та приватних інвесторів для фінансування

розвитку ТРС. Визначення джерел фінансування, розподіл бюджету та управління фінансовими ресурсами.

Створення та розвиток інфраструктури: будівництво об'єктів; розвиток транспортної мережі. Реалізація проектів з будівництва інфраструктурних об'єктів. Забезпечення доступності території для туристів (дороги, авіасполучення, громадський транспорт).

Маркетинг та просування: рекламні кампанії; брендинг території. Просування ТРС через різні канали маркетингу (інтернет, ЗМІ, виставки, туроператори). Створення привабливого іміджу території для туристів.

Експлуатація та управління: управління об'єктами; контроль якості послуг. Забезпечення ефективного функціонування об'єктів інфраструктури. Моніторинг і підвищення якості послуг, що надаються в рамках ТРС.

Моніторинг та оцінка ефективності: аналіз результатів; коригування планів. Оцінка економічного, соціального та екологічного ефекту від функціонування ТРС. Внесення змін до стратегії розвитку на основі отриманих даних.

Територіальні рекреаційні системи є складними комплексами, що об'єднують різні ресурси та інфраструктурні елементи для забезпечення ефективного і сталого розвитку рекреаційної діяльності. Процес їх формування включає кілька етапів, починаючи від аналізу потенціалу території і закінчуючи моніторингом та управлінням створеними об'єктами. Важливими аспектами є також залучення інвестицій, ефективне планування та просування території як привабливого рекреаційного центру.

Туристична діяльність в межах короткотермінової рекреації торкається або виконання культурно–пізнавальної функції (екскурсії), або урбокомпенсаційної (прогулянки, пікніки тощо), або спортивно–оздоровчої (походи вихідного дня), яка здійснюється переважно самодіяльним та клубним

видами туризму. Таким чином, рекреаційна діяльність є певним видом вибіркової життєдіяльності людей у вільний час, яка має свій часовий і просторовий вираз. Часовий вираз пов'язаний з життєвими ритмами і має тижневий, сезонний та річний цикли, кожному з яких відповідає свій вид туристично–рекреаційної діяльності. Просторовий вираз пов'язаний з виявленням територій, які мають оптимальні на даному етапі соціально–економічного розвитку умови для здійснення туристично–рекреаційної функції, тобто спеціалізованих рекреаційних територій.

Туристична діяльність в межах короткотермінової рекреації стосується коротких періодів відпочинку, зазвичай від одного до трьох днів, що спрямовані на швидке відновлення сил та енергії, зняття стресу, отримання нових вражень та досвіду. Цей вид туризму відрізняється високою інтенсивністю використання часу та ресурсів і, як правило, відбувається у вихідні дні або під час коротких відпусток.

Основні характеристики короткотермінової рекреації (рис. 2):

Рис. 2. Основні характеристики короткотермінової рекреації
Джерело: власна розробка авторів

Особливості туристичної діяльності в межах короткотермінової рекреації: планування, логістика; інфраструктура; активності (рис. 3):

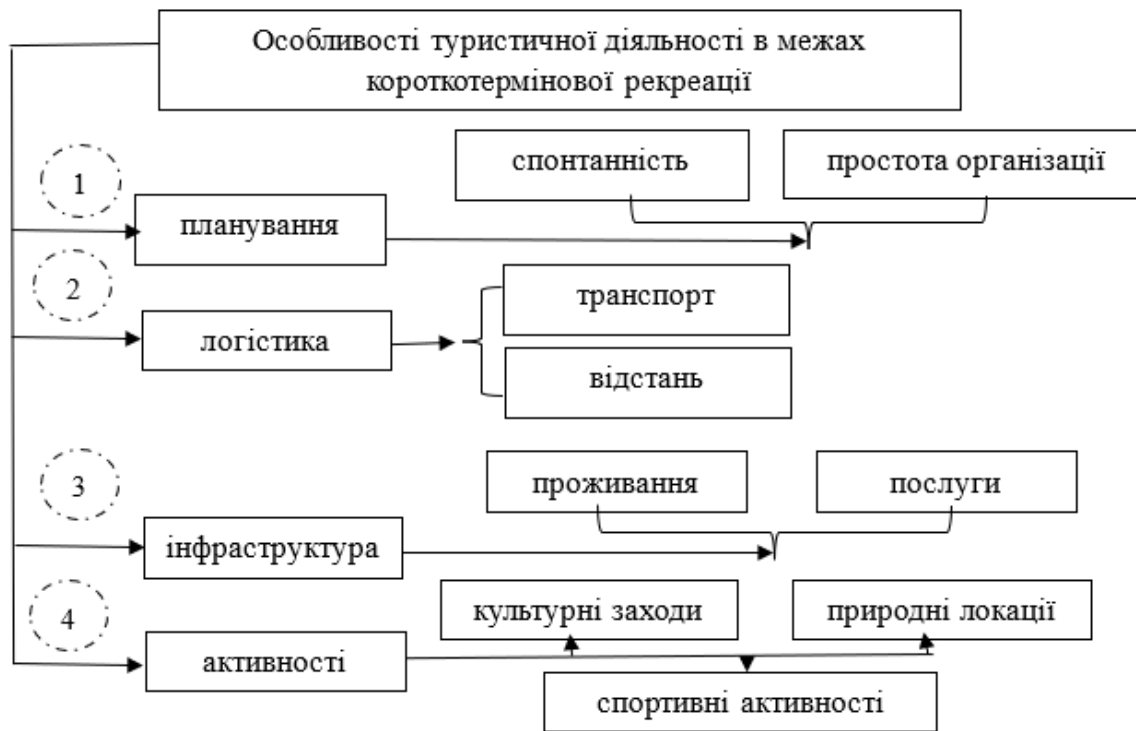

Рис. 3. Особливості туристичної діяльності в межах короткотермінової рекреації

Джерело: власна розробка авторів

Однією з особливостей туристичної діяльності в межах короткотермінової рекреації, як бачимо з рис.3. є планування (1), яке характеризується спонтанністю та простотою організації. Короткі поїздки часто плануються спонтанно, без тривалого попереднього планування. Туристи зазвичай обирають легко доступні місця, що не вимагають складних підготовчих заходів.

Іншою важливою особливістю є логістика (транспорт та близькість) (2). Використання особистого автотранспорту або місцевого громадського транспорту для швидкого переміщення. Вибір місць, які знаходяться в межах 2-3 годин їзди від місця проживання.

Специфіка інфраструктури полягає в особливостях проживання та надання послуг (3). Використання недорогих варіантів проживання, таких як готелі середнього класу, апартаменти, кемпінги. Наявність місць для харчування, рекреаційних зон, об'єктів культурної та розважальної інфраструктури.

Нарешті сутність різних активностей, а саме: культурні заходи, природні локації, спортивні активності. Відвідування музеїв, виставок, концертів, фестивалів. Прогулянки на природі, екотуризм, відвідування національних парків та заповідників. Легкі походи, велопогулянки, плавання, катання на лижах або сноуборді в зимовий період.

Переваги короткотермінової рекреації: швидке відновлення, доступність, гнучкість. Можливість швидко зняти стрес та втому без тривалого відриву від роботи. Не потребує значних фінансових витрат та тривалих підготовчих заходів.

Можливість легко адаптувати плани в залежності від погодних умов та наявності вільного часу.

Короткотермінова рекреація є важливою складовою туристичної діяльності, яка дозволяє людям отримувати задоволення від коротких періодів відпочинку, не витрачаючи багато часу і коштів. Вона сприяє підтримці фізичного та психологічного здоров'я, забезпечує нові враження та емоції, а також підтримує розвиток місцевих туристичних ресурсів та інфраструктури.

Розглянемо ширше поняття рекреації. Рекреація - це сукупність етимологічних значень двох іноземних слів: лат. *recreatio* (відновлення) й франц. *recreations* (розвага, відпочинок зміна дії), що виключають трудову діяльність і характеризують простір, пов'язаний із цими діями. Існує багато визначень поняття «рекреація», проте найбільш вживаними в сучасній науковій літературі є наступні:

- різноманітні види людської діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола потреб, як особистісних, так і соціальних. Зокрема, розвиток навичок міжособистісного спілкування, підвищення трудового й культурного потенціалу суспільства, формування нових рис і якостей особистості, навичок сприйняття природних і культурних цінностей;
- процес відновлення фізичних, духовних і нервово–психічних сил людини, який забезпечується системою відповідних заходів і здійснюється у вільний від роботи час;
- це сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної й культурно–дозвільної діяльності людей на спеціалізованих територіях.

Рекреація – це діяльність, спрямована на відновлення фізичних, психічних і емоційних сил людини після праці або стресу. Поняття рекреації охоплює різноманітні форми активного та пасивного відпочинку, що включають як фізичну активність, так і культурні та соціальні заходи. Основними цілями рекреації є відновлення працездатності, покращення здоров'я та загального самопочуття.

Основні аспекти рекреації: фізична активність, психічна релаксація, культурно-розважальна діяльність, соціальна активність. Фізичною активністю можуть бути прогулянки, спорт, плавання, туризм та інші форми активного відпочинку, які допомагають підтримувати фізичну форму та здоров'я. До психічної релаксації відносяться заняття, що сприяють зниженню стресу та напруги, такі як йога, медитація, читання, прослуховування музики тощо. До культурно-розважальної діяльності відносяться відвідування театрів, музеїв, концертів, участь у культурних подіях та фестивалях, що забезпечують емоційне та інтелектуальне збагачення. Соціальна

активність полягає в спілкуванні з родиною та друзями, участь у спільних заходах, які сприяють формуванню та зміцненню соціальних зв'язків.

Розрізняють такі види рекреації: активна рекреація, пасивна рекреація. Зосереджена на фізичних вправах і спорті, які потребують значних енерговитрат і сприяють розвитку витривалості, сили та гнучкості. Включає менш активні форми відпочинку, такі як відпочинок на природі, читання, відвідування культурних заходів, що допомагають розслабитися та відновити внутрішню рівновагу.

Рекреація відіграє важливу роль у житті людини, оскільки вона сприяє збереженню фізичного здоров'я, підвищенню продуктивності праці, покращенню настрою та загальної якості життя. Завдяки рекреаційним заходам людина має можливість відійти від щоденних турбот, знизити рівень стресу і покращити своє самопочуття.

Таким чином, рекреація є невід'ємною частиною гармонійного життя, сприяючи всебічному розвитку особистості та підтриманню балансу між працею і відпочинком.

Рекреаційна діяльність – діяльність у вільний час, спрямована на відновлення й розвиток психічних, фізичних і духовних сил людини; система заходів, пов'язаних із використанням вільного часу для оздоровчої, культурно–пізнавальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, і характеризується, у порівнянні з іншими видами діяльності, зміною, розмаїтістю, незвичністю поведінки людей і самоцінністю процесу.

Розрізняють три основні складові рекреації: лікування, відпочинок і туризм. Рекреаційну діяльність за тривалістю умовно можна розділити на щоденну, короткочасну з поверненням на нічліг у місця постійного проживання і без повернення (рекреація у вихідні дні наприкінці тижня, вікенд), і тривалу з нічлігом поза місцем постійного проживання.

Повсякденна рекреація здійснюється на територіях первісного житла, дозвільних і спортивних центрах, паркових і пляжних зонах. Територіально короточасна рекреація обмежується міською і приміською зоною в радіусі одно–двогодинної пішохідної або транспортної доступності, а здійснення тривалої рекреації територіально практично не обмежено. Заданою ознакою щоденна і короточасна рекреація з поверненням на нічліг до місця постійного проживання збігається з таким поняттям як відпочинок, а тривала рекреація з нічлігом поза місцем постійного проживання за своєю суттю відповідає туризму.

Як уже згадувалось вище, складність такого явища, як туризм, характеризується наявністю великої кількості визначень, які постійно еволюціонують. Відповідно в науковій літературі склалися різні підходи до визначення туризму: юридичний, статистичний, економічний, соціальний, галузевий. У зв'язку з чим необхідно виявити основні складові ознаки цього поняття:

– тривалість туристичної поїздки. На відміну від подорожей туризм – це переміщення людей у досить короткі проміжки часу. Тривалі подорожі здійснюють лише одиниці індивідумів. За статистикою найбільшу частку займає туризм вихідного дня (2–3 днів), далі йдуть нетривалі туристичні поїздки (6–7 днів), значно меншу частку займають 12–денні тури. Усі інші, більш тривалі, туристичні поїздки випадають зі статистики через незначність своєї питомої ваги в загальній масі. Загалом можна визначити тривалість туристичної поїздки від 24 годин до 6 місяців;

– місце постійного проживання (місце проживання) і місце тимчасового відвідування. Туризм передбачає виїзд людей із місця свого постійного проживання до іншої місцевості в своїй країні або в іншу країну. Переміщення в межах місцевості постійного проживання, наприклад щоденні

поїздки на роботу, не можуть бути належні до туризму. У країні, де є правовий інститут прописки, це – місце прописки, яке реєструється відповідними службами державної влади, що регулює міграцію населення;

– турист повинен обов'язково відвідати іншу країну або місцевість у своїй країні, відмінну від місця свого постійного проживання, і обов'язково вибути із цього місця;

– головні цілі туризму: відпочинок, розваги, оздоровлення, лікування, пізнання, освіта, зайняття спортом, професійно–ділові цілі, релігійні цілі;

– відстань, на яку повинен від'їхати подорожуючий від свого звичайного місця проживання має бути адекватна для того, щоб цей індивідуум здійснив ночівлю. Ночівля головна ознака туризму й критерій віднесення мандрівника до категорії туристів;

– заборона заробляння грошей у відвідуваному місці з місцевого джерела. Турист не має права заробляти гроші в місці свого тимчасового відвідування з місцевого джерела. Це положення не обмежує можливості туристів одержувати гроші з інших, що не належать по економічних та адміністративних показниках, місць. Це дуже важливий фактор, відповідно до якого до категорії туристів зараховуються всі відрядні й подорожуючі із метою бізнесу.

Підсумовуючи дані, наведені вище, можна визначити туризм як складову рекреаційної діяльності, тобто як тимчасовий виїзд людей із місця свого постійного проживання до іншої країни або місцевості у межах своєї країни з метою оздоровлення, пізнання, у професійно–ділових та інших цілях, без заняття оплачуваною діяльністю у відвідуваному місці на термін, що перевищує 24 години до одного року й із зобов'язанням покинути країну або місце перебування в певний строк [3; 4].

Отже, у процесі відпочинку виникають економічні та позаекономічні відношення і явища, які становлять сутність рекреаційної діяльності. Поступовий

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

перехід суспільства від моделі життєзабезпечення до моделі змістовного проведення вільного часу, дає підстави прогнозувати подальше зростання рекреаційної діяльності та урізноманітнення її функцій. Рекреації притаманне ускладнення внутрішньої структури внаслідок урізноманітнення запитів населення до відпочинку, що відбивається на територіальній організації рекреаційної діяльності. Формою територіальної організації рекреаційної діяльності визначена територіальна рекреаційна система (TRC), що є цілісною, динамічною системою, стійкість та надійність якої забезпечується функціональною єдністю складових: відпочиваючих (рекреантів), природних та культурних ресурсів, інфраструктури, обслуговуючого персоналу та органів управління.

Територіальна спеціалізація на виконанні туристично–рекреаційної функції виходить з критеріїв наявності та типу ресурсів, їх поєднанні (переважають природні чи культурно–історичні, або вони знаходяться в оптимальному співвідношенні). Ранг TRC залежить від унікальності ресурсної складової та рівня розвитку місцевого ринку пропозиції, сформованого на її основі. Ці ринки переважно спеціалізовані, а масштаби, структура та рівень їх сформованості визначають рівень та характер пропозиції. Переважання в структурі ресурсів культурно–історичних лежить в основі формування туристично–екскурсійної спеціалізації елементу територіальної структури в територіальному поділі праці, а природно–рекреаційних – туристично–рекреаційної або курортної. Поділ цей досить умовний, оскільки практично неможливо розрізнити ці функції. В той же час, на рівні теоретичних положень, такий поділ можливий на основі переважаючої мотивації: пізнавальна мета, а також релігійна, етнічна та подібні формують туристично–екскурсійну спеціалізацію, а відпочинок, оздоровлення, лікування – курортну. Залежно від спеціалізації, елементи

територіальної структури ринку виробника, сформовані продуцентами послуг, можуть бути представлені екскурсійними пунктами, туристичними центрами та туристично–рекреаційними вузлами, які є дискретними формами геопросторової організації. Екскурсійні пункти формуються внаслідок наявності пам'ятки історії та культури, атрактивні властивості якої дозволяють використовувати її в туристично–екскурсійній діяльності як одиничний об'єкт показу. Концентрація культурно–історичних ресурсів впливає на атрактивність елементу ТС (збільшується обсяг часу, необхідного для задоволення культурно–пізнавальної мети споживачем), ускладнює туристично–екскурсійну функцію елементу ТС, переводячи його в ранг туристично–екскурсійного центру. Подальше ускладнення зазначеного процесу «втягує» в туристично–екскурсійну діяльність певну територію, формуючи вузол, водночас ускладнюючи його функції до туристично–рекреаційних.

Тобто, ТРС є ринками пропозиції різного ієрархічного рівня, комплексності та спеціалізації, до яких спрямовані споживчі потоки і які саме й забезпечують процес споживання туристичних благ та певного комплексу туристичних послуг [5–7; 8].

Переваги територіальної спеціалізації на туристично-рекреаційній функції

1. Економічне зростання: Збільшення доходів від туризму і рекреації сприяє розвитку місцевої економіки, підвищенню рівня життя населення, створенню нових робочих місць.
2. Розвиток інфраструктури: Інвестиції у розвиток туристичної інфраструктури (дороги, готелі, ресторани) сприяють загальному розвитку регіону.
3. Збереження і промоція культурної спадщини: Туризм допомагає підтримувати і розвивати культурні та історичні пам'ятки, підвищувати міжнародну впізнаваність регіону.

Виклики територіальної спеціалізації

1. Екологічні навантаження: Надмірний туристичний потік може призводити до деградації природних ресурсів і довкілля.
2. Сезонність: Багато туристичних регіонів стикаються з проблемою сезонності, коли значна частина доходів генерується лише в певні періоди року.
3. Залежність від зовнішніх факторів: Політичні, економічні та соціальні кризи можуть негативно вплинути на туристичний потік.

Таким чином, територіальна спеціалізація на виконанні туристично-рекреаційної функції має як значні переваги, так і виклики, які потребують комплексного підходу до планування і управління розвитком туризму і рекреації.

Територіальні рекреаційні системи мають як переваги, так і недоліки, які важливо враховувати при їхньому плануванні та управлінні [1, 2, 9-11]. Ось детальний розгляд переваг та недоліків таких систем:

Переваги територіально рекреаційних систем характеризуються економічним розвитком (1), соціальними перевагами (2), інфраструктурним розвитком (3), екологічними та природоохоронними заходами (4). Економічний розвиток (1) обумовлений зростанням доходів, інвестиціями та створенням робочих місць. Туризм і рекреація сприяють збільшенню доходів місцевого населення та регіону загалом. Розвиток рекреаційної інфраструктури приваблює інвестиції у регіон. Відкриття нових робочих місць у сфері туризму та обслуговування (готелі, ресторани, транспорт, розваги).

Соціальні переваги (2) територіально рекреаційних систем характеризуються підвищенням якості життя, культурним обміном, збереженням культурної спадщини. Поліпшення інфраструктури та сервісів підвищує якість життя місцевого населення. Туристи приносять нові ідеї та практики,

що сприяє культурному обміну та взаємозбагаченню. Рекреаційні системи часто сприяють збереженню та розвитку місцевих традицій та культурних пам'яток.

Інфраструктурний розвиток (3) реакційних систем потребує покращення транспортної мережі та розвитку сервісної інфраструктури. Будівництво нових доріг, аеропортів та інших транспортних засобів для зручності туристів. Готелі, ресторани, торгові центри та інші об'єкти інфраструктури розвиваються разом з ростом туристичного потоку.

Екологічні та природоохоронні заходи (4) характеризуються підвищенням екологічної свідомості та фінансуванням природоохоронних заходів. Туристичні проекти часто включають програми екологічної освіти та охорони природи. Частина доходів від туризму може спрямовуватися на збереження природних ресурсів.

Розглянувши переваги територіально рекреаційних систем, коротко зупинимося на недоліках територіально рекреаційних систем, які характеризуються екологічним впливом (1), соціальними проблемами (2), економічними ризиками (3), інфраструктурними викликами (4).

Екологічний вплив (1) підкреслює можливість деградації природних ресурсів та залишок екологічного сліду. Надмірний туристичний потік може призводити до виснаження природних ресурсів, забруднення та втрати біорізноманіття. Збільшення кількості туристів сприяє зростанню відходів та забруднення.

Соціальні проблеми (2) посилюються соціальною нерівністю та культурною деградацією. Доходи від туризму можуть нерівномірно розподілятися, залишаючи частину населення на узбіччі економічного зростання. Надмірна комерціалізація культури для туристів може призводити до втрати автентичності місцевих традицій.

Економічні ризики (3) можливі через залежність від туризму та сезонність. Регіони, які повністю залежать від туризму, стають вразливими до економічних спадів, природних катастроф або політичних криз, що можуть знизити туристичний потік. Багато рекреаційних систем стикаються з проблемою сезонності, коли доходи генеруються лише в певні періоди року, що призводить до нестабільності доходів.

Інфраструктурні виклики (4) характеризуються перевантаженням інфраструктури та збільшенням витрат на утримання. Великий туристичний потік може перевантажувати місцеву інфраструктуру, спричиняючи проблеми з транспортом, водопостачанням та іншими сервісами. Розвиток і підтримка туристичної інфраструктури вимагають значних фінансових витрат.

Територіально рекреаційні системи можуть мати значний позитивний вплив на економіку, соціальне життя та розвиток інфраструктури регіону. Однак, щоб уникнути негативних наслідків, важливо впроваджувати стратегії сталого розвитку, які враховують екологічні, соціальні та економічні аспекти. Планування та управління рекреаційними системами мають бути комплексними, з орієнтацією на довгострокові перспективи і баланс інтересів усіх зацікавлених сторін.

Список використаних джерел:

1. Живко З.Б., Родченко С.С., Боруцька Ю.З. Характеристика основних викликів перед сферою туризму й готельним бізнесом: умови безпекового функціонування в регіоні воєнного часу. «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2024. № 2(30) 2024. С. 796-805. (1638с.). [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-796-805](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-796-805)

2. Живко З.Б., Боруцька Ю.З., Рій М.М. Чинники розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Економіка та суспільство. №25, 2021. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-25>

3. Про туризм : Закон України. Редакція від 04.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>

4. Словник-довідник: туризм і природно-рекреаційний потенціал / Грановська В. Г., Морозов О. В., Крикунова В. М., Морозова О. С. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 108 с.

5. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К. : Альтерпрес, 2002. 436 с.

6. Любіцева О. О. Геопросторова організація туристичного процесу : Автореф. дис. д-ра геогр. наук : 11.00.02. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2003. 29 с.

7. Любіцева О. О., Бабарицька В. К. Туризмознавство: вступ до фаху : підручник. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2008. 335 с.

8. Мальська М. П. Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) : монографія. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. К. : Знання, 2009. 363 с.

9. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. Одеса : ОНЕУ, 2016. 262 с.

10. Боруцька Ю., Крупа О. Теоретично-практичні аспекти проектування екологічних стежок на землях рекреаційного призначення. *Використання й охорона земельних ресурсів: актуальні питання науки та практики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 3 березня 2022 року. Львів, 2022. С. 8–10.

11. Боруцька Ю. З., Рибак С. Б. Роль природних ресурсів Західного регіону України щодо розвитку туристично-рекреаційного потенціалу та курортної справи. *Topical issues of modern science, society and education : the 2 nd International scientific and practical conference (September 5-7, 2021)*. SPC «Sci-conf.com.ua», Kharkiv, Ukraine. 2021. P. 266–272.

§2.3 ДИНАМІКА РОЗВИТКУ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗІ У ФОРМУВАННІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ (Рябініна Н.О., Інститут продовольчих ресурсів НААН України)

Вступ. Сьогодення диктує сільському господарству важки реалії загальноекономічної кризи, які пов'язана з війною в країні. Одним із пріоритетних напрямів прискорення ефективного розвитку країни є розвиток аграрного сектору, який включає молочну галузь. Травневе двостороннє підписання меморандуму порозуміння між Спілкою молочних підприємств України та Європейською молочною асоціацією (EDA) в 2024 році відкривають доступ до ринків ЄС, що дозволяє через «дорожню мапу» українським виробникам молочної галузі представляти свою продукцію та дають можливості довгострокової перспективи євроінтеграції. Після підписання меморандуму Європейська молочна асоціація сприятиме отриманню фінансування у Ukraine Facility (8 млрд євро на чотири роки) в 2024 році для українських молочників. Євроінтеграційні процеси молочної галузі для України передбачають не тільки вільну торгівлю. Це поняття глибоке і змістовне в контексті імплементації агропромислової сфери в європейську систему норм, правил, законів тощо. Співпраця направлена на вирішення питань: безперешкодної торгівлі; відповідності європейським нормам та законодавству; чіткості контролю та чесної конкурентоспроможності; інвестицій та фінансової допомоги. Перші кроки вже дають результати: гармонізація процесу діалогу, розуміння вимог, послаблення чи відміни квот та мит на українські молочні продукти дали можливість наростити не тільки обсяги торгівлі, а і розширити список якісної готової молочної продукції (органічне молоко, сухе молоко, нефасоване вершкове масло, сироватка тощо).

Затвержені вимоги до безпечності та якості молока та молочних продуктів (наказ № 118) [1] виявляють тільки 50% молочної сировини, яка відповідає загальним стандартам якості Європейського союзу. Модернізація виробничих ліній, безперебійне забезпечення молочною сировиною, оновлення та удосконалення обладнання, застосування новітніх технологій та науковий потенціал, достатнє фінансування, прозорість звітності та правдивість інформації, підвищення кваліфікації кадрів дадуть поштовх для підвищення якості молочної продукції та розвитку молочної галузі.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день Україна імплементувала майже 1400 нормативних актів, але за декілька років країна ще повинна прийняти та впровадити у законодавство більше трьох тисяч правових норм ЄС. Особливу увагу приділяють: транспортно-логістичній політиці – 400 актів і документів; питання продовольчої безпеки, якості продукту, ветеринарно-санітарні нормативи – 300 актів і документів; вільна торгівля та переміщення товарів – 300 актів і документів; фінансово-економічна політика – 200 актів і документів; питання збереження навколишнього середовища та екологічної політики – 200 актів і документів тощо.

За роки самостійності України ми спостерігаємо поступове зменшення загальної кількості ВРХ та кількості корів в Україні, зокрема: в 1990 році нараховувалося 25194,8 тис. голів ВРХ, а в 2024 році ми бачимо зменшення в 10 разів, вже 2156,2 тис. голів; в 1990 році нараховувалося 8527,6 тис. молочних корів, а в 2024 році вже 1262,9 тис. голів. (рис. 1).

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

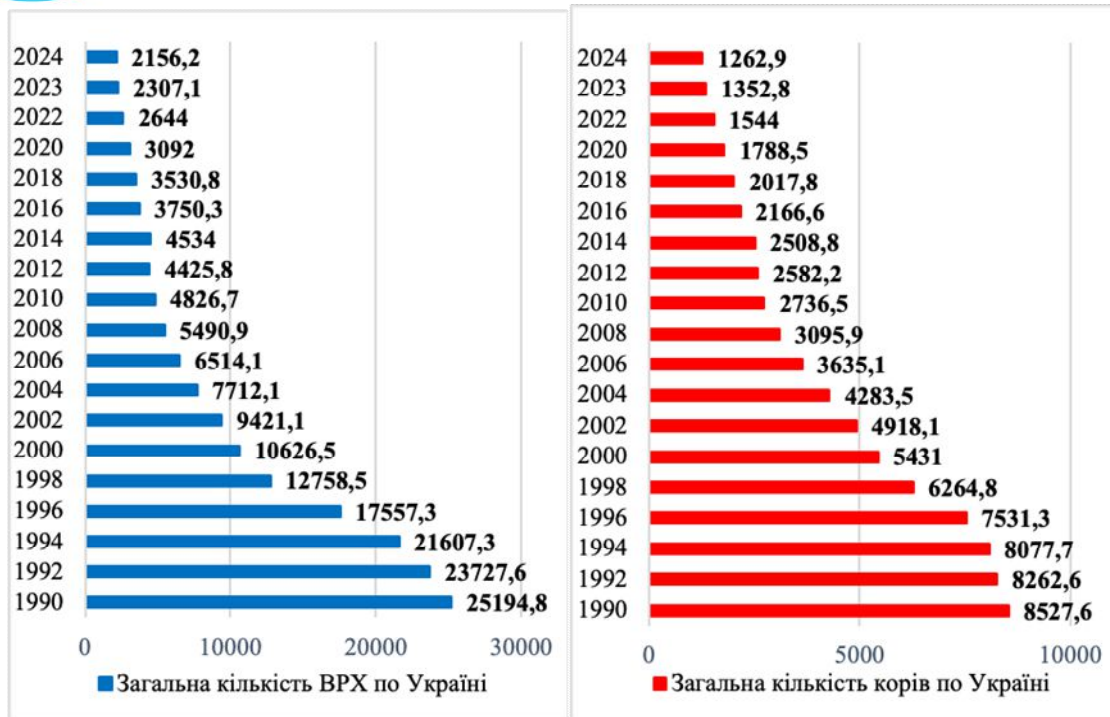

Рис.1. Загальна кількість ВРХ та корів по Україні (тис. голів).

Джерело розроблено автором за [2].

Зменшення поголів'я молочних порід проявилось в зменшенні виробництва молока, а саме: в 1990 році в Україні вироблялося 24508,3 тис. тони молока, а вже в 2024 році виробляється 7430,4 тис. тони, що в 4 рази менше від показників 1990 року.

Таблиця 1.

Показники молочної галузі на 01.01.2024 рік (тис. голів/тис. т)

1	2	Господарства всіх категорій			
		3	4	5	6
		Всього	Сільськогосподарські підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
1	2	3	4	5	6
1	Кількість ВРХ	2156,2	919,8	111,4	1236,4
2	Кількість корів	1262,9	382,2	45,4	880,7
3	Кількість реалізації (забій)	1488,5	392,7	37,6	1095,8
4	Жива маса вирощування ВРХ	399,9	133,6	16,0	266,3
5	Обсяг виробництва молока (валовий надій) ВРХ	7267,1	2807,4	280,8	4459,7

Продовження таблиці 1

6	Обсяг виробництва молока (валовий надій) від молочних порід	7266,6	2806,9	280,7	4459,7
7	Обсяг виробництва молока (валовий надій) від овець	11,5	0,5	0,4	11,0
8	Обсяг виробництва молока (валовий надій) від кіз	151,8	2,0	1,5	149,8
9	Середньорічний удій молока від одної корови (кг)	5476	7568	6667	4664

Джерело розроблено автором за [2].

За даними Державної служби статистики України на січень 2024 року господарства всіх категорій нараховували: сільськогосподарські підприємства – 919,8 тис. голів (в тому числі 382,2 тис. корів); фермерські господарства – 111,4 тис. голів (в тому числі 45,4 тис. корів); господарства населення – 1236,4 тис. голів (в тому числі 880,7 тис. корів). (табл. 1). Збільшилися показники загальних обсягів реалізації (забою) великої рогатої худоби – 1488,5 тис. голів, зокрема: на сільськогосподарських підприємствах – 392,7 тис. голів; на фермерських господарствах – 37,6 тис. голів; на господарствах населення – 1095,8 тис. голів.

Кількість господарств населення та сільськогосподарських підприємств, які утримують велику рогату худобу, у 2023 році, у порівнянні з 2014 роком, скоротилося майже вдвічі. За 2022-2024 роки виробники молочної продукції почали орієнтуватися на виробників молочної сировини сільськогосподарських підприємств, тому що поголів'я господарств населення різко скорочується. У 2022 році чисельність поголів'я великої рогатої худоби складала: господарства населення – 72,7% від загальної кількості поголів'я по Україні; сільськогосподарські підприємства – 27,3%, а в 2024 році ця пропорція складала 54% до 46%. (рис.1).

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

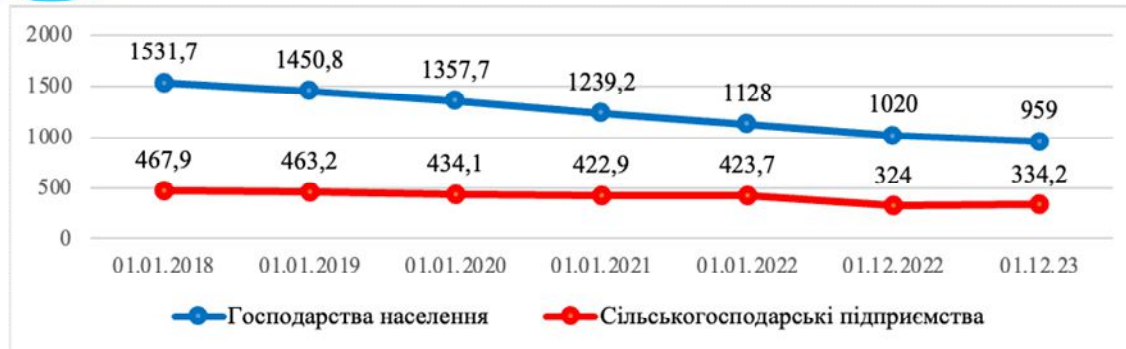

Рис. 1. Кількість корів в Україні 2018-2023 роки.

Джерело розроблено автором за [3].

Поступове зростання кількості поголів'я корів з другого півріччя 2023 року на сільськогосподарських підприємствах (324 тис. голів - 2022 рік, 334,2 тис. голів – 2023 рік, 390 тис. голів – I квартал 2024 року) свідчить про стабілізацію ситуації в молочній галузі, та у подальшому - перспективи нарощування виробництва молочної сировини. Хоча загальна кількість поголів'я молочних корів на початок 2024 року у порівнянні з загальною кількістю 2018 року скоротилася на 55 %. Починаючи з другої половини 2023 року виробники молочної сировини сільськогосподарських підприємств активно фінансують і інвестують в молочну галузь, вважаючи її більш стабільною і пристосованою до інтеграційних процесів і планують до 2025 року збільшити поголів'я на 50 % (241 тис. голів додатково). Натомість господарства населення поступово скорочують кількість поголів'я.

Таблиця 2.

Кількість поголів'я по областях на 01.01.24 року (тис. голів)

№	Області	Господарства всіх категорій							
		Всього		Сільськогосподарські підприємства		Фермерські господарства		Господарства населення	
		ВРХ	корів	ВРХ	корів	ВРХ	корів	ВРХ	корів
1	Україна	2156,2	1262,9	919,8	382,2	111,4	45,4	1236,4	880,7
2	Вінницька	161,0	90,2	81,3	30,9	11,2	3,7	79,7	59,3
3	Волинська	94,2	61,9	42,4	17,3	6,7	2,6	51,8	44,6
4	Дніпропетровська	77,4	42,5	25,2	10,6	2,8	1,4	52,2	31,9
5	Донецька	8,8	5,5	*	*	*	*	*	*
6	Житомирська	106,0	73,1	47,4	21,5	6,7	2,9	58,6	51,6
7	Закарпатська	105,0	65,4	2,1	1,2	2,1	1,2	102,9	64,2
8	Запорізька	6,4	3,7	2,0	0,8	к	к	4,4	2,9
9	Івано-Франківська	87,3	54,7	11,3	4,7	7,4	2,7	76,0	50,0
10	Київська	99,6	48,1	81,7	32,9	4,1	1,4	17,9	15,2
11	Кіровоградська	64,3	37,5	24,9	10,4	2,4	1,0	39,4	27,1
12	Луганська	16,9	8,9	*	*	*	*	*	*
13	Львівська	83,4	58,1	15,1	6,8	6,9	3,2	68,3	51,3
14	Миколаївська	52,3	33,7	14,9	6,5	1,5	0,7	37,4	27,2
15	Одеська	127,0	81,2	13,8	6,0	0,4	0,1	113,2	75,2
16	Полтавська	172,2	91,2	122,6	51,8	11,0	4,6	49,6	39,4
17	Рівненська	71,0	52,5	17,1	8,2	3,5	1,8	53,9	44,3
18	Сумська	83,7	45,6	56,1	23,6	8,6	3,7	27,6	22,0
19	Тернопільська	129,7	80,6	43,0	17,2	1,3	0,5	86,7	63,4
20	Харківська	85,6	42,3	54,4	22,1	2,2	1,0	31,2	20,2
21	Херсонська	6,2	3,7	*	*	*	*	*	*
22	Хмельницька	212,4	118,0	65,4	27,6	13,3	5,5	147,0	90,4
23	Черкаська	121,0	57,0	101,4	42,3	6,6	2,6	19,6	14,7
24	Чернівецька	62,7	42,2	4,7	1,8	0,5	0,2	58,0	40,4
25	Чернігівська	122,1	65,3	88,5	36,2	12,1	4,6	33,6	29,1

*Джерело розроблено автором за.[2] . * - інформація невідома.*

Сільськогосподарські підприємства вимушені перевозити тварин на безпечні території. На початок 2024 року високі показники поголів'я

нараховуються в областях: Хмельницькій – 212,4 тис. голів ВРХ (в тому числі 118 тис. молочних корів); в Полтавській - 172,2 тис. голів ВРХ (в тому числі 91.2 тис. молочних корів); в Вінницькій - 161,0 тис. голів ВРХ (в тому числі 90.2 тис. молочних корів). В Донецькій, Луганській та Херсонській областях інформація по господарствам відсутня. (табл. 2).

У 2022 році, Міжнародним молочним конгресом, організованим Асоціацією виробників молока, були визначені десять кращих молочних ферм із кожного регіону України за показниками надоїв, а саме: Волинська область – ТЗОВ «Прогрес» (середньорічний надій щодо стада (11764 кг); Тернопільська область – ТОВ «Україна» (11729 кг), ПАП «Агропродсервіс» (10400 кг) та ПСП АФ «Горинь» (10350 кг); Миколаївська область – СТОВ «Промінь» (11360 кг); Черкаська область – СТОВ «Агроко» (11334 кг); Харківська область – ТОВ «Пісчанська» (11023 кг) та ТОВ «Агросервіс» ЛТД (10818 кг); Херсонська область – ПП «Агрофірма Промінь» (11006 кг); Сумська область – ТОВ «Велетень» (10664 кг). [4].

Сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, господарства населення стикаються з рядом проблем, а саме: нестача оборотних коштів; обмеження чи відмови у кредитуванні та державних дотаціях; зростання витрат на електроенергію та паливо; високі ціни на корми, премікси та додаткові інгредієнти; низька закупівельна ціна тощо. 88% всього об'єму виробництва молочної сировини припадає на промисловий сектор, якій зацікавлений у стабільності, контролюючи ціни в межах підприємства.

Треба зауважити, що на початку військових дій 2022 року саме молочне скотарство залишило молочну галузь на рівні показників 2021 року. Дешевий фураж, розморожування нових проектів, інвестиції в молоде поголів'я корів, підтримка та дотації держави зможуть привабити підприємців в інвестування молочної галузі.

За даними Державної служби статистики України на грудень 2023 року в країні нараховувалося 643602 активних підприємств (табл. 3), із них в

молочній галузі є: розведення молочних корів – 614 підприємств (лідери-області: Львівська – 63 п.; Житомирська – 58 п.; Черкаська – 44 п.; Івано-Франківська – 41 п); діяльність в тваринництві – 64 підприємства (лідери: м. Київ – 13 п.; Миколаївська область – 6 п.); виробництво кормів для ферм – 243 підприємства (лідери: Київська та Дніпропетровська області – 29 п; Полтавська область – 19 п); переробка молока та виробництво масла і сира – 340 підприємств (лідери-області: м. Київ – 42 п.; Вінницька – 29 п.; Полтавська – 26 п.; Львівська – 24 п.); виробництво морозива – 38 підприємств (лідери: м. Київ – 11 п.; Київська область – 4 п.). (табл. 3)

Таблиця 3.

Активні підприємства молочної галузі України в 2023 році.

Вид економічної діяльності	код	Всього підприємств	Регіони України																								
			Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська	м. Київ
Україна		643602	21670	15616	50223	24900	16598	16108	22841	18555	35849	15023	11344	18123	38973	21270	14911	12737	14627	35054	11118	18191	18376	10808	12241	124136	
Розведення ВРХ молочних порід	01.41	614	272	27	144	58	134	41	42	134	63	225	31	35	27	7	306	26	44	21	39	11					
Допоміжна діяльність у тваринництві	01.62	64	3	-	2	-	3	2	-	2	4	2	-	3	6	3	3	2	1	2	1	2	-	4	1	5	13
Перероблення молока, виробництво масла та сиру	10.51	340	295	145	206	9	13	187	1	248	10	26	188	15	172	12	143	14	42								
Виробництво морозива	10.52	38	-	1	3	-	3	-	-	4	1	-	2	1	3	3	1	-	2	1	-	-	1	1	-	11	
Виробництво готових кормів для тварин, що утримуються на фермах	10.91	243	7	10	293	1	5	5	4	298	-	146	3	19	105	2	13	-	6	17	1	11	35				

Джерело: розроблено автором за [2].

Топ кращих виробників молочної сировини в Україні очолюють:

- ТОВ «ТЕРРАФУД» ПрАТ «Білоцерківський молочний комбінат» - торгова марка «Ферма», «Біла лінія»;
- ТОВ «Люстдорф» - торгові марки «Селянське», «На Здоров'я», «Бурьонка»;
- ТДВ «Яготинський маслозавод» - торгова марка «Яготинське»;

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

- ТОВ «Молочна компанія „Галичина“; ПрАТ «Галичина» - торгова марка «Галичина»;
- ПрАТ «Тернопільський молокозавод» - торгова марка «Моколія»;
- ПрАТ «Комбінат»Придніпровський» - торгова марка «Злагода»;
- ПрАТ «Юрія» - торгова марка «Волошкове поле»;
- ТОВ «Молочний дім» - торгова марка «Lactel»;
- ПрАТ «Вімм-Білл -Данн Україна» - торгова марка «Словяночка»;
- ТОВ «Органік мілк» - торгова марка «Organic Milk»;
- ФГ «Парубоче» - торгова марка «Своє»;
- ТзОВ «Порицьке»; ТОВ «Старий Порицьк» - торгова марка «Старий Порицьк»;
- ПрАТ «Данон кремез» - торгова марка «Простоквашино». [5].

Кількість підприємств молочної галузі, які експортують молочну продукцію до країн ЄС і мають відповідні сертифікати (єврономер) для вільної торгівлі з кожним роком збільшується: в 2023 році – 50 підприємств; І півріччя 2024 року – 55 підприємства, з них 7 підприємств по виробництву морозива. Відомі підприємства-експортери молочної сировини та продукції українських міст та областей, які зарекомендували себе на європейському молочному ринку є: м. Київ та Київська область - ПАТ «Фітофарм», ТОВ «ХЕППІ БЕЙЛІ Факторі», ПрАТ «Молочний альянс», ТОВ «Еталон молоко-продукт», ТОВ «Клуб сиру» (корпорація), ТОВ «Іберіс ЛТД», ПП «Білоцерківська промислова група», ТОВ «ВК»; м. Полтава та Полтавська обл. - ТОВ «Агро-молтранс», ТОВ «ВІТАФУД»; м. Кременчук - ПАТ «Кременчуцький міський молокозавод» (Даном – Кремез); м. Харків та Харківська обл. - ТОВ «Хладопром», ТОВ «АВ Трейд Україна», ТОВ «ТД Молочна слобода»; м. Ічня - ПАТ «Ічнянський завод сухого молока і масла»; м. Житомир та Житомирська обл. - ПрАТ «Фаворит», ТОВ «Органік Мілк» (сир); м. Дніпро

та Дніпропетровська обл. - ПАТ «Придніпровський комбінат»; м. Луцьк - ТОВ «Дейр і Ко»; м. Вінниця та Вінницька обл. - ПрАТ «Вінницький молочний завод Рошен», ТОВ «Надія-В», ТОВ «Світ Мілк», ТОВ «Литінський молочний завод»; м. Суми та С - ДП Агромат «Сумський міський молочний завод», ТОВ «Славія» (Охтирська молочна промислова компанія), ПП Рось «Охтирський сиркомбінат»; м. Чернігів - ПАТ «Чернігівський молокозавод», ПрАТ «Новгород-Сіверський сирзавод»; Рівненська обл. - ТОВ «Дубномолоко» (КОМО Україна), ТОВ «Агропереробка» ВТП; Львівська обл. - ПП «М. СОС»; Миколаївська обл. - ТОВ «Первомайський молочноконсервний комбінат»; Хмельницька обл. - ТОВ «Деражнянський молочний завод»; Черкаська обл. - ПрАТ «Звенигородський сироробний комбінат».

На європейських полицях виставлені відомі марки українського морозива, які виробляються на підприємствах: м. Львова - ПАТ «Львівський холодокомбінат»; м. Києва - ТОВ «Люстдорф», ТОВ «БМБ Бленд»; м. Кропивницькому - ПГО «Ласка»; м. Запоріжжі - ТОВ «АЙС Запоріжжя»; м. Дніпрі - ТОВ «Ласунка»; м. Вінниці - ТОВ «Агрона Фрут Україна». [6].

Впровадження євроінтеграції необхідно не тільки для підприємств-експортерів молочної сировини та молочних продуктів а і для розповсюдження європейських стандартів на всі українські сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та господарства населення. Відставання від виконання європейських норм, щодо якості та безпечності молочних продуктів в майбутньому може привести до просування європейських товарів харчової промисловості на українські полиці. Починаючи з сьогодення необхідно виробити основні стратегії розвитку молочної галузі з урахуванням європейських норм, систематизувати основні ключові завдання євроінтеграційних процесів та проводити роз'яснювальну роботу

серед виробників, щодо необхідності переосмислення нових процесів євроінтеграції, висвітлюючи її позитивні та негативні наслідки.

Висновок. В 2023 році Україна стала кандидатом до вступу до Європейського союзу, але країна ще повинна виконати поставлені завдання, щоб бути рівноправним членом цивілізованого світу. Агропромислова сфера України є однією із пріоритетних напрямів розвитку країни. Молочна галузь України має великі шанси зайняти достойне місце в світовому співтоваристві виробників-молочників. Інтеграційні процеси молочної галузі України поступово входять, як обов'язковість, розповсюджуючись на всі етапи виробництва молочної сировини і молочної продукції, базуючись на нормативно-правовій базі Європейського союзу.

Список використаних джерел:

1. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Наказ. 12.03.2019 № 118. Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07 червня 2019 р. за № 593/33564. {Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства № 2760 від 24.12.2020 Наказами Міністерства аграрної політики та продовольства № 595 від 22.08.2022 № 889 від 10.11.2022} 20.12. 2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0593-19#Text>
2. Державна служба статистики України. Статистична інформація. <https://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Кількість корів на 1 лютого: найбільш молочні області все ще скорочують поголів'я. ДССУ. АВМ. 2022. <https://avm-ua.org/uk/post/kilkist-koriv-na-1-lutogo-najbils-molocni-oblasti-vse-se-skorocut-pogoliva>

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

4. Экспертна рада Консультаційного центру Асоціації виробників молока та команда Міжнародного молочного конгресу. ТОП-10 молочних ферм України. Пресслужба Асоціації виробників молока. 2022. <https://avm-ua.org/uk/post/top-10-molocnih-ferm-ukraini>

5. Кращі виробники молока. Ukrainian business award проведено аналіз усіх виробників молока та складено список кращих. 2023. <https://uba.top/milk/>

6. Компасс Україна. Перелік експортерів України за видами діяльності. Сільське господарство та продукти харчування України. <https://ua.kompass.com/у/exporter/>

ODDÍL 3. LETECKÉ TECHNOLOGIE

§3.1 ДІЛОКРАТИЗАЦІЯ ЯК ІНОВАЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ АВІАЦІЙНИМ ВИРОБНИЦТВОМ (Залевський А.В., Льотна академія Національного авіаційного університету)

Вступ. Авіація сьогодні одна з найбільш потужних, динамічних і конкурентних сучасних індустрій, яка активно генерує інноваційний розвиток суміжних галузей суспільного виробництва.

Визначальну роль у забезпеченні конкурентоспроможності та ефективності авіаційного виробництва відіграє система управління, її елементи, структура, організаційні технології управління, серед яких великий інтерес викликає ділократія як інноваційна концепція управління, особливо – механізм її практичної реалізації – ділократизація на основі впровадження ринку корисних результатів праці.

Класичною організаційною технологією управління є бюрократична модель, яка передбачає ієрархічну схему підпорядкування підлеглих керівнику (бюро), при якій у кожного виконавця дві вищі інстанції – бюро (керівництво) і діло (корисний результат праці), причому пріоритетною є перша інстанція зі всіма правами його заохочення та покарання.

Такий стан речей вступає у протиріччя з фактичними, об'єктивними обставинами, коли діло (корисний результат праці) – створення товарів і послуг, за які споживачі згодні добровільно платити, насправді є первинним, оскільки задовольняє їх певні потреби, на що і має бути спрямована діяльність усіх підприємницьких структур, для чого і завдяки чому вони, власне, існують. Відповідно, альтернативною організаційною технологією управління є ділократична модель [1-5], потенційно більш об'єктивна та

ефективна, при якій робота кожного працівника оцінюється самим ділом – корисним результатом праці, а не керівником. Тому відомий менеджер і публіцист Ю.Г. Мухін називає таку систему розподілу прав і обов'язків "ділократією" [4, 5] і дає детальний опис її сутності.

У зазначених роботах акцентується увага на співзвучності ідей ділократії загальним ідеям науки сталого розвитку, а сама ділократія розглядається як застосування теорії сталого розвитку в функціональній області організації управління підприємством шляхом його ділократизації.

При цьому основним механізмом реалізації ділократії є ринок корисних результатів праці. Відповідно, організаційна технологія, побудована на основі теорії сталого розвитку та принципу ділократії дозволяє проектувати завідомо ефективні, сталі виробничі системи та управляти ними.

Проте, виходячи з перспективності реалізації ідей ділократії, існує потреба в їх ґрунтовному аналізі для оцінки можливостей практичного застосування у авіаційному виробництві з акцентом власне на самій технології ділократизації.

Метою дослідження є аналіз концептуальних ідей ділократії, сутності механізму її практичної реалізації – ділократизації як інноваційної організаційної технології управління на основі теорії сталого розвитку і принципу корисних результатів праці для оцінки можливостей їх застосування для підвищення ефективності управління авіаційним виробництвом.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати концептуальні ідеї ділократії як організаційної технології управління; з'ясувати сутність фундаментального принципу корисних результатів праці; описати механізм функціонування ринку корисних результатів праці та проілюструвати його роботу; оцінити можливості

практичної реалізації механізму ділократації в управлінні авіаційним виробництвом.

Виклад основного матеріалу. Основні положення інноваційної концепції ділократації та її практичної реалізації викладено в авторських роботах [1-5]. Коротко зупинимось на цих положеннях для з'ясування їх сутності, в тому числі, фундаментального принципу корисних результатів праці, з подальшим переходом власне до самого механізму ділократації та його застосування в управлінні авіаційним виробництвом.

Ділократація – концепція управління, дослівно означає «влада діла», на відміну від бюрократії – «влада бюро» (влада начальства). Відповідно до цієї концепції, будь-яка діяльність виконавців і керівників повинна підкорятися в першу чергу інтересам діла, а не вказівками вищестоящего керівництва. Термін введений на початку 90-х років минулого століття Ю.Г. Мухінін [4,5] при розробці ним теорії управління людьми.

Основними положеннями цієї теорії є:

1. Влада – це здатність і можливість визначати поведінку людей. Виникає влада не тоді, коли хтось командує, а тільки тоді, коли підлеглий починає виконувати ці команди, тобто, коли підлеглий або просто людина вважають для себе вигідним підкоритися тому, хто здійснює владу.

2. Відповідно до першого закону поведінки людини, людина завжди діє так, щоб в результаті своєї дії отримати максимально необхідне їй заохочення і мінімальне покарання. Заохочення – це придбання чогось цінного для даної людини, а покарання – втрата цього цінного, тому людина завжди прагне досягти результату своєї діяльності з мінімальними витратами для себе, оскільки витрати власної праці для людини теж цінність.

3. Відповідно до другого закону поведінки людини, людина підпорядковується тій інстанції, яка заохочує або карає його. Ця інстанція

може бути як людиною, так і міркуваннями вищого порядку – обов'язком або совістю. Кожна людина робить тільки те, що вказує йому інстанція, яка його заохочує або карає.

4. Під ділом розуміється такий результат праці людини, за який готові платити тільки справжні його споживачі, а не керівники.

5. Доручене підлеглому діло є інстанцією, здатною заохочувати і карати свого виконавця, і, в зв'язку з цим, діло саме здатне вказувати підлеглому, як себе виконати, – здатне підкорити свого виконавця собі – мати над ним владу.

Науково-технічний прогрес призвів до того, що люди бажають все повніше задовольняти свої зростаючі потреби, що, відповідно, ускладнює товари і послуги, які одна людина не здатна з нуля зробити або надати. Тому виникла необхідність поділу праці по виробництву товарів і наданню послуг на окремі операції, якими займаються вузькі фахівці.

В цій ситуації мета управління людьми полягає в тому, що бюро (керівництво) отримує в своє розпорядження підлеглих, маючи завдання виконати якесь діло, потрібне його споживачам (виробництво товарів або надання послуг) і вимагає для свого виконання поділу праці, виходячи зі всезростаючої складності діла.

Класична бюрократична організаційна технологія управління передбачає ієрархічну схему підпорядкування підлеглих керівнику (бюро), при якій у кожного виконавця дві вищі інстанції – бюро (керівництво) і діло (корисний результат праці), причому пріоритетною є перша інстанція, виходячи з того, що вона володіє всіма правами його заохочення та покарання.

На відміну від класичної для ділократичної системи управління характерна безумовна пріоритетність діла (корисного результату праці), коли

бюро (керівництво) здійснює лише планування, право заохочувати і карати передається ділу (корисному результату праці).

В цьому проявляється сутність ділократії та її практичне значення, реалізуються механізми, що забезпечують ефективність ділократичного підходу, перспективи його використання і визначальна роль у забезпеченні конкурентоспроможності та сталого розвитку авіаційного виробництва, зокрема.

Отже, ділократія – це система соціально-економічних відносин, в якій корисний результат праці є домінуючою та усвідомленою метою діяльності учасників цих відносин, у другому значенні ділократія – це організаційна технологія управління, заснована на механізмі функціонування так званого ринку корисних результатів праці.

Відповідно, сутність ділократії і як системи соціально-економічних відносин, і як організаційної технології управління заключається в тому, що вона адекватно і неминуче (автоматично) заохочує учасників цих відносин за кожен корисну дію і неминуче, адекватно карає за кожен помилку – зниження корисності їх діяльності.

Основні принципи, на яких має організовуватися будь-яке ділократизоване виробництво, в тому числі, авіаційне, наступні [4,5]:

1. Планується не виробництво якого-небудь конкретного продукту, а задоволення внутрішніх споживачів підприємства.
2. Система розрахунків усередині підприємства змінюється так, щоб вся виручка від виробів рухалася назустріч технологічним процесом (поток) і проходила (в ідеальному випадку) через кожного працівника.
3. На довгий час вводяться стандартні умови (товари, послуги, ціни) для кожного працівника підприємства (в ідеалі).
4. Працівникам надається можливість, спираючись на стандартні умови, домовлятися між собою про найкраще задоволення споживача.

5. Ділократація виробництва проводиться зверху вниз, винагорода керівників обчислюється як відсоток від заробітку їх підлеглих.

У відповідності до нової системи організаційно-трудова відносин, кожен працівник, який бере участь у виробництві продукту, фактично отримує його в свою повну власність від ланки, що знаходився раніше нього в технологічному ланцюжку. Зрозуміло, в умовах сучасного виробництва не йдеться про нескінченні фінансові розрахунки між різними підрозділами підприємства і окремими працівниками, а лише про передачу прав власності на продукт або його напівфабрикат і обліку зміни власника.

Виробивши додану вартість, працівник, будучи власником виробленого продукту (діло, в значенні «результату праці людини, за який справжні споживачі готові платити»), потім «продас» його наступній ланці технологічного ланцюжка за взаємно узгодженою «ціною», що включає в себе відшкодування витрат працівника при виконанні його технологічної операції (витрати електроенергії, амортизація засобів виробництва, «покупка» напівфабрикату продукту тощо) і його винагороду.

Процес внутрішніх поставок триває до надходження готового продукту в розпорядження відділу збуту, який «купить» його тільки в тому випадку, якщо впевнений в його якості і в тому, що він зможе його реалізувати на зовнішньому ринку, тобто зуміє знайти справжнього споживача, готового за нього заплатити.

Отримані від покупця – справжнього споживача діла підприємства (готової продукції) грошові кошти починають рух назад уздовж технологічного ланцюжка. Відділ збуту, сплативши свої витрати, виплачує вартість придбаного у останнього ланки виробничого ланцюжка продукту, і залишає в своєму розпорядженні свій прибуток, що є винагородою за успішне завершення діла.

Відповідно, кожна ланка технологічного ланцюжка отримує винагороду не від начальника (власника або розпорядника коштів виробництва, який розпоряджався раніше всім додатковим продуктом), а безпосередньо від споживача виробленого продукту.

Оскільки кожна наступна ланка технологічного ланцюжка «купує» вироблений продукт в свою власність, вона несе і всі ризики, пов'язані з неякісним виконанням роботи попередньою ланкою. Оплата всіх витрат, пов'язаних з конкретною технологічною операцією ведеться працівником

самостійно, зрозуміло, за допомогою бухгалтерії, послуги якої щодо обчислення витрат, валового доходу, прибутку, внутрішньогосподарських «податків» він також оплачує за узгодженою з ними ціною. Також оплачуються всі послуги внутрішніх служб – лабораторій, відділів кадрів, технічного контролю тощо. Але і економія на сировині та енергоресурсах надходить безпосередньо до валового доходу працівника.

Кожен працівник пов'язаний з товаришами умовами поставки стандартної продукції або послуг за стандартною ціною, які обмежують його можливості стати монополістом по відношенню до споживачів своєї продукції, і не дозволяють йому працювати «на сторону», не виконавши зобов'язання перед закріпленими за ним споживачами.

Стандартна продукція і послуги – це послуги в самій простій, доступній у виготовленні і в той же час хоча б мінімально влаштовує споживача формі. На таку продукцію вводиться заводський стандарт і встановлюється стандартна ціна. У закон підприємства повинно бути введено положення, що жоден «продавець» не має права нічого продати, якщо він одночасно не пропонує до продажу стандартну продукцію за стандартною ціною або більш якісну продукцію, але теж за стандартною ціною. Таким чином, на підприємстві вводиться конкуренція між продукцією і послугами,

спрямована на їх вдосконалення для більш повного задоволення потреб споживача.

У зв'язку з цим, зміниться і становище керівників. Їх завданням буде організувати працю підлеглих таким чином, щоб організація максимально ефективно робила своє діло. Організаційні зусилля потрібні підлеглим для того, щоб максимально збільшити різницю між їх валовим доходом і витратами. Діло керівника – організація праці підлеглих, вони справжні споживачі його діла, тому і платити йому будуть вони. Зарплата керівника складається з сум (обумовлений відсоток валового доходу кожного підлеглого йому працівника), що перераховуються йому працівниками, які «купають» його послуги з організації виробництва.

Чим більше заробляють підлегли, тим більше дохід керівника. Ніяких інших засобів винагороди керівника не потрібно. Дивіденди як дохід від власності будуть виплачуватися кожному працівнику і керівнику відповідно до його внеску у спільне діло. І керівник буде конче зацікавлений в тому, щоб організаторськими прийомами збільшити дохід своїх підлеглих, тим самим, збільшивши і власний дохід. А для цього необхідні навички організатора, необхідне знання технологічних процесів, знання людей. Більш того, для зосередження на управлінні безпосередньо процесом у керівника буде більше часу. Керівник звільняється від контрольної-наглядової частини своїх обов'язків через їх непотрібність в процесі виробництва. Можливість карати виконавця передана безпосередньо ділу, а контролювання виконавця керівником, позбавленого можливості карати, стає безглуздим. Кожен учасник технологічного процесу сам буде зацікавлений у якісному і повному виконанні діла.

При такому підході організація стане робити діло незмірно ефективніше, і подяка начальнику з боку діла також незмірно зросте. При цьому

кожен працюючий буде робити діло в більшому обсязі та якісніше, витрачаючи при цьому набагато менше матеріальних ресурсів.

Ділократичний підхід має також важливий моральний ефект, оскільки вимагатиме від підлеглих постійного самовдосконалення. Їх робота стане цікавою, творчою для них самих. Вони почнуть вчитися і вдосконалювати своє діло, їх успіхи принесуть їм велику людську радість та високе моральне задоволення.

Очевидно, що така здатність ділократії може в короткі терміни забезпечити дуже високий рівень матеріального та морального благополуччя учасників ділократизованих соціально-економічних відносин – в цьому є практичне значення ділократії.

Ділократизація виробничої системи дозволяє зусиллями існуючого персоналу в найкоротші строки забезпечити різкий ріст її ефективності, зокрема, за рахунок економії сформованих витрат, на основі різкого росту продуктивності праці розпочинається швидкий ріст доходів персоналу і ріст прибутковості підприємства, нормалізується навантаження його керівництва. У виробничому процесі відбувається цілий ряд суттєвих змін, що забезпечують сталий розвиток виробничої системи.

Окрім того, ділократизація не вимагає додаткового фінансування та руйнування вже існуючих соціально-економічних систем, натомість по мірі її впровадження вирішується одна соціально-економічна проблема за іншою.

Як відмічалось, ділократія заснована на принципі, суть якого заключається в тому, що учасники ділократизованих соціально-економічних відносин можуть обмінюватись тільки корисними результатами праці та отримувати дохід тільки від продажу своєї власної частки на відповідному ринку, який є механізмом реалізації цього принципу і забезпечує владу діла (корисного результату праці). Саме механізм цього ринку дозволяє

автоматично і адекватно заохочувати кожну корисну дію його учасників і автоматично, адекватно карати за кожну помилку.

Для демонстрації роботи ринку корисних результатів праці, спираючись на дослідження [5], використаємо абстрактну спрощену модель виробничої системи, до складу якої входять лише чотири основні підсистеми: управління, постачання, виробництво та збут. Підсистема технічного забезпечення виключена тому, щоб не перевантажувати процес демонстрації.

Припустимо, що в підсистемі управління нашого підприємства працює лише одна людина – це директор виробничої системи, а в інших підсистемах працює по п'ять осіб: начальник підсистеми та робочий персонал. Абстрактна спрощена модель авіаційної виробничої системи наведена на рис. 1.

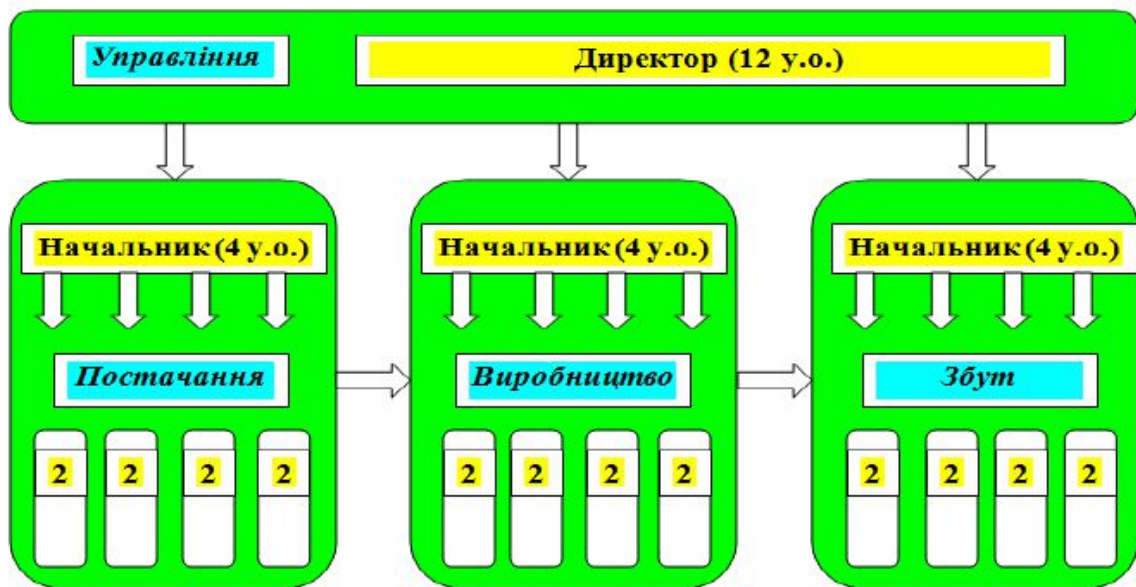

Рис.1. Абстрактна спрощена модель авіаційної виробничої системи

Який корисний результат праці (КРП) у вертикалі управління даної виробничої системи, хто є продавцем, а хто покупцем цього КРП? Вочевидь, що корисний результат праці будь-якого керівника має виражатися у процесі управління.

Отже, КРП директора системи має виражатися у процесі ефективного управління підпорядкованими йому структурними підрозділами (постачання, переробка, збут), а КРП начальників підсистем має виражатися у процесі управління підлеглим персоналом. Тобто, споживачем праці керівника мають бути підпорядковані йому структурні підрозділи чи підлеглий персонал.

Отже, КРП директора системи має виражатися у процесі ефективного управління підпорядкованими йому структурними підрозділами (постачання, переробка, збут), а КРП начальників підсистем має виражатися у процесі управління підлеглим персоналом. Тобто, споживачем праці керівника мають бути підпорядковані йому структурні підрозділи чи підлеглий персонал.

Таким чином, у вертикалі управління продавцем КРП є керівник, а покупцем підлеглий. Тобто, директор даного підприємства є продавцем КРП, а підлегли йому структурні підрозділи є його покупцями, начальники підсистем підприємства є продавцями КРП, а підлегли їм персонал є його покупцями (рис. 1).

В даному контексті виникає низка питань щодо оплати праці керівників та підлеглого персоналу та механізму функціонування внутрішньовиробничого ринку КРП, відповіді на які характеризують його сутність.

У табл. 1 репрезентовано питання та відповіді щодо оплати праці керівників та підлеглого персоналу виробничої системи та механізму функціонування внутрішньовиробничого ринку КРП.

Таблиця 1

Питання та відповіді щодо оплати праці керівників та підлеглого персоналу виробничої системи та механізму функціонування внутрішньовиробничого ринку КРП

<i>Питання:</i>	<i>Відповіді:</i>
1 Звідки у персоналу можуть виникнути доходи, що дозволяють йому оплачувати працю керівника?	1 Персонал зможе оплачувати працю керівника із тієї частини свого доходу, яку він отримав за рахунок зростання ефективності власної праці.
2 З яких нині відомих критеріїв виходитиме персонал, оцінюючи ступінь корисності результату праці свого начальника?	2 Чим більш сприятливі умови будуть створені керівником для того, щоб персонал міг підвищити ефективність своєї праці та забезпечити за рахунок цього зростання своїх доходів, тим більш корисний результат праці керівника для персоналу.
3 Скільки має коштувати КРП керівника?	3 Має бути зорієнтована на вартість праці кваліфікованого керівника, що вже склалася на ринку праці.
4 Як має виглядати механізм оплати КРП керівника?	4 У рахунок оплати КРП керівника персонал може віддавати йому відсоток свого доходу, отриманого за рахунок підвищення ефективності праці.
5. Що має мотивувати добровільність оплати?	5 Найпростіший і найефективніший спосіб заохочення, це поставити дохід керівника у пряму залежність від доходу підлеглого персоналу.

Для реалізації такого механізму оплати КРП керівника необхідно поррахувати, який відсоток від свого доходу, на кожному рівні управлінської вертикалі, підлеглий повинен віддавати своєму керівнику як оплату за корисний результат його праці.

Відсоток від доходу, який підлеглий віддає своєму керівнику як оплату за КРП, називається вертикальним відсотком.

Для розрахунку вертикального відсотка необхідно, в першу чергу, поррахувати загальний дохід персоналу у виробничій системі, який повинен дорівнювати сумі стандартних цін КРП у вертикалі управління (тобто загальному фонду оплати праці).

Припустимо, що стандартна вартість КРП (рис. 1): директора нашої системи (середня зарплата) складає 12 у.о.; начальників основних підсистем (середня зарплата) по 4 у.о.; загальна стандартна вартість КРП начальників підсистем дорівнює 12 у.о.; робітник у нашій виробничій системі стандартно отримує по 2 у.о.; загальна стандартна вартість КРП робочого персоналу дорівнює 24 у.о.

Таким чином, загальний дохід персоналу нашої виробничої системи становить 48 у.о.

Як видно зі схеми (рис. 1), в даному випадку 50% загального доходу отримує управлінський персонал, а половину від доходу управлінського персоналу (тобто 50%) отримує директор. Тобто, вертикальний відсоток на всіх рівнях управлінської вертикалі складає 50%.

Визначимо вартість КРП у ланках технологічної горизонталі виробничої системи. Припустимо, що пов'язані з виробництвом умовно-змінні витрати кожного структурного підрозділу технологічного ланцюга складають 8 у.о. Тоді вартість стандартного КРП у структурних підрозділах технологічного ланцюга становитиме: а) у підсистемі постачання 24 у.о.; б) у підсистемі виробництва 48 у.о.; в) у підсистемі збуту 72 у.о.

Далі проілюструємо, як зміниться дохід персоналу, якщо система спрацює нестандартно: а) із ростом продуктивності праці працівників одного з підрозділів виробничої системи; б) із збільшенням виробничих витрат у певному її підрозділі.

А) Нехай, з ініціативи начальника виробничої служби продуктивність праці його персоналу зростає в 1,5 рази, підприємство вироблятиме та продаватиме в 1,5 більше продукції. Тоді вартість стандартного КРП у структурних підрозділах технологічного ланцюга становитиме: а) у підсистемі постачання 32 у.о. (в 1,5 рази – на 4 у.о. збільшились витрати, пов'язані із

закупкою матеріалів, та на 4 у.о. (за згодою з виробничою службою збільшився фонд оплати праці персоналу постачання) ; б) у підсистемі виробництва 72 у.о. (в 1,5 рази при попередніх витратах; в) у підсистемі збуту 108 у.о. (в 1,5 рази при незмінних витратах).

У цьому випадку дохід становитиме: підсистеми збуту – 28 у.о. (директор – 7 у.о., начальник збуту – 7 у.о., персонал збуту – 3,5 у.о.); виробничої підсистеми – 32 у.о. (директор – 8 у.о., начальник виробництва – 8 у.о., персонал виробництва – 4 у.о.; підсистеми постачання – 20 у.о. (директор – 5 у.о., начальник постачання – 5 у.о., персонал персонал постачання – 2,5 у.о.).

Отже маємо, підвищення доходів працівників виробничої системи: директора – до 20 у.о. (стандартний дохід – 12 у.о.); начальників основних підсистем (при стандартному доході 4 у.о.): начальника постачання – до 5 у.о.; начальника виробництва – до 8 у.о.; начальника збуту – до 7 у.о.; робітників виробничої системи (при стандартному доході 2 у.о.): персоналу постачання – до 2,5 у.о.; персоналу виробництва – до у.о.; персоналу збуту – до 3,5 у.о.

Тобто, ділократизовані відносини учасників внутрішньовиробничого ринку КРП, автоматично та адекватно заохотили всіх учасників виробничого процесу, які мають відношення до підвищення ефективності праці.

Б) Нехай, виробнича служба з вини її начальника збільшила виробничі витрати на 4 у.о. У цьому випадку дохід становитиме: підсистеми збуту – 16 у.о. (директор – 4 у.о., начальник збуту – 4 у.о., персонал збуту – 2 у.о.); виробничої підсистеми – 12 у.о. (директор – 3 у.о., начальник виробництва – 3 у.о., персонал виробництва – 1,5 у.о.; підсистеми постачання – 16 у.о. (директор – 4 у.о., начальник постачання – 4 у.о., персонал персонал постачання – 2 у.о.).

Отже маємо, зниження доходів працівників виробничої системи: директора – до 11 у.о. (стандартний дохід – 12 у.о.); начальника виробництва – до 3 у.о. (при стандартному 4 у.о.); робітників виробничої системи – до 1,5 у.о. (при стандартному доході 2 у.о.). Всі інші працівники виробничої системи отримують стандартний дохід.

Тобто, ділократизовані відносини учасників внутрішньовиробничого ринку КРП, автоматично та адекватно покарали лише тих учасників виробничого процесу, з вини яких відбулося зниження ефективності праці.

Таким чином, ділократизовані відносини учасників внутрішньовиробничого ринку КРП, автоматично та адекватно заохотили всіх учасників виробничого процесу, які мають відношення до підвищення ефективності праці і, відповідно, автоматично та адекватно покарали лише тих учасників виробничого процесу, з вини яких відбулося зниження ефективності праці.

Надзвичайно важливим є також здатність ринку корисних результатів праці балансувати значення вартостей в продукті обміну, що забезпечує високий ступінь його еквівалентності, який міг би бути повним при застосуванні в якості еквіваленту обміну використаної потужності [5]. Ринок корисних результатів праці у цьому випадку виступає як регулятор еквівалентності обміну, що балансує купівельну спроможність і пропозицію, кількість грошей і товарів, що обертаються на товарному ринку, в результаті чого ми отримуємо безкризову економіку, яка стійко розвивається.

В умовах ринку корисних результатів праці суспільний додатковий продукт, що приймає участь в процесі обміну та розподілу, набуває нової якості, перетворюючись з товару, який виробляється з метою продажу для отримання прибутку в корисний результат праці, мета продажу якого забезпечення за рахунок росту продуктивності праці стійкого росту можливостей продавця щодо задоволення його матеріальних і духовних потреб.

Можна виділити декілька найбільш принципово важливих наслідків використання ринку корисних результатів праці [4,5] на основі забезпечення: постійного і стійкого росту корисної потужності соціально-економічної системи, яка використовує його як механізм розподілу та обміну, виключаючи ріст потужності втрат; узгодження значень вартості та інтересів учасників, виключаючи конкуренцію з її негативними наслідками з переліку механізмів стимулювання працівників, синергетичного ефекту діяльності учасників виробництва; всім учасникам дійсно рівних та виключно сприятливих можливостей для самореалізації, повного самоуправління та реальною ділократії (влади діла).

Проведений вище аналіз концептуальних ідей ділократії та сутності механізму її практичної реалізації (ділократизації) дозволяють адекватно оцінити можливості їх застосування для управління авіаційним виробництвом з урахуванням галузевої специфіки для широкого спектру суб'єктів авіаційної діяльності як в основному виробничому ланцюгу в галузі авіації, так і відповідного супроводжуючого сервісу, починаючи з фундаментальних та прикладних досліджень в авіабудуванні та закінчуючи наданням авіаційних послуг.

Висновки. Аналіз концептуальних ідей ділократії засвідчив, що для ділократичної системи управління характерна безумовна пріоритетність діла (корисного результату праці), коли бюро (керівництво) здійснює лише планування, а право заохочувати і карати передається ділу (корисному результату праці).

Ділократія – це система соціально-економічних відносин, в якій корисний результат праці є домінуючою та усвідомленою метою діяльності учасників цих відносин, у другому значенні ділократія – це організаційна

технологія управління, заснована на механізмі функціонування так званого ринку корисних результатів праці.

Ділократизація заснована на принципі, суть якого заключається в тому, що учасники ділократизованих соціально-економічних відносин можуть обмінюватись тільки корисними результатами праці та отримувати дохід тільки від продажу своєї власної її частки на відповідному ринку, який є механізмом реалізації цього принципу і забезпечує владу діла (корисного результату праці). Саме механізм цього ринку дозволяє автоматично і адекватно заохочувати кожен корисну дію його учасників і автоматично, адекватно карати за кожен помилку.

Ідеї та механізми ділократизації в повній мірі можуть бути застосовані в авіаційному виробництві, де виділяється широкий спектр авіаційних підприємств – суб'єктів авіаційної діяльності в основному виробничому ланцюгу в галузі авіації та відповідного супроводжуючого сервісу, починаючи з фундаментальних та прикладних досліджень в авіабудуванні та закінчуючи наданням авіаційних послуг.

Таким чином, проаналізовано концептуальні ідеї ділократії, сутність механізму її практичної реалізації (ділократизації) як організаційної технології управління на основі теорії сталого розвитку і принципу корисних результатів праці та оцінено можливості практичної реалізації механізму ділократизації в управлінні авіаційним виробництвом.

Перспективи подальших досліджень лежать в площині моделювання механізму функціонування ринку корисних результатів праці для різних суб'єктів авіаційної діяльності та їх ефективної взаємодії, виходячи зі специфічних особливостей управління авіаційним виробництвом.

Список використаних джерел:

1. Залевський А.В. Ділократична модель гармонізації організаційних технологій управління ефективністю діяльності авіатранспортного виробництва. *Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. “Управління високошвидкісними рухомими об’єктами та професійна підготовка операторів складних систем”*. Кіровоград, 27-28 листопада 2013 р. Кіровоград: КЛА НАУ, 2013. С. 328.

2. Залевський А.В. Механізм регулювання доходів працівників ділократизованого підприємства. *Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. “Управління високошвидкісними рухомими об’єктами та професійна підготовка операторів складних систем”*. Кіровоград, 27-28 листопада 2014 р. Кіровоград: КЛА НАУ, 2014. С. 259.

3. Залевський А.В., Залевський М.А. Фізична економіка та ділократія. *Матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. “Управління високошвидкісними рухомими об’єктами та професійна підготовка операторів складних систем”*. Кіровоград, 26-27 листопада 2015р. Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. С. 306.

4. Залевський А.В., Чорногор Н.О. Ділократизація туристичних підприємств як інноваційна організаційна технологія управління. *Матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. присвяченої 70-річчю утворення Льотної академії «Теоретичні та прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України»*. м. Київ, м. Кропивницький, 1-2 квітня 2021 р. Кропивницький: ЛА НАУ, 2021. С.185-195.

5. Чорногор Н.О., Залевський А.В. Механізм ділократизації в організаційному забезпеченні управління аеропортовою діяльністю. *Журнал «Наукові інновації та передові технології», Серія «Економіка», № 6 (8), 2022, С. 434-446. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-6\(8\)-434-446](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-6(8)-434-446)*.

ODDÍL 4. INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE

§4.1 3D MODELLING USAGE FOR LIMB PROSTHETICS (Zavalniuk Ye.K., Vinnytsia National Technical University, **Romanyuk O.N.**, Vinnytsia National Technical University, **Chekhmestruk R.Yu.**, Vinnytsia National Technical University, **Bobko O.L.**, Vinnytsia National Technical University, **Reshetnik O.O.**, Vinnytsia National Technical University)

Introduction. Approximately one limb is amputated [1] every 30 s in the world, 2 million people [1], who have lost an upper or lower limb, live in the United States alone. Under normal conditions, the main causes of amputation are vascular diseases (54%) and injuries (45%) [1]. In order to partially restore active life, the prosthetics of patient is carried out. The problem of limb prosthetics became especially relevant after the beginning of a large-scale war, where up to 50,000 Ukrainians (2023) [2] underwent limb amputation.

The important characteristics of the prosthesis are compliance with the patient's characteristics, durability and flexibility of the material, ensuring a high degree of mobility and effective load distribution, affordable price. Three-dimensional modelling tools are used to design the optimal prosthesis for the patient.

The aim of the work. Conducting an analysis of the peculiarities of using 3D modelling for limb prosthetics.

Main findings. The main stages of limb prosthetics include assessment of the person's condition, preliminary rehabilitation, design, manufacture and adjustment of the prosthesis, training and rehabilitation of the person, care of the prosthesis.

Assessment of the condition of the residual limb is the first stage of prosthetics. The main methods of obtaining data [3] about the limb include

anthropometric measurement, water displacement, magnetic resonance imaging (MRI), ultrasound measurement, computer tomography (CT), three-dimensional laser scanning, and optical scanning. The accuracy of the obtained data affects the quality of the prosthesis socket model, ensuring a uniform load on the prosthesis, choosing the optimal time to replace the temporary prosthesis with a permanent one, and the possibility of tracking the change in the residual volume of the limb.

The method of anthropometric measurements [4] is a standard way of collecting data on the residual limb. With the help of measuring devices (measuring tape), limb parameters such as length and circumference are determined. The method is cheap, measurement results are obtained in real time. The accuracy of the method is limited because the surface of the limb is uneven, the measurement results depend on the operator. The method is characterized by non-invasiveness and is more comfortable for the patient compared to other methods. Based on the measured data, it is possible to build an approximate model of the limb.

The water displacement method [4] is used only for measuring the volume of the limb. The residual limb is placed in a water volume, after which the volume of squeezed water is determined. The method is simple, cheap, provides a fairly accurate assessment of the volume of the limb. A significant drawback of the method is the possibility of contamination of the patient through water.

The MRI method [4] (magnetic resonance imaging) lies in obtaining images of the residual limb using the interaction of radio waves and atoms of a strong magnetic field. A highly accurate representation of the features of the limb surface is provided, the method is non-invasive. However, the cost of the equipment is high, the processing of the scan results is long.

The CT method [4] (computed tomography) is based on obtaining images of the limb based on the use of X-ray radiation. Limb scanning is faster than when

using MRI, but data processing is also time-consuming. The method is minimally invasive, provides high-precision presentation of tissues, however, exposure to X-rays is present. The equipment is expensive.

Images obtained as a result of MRI or CT are the basis for building a three-dimensional model of the limb using special software tools, for example, 3D Slicer, OciriX [5].

The ultrasound method [4] ensures obtaining data about the limb in real time. At the same time, a certain amount of time is spent on data processing. The method is non-invasive, allows to accurately reproduce the surface of the limb. Equipment for ultrasound scanning is expensive but is cheaper than MRI and CT. The resulting images are more two-dimensional and less suitable for forming 3D models.

The use of laser scanning [4] lies in the versatile projection of a laser beam on the limb, on the basis of which its three-dimensional model is formed. The method is characterized by highly accurate representation of the shape of the limb, fast scanning, somewhat lengthy processing of the scan results, and non-invasiveness. The equipment is cheaper than when using CT and MRI.

Optical scanning [4] involves obtaining a three-dimensional model of the limb relative to its recorded external contours or projected grid patterns. The method, like the laser scanning method, is accurate, non-contact, relatively economical and fast.

The choice of the method of obtaining data about the limb depends on the purpose of the measurement (modeling the socket, tracking the change in the volume of the limb), the patient's condition (presence of wounds), the material capabilities of the institution, the stage after amputation. A compromise solution in terms of equipment price, scanning speed, level of accuracy, and invasiveness is the use of laser and optical three-dimensional scanners [3, 6-8] (VIUScan, Artec Eva, Go!SCAN, Vistus 3D Body Scanner).

Based on the measured shape and volume of the limb, its three-dimensional model is built and the prosthesis is designed. The advantages of 3D modelling of prostheses are personalization (compliance of the prosthesis with the anatomical features and needs of a specific person), ensuring a high level of user comfort and functionality of the prosthesis, speeding up the process of designing and manufacturing the prosthesis, the possibility of optimizing the parameters of the prosthesis using machine learning methods, facilitating the design of complex prostheses with sensors and motors, the possibility of virtual testing of the designed prosthesis.

Common types of prosthesis structure design are: cosmetic, functional, modular, myoelectric, tendon, endoskeletal, exoskeletal, hybrid, bionic. Cosmetic prostheses are intended only to visually mask the loss of a limb. At the same time, functional prostheses ensure the restoration of the functions of the lost limb. Modular prostheses include a system of modules that can be adjusted depending on the needs of the user. Myoelectric prostheses involve controlling movement with electrical signals from the user's muscles. This ensures a more natural and precise movement of the patient. Tendon prostheses are designed to simulate the movement of the tendons of the limbs using a system of cables and blocks. Endoskeletal prostheses are formed by combining an internal metal frame and external cosmetic materials. Exoskeletal prostheses include an external rigid shell. Hybrid prostheses are a combination of different types, such as mechanical and myoelectric prostheses.

Bionic prostheses combine advances in robotics, medicine, and biomechanics to mimic natural limb movements. Prostheses of this type are controlled by reading electrical signals from the user's muscles with special sensors. High-precision reproduction of natural movements, such as flexion, extension, rotation, is ensured. For optimal use of bionic prostheses, their

individual adjustment is carried out. Bionic prostheses can be characterized by the presence of additional functions, such as the presence of programmable modes of movement (running, walking, cycling), integration with mobile applications and neurointerfaces. In the production of these prostheses, durable and light materials such as titanium and carbon fibers can be used.

Automated design systems (CAD) are used to build models of prostheses [9-11].

For example, F. Ezigbo et al. [12], using the SOLIDWORKS system, designed a prosthetic hand that used solar energy. The prosthetic model consists of the following separate parts: hand (houses actuators for finger movement), fingers (connected by fibers distal phalange, proximal phalange, metacarpal bone), wrist (houses rotary actuator), forearm (houses electronics), elbow (houses the actuator for movement of the forearm), the upper arm (the largest part of the prosthesis, the actuator acts as a shoulder joint). The created three-dimensional model of the prototype hand prosthesis was printed on a 3D-printer of the FDM (Fused Deposition Modeling) type, which uses a continuous supply of material thread to the extruder [13]. Polylactide (PLA) was chosen as the printing material. The SOLIDWORKS Simulation Xpress force simulation program was used to check the strength of the prosthesis. A force of 250 N was applied to each component of the prosthesis in the simulation, which corresponds to the fall of the prosthesis carrier. Safety factors were calculated for the components, giving the probability of maintaining the integrity of the prosthesis. Only for the fingers the calculated value was relatively low. At the same time, when falling, the impact force is distributed over the entire prosthesis, which increases its overall stability.

Another example is the construction of a three-dimensional model of the lower limb prosthesis socket based on CT images (Gubbala et al. [14]). With the help of software tools 3D Slicer and Embodi3D, the collection of CT images of the limb was transformed into a three-dimensional model in .STL format. Based on the

3D model of the limb, a model of the socket of the leg prosthesis was designed in the MeshMixer tool. Next, the models of the residual limb and the prosthesis socket were combined in the SOLIDWORKS application. A structural and dynamic analysis of the operation of the prosthesis was carried out using the Ansys framework. During the structural static analysis, a force of 500 N was applied to the prosthesis model and it was found out that the amount of deformation did not exceed $3.5 \cdot 10^{-6}$ m. The program also calculated the value of the von Mises stress, which is used to predict the fluidity of the material. During the dynamic simulation, the influence of the rapid movement of the limb in the direction of the socket on the deformation of the interface between them was investigated. The designed leg prosthesis was printed on a 3D printer using ABS plastic.

In addition, the company Osteonica [15] uses three-dimensional modelling in the manufacturing of personalized endoprostheses. These prostheses are usually used to replace damaged bone tissue (for example, a knee or hip joint). A three-dimensional endoprosthesis model is built on the basis of CT images. When building the model, the anatomical features of the patient are taken into account. After approval of the designed model, it is printed on a "titanium" 3D printer. In addition, printing 3D models enables rapid prototyping at the pre-operational planning stage.

It is reasonable to use 3D printers for the manufacturing of less expensive prostheses (Fig. 1), which is especially relevant in countries with a poor population (0.5% of the world's population needs prosthetics [6], but only 1 person out of 10 can get a prosthesis [16]). Obstacles [17] to the mass use of 3D printing in prosthetics include the limited ability of using popular prosthetic materials (polyethylene, polypropylene, titanium, aluminum), lower durability compared to traditional prostheses, lack of professionals who assemble prostheses from printed parts, lack of 3D printers in underdeveloped countries, lack of appropriate

standards for the manufacture of prostheses. However, besides the standard use of polylactide and ABS plastic, new flexible materials for 3D printing (thermoplastic polyurethane) are spreading, and 3D printers are becoming more common in different countries.

Fig. 1 Created using 3D printers prostheses [18]

The usage of 3D printing for manufacturing the prosthetic prototypes is widespread. When using the prototype, the optimal parameters of the future permanent prosthesis are determined. At the same time, potential problems in the design of the prosthesis are revealed. The availability of the technology provides rapid iterative production of new prototypes, which provides more opportunities for selecting a personalized prosthesis design.

In general, the most common materials for 3D printing of prostheses (Fig. 2) are polylactide (PLA), ABS plastic, nylon, thermoplastic elastomer, thermoplastic polyurethane, carbon fibers, biocompatible polymers, titanium, and stainless steel. Polylactide is a common and environmentally friendly material, but it is subject to the destructive effects of high temperatures and loads. ABS plastic is characterized by greater resistance to external factors. Nylon is a strong material suitable for making flexible parts of prostheses. Thermoplastic elastomer and polyurethane are suitable for the creation of soft parts of prostheses in contact with the skin. Carbon fibers allow the production of prostheses that are both light and durable, so they are ideal for the development of sports prostheses. Biocompatible polymers are

used when it is necessary to integrate the prosthesis with living tissues. Metals such as titanium and stainless steel are used to produce particularly durable prostheses. In particular, they are used in the manufacture of bone implants.

Fig.2 Prosthesis manufacturing using 3D printing [19]

In addition to selecting a prosthesis based on the model of the residual limb, it is possible to design a prosthesis using a three-dimensional model of a healthy limb (method of symmetrical data acquisition [6]). The advantage of the symmetrical method is that the weight, shape, load distribution of the limbs usually correspond to each other. Then, a three-dimensional scan of the limb with subsequent application of affine transformations is sufficient for the design of the prosthesis.

After the prosthesis is installed, the patient undergoes rehabilitation and learns to use the prosthesis. When training to use a prosthesis, especially a prosthesis of the lower limb, there is a significant risk of injury to the patient. The use of virtual reality means provides the safest possible training for the patient. For example, the products of the Virtetic company (Fig. 3) [20] are specially designed for training prosthetic patients who have lost an upper or lower limb.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Fig.3 Prosthesis usage learning using Virtetic virtual technologies [20]

Typical exercises in the virtual environment are "Pick and Cook" (using a prosthetic arm to cook a barbecue), "Paintball City" (playing paintball with a prosthetic arm), "Blocks and Boxes Challenge" (training a prosthetic arm with boxes and blocks), "Giant foosball" (the patient plays a foosball character and uses a prosthetic leg), "Management of phantom pains" (soothing visualizations of the presence of lost limbs are used).

Prospects for the development of three-dimensional modeling and printing in the field of prosthetics include increasing the accuracy and speed of adaptation of the prosthesis to the anatomical features of each person, reducing the time and cost of prosthetics based on 3D printing, developing new strong and durable materials for 3D printing, integrating the prosthesis model with artificial intelligence tools and health monitoring systems, facilitating the patient's rehabilitation process.

Conclusions. The usage of three-dimensional modelling in the field of prosthetics allows to accurately represent the shape and parameters of the remaining limb, design a prosthesis according to the unique characteristics of the patient, assess the ability of the prosthesis to withstand the load, and facilitate the patient's rehabilitation process.

References:

1. 29 Limb Loss Statistics, Facts & Demographics. *ProMedEast*. URL: <https://promedeast.com/limb-loss-statistics/> (Accessed: 04.07.2024).
2. В Україні ампутації кінцівок вже набули масштабів Першої світової війни, - *WSJ. Texty*. URL: <https://texty.org.ua/fragments/110304/v-ukrayini-amputaciyi-kincivok-vzhe-nabuly-masshtabiv-pershoyi-svitovoyi-vijny-wsj/> (дата звернення: 04.07.2024).
3. Seminati E., Talamas D. C., Young M., Twiste M., Dhokia V., Bilzon J. L. J. Validity and reliability of a novel 3D scanner for assessment of the shape and volume of amputees' residual limb models. *PLoS One*. 2017. Vol. 12, no. 9. Art. no. e0184498.
4. Ibrahim M. T., Hashim A., Razak N. A. A., Osman N. A. A., Gholizadeh H., Astuti S. D. Techniques for Measuring the Fluctuation of Residual Lower Limb Volume in Clinical Practices: A Systematic Review of the Past Four Decades. *Applied Sciences*. 2024. Vol. 14, no. 6. Art. no. 2594.
5. Завальнюк Є. К., Романюк О. Н., Чехместрук Р. Ю., Тітова Н. В., Романюк С. О. Використання тривимірного моделювання для проведення хірургічних операцій. *II Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Актуальні завдання медичної, біологічної фізики та інформатики»*, м. Вінниця, 2023 р. / ВНМУ, 2023. С. 18—22.
6. Романюк О. Н., Кательніков Д. І., Шмалюх В. А. Комп'ютерне моделювання протезів. *Використання інформаційних та комунікаційних технологій в сучасному цифровому суспільстві*, м. Херсон, 2020 р. / Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2020. С. 19—31.
7. Романюк О. Н., Бажан В. М., Романюк О. В., Михайлов П. І., Чехместрук Р. Ю. Використання 3D-сканерів ніг. *Інформаційні технології і автоматизація – 2020*, м. Одеса, 2020 р. / ОНТУ, 2020. С. 257—260.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

8. Романюк О. Н., Бажан В. М., Михайлов П. І., Чехместрук Р. Ю. Галузі використання боді–сканерів. *Інформаційно–комп'ютерні технології–2021*, м. Житомир, 2021 р. / Державний університет «Житомирська політехніка», 2021. С. 80—82.
9. Романюк О. Н., Романюк О. В., Чехместрук Р. Ю. Комп'ютерна графіка: Навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2023. 147 с.
10. Романюк О. Н., Захарчук М. Д., Завальнюк Є. К., Трояновська Т. І. Аналіз систем автоматизованого проектування для студентів. *Global Society in Formation of New Security System and World Order: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference*, м. Дніпро, 2023 р. / ФОП Мареніченко В. В., 2023. С. 337—340.
11. Завальнюк Є. К., Романюк О. Н., Романюк О. В., Денисюк А. В. Аналіз рендерів для САПР. *Інформаційні технології і автоматизація – 2022*, м. Одеса, 2022 р. / ОНТУ, 2022. С. 74—76.
12. Ezigbo P., Opara K. F., Chukwuchekwa N. Development Of 3D Printable Prosthetic Arm For Amputees Using Computer Aided Design And Fused Deposition Modelling. *IJMEC*. 2020. Vol. 10, no. 36. P. 4598–4607.
13. 3D друк методом наплавлення (FDM). *Pro3D*. URL: <https://pro3d.com.ua/a366711-druk-metodom-naplavlennya.html> (дата звернення: 04.07.2024).
14. Gubbala G. R., Inala R. Design and development of patient-specific prosthetic socket for lower limb amputation. *Material Science, Engineering and Applications*. 2021. Vol. 1, no. 2. P. 32–42.
15. Custom endoprostheses. *Osteonica*. URL: <https://osteonica.com/custom-endoprostheses> (Accessed: 04.07.2024).
16. Breakthroughs in prosthetic technology promise better living through design. *Autodesk*. URL: <https://www.autodesk.com/design-make/articles/prosthetic-technology> (Accessed: 04.07.2024).

17. Are 3D-Printed Prostheses the Solution for Limb Loss in Low-Income Countries? *Engineering for Change*.

URL:<https://www.engineeringforchange.org/news/3d-printed-prostheses-solution-limb-loss-low-income-countries/> (Accessed: 04.07.2024).

18. 3D printed prosthetics. *Today's Medical Developments*. URL: <https://www.today-smedicaldevelopments.com/news/medical-device-3d-printed-prosthetics-designed-11415/> (Accessed: 04.07.2024).

19. 3D Printed Prosthetics: The Pros and Cons. *DrPrem*. URL: <https://drprem.com/tech/3d-printed-prosthetics-the-pros-and-cons/> (Accessed: 04.07.2024).

20. Virtual Reality Therapeutics (VRx). *Virtetic*. URL: <https://www.virtetic.com.au/vrx> (Accessed: 04.07.2024).

§4.2 МЕТОД ПЕРЕДАЧІ ДАНИХ У АТМОСФЕРНО-ОПТИЧНІЙ ЛІНІЇ ЗВ'ЯЗКУ ДЛЯ ТЕХНОЛОГІЇ ОСТАННЯ МИЛЯ (Коломійцев О.В., Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Третяк В.Ф., Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Катунін А.М., Національний університет цивільного захисту України, Філіппенков О.В., Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки, Посохов В.В., Національна академія національної гвардії України, Любченко О.В., Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»)

Вступ. Останнім часом спостерігається постійне збільшення кількості абонентів, які вимагають надання їм таких телекомунікаційних послуг, як: Інтернет, IP-телефонія, кабельне телебачення з великою кількістю каналів, мережі за різними топологіями тощо.

Таким чином, виникла проблема «останньої милі», тобто підключення широкопasmового каналу зв'язку безпосередньо до кінцевого споживача (користувача).

Виклад основного матеріалу. Технологія останньої милі – це відрізок мережі від вузла користувача або граничного вузла локальної обчислювальної мережі (ЛОМ) до першого активного вузла (точки присутності – Point of Presence, POP) постачальника телекомунікаційних послуг [1].

Дана технологія використовуються для вирішення наступних завдань:

- підключення користувачів (ЛОМ підприємств) до вузлів операторів (провайдерів) телекомунікацій для надання мультисервісних послуг (доступу до мережі Інтернет, кабельного (CATV) та IP (IPTV) телебачення, відео за вимогою (VoD), IP телефонії (VoIP) тощо);
- підключення віддалених користувачів (філій) до корпоративної обчислювальної мережі підприємства через проміжні мережі передачі даних;
- підключення (побудова) корпоративних, які територіально розподілені мереж.

До основних типів технології останньої милі можливо віднести наступні.

1. Модемний зв'язок:

- модеми на комутовані лінії (виділені телефонні лінії), – швидкість передачі інформації (даних) складає до 64 Кб/с;
- модеми на фізичні лінії (Short range modem), – відстань складає до 18 км та швидкість передачі інформації (даних) – до 738 Кб/с;
- модеми для підключення до мереж кабельного телебачення (технологія DOCSIS);
- xDSL – модеми (модеми, що використовують технології цифрової абонентської лінії - DSL).

2. Пасивні оптичні мережі (PON).

3. Бездротові технології (Wi-Fi, Wi-MAX, супутникові, мікрохвильові тощо технології).

На даний час два перші типи модемних технологій є морально і фізично застарілими. Тому, вони не використовуються. Поширеними технологіями «останньої милі» є технології DOCSIS, xDSL та PON. Серед бездротових технологій для побудови загальних мереж доступу найчастіше використовується технологія Wi-Fi, використання ІЧ-діапазону та лазерного випромінювання.

Прокладання нових кабельних мереж потребує великих капіталовкладень, а у низці випадків, особливо в умовах щільної міської забудови, дуже важке або навіть неможливе. Тому, оптимальним вирішенням проблеми «останньої милі» є використання бездротових ліній передачі даних.

Стандарт IEEE 802.11 передбачає для таких цілей використання надвисоких частот (НВЧ) або оптичного діапазону випромінювання. На відміну від НВЧ оптичний діапазон абсолютно вільний та його використання не вимагає узгодження приватного каналу зв'язку. Оптичний діапазон забезпечує високу швидкість передачі інформації, її захист від несанкціонованого доступу, завадостійкість та низьке енергоспоживання.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

АОЛС (Free Space Optics – FSO) – бездротова лінія передачі даних, яка отримала свій розвиток у результаті об'єднання лазерних та телекомунікаційних технологій. Технологія передачі даних з використанням АОЛЗ (FSO) – призначена для забезпечення двонаправленого безпечного зв'язку з віддаленими сегментами локальної обчислювальної мережі (ЛОМ або Local Area Network – LAN) у межах корпоративного містечка, якщо між ними або немає прямої електромагнітної видимості, або знаходяться природні об'єкти, які заважають прокладанню кабельної траси (рис. 1).

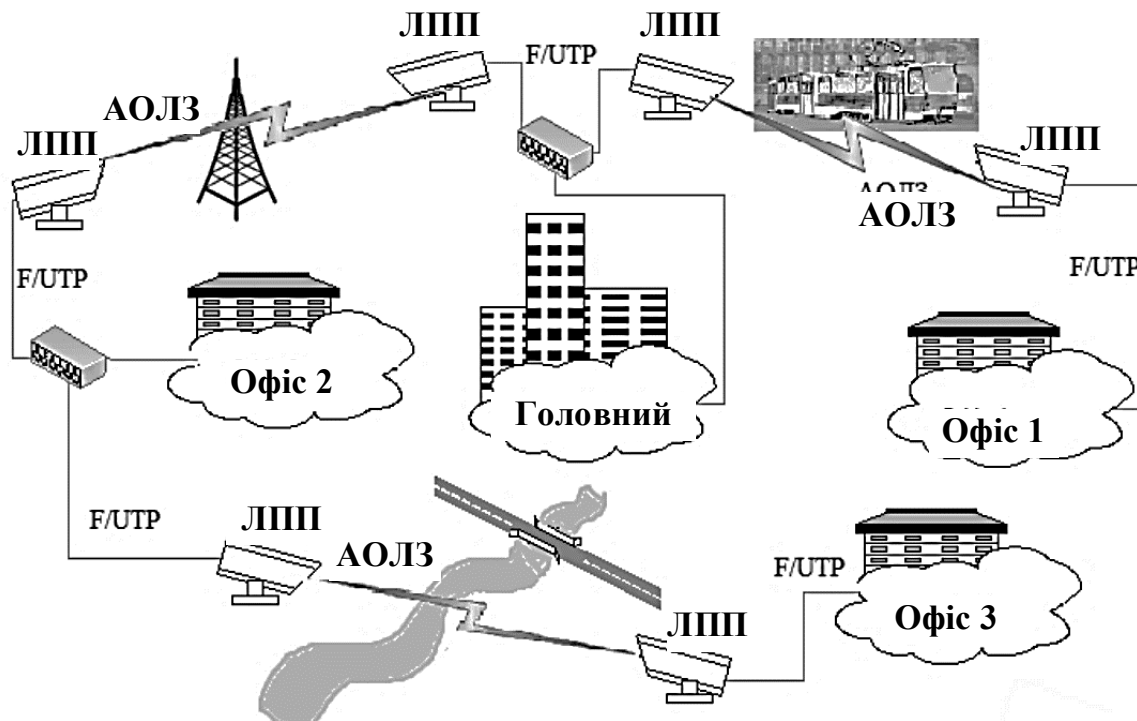

Рис. 1 Приклад АОЛЗ між віддаленими сегментами ЛОМ

Відомі основні модифікації АОЛЗ у двох діапазонах довжин хвиль:

– 780 – 850 нм – надійні, економічно доцільні та придатні для більшості додатків (для мереж 1 Гбіт/с Ethernet);

– 1520 – 1600 нм – підходять для передачі даних із більш високою потужністю та на великі відстані.

Оптичний зв'язок здійснюється шляхом передачі даних (інформації) за допомогою електромагнітних хвиль оптичного діапазону. Застосування лазерів, у якості джерел випромінювання, дає можливість побудови ширококутових систем оптичного зв'язку, які спроможні передавати не лише телефонні і телевізійні, але і комп'ютерні сигнали. Крім того, висока частота лазерного випромінювання (ЛВ) забезпечує високу швидкість передачі інформації (даних) та, відповідно, прихованість.

На сьогодні найбільш розповсюдженими є АОЛЗ зі:

- швидкостями від 10 Мбит/с до 1–2,5 Гбит/с;
- дальностями от 100 м до 4 км.

АОЛЗ реалізують двохточкові з'єднання: дані передаються між двома лазерними приймально-передавачами (ЛПП або оптичними терміналами). До складу кожного ЛПП входять роздільні приймач та передавач з рознесеними оптичними трактами, щоб уникнути можливих завад та перевідбивань (рис. 2).

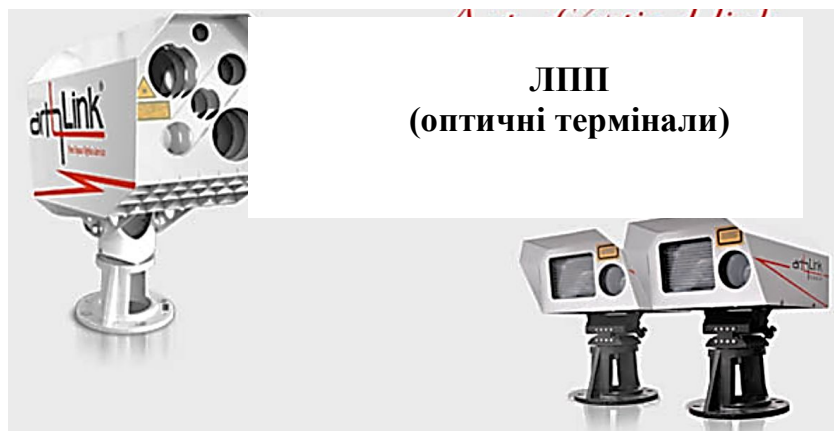

Рис.2. Приклад ЛПП (оптичний термінал)

Однак, необхідною умовою для роботи АОЛЗ – є пряма видимість. Данні передаються спрямованими зустрічними пучками модульованого світла. Джерело світла – світло діод або лазер.

Механізми поглинання світла у прозорій атмосфері (не враховуючи специфічні фактори такі, як погодні умови) багато у чому аналогічні тим, що виникають у оптоволокні. В «чистій» атмосфері світло з довжинами хвиль, які використовують у ВОСП (850, 1310 та 1550 нм) розповсюджується практично без поглинань, що дозволяє використовувати розвинуту елементну базу, яка використовується у оптоволоконній оптиці.

АОЛЗ застосовуються як операторами зв'язку та провайдерами, так і корпоративними клієнтами. Обумовлено це такими відомими перевагами, як висока швидкість передавання інформації, швидкість розгортання, скритність передавання інформації, відсутність ліцензування оптичного діапазону, висока перешкодозахищеність, широкий діапазон робочих температур тощо.

Основний недолік АОЛЗ – це залежність доступності каналу зв'язку від погодних умов. Головні «вороги» атмосферного оптичного зв'язку – це туман, смог, сніг та інші фактори, що знижують видимість на трасі зв'язку та визначають статистику доступності бездротового оптичного каналу зв'язку.

Основна перевага АОЛЗ – це високий ступінь захисту інвестицій за низького рівня капітальних витрат. Додаткова – це малі організаційні витрати, необхідно мати тільки дозвіл від власника будівлі, на якій встановлюється ЛПП (рис. 3).

Рис.3 Приклад встановлення ЛПП на будівлі

Бездротові лазерні системи зв'язку швидко розвиваються у зв'язку з інтенсивним зростанням телекомунікаційних та комп'ютерних мереж. Вони не потребують спеціальних дозволів на використання радіодіапазону, оскільки працюють у близькому до видимого інфрачервоному (ІЧ) спектрі. Передача сигналу відбувається вузькосфокусованим променем (ЛВ). Перехопити його практично неможливо, що забезпечує високу безпеку каналів зв'язку.

Найбільший вигравш від використання лазерних каналів досягається там, де необхідно встановити з'єднання без великих витрат, у короткі терміни або на тимчасовій основі. Вже сьогодні переваги АОЛЗ-технології допомагають стільниковим операторам під час оперативного під'єднання базових станцій, особливо ефективно проявивши себе під час під'єднання мікростанцій у торгових комплексах, бізнес-центрах, готелях тощо.

Модеми на базі технології АОЛЗ широко застосовують будівельники мереж зв'язку, коли стикаються з неможливістю або надмірною дорожнечою прокладання кабелю волоконно-оптичних ліній зв'язку. Річ у тім, що за відсутності власної кабельної каналізації та повітряних опор компанії

доведеться або будувати їх, що пов'язано з довгими узгодженнями і великими грошовими витратами, або орендувати у власників, що найчастіше супроводжується процесом відновлення окремих частин колекторів, лотків, люків тощо. При потребах у невеликих швидкостях та для полегшення прокладання між точками лінії зв'язку компанії використовують радіорелейні рішення. Однак, вони вимагають реєстрації, яку вкрай складно отримати від відповідних служб, а також мають дуже велику «забитість» частот. Здешевити та прискорити будівництво дають змогу рішення АОЛЗ, що дають змогу організувати швидкісний заводо захищений канал, що не вимагає жодних реєстраційних дій, захищений від злому та не впливає на інші канали зв'язку.

Отже, АОЛЗ на основі лазерного джерела випромінювання – це передача інформації шляхом ЛВ у ближньому інфрачервоному спектрі через повітряний простір. За результатами численних експериментів у різних частинах земної кулі технологія АОЛЗ показала широкі можливості. Наприклад, було організовано канали постійного зв'язку на відстані до 20 км та швидкості до 2 Тбіт/с. Однак, через надмірну дорожнечу та відсутність масової затребуваності, виробники терміналів АОЛЗ в усьому світі переважно створюють доступніші пристрої, але з нижчими характеристиками (швидкість від 1 до 2 Гбіт/с із покриттям прямої відстані до 5 км).

Таким чином, лазерні АОЛЗ, за допомогою з'єднання типу «точка-точка» – це найефективніше з фінансового погляду вирішення проблеми «останньої милі» порівняно з іншими технологіями – кабельними, оптоволоконними та радіорелейними лініями зв'язку.

До переваг лазерних АОЛЗ можливо віднести наступні:

- економічна вигода (не потрібно рити траншеї та орендувати землю для організації каналу зв'язку);

- відсутність необхідності у ліцензії та спеціальних дозволах на використання частот;
- дають змогу надшвидко розгорнути новий бездротовий гігабітний канал зв'язку протягом одного дня;
- швидке розгортання системи передавання даних та зміна архітектури мережі;
- низькі експлуатаційні витрати;
- висока якість цифрового зв'язку та пропускна здатність до 10 Гбіт/с;
- просте подолання таких перешкод на шляху сигналу, як автомобільні дороги, залізниці, річки, рельєф місцевості тощо;
- стійкість сигналу та достатня перешкодозахищеність у різних метеоумовах;
- забезпечують високу захищеність переданої інформації від прослуховування та перехоплення;
- несприйнятливі до радіоперешкод та не створюють їх;
- не знижують пропускну спроможність ні своєї, ні сусідньої, поруч працюючої АОЛЗ;
- не вимагають абонентської плати;
- дають змогу збільшити пропускну спроможність вже встановлених у радіо- або DSL-каналів у 100 разів, використовуючи встановлене обладнання для резервування та дублювання.

До основних недоліків лазерних АОЛЗ можливо віднести наступні:

- необхідність забезпечення прямої видимості між передавачем (випромінювачем) та приймачем;
- обмежена дальність лазерного зв'язку;
- де-яка залежність від погодних умов та птахів, що пролітають.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Лазерні АОЛЗ дозволяють зв'язати одночасно:

- сегменти локальних обчислювальних мереж;
- телефонні станції;
- центри обробки даних;
- локальну мережу з мережею Інтернет у Провайдера послуг;
- сервер відеоспостереження з кінцевою відеоапаратурою до HDTV

включно;

- сервери з автоматично керованими виробничими комплексами на підприємствах тощо.

- базові станції у мережах 3G, WiMAX та LTE «поверх» наявних радіомостів з обмеженою смугою пропускання, одночасно знижуючи використання радіочастот та на порядок збільшуючи пропускну здатність таких з'єднань.

Завдяки масштабованості та гнучкості технології лазерної АОЛЗ бездротові лінії передачі даних застосовують для побудови каналів зв'язку, що здійснюють високошвидкісне широкосмугове підключення між житловими та виробничими будівлями, вахтовими містечками, медичними комплексами тощо, а також й у важкодоступних районах. Однак, дальність та якість передачі даних у таких АОЛЗ залежить від джерела ЛВ – лазера та його вихідних характеристик.

У порівнянні з іншими джерелами світла лазер має ряд унікальних властивостей, пов'язаних з когерентністю та високою спрямованістю його випромінювання. Формування спрямованого пучка від такого джерела, здійснюється за допомогою оптичних систем, що складаються з лінз і дзеркал та дозволяє концентрувати світлову енергію у невеликих об'ємах, створюючи величезну щільність енергії.

На даний час лазери перебивають діапазон від ультрафіолетових до субміліметрових хвиль. За типом активної речовини лазери, що використовуються у АОЛЗ можливо поділити на наступні основні типи: твердотілі, де у якості активної речовини використовуються скло, активоване неодимом, гранат та рубін, а також – напівпровідникові (лазерні діоди) для яких характерна низька когерентність випромінювання та недостатня вихідна потужність.

Таким чином, увага розробників АОЛЗ, що розраховані на дальність дії, що складає понад 10 км акцентується до твердотілих лазерів з накачкою лазерними діодами, для яких характерні малі габарити, високий коефіцієнт корисної дії та хороша когерентність ЛВ. На ринку вже пропонується велика кількість випромінюючих у зеленій області спектру малошумливих моделей лазерів, у тому числі, працюючих у режимі генерації однієї подовжньої моди.

Однак, використання лазерів такого типу обмежена тим, що реально надійно працюючі прилади коштують занадто дорого та не кожна фірма здатна робити їх у необхідних кількостях. Звичайно, рідко зустрічається, сині лазери з низьким рівнем шумів. Тому, для побудови АОЛЗ, за своїми вихідними характеристиками, пропонується використати $Y_3Al_5O_{12}:Nd^{3+}$ - лазер у якості джерела випромінювання.

Як відомо, спектр ЛВ є сукупністю подовжніх та поперечних мод. При генерації центральної поперечної моди до її складу входить сукупність подовжніх мод (рис. 4), що розташовані на різній відстані одна біля іншої. Дана обставина значно знижує потенційні можливості лазера, оскільки погіршується спектральна чистота та когерентність ЛВ, збільшується розузгодженість вихідного променя, а також збільшується коефіцієнт шуму, що може привести до зменшення дальності дії АОЛЗ.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Використання відомих методів активної синхронізації подовжніх мод одномодового багаточастотного ЛВ дозволяє досягти високих характеристик вихідного ЛВ та відкриває можливість щодо виділення необхідних частот для подальшої їх модуляції з інформаційними сигналами (даними) і формуванні декілька інформаційних каналів для АОЛЗ.

Тому, для побудови АОЛЗ перспективним є використання одномодового багаточастотного випромінювання твердотілого лазера, працюючого на основній частоті TEM_{00q} , з синхронізацією подовжніх мод і стабілізацією частот міжмодових биттів. Спектр даного ЛВ представлено на рисунку 5.

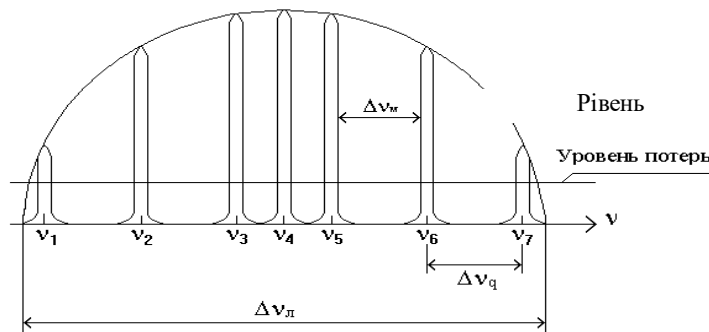

Рис.4 Спектр ЛВ у режимі вільної генерації

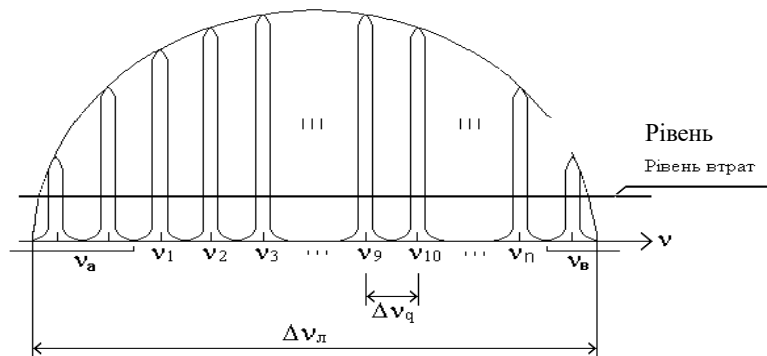

Рис.5 Спектр одномодового багаточастотного з синхронізацією подовжніх мод ЛВ

Для розрахунку електричного поля $E(t)$, на приклад, перших чотирьох несучих частот (подовжніх мод), які необхідно виділити зі спектра одномодового багаточастотного з синхронізацією подовжніх мод ЛВ, можливо записати наступну систему аналітичних виразів:

$$\begin{aligned} \overline{E_1(t)} &= A_1(1 + \delta \cos \Delta v't) \cos(v_1 t + \phi_1), \\ \overline{E_2(t)} &= A_2(1 + \delta \cos \Delta v't) \cos(v_2 t + \phi_2); \\ \overline{E_3(t)} &= A_3(1 + \delta \cos \Delta v't) \cos(v_3 t + \phi_3); \\ \overline{E_4(t)} &= A_4(1 + \delta \cos \Delta v't) \cos(v_4 t + \phi_4); \\ \overline{E_n(t)} &= A_n(1 + \delta \cos \Delta v't) \cos(v_n t + \phi_n), \end{aligned} \quad (1)$$

де A_n – амплітуда n -й несучої частоти; δ – глибина модуляції; v_n – n -а несуча частота; t – час; $\overline{\phi_n}$ – фаза n -ої несучої частоти.

Аналогічним чином, для розрахунку амплітуд обраних несучих частот (подовжніх мод) можливо використати (1) та записати наступну систему аналітичних виразів:

$$\begin{aligned} \overline{A_1 \delta \cos \Delta v't \cos(v_1 t + \phi_1)} &= \\ &= \left(\frac{A_1 \delta}{2}\right) \{\cos[(v_1 + \Delta v') + \phi_1] + \cos[(v_1 - \Delta v') + \phi_1]\}; \\ \overline{A_2 \delta \cos \Delta v't \cos(v_2 t + \phi_2)} &= \\ &= \left(\frac{A_2 \delta}{2}\right) \{\cos[(v_2 + \Delta v') + \phi_2] + \cos[(v_2 - \Delta v') + \phi_2]\}; \\ \overline{A_3 \delta \cos \Delta v't \cos(v_3 t + \phi_3)} &= \\ &= \left(\frac{A_3 \delta}{2}\right) \{\cos[(v_3 + \Delta v') + \phi_3] + \cos[(v_3 - \Delta v') + \phi_3]\}; \\ \overline{A_4 \delta \cos \Delta v't \cos(v_4 t + \phi_4)} &= \\ &= \left(\frac{A_4 \delta}{2}\right) \{\cos[(v_4 + \Delta v') + \phi_4] + \cos[(v_4 - \Delta v') + \phi_4]\}; \\ \overline{A_n \delta \cos \Delta v't \cos(v_n t + \phi_n)} &= \end{aligned} \quad (2)$$

$$= (A_n \delta / 2) \{ \cos[(v_n + \Delta v') + \phi_n] + \cos[(v_n - \Delta v') + \phi_n] \}.$$

Виділення зі спектра одномодового багаточастотного з синхронізацією подовжніх мод ЛВ необхідних частот (подовжніх мод) для подальшої їх модуляції з інформаційними сигналами (даними) та формування декілька інформаційних каналів для АОЛЗ можливо зробити на основі застосування селектору подовжніх мод (СПМ), що запропоновано. Функціональна блок-схема СПМ для виділення чотирьох подовжніх мод приведена на рисунку 6.

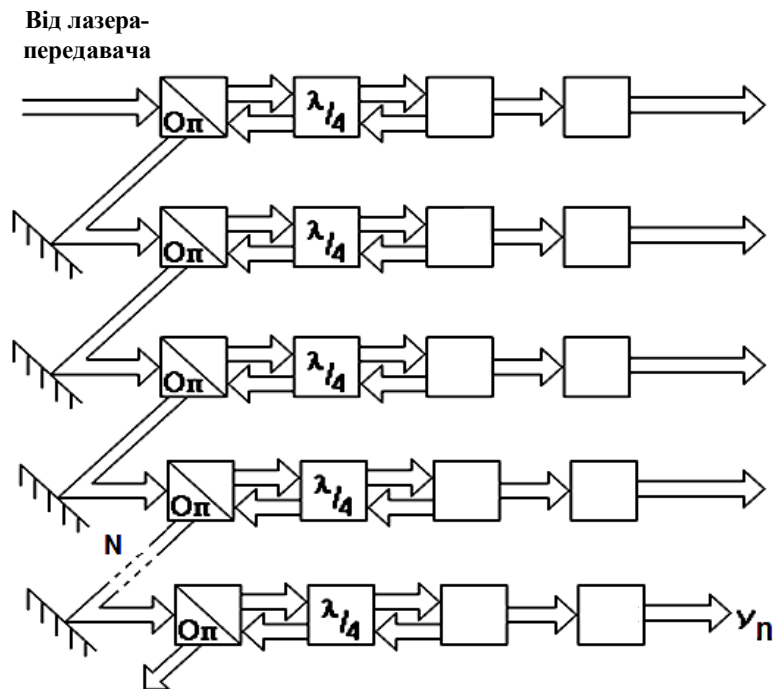

Рис.6 Функціональна блок-схема СПМ

Запропонований СПМ виконаний на основі вузькосмугових інтерферометрів Фабрі-Перо (ІФП), число яких дорівнює числу селектируємих подовжніх мод. За рисунком 6 СПМ складається з перших 4-х каналів, кожен з яких містить: оптичний поляризатор випромінювання (Оп); пасивну фазову пластинку ($\lambda/4$), яка повертає вектор E ЛВ, що проходить, на кут 45° за один прохід (у прямому або зворотному напрямках); вузькосмуговий ІФП, що

налаштований на сигнал конкретної подовжньої моди (несучої частоти); модулюючий пристрій (МП), для модулювання виділеної несучої частоти з електричним інформаційним сигналом та допоміжні дзеркала, що призначені для каналізації ЛВ.

Після Оп виділеної першої подовжньої моди (несучої частот) ν_1 послідовно підключена решта 2, 3, 4, ... N каналів СПМ, кожен з яких складається з: Оп випромінювання, пасивної фазової пластинки, вузькосмугового ІФП, налаштованого на сигнал однієї конкретної подовжньої моди (несучої частоти) ν_n та МП для модулювання виділених несучих частот з електричними інформаційними сигналами.

Робота СПМ полягає у наступному.

На вхід СПМ поступає одномодове багаточастотне з синхронізацією подовжніх мод ЛВ. Проходячи перший канал через Оп та пасивну фазову пластинку $\lambda/4$, яка повертає вектор Е ЛВ, що проходить, на кут 45° за один прохід, груповий сигнал подовжніх мод поступає на вузькосмуговий ІФП.

ІФП пропускає першу несучу частоту ν_1 (рис. 5, 6), яка модулюється з електричними інформаційним сигналом у МП та формує 1-й інформаційний канал передачі даних для АОЛЗ.

Частина групового сигналу, що залишилася, яка була відбита дзеркалом ІФП, повертається та обертається фазовою пластиною ще на кут 45° . Виходячи через бічну грань Оп частина групового сигналу спрямовується допоміжним дзеркалом у наступний канал, де відбувається, аналогічним чином, виділення другої подовжньої моди (несучої частот), яка необхідна для формування 2-го інформаційного каналу передачі даних для АОЛЗ.

Аналогічним чином відбувається виділення наступних подовжніх мод (несучих частот), які залишились та необхідні для формування 3-го, 4-го...

N-го інформаційних каналів передачі даних для АОЛЗ.

Частина сигналу ЛВ, що залишилася, спектр якої розташований нижче рівня втрат (рис. 5), через допоміжне дзеркало спрямовується у "пастку".

Випромінювання, яке дорівнює рівню втрат спектру ЛВ та невелике за потужністю, – не використовується. У СПМ використовується ЛВ, спектр якого розташований вище за рівнем втрат та має достатнє за потужністю.

Таким чином, при формуванні N інформаційних каналів для передачі даних в АОЛЗ використовуються у структурі СПМ – ІФП, що налаштовані на окремі подовжні моди (несучі частоти). Один інформаційний канал – одна подовжня мода (одна несуча частота ν_1, \dots, ν_n). Кількість інформаційних каналів залежить від попереднього розрахунку кількості подовжніх мод (несучих частот ν_n) спектру випромінювання лазера-передавача, які мають необхідні вихідні характеристики для використання.

Дані, які необхідно передати (інформація), після відповідної обробки, поступають від зовнішнього джерела за кабельною лінією зв'язку на МП СПМ, де змішуються з несучими частотами та формують інформаційні сигнали для каналів передачі даних, що передаються ЛВ до споживачів за АОЛЗ.

Виділення подовжніх мод зі спектру ЛВ здійснюється за допомогою оптичних каналів СПМ, що складаються з дзеркал, призм та лінз, завжди супроводжується втратою енергії. Необхідно провести оцінку величини втрат ЛВ у кожному з оптичних каналів.

Втрати ЛВ у кожному з оптичних каналів СПМ визначаються:

- неточністю поєднання площини поляризації поляризаційної призми і площини поляризації ЛВ, що входить у оптичний канал;
- відбиттям на гранях та послабленням ЛВ поляризаційною призмою

при введенні у канал подовжніх мод;

- відбиттям на гранях та послабленням ЛВ чвертьхвильовою пластинкою;
- відбиттям та поглинанням ЛВ у ІФП для подовжніх мод, що налаштовані на пропускання несучих частот крізь інтерферометр;
- пропусканням та поглинанням ЛВ у ІФП для подовжніх мод, налаштованих на відбиття ЛВ від ІФП;
- неспівпадінням площини поляризації поляризаційної призми та площини поляризації ЛВ, що двічі пройшло чвертьхвильову фазову пластинку враховуючи, відбиттям на гранях та послабленням ЛВ поляризаційною призмою при виводі з каналу відповідних подовжніх мод для несучих частот, що налаштовані на відбиття від ІФП;
- частковими втратами ЛВ у каналізаційних дзеркалах.

Для кількісної оцінки величини втрат у кожному оптичному каналі СПМ можливо скористатися відомими даними.

Втрати, що обумовлені неточністю поєднання площини поляризації поляризаційної призми та площини поляризації, що двічі пройшло чвертьхвильову фазову пластинку з урахуванням допуску на зрушення фаз можливо оцінити скориставшись законом Малюса:

$$I = I_0 \cdot \cos^2 \Delta \alpha, \quad (3)$$

де $\Delta \alpha$ – кут між площинами поляризації призми та ЛВ.

Величина таких втрат не перевищує $3 \cdot 10^{-4}$ враховуючи те, що допуск на зрушення фаз сучасною фазовою пластинкою складає від $0,5^\circ$ до 1° , а точність вимірювання повороту площини поляризації на два порядки вища.

Оскільки використовується лінійно-поляризоване ЛВ, то можливо

забезпечити кут його падіння на грані рівний куту Брюстера, при якому відбиття практично відсутнє. Тому, втрати на відбиття від граней при оцінці втрат світла у кожному оптичному каналі СПМ можливо не враховувати.

Завдяки використанню високоякісних матеріалів при виготовленні сучасних призм коефіцієнт екстинкції k не перевищує 10^5 . Тому, втрати ЛВ, що обумовлені його послабленням у оптичних елементах каналів, також можливо не враховувати.

Втрати ЛВ у каналізаційному дзеркалі (що направляє ЛВ у черговий канал СПМ), також можливо не враховувати. Тому, що сучасні багат шарові діелектричні дзеркала мають коефіцієнт відбиття 0,95-0,98. Крім того, їх можливо замінити призмами з повним внутрішнім відбиттям у яких, практично, відсутні втрати.

Для оцінки втрат ЛВ у ІФП можливо використати вираз, який описує залежність пропускання ідеального ІФП від різниці ходу інтерференційних променів при освітленні монохромним випромінюванням з довжиною хвилі λ наступним ичном:

$$T(\gamma) = \frac{(1-R_{\text{від}})^2}{1+R_{\text{від}}^2-2R_{\text{від}}\cdot\cos(2\pi\cdot\gamma)} \cdot T_0, \quad (4)$$

де $R_{\text{від}} = \sqrt{r_1 \cdot r_2}$; r_1, r_2 – коефіцієнти відбиття кожного з дзеркал ІФП;

$\gamma = \frac{2 \cdot t}{\lambda} - E \left(\frac{2 \cdot t}{\lambda} \right)$ – долі порядку інтерференції; $E \left(\frac{2 \cdot t}{\lambda} \right)$ – символ цілої частини;

$2 \cdot t$ – оптична різниця ходу; $T_0 = \left(\frac{1-R_{\text{від}}-\varepsilon}{1-R_{\text{від}}} \right)^2$ – абсолютне значення

максимуму пропускання (при різниці оптичного ходу кратної половині λ).

Максимальне значення пропускання при поглинанні сучасних діелектричних дзеркал $\varepsilon=0,005$ складає від $T_0=0,81$ при $R_{\text{від}}=0,75$ до $T_0=0,96$

при $R_{\text{від}}=0,95$.

Мінімальне значення пропускання (при різниці оптичного ходу кратної четвертої частини λ) можливо розрахувати за наступним виразом:

$$T_{\min} = \left(\frac{1-R_{\text{від}}}{1+R_{\text{від}}} \right)^2, \quad (5)$$

та складатиме від $T_{\min}=1,7 \cdot 10^{-2}$ при $R_{\text{від}}=0,75$ до $T_{\min}=1,7 \cdot 10^{-5}$ при $R_{\text{від}}=0,95$.

Вдносне пропускання, яке є функцію Ейріза, можливо розрахувати за наступним виразом:

$$\frac{T(\gamma)}{T_0} = J(\gamma) = \frac{(1-R_{\text{від}})^2}{1+R_{\text{від}}^2-2R_{\text{від}} \cdot \cos(2\pi \cdot \gamma)}, \quad (6)$$

За результатами математичного моделювання (6) отримано графік залежностей відносного пропускання для одного каналу СПМ, який зображений на рисунку 7.

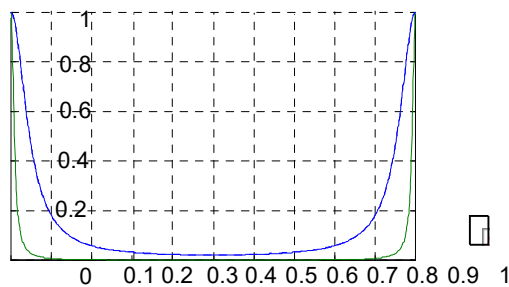

Рис.7 Залежність відносного пропускання ІФП оптичного каналу СПМ від γ для різних $R_{\text{від}}$

За рисунком 7 можливо стверджувати, що чисельне значення пропускання N каналу СПМ для кожної подовжньої моди ЛВ змінюється між $\overline{T_0}$ та $\overline{T_{min}}$ залежно від того, яке значення набуває функція Ейрі при $\overline{\gamma_{N,n}}$ для ІФП у каналі:

$$\overline{T_{N,n}} = T_0 \cdot J(\overline{\gamma_{N,n}}). \quad (7)$$

Оскільки ІФП у першому каналі налагоджений таким чином, що $\overline{\gamma}$ набуває цілого значення для подовжньої моди з несучою частотою $\overline{\nu_1}$, то на виході першого оптичного каналу СПМ інтенсивність вихідного ЛВ для $\overline{\nu_1}$ можливо визначити за наступним виразом:

$$\overline{I_{1,1}} \approx T_0 \cdot \overline{I_1}, \quad (8)$$

де $\overline{I_1}$ – інтенсивності ЛВ для першої подовжньої моди.

Для подовжньої мод, що залишилися, з частотами $\overline{\nu_n}$, які виводяться через каналізаційне дзеркало, у наступний оптичний канал СПМ інтенсивність вихідного ЛВ можливо визначити за наступним виразом:

$$\overline{I_{1,n}} \approx (1 - T_0 \cdot J(\overline{\gamma_{1,n}})) \cdot \overline{I_n}, \quad (9)$$

де $\overline{I_n}$ – інтенсивність ЛВ для n подовжньої моди.

Для другого оптичного каналу СПМ з ІФП, що налаштованим на другу подовжню моду з несучою частотою $\overline{\nu_2}$ інтенсивність вихідного ЛВ можливо визначити за наступним виразом:

$$I_{2,2} \approx T_0 \cdot (1 - T_0 \cdot J(\gamma_{1,2})) \cdot I_2, \quad (10)$$

Для подовжніх мод, що залишилися, з несучими частотами ν_n , які виводяться через каналізаційне дзеркало, у наступний оптичний канал СПМ інтенсивність вихідного ЛВ можливо визначити за наступним виразом:

$$I_{2,n} \approx (1 - T_0 \cdot J(\gamma_{2,n}))(1 - T_0 \cdot J(\gamma_{1,n})) \cdot I_n. \quad (11)$$

Аналогічним чином для наступних двох оптичних каналів СПМ інтенсивність вихідного ЛВ для інших подовжніх мод можливо визначити за виразами наступним чином:

$$I_{3,3} \approx T_0 \cdot (1 - T_0 \cdot J(\gamma_{2,2}))(1 - T_0 \cdot J(\gamma_{1,1})) \cdot I_3, \quad (12)$$

$$I_{4,4} \approx T_0 \cdot (1 - T_0 \cdot J(\gamma_{3,3}))(1 - T_0 \cdot J(\gamma_{2,2}))(1 - T_0 \cdot J(\gamma_{1,1})) \cdot I_4. \quad (13)$$

Для інших оптичних каналів СПМ номер та інтенсивність вихідного ЛВ для відповідної подовжньої моди можливо визначити за виразом:

$$I_{i+4,i} \approx T_0 \cdot (1 - T_0 \cdot J(\gamma_{i+3,i})) \times \dots \times (1 - T_0 \cdot J(\gamma_{4,i})) (1 - T_0 \cdot J(\gamma_{3,i})) \times \dots \times (1 - T_0 \cdot J(\gamma_{2,i}))(1 - T_0 \cdot J(\gamma_{1,i})) \cdot I_i \quad (14)$$

де i – номер іншого оптичного каналу СПМ.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Отримані вирази для розрахунку інтенсивність вихідного ЛВ оптичних каналів СПМ вказують на те, що інтенсивність сигналів відселектованих подовжніх мод не істотно зменшується у кожному подальшому оптичному каналі, накладаючись на початкову нерівномірність спектральних складових ЛВ. Однак, за умови, якщо АОЛЗ застосовувати на великі відстані, що складають десятки кілометрів, тоді необхідно здійснювати додаткове підсилення відселектованих спектральних складових за допомогою оптичного квантового підсилювача у кожному окремому оптичному каналі, що дозволить усунути цю нерівномірність, а також забезпечити необхідну потужність ЛВ.

Таким чином, розроблено СПМ, що виділяє подовжні моди зі спектру одномодового багаточастотного з синхронізацією подовжніх мод ЛВ єдиного лазера-передавача та формує інформаційні канали для передачі даних АОЛЗ для технології остання миля.

Сутність роботи лазерної АОЛЗ з використанням СПМ полягає у наступному. В загальні за допомогою АОЛЗ організуються з'єднання типу «точка-точка» за парою ідентичних приймально-передавальних модулів (ППМ) з ЛПП, що розташовані у межах прямої видимості відносно один одного. Крім того, у лінію вбудовані додаткові пристрої, що відповідають за живлення, моніторинг і налаштування ППМ та підключення ЛПП до каналотворювального обладнання.

Передача даних (інформації) здійснюється модульованим ІЧ-випромінюванням через атмосферу. У якості передавача використовується єдиний (один) твердотілий лазер. Вхідний електричний сигнал надходить у ППМ, у якому здійснюються завадостійке кодування та надходить на СПМ.

Одночасно, СПМ виділяє подовжні моди зі спектру одномодового багаточастотного з синхронізацією подовжніх мод ЛВ.

У МП здійснюється модуляція несучих частот з електричними інформаційними сигналами, що надходять, формуються інформаційні канали для передачі даних та фокусуються оптичною системою ЛПП у вузьке ЛВ і передається у атмосферу.

Таким чином, формуються вихідні багаточастотні сигнали (груповий сигнал) із заданими параметрами модуляції та вихідною потужністю.

На приймальній стороні оптична система ЛПП фокусує оптичний сигнал на високочутливий фотодіод (лавинний діод), який перетворює ЛВ у електричний груповий сигнал. При цьому, чим ширша електрична смуга сигналу, тим більша швидкість передачі інформації. Прийнятий груповий сигнал демодулюється та перетворюється на сигнали вихідного інтерфейсу.

Висновки. Таким чином, запропоновано функціональну блок-схему СПМ, що виділяє подовжні моди зі спектру одномодового багаточастотного з синхронізацією подовжніх мод ЛВ та формує інформаційні канали для передачі даних. Отримані вирази для розрахунку ЛВ каналів СПМ вказують на те, що інтенсивність вихідних сигналів відселектованих подовжніх мод у кожному оптичному каналі не істотно зменшується.

Пропонується АОЛЗ, яка призначена для створення бездротового каналу зв'язку у локальних мережах Ethernet та Fast Ethernet у режимі повного дуплексу для використання у міських умовах. Вона здійснюється за допомогою з'єднання типу «точка-точка» та складається з двох ідентичних станцій, у яких ЛПП встановлюються навпроти один одного у межах прямої видимості (на дахах або стінах будинків).

Технологія запропонованої АОЛЗ ґрунтується на багатоканальній передачі даних (інформації) ЛВ через атмосферу, за умови використання одного лазера-передавача. У залежності від відстані, на яку розраховуються АОЛЗ передавачем може служити або $YAG:Nd^{3+}$ – лазер, або потужний

напівпровідниковий лазерний діод.

Таким чином, запропоновано метод передачі даних у АОЛЗ для технології остання миля, який заснований на використанні подовжніх мод зі спектру одномодового багаточастотного з синхронізацією подовжніх мод випромінювання одного лазера-передавача, що дозволяє сформувати декілька інформаційних каналів та істотно збільшити об'єм даних, що передаються.

Список використаних джерел:

1. Альошин Г.В., Коломійцев О.В., Карлов Д.В. Шляхи збільшення об'ємів передачі інформації в системах супутникового космічного лазерного зв'язку. Аерокосмічні технології. – К.: НЦУВКЗ, 2017. – Вип. 1(1). – С. 64 – 68.
2. Коломійцев О.В., Клівець С.І., Бзот В.Б., Орлов С.В., Руденко Д.В. Селектор подовжніх мод для багаточастотної передачі інформації. Системи управління, навігації та зв'язку. – К.: ЦНДІ НіУ? 2012. – Вип. 2(22). – С. 70-74.
3. Kolomiitsev O.V., Lvov A.S., Komarov V.O. Proposals for the development of a device for the transmission of information using laser radiation in the "last mile" technology. XIV Міжнародна науково-технічна конференція «Сучасні напрями розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та засобів управління». 25 – 26 квітня 2024 року. – Баку–Харків–Жиліна: НТУ «ХП», 2024. – С. 138.
4. O. Kolomiitsev, V. Komarov, A. Lvov, V. Kolomiitsev. A device for transmitting information using laser radiation in the last mile technology. XX Міжнародна наукова конференція. Новітні технології – для захисту повітряного простору. 02-03 травня 2024 року. – Х.: ХНУПС. – С. 389-390.
5. O.V. Kolomiitsev, A.S. Lvov, O.V. Kuleshov, S.I. Klivets. Scientific and

technical proposals for the development of a device for transmitting information using laser radiation in the last mile technology. XI Міжнародна науково-технічна конференція "Інформатика, управління та штучний інтелект (ІУШІ-2024)", 09-12 травня 2024 року. – С. 67.

6. Коломійцев О.В., Львов А.С. Пристрій для передачі інформації з використанням лазерного випромінювання в технології "Остання миля". XXXII Міжнародна науково-практична конференція «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я (MicroCAD-2024)». 22 травня 2024 року. – Х.: НТУ «ХП». – С. 1397.

7. Shmatko, O., Kolomiitsev, O., Reкова, N., Kuchuk, N., & Matvieiev, O. . (2023). Designing and evaluating dl-model for vulnerability detection in smart contracts. *Advanced Information Systems*, 7(4), 41–51. <https://doi.org/10.20998/2522-9052.2023.4.05>.

8. Kolomiitsev O., Osiievskiy S., Tretiak V., Zakharchenko I., Rybalchenko A. Heiko H. Models and algorithms for determining the probability of occurrence of a critical combination of events for three-element minimum sections in intelligent decision support systems. *2023 IEEE KhPI Week on Advanced Technology*. October 2-6, 2023 in Kharkiv, Ukraine – P. 483-486.

9. Katunin A., Kolomiitsev O., Kulakov O., Heiko H., Rudakov I. Information technologies for calculating the effect of wire thickness and insulation material on its heating temperature during operation. *2023 IEEE KhPI Week on Advanced Technology*. October 2–6, 2023 in Kharkiv, Ukraine – P. 198-202.

10. Коломійцев О.В., Комаров В.О., Пашнев А.А., Пустоваров В.В., Запара Д.О., Белоус М.В., Хабоша С.М., Сальник О.В., Павлій Л.В., Воробйов О.Г., Любченко О.В. Метод передачі даних у технології остання миля на основі одномодового багаточастотного з синхронізацією подовжніх

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

мод лазерного випромінювання. *Scientific Collection «InterConf+», 46(205): with the Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference «Current Issues and Prospects for The Development of Scientific Research» (June 19-20, 2024; Orléans, France) / comp. by LLC SPC «InterConf». Orléans: Epi, 2024. – pp. 517-530.*

11. Kolomiitsev O.V., Lvov A.S., Komarov V.O. Proposals for the development of a device for the transmission of information using laser radiation in the "last mile" technology. XIV Міжнародна науково-технічна конференція «Сучасні напрями розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та засобів управління». 25 – 26 квітня 2024 року. – Баку–Харків–Жиліна: НТУ «ХП», 2024. – С. 138.

12. O.V. Kolomiitsev, A.S. Lvov, O.V. Kuleshov, S.I. Klivets. Scientific and technical proposals for the development of a device for transmitting information using laser radiation in the last mile technology. XI Міжнародна науково-технічна конференція "Інформатика, управління та штучний інтелект (ІУШІ-2024)", 09-12 травня 2024 року. – С. 67.

13. Коломійцев О.В., Львов А.С. Пристрій для передачі інформації з використанням лазерного випромінювання в технології "Остання миля". XXXII Міжнародна науково-практична конференція «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я (MicroCAD-2024)». 22 травня 2024 року. – Х.: НТУ «ХП». – С. 1397.

ODDÍL 5. PEDAGOGIKA, VÝCHOVA, FILOZOFIE, FILOLOGIE

§5.1 ON THE QUESTION OF ANIMATED DISCOURSE IN MODERN LINGUISTICS AND TRANSLATION STUDIES (Shayner H., Lviv Polytechnic National University, Kuzan H., Lviv Polytechnic National University, Krasa H., Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University)

Introduction. The relevance of our research lies in the attempt of theoretical justification and practical approbation of the hypothesis of the translation of modern animated films in the English-speaking linguistic culture. In connection with the continuous process of globalization and widespread interest in foreign cinema in Ukraine, the translation of audiovisual content is one of the most priority directions in modern linguistics. The growing demand for amateur translation is due to the peculiarities of the Ukrainian mentality, as well as a rather low percentage of viewers who speak foreign languages at a level that allows watching foreign film productions in the original. In recent years, subtitling in Ukraine began to develop not only as a type of audiovisual translation among amateur translators, but also in the professional sphere (for example, in the form of captioning, i.e. adaptation for special categories of viewers) [1].

Emphasis in animated film series is also determined by the dominance of visual thinking in the target audience - consumers of animated products: first, visual images, and then representations are a significant carrier of thinking before the formation of its verbal and logical forms. The latter, it must be said, are also not devoid of a figurative-expressive component, if we adhere to the modern understanding of the theory of concepts: the formation and functioning of concepts in the individual consciousness involves binding to a figurative and temporal-

locative context, as well as the presence of concrete-associative and emotional-evaluative signs [2, p. 156].

Thus, it can be argued that the cognitive features of the children's audience, for which the animated film is created, determine both the very explicit video sequence of the animated film and the linguistic features of the film text.

Main findings. We consider animated discourse as a complex structural-semantic formation that represents the text as a product of the activity of several semiotic systems that convey information by visual and audio means. Scientists note that in modern culture there has been a sharp turn from the culture of the word to the culture of the visual image. The art of animation is an artistically organized reality in which reality is represented figuratively with a certain emphasis in the form of language dominants and visual arts. Children's animated films depict a wide range of social and cultural phenomena that a child has already encountered or may encounter in the future, including other cultures and languages, so the possibilities of animation in the conditions of modern mass culture should be considered in the framework of ethnocultural socialization of children. The events that take place in the cartoon develop imagination, shape worldview and thinking, suggest forms of behavior in various situations and are a role model [3].

Modern scientists study animation as a cultural phenomenon that characterizes a peculiar process of interactions, interpenetrations, combinations of social and spiritual values. The difficulty of defining animated works, according to researchers, is that animation is synthetic in nature. It combines elements of visual arts, literature, theater, music and drama. The variety of means of expression, their unexpected and unusual combinations give birth to various synthetic forms of animation. Researchers note that animation, as part of a single sociocultural space, finds itself in the general change of social culture. Visualizing the phenomena of the information society, animation discourses are in dynamic dialogue with other

discourses of a single sociocultural space due to the synthetic nature of the animatograph and the significant identity of the animated character with the postmodern simulacrum that replaces it. Modern animatography develops according to the postmodern paradigm: it polishes all styles, erases the boundaries between high and low culture; animated discourse, fragmented and decentralized, multi-locational and heterochronic, unfolds in a labyrinth where there is no entrance/exit, no symmetry [3], [4], [5].

The most important role in the system of expressive means of animated discourse is played by antithesis, which contrasts images from the point of view of value content, which includes an evaluative component, thus representing a dichotomy of existence, which is fundamentally similar to the dichotomy of other types of discourse and animated discourse in particular. The concepts of good and evil in the above-mentioned dialectical relationship reflect the content of the rationally conceived socio-philosophical and ethical experience of humanity, the lines of progress and regression. The concept of crystallization of meaning is also important when studying animated discourse. Crystallization of meaning acts simultaneously as a universal technique of understanding. Foreign researchers rightly consider the crystallization of meaning in the discourse comprehension system as a universal comprehension technique [6], [7], [8]. It seems that it is crystallization that procedurally forms basic meanings in animation discourse. Film (despite the fact that it undoubtedly belongs to the medium) is generally not considered in studies of media language. Linguists focus on language as it functions in print, radio, television, and the Internet. Meanwhile, film is one of the most effective ways of mediating between the individual person and the cultural-linguistic tradition in which he or she exists. In addition, almost every aspect and variant of language (ethnic, stylistic, functional, ecological, historical, pragmatic) can be found in films today [8].

The lack of a linguistic perspective in thinking about the film is also reflected in media discourse research. Although the concept of media discourse has evolved over the years, linguists have divided media discourse according to non-linguistic (technical) criteria, taking into account the type of data transmission, that is, they have limited themselves to print discourse, radio, television and Internet discourse, excluding cinema. However, before they started talking about linguistic medial discourses, there was a concept of linguistic medial varieties in the scientific literature. They were determined by “criteria related to linguistic and non-linguistic communication, as well as text samples characteristic of the specified variety, criteria of text and speech functions, types of situations and interactions, genres and their types” [8].

Scientists pay attention to the need to distinguish the cinematography of the medial variety [7]. Thanks to many studies, in which the authors offer a media-linguistic perspective on the study of language in the film, the cinematographic media discourse began to be considered alongside other media discourses [8].

Let's dwell on the history of studying film language and language in film. Film analysis is the field of cinematographers. Therefore, when it comes to the language of cinema, scientists pay attention to cinematic means of expression, and verbal language does not belong to them. If it appears, it is subordinate to the entire audio track [7]. At the same time, it should be noted that cinematographic research tools do not always allow to capture all essential aspects of the researched material, especially since the work as a whole consists of numerous subcodes, which in isolation remain incomplete [7].

P. Romero-Fresco paid attention to the word in the film and in animation, in particular, in a historical perspective. He emphasized the need for deep integration of verbal elements with the rest of the components of the cinematographic message and formulated a thesis about the incompleteness of each

of the subcodes that make up the text of the film [8]. Since that time, relatively few works have appeared in the scientific discourse devoted to the verbal side of the cinematographic work and animation in particular. We can mention, for example, works devoted to the linguistic-stylistic aspects of the work of individual directors, dialectological issues in feature films and pragmatolinguistic issues in animated films for children, as well as the linguistic aspect of cinematographic works. However, there is still not a large number of works devoted to the problem of verbal aspects of a cinematographic work in the modern scientific discourse.

Consequently, there are few works dealing with the verbal aspects of animated film, but even fewer publications dealing with animated film for children. In general, it should be noted that children's media, in particular movies, are mostly dealt with by pedagogues and psychologists, perhaps sociologists who study the impact of audiovisual media on child development. It is noteworthy that there is no definition of a children's film or a film for children, including an animated film.

In Ukraine, until the twentieth century, all children's media products were subordinated to educational purposes. It was believed that the purpose of animated films is to educate a young citizen in a socialist spirit by stigmatizing lies, laziness and raising the importance of work to the heights of higher charity.

The beginning of the 21st century with the development of cable and then digital television awakened interest in children's animated films, especially Western ones. Ukrainian children got access to popular thematic channels, such as Cartoon Network, Teletoon, Disney, etc. Cinemas also began to show the biggest productions of major film studios (Dream Works Animation, Pixar Animation Studios, etc.). However, the socio-pedagogical and psychological perspective still prevails in the research of children's animated film. Linguistic works are rather exceptions. Researchers pay attention either to the anti-educational aspect of animation, or to its pedagogical potential and even to the development of

communicative competences. However, there is still a lack of synthetic developments that collectively cover the phenomenon of film production for the smallest audiences [4].

In our study, we consider the film as one of the media messages in which four dimensions of discourse meet:

1. linguistic,
2. communicative,
3. interactive
4. cognitive.

Thus, it will be about the cinematic media discourse, which is understood as the verbal dimension of every communicative event that meets the requirements for the film as an audiovisual text, functions in the “sender-receiver” relationship and in certain contexts: technological, historical, artistic, social, cultural and ideological. The film remains in close connection with the linguistic, discursive and medial picture of the world and is their final text update. It is at the same time an actualization made from someone's point of view. Scientists here use the concept of focalization (focusing), which they understand more broadly than literary critics, that is, they not only see in it the relationship between the fictional character and the story, but also refer to it as non-linguistic factors. These are, first of all, artistic assumptions and author's concepts, and finally, sociocultural discourses that stand behind a specific textual picture of the world. Without questioning such a broad understanding of focalization, in the context of children's perception strategies, the point of view of movie characters seems to be the most important. This is due to the fact that the child is not able to consider the textual picture of the world presented to him on the screen in a broad socio-cultural perspective. She perceives the world filtered by the experience, knowledge and emotions of the characters. Thus, she adopts their point(s) of view, which is

revealed both in the visual and in the verbal layer (in the dialogues of the characters). In this regard, the main object of analysis will be the utterances extracted from the audio track, functioning in a specific situational context and related to the visual code.

In the case of an animated film, the situational context plays an important role - the emotions to be discussed are revealed due to specific situations and, therefore, are conceptualized in different ways. When we talk about the conceptualization of emotions, we mean a broad multimodal research perspective, since the textual picture of the world of each film is always the result of the creators adopting a general narrative strategy that includes both verbal and audiovisual channels. Although the main research unit is the statement, it should be remembered that cinematic emotions are not only verbalized, but also partly illustrated by a non-verbal code. Therefore, the film, thanks to its audiovisual characteristics, provides great opportunities for demonstrating and explaining complex emotional states, often difficult for the child - the recipient of the film - to understand.

Cinematic discourses on various topics can be used to develop certain competencies, including the emotional competence of young audiences. At the same time, it should be remembered: in order for the film to fulfill its functions - stimulating, exemplary, aesthetic, factual and informative, it must take into account the possibilities of perception of the viewer. Therefore, it is necessary to constantly research popular film products, to study their multimodal nature and potential influence on the socio-emotional development of children.

It should be noted that the theoretical analysis of available scientific research in the specified field allows at least partially reconstructing the mechanisms of creating a cinematic discourse about emotions, designed (which is important) for a children's audience.

The cognitive characteristics of the children's audience for which animated films are created determine both the very clear video sequence of the animated film and the linguistic features of the film's text. The discursive approach to the study of the cartoon language reveals its linguistic and cultural specificity and the presence of certain cultural realities encoded at different semiotic levels of its representation. The additional ratio of the verbal and pictorial parts of the animated work is an important characteristic feature of the discourse of the cartoon and seems to be the most successful from the point of view of understanding the meaning of the message laid down by the authors. Animation, being a special communicative and social phenomenon, is able not only to convey elementary knowledge about the surrounding world to the child, but also to project nationally specific images of different cultures into his mind.

Cartoons and cartoons occupy a large part of the industry of entertainment. Many of them are created in English and, as a result, require translation to be shown in other countries. Since the target audience of cartoons and animated series is children under 12 years of age, the translation must be complete so that children do not have problems while watching, and as a rule, dubbing is used for cartoons and lip sync for animated series (because in this case it is technically easier to use lip sync and financially), however, voice-over translation is also found, sometimes in addition to voiceover, subtitles are translated and subtitles are added.

However, the fact that the translation is performed for children implies two opposing points of view, two approaches. On the one hand, the translation must be of high quality and complete, otherwise it will be difficult for children to perceive information or they may even perceive something incorrectly and then make mistakes in the language. On the other hand, children are more interested not in what the characters say, but in what happens on the screen and how it happens, which means that they will not pay much attention to the translation itself and it can be neglected.

The dominant strategy in dubbing is to preserve one's own titles, which allows one to convey the author's intention without violating the system of images, artistic means, cuteness, style, and national-cultural specificity of the original. Transcription and transliteration, which are often used in combination with other auxiliary methods, retain their primacy among the available and most productive methods of transferring proper names in animatography. This approach is well implemented, provided that the proper name belongs to widely known universal phenomena, which is caused by the globalization of culture. If the translator is not sure of the degree of awareness of the recipients with this or that proper name, i.e. in the sense of adapting it in accordance with the tradition dominant in the culture of the language of translation, then in this case various kinds of anthroponyms, toponyms, urban names and other proper names, passing through the lexicogrammatical transformations, become closer and more understandable to cartoon viewers. The choice of the translation method and the general strategy of transferring proper names in the dubbing of an animated film is also determined by the presence of a translation equivalent recorded in dictionaries; the need to take into account the national peculiarities of the original language of the proper name, the peculiarities of the language of origin of the proper name at all levels (phonetic, morphological, grammatical, lexical, stylistic, etc.), historically formed traditions, the type and semantics of the proper name, the degree of education and familiarity of the target audience with the culture of the country - primary sources, the degree of visualization of the own name directly on the screen, the importance of the own name in the structure of the work.

When studying filmonyms in animation discourse, one can note some fashion trends related to structure and form. By offering the viewer a very similar in form and therefore partially familiar title that has already gained popularity, the viewer will automatically be given a positive evaluation of this film, which will

undoubtedly lead to the predicted plot collisions. This applies to linked animated films.

Thus, the translation of animated film titles is a great material for research, comparison and analysis of new, possibly temporary, structures and trends of translation from the point of view of translation adaptation strategies. Over the past few years, we can observe a trend of frequent use of filmonyms consisting of the main meaningful word or phrase, sometimes only a proper name, and a sentence that briefly describes the content of the film, such structures usually consist of simple impersonal monosyllabic sentences. There is also a structure consisting of a group of sentences, or complex non-conjunctive sentences with a colon, where the second part is usually capitalized. This particular structure is usually characteristic of sequels of original animated films, their prequels, sequels and short films, as well as entire groups of films united by a single story or characters, such as franchises and sagas, but there are also cases when original films have this structure.

Conclusion. Thus, it can be concluded that animated discourse is a complex entity that represents the axiological system of modern society. The axiological system presented in the animated discourse receives a presentation within the framework of the antithesis, which contextually develops into a dichotomy of the world. The main antithesis represents “good” and “evil” as a coordinate system of the modern world with the help of various images capable of transforming the antithesis into a dichotomy, which provides the opportunity to rethink and transform the situation. A linguistic and cultural analysis of the peculiarities and ways of transferring proper names on the material of animated video-verbal texts of mass culture, as well as a comparative analysis of the translation of proper names in the Ukrainian-English language pair, can be a perspective of the research, which will allow more reliable conclusions to be drawn

about the choice of translation techniques for presenting onyms in dubbed audiovisual translations.

References:

1. Потапова А. Є. Дитяча література: підходи та критерії перекладу. Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. Житомир, 2009. Вип. 49. С. 193–197.
2. Сітцева М. Психологічні особливості мультфільмів для дітей. Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія. Вип. 23. Київ. 2012. С. 155–158
3. Arendt, K., Rössler, P., Kalch, A., Spitzner, F. Children's Film in Europe: A Literature Review. Peter Lang Ltd. International Academic Publishers, 2010
4. Friedrich A. Filmgenres. Animationsfilm / A. Friedrich. – Stuttgart : Philipp Reclam jun. GmbH & Co, 2007. 371 s.
5. Hahn D. The Alchemy of Animation: Making an Animated Film in the Modern Age. New York : Disney Enterprises, 2008. 147 p.
6. Luyken G. M. Overcoming Language Barriers in Television. Dubbing and subtitling for the European Audience. Manchester: The European Institute for the Media, 1991. 280 p.
7. Pikkov U. Animasophy. Theoretical writings on the animated films Tallin: Estonian Academy of Arts, 2010. 202 p.
8. Romero-Fresco P. Accessible Film-making: Integrating translation and accessibility into the film-making process. Routledge, 2019. URL: https://books.google.ru/books?id=BwuWDwAAOBAJ&hl=ru&source=gbs_navlinks_s

§5.2 *OBJECTIVE STRUCTURED CLINICAL EXAM FROM THE DISCIPLINE «OBSTETRICS AND GYNECOLOGY»* (Siusiuka V.H., Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Kolesnyk Yu.M., Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Morguntsova S.A., Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Onopchenko S.P., Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Deinichenko O.V., Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University, Serhienko M.Yu., Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University)

The main task of the higher school is to improve the quality of specialist training. It is the training of doctors that necessarily includes both the formation of a system of professional theoretical knowledge and the acquisition of practical skills and abilities to solve any professional, and sometimes complex, non-standard tasks. It is possible to improve the quality of education through the effective organization and informatization of the educational process, the introduction of advanced scientific developments into teaching practice, ensuring the high professionalism of teachers, and the creation of a modern educational and methodological base in all educational fields, including medical [1]. Unfortunately, today brings significant changes to the educational process, and therefore stimulates to work in a different way, especially in conditions of limited personal communication. There is no live communication with patients, students among themselves and medical workers in the hospital, socialization and healthy competition in the group decreases [2]. The third year of war and the pandemic have highlighted the importance of understanding the balance between education, clinical safety and patient well-being. Following the recommendations of the Ministry of Health and the Ministry of Education and Science of Ukraine, medical universities withdrew students from clinical rotation and switched to virtual

training formats. Nevertheless, education is critical to the mission of academic medical centers and imperative to the future of our health care system [3].

Ukraine is going through a difficult period of military conflict, which significantly affected various aspects of social life, including the system of higher education and medical training [4]. In the conditions of restrictions caused by the martial law on the territory of our country, the Zaporizhzhia State Medical and Pharmaceutical University (ZSMPU) introduced the latest information technologies into the educational process in the training of medical students, which are one of the most promising directions for improving the quality of higher medical education and provide an opportunity to adapt it to the needs of today. The powerful material base of ZSMPU fully enables the implementation of the boldest modern educational projects: all departments of the university and structural subdivisions are provided with the necessary and unique devices, equipment, as well as computer programs [5]. The university has created all the conditions for the continuous operation of the information and telecommunications network of Internet traffic. The teaching of the material was always accompanied by the demonstration of visual material, presentations, documents in the format of Word, edX, Moodle, Ratos, MS Office 365, photos of micro- and macropreparations, and the playback of educational videos. Evaluation of each student at the end of the lesson was carried out using an oral survey, as well as using the assignment of clinical tasks and tests in the «Tasks» application (MS Teams). ZSMPU has accumulated a unique experience of transforming the educational process into a mixed learning format, the distance component of which is deployed in a cloud-based educational environment [6].

Given the peculiarities of the end of the 2023-2024 academic year, according to the order of the rector, the procedure for preparing and conducting the certification of graduates is determined. Thus, the certification of graduates

included the following components: the Unified State Qualification Examination (USQE), stage 2 integrated test exam KROC 2 and objective structured practical (clinical) exam (OSP(C)E) in synchronous online mode with full visualization based on MS Teams platform. Examiners and moderators of the respective departments are appointed to conduct (OSP(C)E) among students of higher education in the specialty 222 «Medicine», 228 «Pediatrics».

At the department of obstetrics and gynecology, the final exam is conducted in an online format using various remote control methods and tools. The university has chosen a combined type of assessment (testing and oral exam) with appropriate distribution of points. After the end of the autumn twelfth semester of the 2023-2024 academic year, the SNP «Testing Center» conducted the Unified State Qualification Exam, Stage 2 for the specialty «Medicine» in face-to-face mode for 305 graduates, and 23 who were outside the country.

The interdepartmental training center of the university in conditions of mixed education is an integral part of the educational process in the training of future doctors. ZSMPU provides an opportunity for highly qualified training of future specialists, which contributes to the formation of clinical thinking among graduates, allows to develop practical skills and minimize the number of medical errors in further professional activity [7]. Simulation training has become an integral part of the medical education system of ZSMPU. For the fourth year in a row, the video content of Body Interact clinical cases has been used in the educational process for students, which has combined fundamental aspects from various clinical areas, including obstetrics. In modern medical education, this is a new informational and educational direction that allows to improve and improve the quality of providing medical services to the population [8, 9, 10, 11].

Body Interact virtual patient simulator, complete with a variety of scenarios from internal medicine, pediatrics, surgery, obstetrics and emergencies. The

technology allows you to communicate with a virtual patient, conduct a physical examination, perform the necessary laboratory and instrumental tests, establish a diagnosis and prescribe treatment, choose the dosage of the drug taking into account the body weight, height and weight of the patient. At the same time, the clinical condition of the virtual patient changes depending on the care provided [12].

The latest technologies allow students to reach the maximum degree of realism when simulating emergency scenarios in obstetrics, to practice and improve the technique of practical skills in cardiopulmonary resuscitation, patient care, and a wide range of medical manipulations, the performance of which is associated with a high risk of complications. The virtual patient allows you to acquire and improve the skills of anamnesis collection, clinical examination, interpretation of laboratory and instrumental methods of research, diagnosis and differential diagnosis, treatment of both the main disease and complications, by prescribing drugs, choosing the dosage taking into account the patient's body weight, height and weight. At the same time, the condition of the virtual patient, as in real life, changes dynamically depending on the correctness of the assistance. Therefore, students have a unique opportunity to understand the correctness of their actions, analyze the mistakes made, and draw conclusions for the future. The use of Body Interact has great potential for improving the quality and efficiency of higher medical education. The main advantage is the approximation of the learning process to real practical activities, real clinical situations. Such a system makes it possible not only to improve the quality of practical training, but also gives the teacher the opportunity to receive feedback on the mastery of a particular educational material by a student, an intern doctor, as well as a cadet [8, 11].

The structure of Body Interact clinical cases consists of a combination of the following components: statement of a clinical task, additional information,

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

examination plan, data of additional methods of research of a specific patient with visualization, dialogue simulators for practicing communication skills, differential diagnosis, clinical diagnosis, treatment plan. Thus, when working with obstetric and gynecological scenarios of a virtual patient, a student/doctor-intern/cadet is given the opportunity to learn clinical cases in detail [11]. To date, the Department of Obstetrics and Gynecology at ZSMPU uses more than 10 scenarios, in particular: a visit to a women's consultation in the first trimester; a pregnant patient with low blood pressure; the threat of premature birth; a pregnant woman with a high temperature; preeclampsia in a woman who is pregnant for the first time; convulsions during eclampsia; severe form of infection; cardiac arrest; pulmonary thromboembolic disease; intrauterine infection.

OSP(C)E was held on the MS Teams platform in groups of domestic and foreign students of the sixth year of graduation. Online communication was conducted using the MS Teams platform for tickets, which included 2 clinical tasks (cases) in obstetrics and gynecology with three questions. The purpose of oral communication is to test the ability to think logically and clinically, to use acquired theoretical knowledge in practice. As is well known, a discussion is a fairly effective form of testing the knowledge and skills of the applicants in a seminar session. Participation in it allows the student to demonstrate the ability to think, to provide logical arguments to support his point of view. The chosen format of the exam, the schedule, the database of tests and cases, the distribution of points, the evaluation criteria were brought to the students in advance, so that they had time to prepare and plan access to the necessary equipment. On the eve of the exam, the teachers of the department of obstetrics and gynecology held online consultations with a mandatory video recording of the meeting, where information was provided about the format of the exam, evaluation criteria and ways to solve clinical situations (cases).

The usual online mode of communication, the participation of the teacher and the moderator in taking the exam made it possible to increase the objectivity of the assessment, create a friendly atmosphere, and also contribute to reducing the tension of students. The experience of conducting in the objective structured practical (clinical) exam format shows that the use of the case method as an educational technology is an effective means not only of organizing the educational process in the conditions of mixed learning and passing the exam, but also allows students of higher education to understand the real professional situation, contributes to the actualization of a certain complex of knowledge in its solution.

References:

1. Boychuk A. V., Shadrina V. S., Khibovska O. I. Peculiarities of the educational process at the department of obstetrics and gynecology of postgraduate education in the context of integration into the European educational space. *Medical education*. 2021;3:17-22.
2. Shevchuk S.G., Khomazyuk V.A., Ostashevskaya T.G. Distance learning in medicine: experience of teaching clinical disciplines. The XIII International scientific-practical conference «Social function of science, teaching and learning», December 14-17, 2020, Bordeaux, France. 2020. 276-278.
3. Marchenko K. V. Peculiarities of education of students of medical universities in conditions of war and epidemic. Organizational and regulatory aspects of the activity of the public health system in Ukraine in peacetime and during the war: a collective monograph / by general. ed. Prof. Zhdana V. M. and Prof. Golovanova I. A. – Poltava: Techservice Company LLC, 2022. 66-72.
4. Tarasenko K.V., Mohylnyk A.I., Sonnyk E.G., Adamchuk N.M., Telegan V.O., Davydenko A.V., Arkhipovets O.O., Lisovetskyi O.A. Adamovych I.M., Osypenko E.V. Peculiarities of education of medical university students during the war in Ukraine. Scientific-methodological aspects of improving the quality of training of

specialists in medical institutions of higher education: scientific-practical materials. conf. from international with participation, Poltava, March 28, 2024 – Poltava, 2024. 239-240.

5. Kolesnyk Y. M., Avramenko M. O., Morguntsova S. A., Ryzhov O. A. Experience of implementing online technologies in the system of training specialists in the field of knowledge 22 «Health care». *Medical education*. 2018; 2: 69-73.

6. Kolesnyk Y. M., Avramenko M. O., Morguntsova S. A., Ryzhov O. A., Ivankova N. A. Technology of transition to a mixed form of education at ZDMU. Current issues of higher medical (pharmaceutical) education: today's challenges and prospects for their solution: materials of XVIII All-Ukrainian. science and practice conf. in online mode using the Microsoft Teams system (Ternopil, May 20–21, 2021) / MO3 of Ukraine, State University of Central Ukraine of higher education. honey. of Education of the Ministry of Health of Ukraine, State Higher Secondary School «Ternop. state honey. University named after I. Ya. Gorbachevsky». – Ternopil: TSMU, 2021. 246-257.

7. Romanova K. B. The experience of the interdepartmental training center in conditions of mixed education at the Zaporizhia State Medical University. The experience of implementing a mixed form of education at ZDMU, the trajectory of development and its place in the system of higher medical education: teaching materials and methods. video conference Center. method. Council (May 26, 2021, Zaporizhzhia). – Zaporizhzhia: ZSMU, 2021. 112-113.

8. Lyovkin O.A., Romanova K.B., Skoba I.A. Experience of using virtual and simulation technologies among senior students at the Zaporizhzhia State Medical University. *Medical simulation - a look into the future (introduction of innovative technologies into higher medical education of Ukraine): science-practice. conf. from international participation Chernivtsi, February 18, 2022: theses add. / Chernivtsi: BSMU. 2022. 170-172.*

9. Kolesnyk M.Yu. The first experience of using the Body Interact simulation interactive training platform as a part of interns' attestation. Medical education. 2020;2:71-74.

10. Zadyraka D.A., Ryabokony Y.Yu., Ryabokony O.V., Romanova K.B. Implementation of problem-oriented learning using virtual patients at the postgraduate stage of education Current issues of distance education and telemedicine 2020: materials of the All-Ukrainian scientific and methodological video conference with international participation (November 19-20, 2020, Zaporizhzhia). Zaporizhzhia, 2020. 102-103.

11. Kolesnyk Y.M., Morguntsova S.A., Syusyuka V.G., Deinichenko O.V., Pavlyuchenko M.I. The Body interact interactive educational simulator is an integral component of clinician training. Zaporizhzhia: ZDMFU, Materials of the educational and methodical video conference of the Central Methodical Council on April 25, 2024: theses add. / Zaporizhzhia: ZDMFU. 2024. 11-14.

12. Lashkul D. A. Experience of teaching clinical disciplines during distance learning in pandemic conditions. Current issues of distance education and telemedicine 2020: materials of the All-Ukrainian. science and method video conference from international with participation, Zaporizhzhia, November 19-20. 2020 – Zaporizhzhia, 2020. 109-111.

§5.3 ЧОРТКІВ ЯК ТОПОС ПАМ'ЯТІ В ЕСЕЇСТИЦІ В. МАХНА
(Якубовська М.Г., Національний університет «Одеська політехніка»)

Вступ. Урбаністична образність посідає важливе місце у творчості В. Махна. І в ліриці, і в прозі, і в есеїстичній творчості цей письменник, який переважно публікується в Україні, а живе в Сполучених Штатах Америки, постійно звертається до образу міста, вважаючи його не просто топосом, не просто окресленою місцевістю, а передусім результатом відрефлексованого історичного розвитку та індивідуального досвіду. У поетичній, прозовій, есеїстичній творчості В. Махна образи Рима і Єрусалима, Нью-Йорка і Тернополя, Кривого Рогу і Нового Саду, Стамбула і Кракова, котрі постійно згадуються і обігруються в різний спосіб, уже стали частиною ідіостилю В. Махна, у творчості якого поєднуються принципи «внутрішньої біографії» і «урбаністичного паралелізму» [1].

Одним із часто згадуваних у творах В. Махна є Чортків – невеличке місто Східної Галичини, де митець народився. Воно фігурує у збірці оповідань «Дім у Бейтінг Голлов» та романі «Вічний календар». Воно зустрічається і на сторінках збірок лірики, зокрема збірки «Одновітрильний дім». Чортків часто постає на шпальтах есеїстичних збірок «Котилася торба», «З голосних і приголосних», «Околиці та пограниччя», «Уздовж океану на ровері». Створюючи образ Чорткова, митець винаходить своєрідну поезику простору як скарбниці місць-спогадів, що влітаються в людську долю. Описуючи свої «пам'ятні місця» в Галичині (Тернопіль, Чортків, Базар), письменник, свідомо чи несвідомо, здійснює художнє перетворення описуваного місця, дедалі більше наповнюючи його особистісними відчуттями та спогадами.

Сам митець неодноразово наголошував, що по-особливому ставиться до рідного міста і прагне вписати його у літературне середовище: «Чортків – місто, де поєднані локальні пласти історії та глобальні. Це те надбання, котре слід усвідомлювати та культивувати. ... Можна дотримуватися думки Борхеса, що місцем літератури є весь світ, але попри те у кожного є містя, котрі найближчі, – місце народження, містя тривалого замешкування, містя, де побачив небо, річку, де зрозумів світ і усвідомив себе у світі. Як на мене, важливо поєднувати локальність та глобальність. Важлива у цьому контексті самоідентичність» [1], – наголосив митець. Тож проаналізуємо топос Чорткова в есеїстиці В. Махна детальніше, ба саме в ній «творчо співіснують автобіографічні, мемуарні, подорожні та топографічні мотиви» [6, С. 233].

Виклад основного матеріалу. Отже, Чортків – маленьке місто в Тернопільській області, розташоване всього в 70 кілометрах від обласного центру. Містечко має давні традиції, закорінені в історії Польського королівства і Австро-Угорської імперії. Цей урбаністичний простір займали представники багатьох національностей: поляки, євреї, українці, росіяни. Перша згадка про нього датується 1522 роком. Про це місто В. Махно пише часто. Ось уже в одній із перших збірок есеїстики «Котилася торба» читаємо: «Історія, безперечно, важлива для Чорткова, мабуть, міста без історії не буває взагалі» [4, С. 11].

Есей «Котилася торба. Чортків» з однойменної збірки презентує Чортків як місце пам'яті і спорадичних спогадів митця, які конкретизуються фотографіями, переповіданням родинних історій, надмогильними написами на цвинтарі. Повністю зітканий з автобіографічних ремінісценцій, есей про Чортків являє собою авторську презентацію хитросплетінь видозмінених спогадами та згадками реальних і химерних локацій галицького містечка, не завжди підкорених законам розуму. Чортків в есеї, зображений у контексті

родинних історій, історичних змін, топографічних і природних акцентів, –це, більшою мірою, спогади письменника, загальні рефлексії про дитинство як духовний життєвий фундамент, це спомини, переमेжовані з суб'єктивним відчуттям атмосфери міста, правилами і законами його існування та художньо оформленими прикметами сприйняття міського простору.

Автор, як можна зрозуміти з есею, народився в цьому місті, проте дитинство провів у Тернополі і Базарі. Між тим, перебування в містечку з демонічною назвою закарбувало у свідомості есеїста кілька важливих епізодів життя, які відображено у творі: гостювання в бабусі та інших родичів, фільмування кінокартини «Вишневі ночі», хворобу бабусі, відвідування міста уже в статусі громадянина США тощо. Саме місто зображується з таких чотирьох позицій: у форматі документальної та історичної довідки, доповненої авторськими коментарями; у форматі урбаністичної локації з описами вулиць, провулків, синагог, костелів, цвинтарів, крамниць, зупинок тощо; крізь призму антропологічного наповнення міста, передусім родинного; в оптиці спогадів, оформлених у розлогі есеїстичні міркування і словесні пасажі. Так, автор вкрапляє в розповідь про Чортків інформацію з Вікіпедії та «Літопису УПА», наповнюючи простір твору географічним та історичним фактажем, котрий дозволяє читачеві створити уявлення про це невелике і мало знане насправді місто, зацікавитись ним такою ж мірою, що й сам автор. Наприклад: «В інтернеті віртуально розбудовано насамперед Чортків єврейський, дещо є польського, з ностальгією про Креси і польський побут перед 1939 роком, а найменше – український» [4, С. 13]. Насправді документалізація оповіді про Чортків служить швидше авторським обрамленням спогадів митця: ці топографічні і хронологічні акценти лише структурують авторський наратив про місто дитинства, котре закарбувалося у свідомості не датами, назвами і

цифрами, а коктейлем звуків, запахів, деталей, уламків візуальних образів, фрагментів маленької локації.

Чортків в есеї постає і через описи вулиць, прикметних місць, що цілком природньо для зображення урбаністичного топосу в літературному творі. Есеїстичний образ Чорткова, окрім вичерпної картини своєрідного «духу», природи міста (емоційно-чуттєвий зріз), формують ще й доволі фрагментарні відомості про зовнішній вигляд (візуальний складник). Чортків як самобутня точка на мапі Галичини описується з кількох сюжетно і топографічно навантажених атракцій: будинку бабусі, військового летовища, збудованого в повоєнні часи, автостанції, двірця, ратуші з годинником, торговельних рядів, річки Серет з мостиком тощо. Усі ці локації створюють разом топос Чорткова, що художньо втілює і поняття духовної рівноваги, і свята дитинства, і життєвого фундаменту на довгі роки згодом. Описи міста є фрагментарними, як думки митця про власну ідентичність і духовну спорідненість із Чортковим.

Проте головне для автора в цьому творі – це данина родині, близьким людям, передусім мамі, бабусі й діду, котрі сформували світогляд митця і прищепили любов до життя. Розповідь про родичів, передусім діда, баби, двоюрідну мамину сестру Михайлівну, прабабiniх братів Романа та Василя потрібна авторові, щоб зафіксувати дитинство в деталях, у конкретних формах, в опредмечених обрисах. Дитячі враження від родинних історій, відчуття і настрої щемливо зображуються у творі. Есеїст оцінює себе, батьків, інших родичів, їхній спосіб життя з часової дистанції, яка розділяє фабульний час і оповідний у тексті. Створюється ілюзія повного збігу автора есеїстичного твору і маленького Василя, який згадує місто дитинства. Чортків, опредмечений через конкретні постаті, постає у зрізах умовного минулого (кілька пластів – австрійського, польського і радянського) і

умовного сучасного українського. Дитячий погляд на події відтворює переважно радість пізнання світу, переживання повноти життя навіть у складних родинних обставинах (розлучення батьків, хвороба і смерть бабусі). Погляд на Чортків з позицій сучасника уже дає тверезий погляд на місто, яке насправді загартувало до життєвих випробувань і дало усвідомлення цього урбаністичного простору як топосу без змін у часі або таких змін, які відбулися в ньому лише на поверхні, не з середини: «Далі – мутна, зеленувата вода Серету і знайома конструкція мосту через річку, зі зміненим транспарантом, коли було “Слава КППС”, а тепер щось на кшталт “Чортків – перлина України”» [4, С. 33].

На підставі презентованих різних зрізів Чорткова митець, зрештою, вибудовує власну формулу цього міста наприкінці твору. Це топос, що складається з множинностей і різновекторних опіній, тож узагальнити його можна за допомогою синестезії, якщо під нею розуміти «полімодальний естетико-художній троп, що гармонізує оригінальні зв'язки почуттів, створює “чуттєву мозаїку”» [2, С.115]. Ось як змодельовано топос Чорткова за допомогою есеїстичних і художніх можливостей: «Це якийсь дивовижний хор, у якому все перемішано, цей велетенський вулик звуків, музика, варіації якої змінюють теми і не повторюють одна одну; мені їх щораз важче запам'ятовувати. З цих уривків історичних епох, уламків каміння, округлин надмогильних плит, з розпачливих вигуків на їдиші, українського лементу, польського мовчання, з австрійських черевиків мого діда, кічки, загубленого рубля, Яворської та інших призабутих деталей складається мій Чортків, а ще – з розлучення моїх батьків, діда та баби, змоченої цілушки хліба, посипаної цукром, і багато чого іншого, що було моїм дитинством» [4, С. 24].

Чортків як антропологізований простір, нерозривний із життям людей, постає в есеї «Француз із Чорткова» зі збірки «Околиці та пограниччя». Це

портретний есей, присвячений німецькомовному письменнику Карлу Емілю Францоу, який народився в Чорткові. В. Махно відстоює позицію, що цей митець, по-перше, заклав підвалини літературної історії цього міста, і цю історію сам автор «Околиць та погранич» активно підхопив і дієво розвиває; по-друге, саме топос Чорткова органічно увійшов в ідіюстиль Францоу, заклавши певне підґрунтя і його особистісного засвоєння простору як митця. Творчість Францоу стала частиною художнього мислення автора, зв'язок із його спадщиною від відчуває несвідомо і перманентно. Ось в есеї читаємо: «Місто провінції та напів-Азії стало його першою мовою, вірніше, мовами – українською та польською, – німецьку він вивчатиме у чернівецькій гімназії. Чортків перетвориться на Барнов, і, таким чином, перетриває кілька століть, заховавшись у тексті» [5, С. 80].

Сам есей складається з 10 частин. В одних переповідається про реальні факти з біографії Францоу (наприклад, життя в Берліні, розділ 3), в інших – реконструюються ймовірні шляхи пересування Францоу Європою (наприклад, розділ 2). Окремі частини – особиста реставрація творів Францоу автором крізь призму власної і Францозової творчості, оформлена у вигляді інтимних рефлексій і неочікуваних зізнань, як-от у розділі 4: «Звідки у мене ця ностальгія? Звідки береться це бажання побувати у Чорткові за Австрії, за часів Францоу? Звідки у мене трепет на чортківському дворці перед залізницею, яка хоч-не-хоч зв'язує ці покинуті історією місця і колишні провінції імперії? А, може, ярмарок у Барнові – це зашита історія міста за підкладку хаосу і веремії – її потрібно розпороти і піти вуличкою, просто піти вуличкою» [5, С. 84]. Описуючи Чортків, автор намагається віднайти знаки епох, культур, релігій, мов, котрі сформували творче обличчя Францоу: єврея і німця за походженням, народженого в гуцульському містечку, що постійно переходило з рук в руки поляків,

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

австрійців, німців, українців, видатного австрійського письменника, похованого в Берліні. Досконало вивчивши творчість Францоza, В. Махно відшукує сліди його оповідань із збірки «З напів-Азії» у Чорткові, тож саме тому образ «напів-Азії» як суміші культур постійно фігурує в рефлексіях В. Махна. Наприклад: «Про те, як Червона Русь перетворилася на напів-Азію, можна розмірковувати довго» [5, С. 79]. У тексті згадуються й інші твори Францоza, дотичні до Чорткова, що з'єднали двох авторів: «Ярмарковий день у Барнові», «Євреї з Барнова», інші тексти, пов'язані із діяльністю Францоza як перекладача й видавця, наприклад п'єса «Воцтек» К. Бюхнера. Це дозволяє В. Махну укласти топос Францоza як митця, сформований через чортківські локації і опредмечений через його прозову творчість, у якій галицькі краєвиди посідають не останнє місце. В. Махно відстоює позицію, що творчість Францоza назавжди стала уособленням духу Чорткова. У свою чергу саме місто назавжди стало частиною творчого ества цього австрійського письменника, який крізь роки проніс галицький дух як конгломерат, амальгаму багатьох культур: «Він писав про Шевченка й українську культуру, він присвячував нариси Чернівцям, він любив цей оксамитовий простір, особливо, Буковину та Галичину, але пропагував німецький дух культури. Простір культури був йому, як письменникові, найближчий, і тому реальний простір Галичини видався напів-Азією, який необхідно запліднити німецькою філософією та літературою, розвернути цей Схід очима Заходу» [5, С. 85], – резюмує автор.

Найбільш ліричним з-поміж усіх есеїв про Чортків у творчій спадщині автора на сьогодні є есей «Чортків» зі збірки-лексикону «З голосних і приголосних» (2023). Сама книга складається з доволі різних за змістом розділів: тут є есеї, присвячені і видатним діячам культури, і містам, і рослинам, і птахам, і ще багатьом речам, важливим для В. Махна на момент

написання книги: війні, літературі, мистецтву фотографії, мові, письменству, пандемії тощо. Есей «Чортків» сповнений засобів ліризації, є таким собі зізнанням у коханні місту, де письменник з'явився на світ: «Книгу Чорткова, тобто його пагорби, ріку, будинки з мереживом вулиць, я не прочитаю ніколи, бо навіть цей малий усесвіт, оточений пагорбами та перерізаний Серетом, таїть у собі різні таємниці. Я упіймав себе на думці, що, може, саме тому, що тут не мешкаю, творю ці метафори і вкутую ними криві вулички» [3, С. 343].

З погляду композиції есей являє собою твір-кільце: він починається і закінчується одним і тим же образом ріки Серет, що тече у Чорткові. Традиційно ріка вважається символом життя, долі, а власне вода – символ очищення. Тож якщо на початку герой есею «не почув річки», то наприкінці водойма, та ще оновлена вересневим дощем, стає джерелом сили. «Ми живемо поміж слів і дощів... Перші – заповнюють сторінки книжок, а другі – наповнюють Серет, додаючи йому сили... Цей зелений дощ на вулиці Зелений, що загнав нас у під'їзд столітнього будинку, пролився над містом не випадково. Принаймні, з нього проросли мої слова» [3, С. 346], – завершує есей В. Махно.

Чортків у цьому творі подається з різних аспектів. Митець знову відтворює апробовані вже в інших есеях локації, які тут також постають зримими, статичними, змальованими світлими, а не похмурими, як зазвичай, фарбами. На цей раз автор відкидає усе сумне зі власних спогадів про місто. Складається враження, що попередні твори були платформою авторської фільтрації власних спогадів про Чортків. Тепер цей процес позаду – і твір рясніє вишуканими тропами та фігурами на означення Чорткова. Наприклад, тавтологій («зелений дощ на вулиці Зелений»), риторичних питань («Як же це впоратися з містом за допомогою слів?»), порівнянь («чортківський дощ

завучав, як джазові синкопи)), епітетів («миттєве щастя вересневого чортківського дощу»), метафор («річка готується до зими. Не заважатиму їй») тощо.

Відтак есей «Чортків» вийшов не про місто Чортків, а більшою мірою про самого автора, що здавна відчуває пієтет до цього маленького галицького містечка, і головний герой твору – сам автор, утілений в образі есеїстичного «я». Есей показує нову грань топосу душі оповідача, закоханого в земне провінційне життя власного дитинства, його вміння побачити красу у повсякденності, котре властиве лише справжнім естетам. Перед нами есей-одкровення про те, як народжуються художні образи, закорінені в конкретний географічний простір, про обставини самозаглиблення, інтимні одкровення, спричинені черговим відвідуванням рідного дому після тривалих блукань. Цікаво, що митець, який об'їздив пів світу, усе одно вважає Чортків своїм домом, який надихає навіть на відстані: «Я сів на лавку і, обвівши поглядом костел св. Святослава, вежу та навколишнє товариство, що складалося з таксистів і місцевого причинного (він насолоджувався теплим днем бабиного літа), почувся дома» [3, С. 344]. Чортків у розумінні митця – це не просто топос, що дає натхнення і свіжу образність. Це місце сили, яке надихає навіть тоді, коли інші місця уже не надихають: «Я хотів нахапати побільше деталей, уривків розмов, випадкових зустрічей, але запам'ятати – не означає пережити. Може, пригодиться ця нестримна метафора води, коли в літаку, над Атлантикою, я почну згадувати це миттєве щастя вересневого чортківського дощу. Ці брудні потьоки по вінках, це звучання поіржавілих ринв, ці напоєні кризь асфальт, кульбабині стебла» [3, С. 346].

Висновки. Отже, В. Махно звертається до топосу Чорткова практично у всіх своїх поетичних і прозових збірках. Есеїстичне бачення цього міста обертається довкола аспектів самоідентифікації митця із топосом власного

дитинства, коли було сформовано його світогляд, а також топосом пам'яті як джерелом натхнення, сили, наснаги, енергії, творчості як такої.

Список використаних джерел:

1. Золотнюк А. Літературний Чортків Василя Махна. URL: https://teren.in.ua/news/literaturnyj-chortkiv-vasylya-mahna_356862.html (дата звернення 1.07.2024)
2. Короткова Л. Синестезійність як один із принципів архітекtonіки англomовного креативного дискурсу. Одеський лінгвістичний вісник. 2017. № 9. С. 112-116.
3. Махно В. З голосних і приголосних: енциклопедичний словник імен, міст, птахів, рослин та усілякої всячини. Київ : Yakaboo Publishing, 2023. 384 с.
4. Махно В. Котилася торба. Київ : Критика, 2011. 368 с.
5. Махно В. Околиці та пограниччя. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 240 с.
6. Шевченко Т. Автобіографізм в есеїстичній творчості Василя Махна. Львівський філологічний часопис. 2019. № 6. С. 232–238.

ODDÍL 6. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

*§6.1 ЗАЛУЧЕННЯ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ:
АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ТА ЕТАПІВ (Грамотнєв В.Е., Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана)*

Вступ. Залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) є одним із ключових чинників розвитку економіки будь-якої держави світу. В Україні цей процес пройшов через низку історичних етапів, кожен з яких мав свої унікальні макроекономічні умови та особливості. Стаття пропонує авторський погляд на періодизацію згаданих етапів, базуючись на аналізі змін у макроекономічному середовищі, що впливали на характер інвестиційної діяльності в країні. В роботі розглянуто регіональне розміщення ПІІ, що дозволяє виявити закономірності та відмінності в інвестиційних потоках до різних областей України. Також досліджено географічне походження інвестицій, що допомагає зрозуміти, які країни були найбільш активними інвесторами у певні проміжки часу. Одночасно проаналізовано секторальну концентрацію ПІІ, що дає уявлення про галузі економіки, які були найбільш привабливими для іноземних інвесторів на різних історичних етапах. Окрім іншого наукова новизна цього дослідження полягає в оцінці впливу наслідків війни в Україні на умови функціонування іноземних інвестицій, що ґрунтується на найактуальніших статистичних даних та дозволяє зробити висновки про поточний стан і перспективи інвестиційної діяльності закордонного капіталу в країні.

Дослідження ролі та впливу ПІІ в українській економіці завжди було важливим напрямком наукових зусиль українських дослідників в т.ч. К. Березької [1], Р. Білик [2], Н. Бурлаки [3], А. Іващенко [4], Н. Казакової [5],

Ю. Коваленка [6], І. Мошляк [7], О. Оболенського [8], О. Полетаєва [9], Н. Рошиної [10], З. Романчука [11], Г. Сидор [12], Л. Сімківа [13], Л. Свистуна [14], С. Теслі [15], І. Чуницької [16], О. Чорної [17], К. Штепенко [18] тощо.

Аналіз сучасного стану ПІІ в Україні був предметом низки більш актуальних досліджень. Зокрема, у 2023 році М. Тимоць [19, с. 5] опублікував статтю, де розглядаються дані за перші два квартали 2022 року. Проте через відсутність повної статистичної інформації на момент проведення дослідження, у роботі бракує статистичного та математичного аналізу цих даних. О. Атамас [20, с. 2] у своїй роботі 2024 року зосередив увагу на припливі ПІІ з країн Європейського союзу у 2022 році та інвестиційних планах британських і американських компаній. Втім, відчувається брак аналізу галузевих та регіональних структурних зрушень у сфері ПІІ.

Важливо відзначити, що періодизація розвитку іноземного інвестування в Україні має не лише теоретичне, але й практичне значення. Глибоке розуміння закономірностей розвитку іноземних інвестицій створює передумови для їх ефективного використання як одного з ключових джерел фінансування, технологій та інновацій для відбудови економіки України після війни.

Виклад основного матеріалу. Початковий етап ринкових реформ та формування інвестиційного клімату (1991 – 2001).

Після здобуття Незалежності у 1991 році Україна почала перехід від планової до ринкової економіки. Цей період відзначається приватизацією та першими спробами залучення іноземних інвестицій, однак обсяги ПІІ залишалися низькими через політичну та економічну нестабільність. Виразно виділяються декілька етапів становлення макроекономічних умов для залучення іноземних інвестицій в економіку України. З 1991 по 1994 рр. відбувалася лібералізація економіки та різке падіння виробництва. У 1994 р.

ВВП зменшився до 59,6% рівня 1991 р., а гіперінфляція у 1993 р. досягла 10256%. Розпочалося роздержавлення та приватизація, дерегуляція та свобода підприємництва, але також зростала інфляція, безробіття і соціальні проблеми.

У період з 1995 до 1998 року спостерігалася активізація протидії кризовим процесам і уповільнення темпів падіння економіки. За цей час були впроваджені заходи зі створення ринкової інфраструктури: вдосконалювалися фінансова, банківська, податкова та митна системи, фондовий ринок; здійснено приватизацію та демонополізацію, створено конкурентне середовище. Основними результатами стали зниження інфляції, макроекономічна стабілізація та зупинення падіння виробництва. Середньорічні темпи скорочення реального ВВП зменшилися вдвічі, з 14% у 1991—1994 рр. до 7% у 1995—1998 рр. ВВП впав з 23% у 1994 р. до 1,7% у 1998 р., а промислове виробництво знизилося з 27% до 1,5%. У 1998 р. вперше зросли капітальні вкладення на 6,1%, тоді як у 1994 р. вони зменшилися на 22,5%.

До 1994 року обсяги ПІІ були вкрай низькими, становлячи лише 150-200 мільйонів доларів США щорічно. Однак, з 1994 року ситуація почала змінюватися на краще. У період 1996-1998 років Україна щороку залучала вже 500-700 мільйонів доларів США ПІІ, а темпи їх зростання постійно збільшувалися. У цілому, обсяги ПІІ у 1995-1998 роках зросли в 5,8 рази. Кількість підприємств з іноземним капіталом збільшилася в 3,3 рази, досягнувши 7 тисяч. Середньорічні темпи зростання інвестицій становили близько 28%. Незважаючи на значну девальвацію гривні (у вересні 1998 р. — на 51%, а за рік — на 81%), завдяки активним антикризовим заходам вдалося уникнути гіперінфляції та зменшити можливі втрати від економічної дестабілізації.

З 1999 по 2001 рік спостерігалися стабілізація виробництва та економічне піднесення. Етап економічного зростання розпочався ще у першій половині 1997 року, але був перерваний світовою фінансовою кризою (1997—1998 рр.). Проте, у другій половині 1999 року економічна стабілізація відновилася. Практично всі основні показники економічної динаміки продемонстрували позитивні результати. Значний вплив на ці процеси мали економічні та фіскальні стимули, спрямовані на вихід з кризи металургійної, суднобудівної, переробної та легкої промисловості, виробництва сільгосптехніки, на прискорення житлового будівництва та реформування аграрного сектора. Внаслідок цього поживавився інвестиційний процес. Темпи зростання інвестицій в основний капітал перевищили динаміку ВВП та промислового виробництва. До кінця 1999 року у більшості галузей промисловості з'явилися "точки зростання", було реструктуризовано значну кількість підприємств, які адаптувалися до ринкових умов. Від 1999 року відбувся перехід до грошової приватизації, запроваджено нові стимули для розвитку малого бізнесу, включаючи презумпційне оподаткування, дерегуляцію, упорядкування системи перевірок; зменшено податкове навантаження на товаровиробників, включаючи фонд оплати праці, за рахунок скасування зборів до Чорнобильського фонду та запровадження фіксованого сільськогосподарського податку. Також значно знижено рівень державного споживання (доходів зведеного бюджету): з 30,1% ВВП у 1997 р. до 28,2% у 1998 та 25,3% у 1999 р. Спеціальні економічні зони та території зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності отримали нові умови для розвитку.

У 1999 році стабілізаційні процеси призвели до першого зростання промислового виробництва на 4,0% з часу здобуття незалежності, зокрема товарів народного споживання — на 7,2%. Важливою ознакою позитивних

змін у промисловості стало підвищення продуктивності праці: індекс продуктивності зріс з 107% у 1997 році до 109,6% у 1999 році. Того ж року практично стабілізувалася динаміка реального ВВП, а соціальна орієнтація виробництва посилилася. Випуск товарів народного споживання зростав майже вдвічі швидше за загальні темпи промисловості, що також сприяло підвищенню інвестиційної активності.

Наприкінці 1999 року Україна розпочала новий етап свого розвитку, спрямований на забезпечення стійкого економічного зростання та системних змін у суспільстві. Рік 2000 став переломним у динаміці економіки: після тривалої кризи вперше вдалося досягти реального економічного зростання. Основні економічні показники 2000 року підтверджують вихід з кризи: ВВП зріс на 6,0%, промислове виробництво — на 12,9%, сільське господарство — на 9,2%. Також спостерігалися позитивні зрушення в бюджетній сфері, активізація інвестиційної діяльності, підвищення рівня монетизації економіки, зростання її експортного потенціалу та зменшення зовнішнього боргу.

Завдяки поєднанню системних реформ, економічного зростання та активної соціальної політики в Україні почала утверджуватися нова економічна ситуація. Позитивні зрушення, які відбувалися у реальній економіці у 1998—1999 рр., продовжилися і у 2000 році. Впродовж цього року ВВП зростав щомісяця. Зміни макроекономічних умов протягом зазначених етапів сприяли позитивній динаміці залучення ПІІ. Найбільший приріст інвестицій відбувся після 1995 року [21]. Стабільне зростання ПІІ спостерігалось у 1995—1998 рр.: у 1996 р. обсяг інвестицій зріс на 95%, у 1997 р. — на 20%, у 1998 р. — на 19%. Хоча у 1999 р. приріст інвестицій залишався позитивним, він зменшився на 33% порівняно з рекордним 1998 роком. Відновлення довіри іноземних інвесторів до української економіки у

2000 р. стало можливим після подолання наслідків кризи 1999 року. Приріст іноземного капіталу досяг 20% порівняно з 1999 роком. У 2001 р. залучення інвестицій продовжувало зростати, досягнувши 33%. Однак наближення виборів до Верховної Ради України спричинило вичікувальну позицію інвесторів, що призвело до скорочення приросту інвестицій на 9% порівняно з попереднім роком.

У 2001 році Україна стала лідером серед країн Східної Європи та пострадянського простору за темпами економічного зростання. Сприятливі умови для вигідного вкладення капіталу створили контрольованість інфляції, різке зниження зовнішнього боргу, зростання промислового та сільськогосподарського виробництва, а також визнання результатів парламентських виборів світовою спільнотою.

З моменту здобуття Незалежності до 2000 року формувалися географічні тенденції залучення ПІІ в Україну, деякі з яких надалі розвинулися, а інші змінилися. На початку цього періоду, провідну роль серед іноземних джерел приватного капіталу відігравали США [21]. У 1995 році обсяг ПІІ з цієї країни становив 96,6 млн доларів США, що складало 20% від загального обсягу ПІІ в Україні. До 2000 року, хоча абсолютний обсяг інвестицій зріс до 639,5 млн доларів, частка США знизилася до 16,5%. Це свідчить, що США залишалися важливим інвестором, проте їх домінуюча роль зменшувалася через зростання зацікавленості з боку інвесторів з інших країн. Протягом цього періоду Кіпр продемонстрував значне зростання інвестиційної активності. Частка ПІІ з цієї острівної держави зросла з 5,9% у 1995 році до 9,7% у 2000 році, досягнувши 377,7 млн доларів США. Роль офшорних зон у розвитку економіки України не тільки зберіглася, але й продовжувала зростати. Великобританія також відігравала важливу роль серед інвесторів, збільшивши свою частку з 7% у 1995 році до 8,1% у 2000 році,

що свідчить про стабільний інтерес до українського ринку. Аналогічно, Нідерланди наростили свою частку з 2,4% до 9,4%. Хоча Німеччина залишалася значним інвестором протягом цього періоду, її частка у загальному обсязі ПІІ знизилася з 21% у 1995 році до 6,2% у 2000 році. Однак, у 2005 році Німеччина досягла свого максимуму, займаючи 32,6% від загального обсягу ПІІ, після чого її роль суттєво зменшилася. Віргінські острови (Брит.) також показали значне зростання інвестицій. У 1995 році вони були майже відсутні, але до 2000 року їх частка зросла до 5%. Це підкреслює значущість офшорних інвестицій, які стали важливим джерелом капіталу для України.

Галузева структура інвестицій з основних країн-інвесторів мала схожі риси, хоча кожна країна демонструвала певні відмінності. Наприклад, інвестиції з Нідерландів концентрувалися переважно в промисловості (82%), особливо в харчовій галузі, тоді як у торгівлю вкладалося лише 3%, а у фінансовий сектор — також 3%. Інвестиції в транспорт та сільське господарство з Нідерландів були незначними (по 1%). Інвестори з Віргінських островів, Великобританії, Швейцарії та Німеччини також віддавали перевагу промисловості — відповідно 67%, 59%, 58% та 56%. Для цих країн також характерна висока частка інвестицій у фінансовий сектор та торгівлю. Зокрема, інвестори з Великобританії вкладали 16% у торгівлю та сферу послуг, а 8% — у фінансову сферу. Віргінські острови мали аналогічні показники — 17% у торгівлю та 6% у фінанси; для Швейцарії ці частки становили 9% і 11%, а для Німеччини — 19% і 6%. Інвестиції зі США та Кіпру мали свої особливості. Американські інвестиції були спрямовані переважно в промисловість, хоча її частка становила 40%, що менше, ніж у згаданих країнах. Значні частки американських інвестицій припадали на торгівлю (20%) та фінансову сферу (9%). Також, на відміну від інших

інвесторів, 4% американських інвестицій надходили в сільське господарство, що було найвищим показником серед інших провідних інвесторів. Кіпр був єдиною країною серед провідних інвесторів, чії інвестиції у сфері торгівлі та послуг (40%) були більшими, ніж у промисловості (30%). Також високою була частка інвестицій у фінансову сферу (11%) та транспорт (9%).

Період від здобуття Незалежності до 2001 року ознаменувався формуванням ключових тенденцій у розподілі ПІІ по регіонах країни [21]. Від самого початку чітко визначився тренд на концентрацію іноземного капіталу в столиці, де реєструвалася переважна більшість іноземних інвестицій. Ця тенденція лише посилилася з часом. Так, Київ постійно утримував лідерство за обсягами залучених ПІІ. Якщо у 1995 році частка столиці становила 27,9%, то до 2001 року цей показник зріс до 33,8%. Це зумовлено розвиненою інфраструктурою, концентрацією фінансових і бізнесових центрів та високою привабливістю міста для іноземних інвесторів. Близькість до столиці зробила Київську область привабливою для інвесторів із закордону. Частка регіону зросла з 3,0% у 1995 році до 9,1% у 2001 році. Індустріально розвинені регіони південного сходу України також стали важливими центрами залучення ПІІ. Дніпропетровська область отримала значну частину закордонного капіталу, хоча її частка в загальному обсязі ПІІ зменшилася з 9% у 1995 році до 6,5% у 2001 році. Донецька область після зниження частки ПІІ з 12,6% у 1995 році до 6,0% у 1996 році, змогла наростити свою частку до 7,3% у 2001 році. Запорізька область збільшила свою частку з 1,7% у 1995 році до 6,7% у 2001 році. Одеська область, яка мала частку 12,3% у 1995 році, знизилася до 5,2% у 2001 році, що може бути пов'язано з коливаннями у торгівлі та транспорті, ключових галузях для регіону. Серед регіонів, які не змогли значно покращити свої позиції за обсягами залучених інвестицій, можна відзначити Сумську (0,9% у

1995 році та 2,8% у 2001 році) та Закарпатську області (2,9% у 1995 році та 2,4% у 2001 році).

Незважаючи на значний приплив ПІІ в українську економіку, їх обсяги та структура все ж стикалися з певними проблемами. По-перше, з 1999 року динаміка залучення іноземних інвестицій втратила свою стабільність і рівномірність. У 1999—2001 рр. приріст ПІІ був нижчий, ніж у 1996—1998 рр. [21], що було незадовільно, враховуючи стабілізацію виробництва та початок економічного піднесення. Зменшення темпів залучення іноземних інвестицій викликало занепокоєння, оскільки вони і без того були дуже низькими у порівнянні з іншими пострадянськими та постсоціалістичними країнами. Середньорічні обсяги залучення та приросту іноземних інвестицій в Україну були у 8—10 разів нижчими, ніж у Казахстані, Угорщині, Чехії, Польщі тощо [22]. За обсягом залучених ПІІ на душу населення Україна посідала одне з останніх місць серед країн Центральної та Східної Європи. Цей показник в Україні на той момент становив 91 дол. США, що майже в 10 разів менше, ніж в країнах Балтії, Чехії, Польщі.

Що стосується динаміки притоку ПІІ, то за цим показником Україна значно відставала від республік колишнього СРСР, постсоціалістичних країн Східної Європи та розвинених держав Західної Європи [22]. У 2001 році в Україні на душу населення було залучено близько 11 доларів США іноземного капіталу, тоді як в Естонії — у 36 разів більше, Казахстані — у 17 разів, Білорусі — у 13 разів, Литві — у 8 разів, Туркменістані — у 3,5 рази більше. У постсоціалістичних країнах Східної Європи притік іноземного капіталу був також значно інтенсивнішим: у Чехії — у 44 рази більше, Хорватії — у 30 разів, Словенії — у 20 разів, Польщі — у 17 разів більше. Обсяг щорічних надходжень іноземного капіталу на душу населення в окремих країнах Західної Європи вимірювався тисячами доларів США.

Наприклад, у 2001 році цей показник у Фінляндії був майже у 450 разів більший, ніж в Україні, у Бельгії — у 190 разів, Франції — у 84 рази, Німеччині — у 39 разів більший.

Зазначені та інші проблеми в залученні іноземного капіталу вимагали глибокого аналізу стану припливу ПІІ. Перші кроки в цьому напрямку були зроблені у 1997 р., коли за три роки створили 11 спеціальних економічних зон (СЕЗ) та 9 територій пріоритетного розвитку (ТПР), де для інвесторів запровадили сприятливі умови. За короткий час частка іноземних інвестицій у СЕЗ і ТПР досягла майже 7% загального обсягу в Україні.

Різноманітні заходи, впроваджені на законодавчому рівні, помітно покращили інвестиційне середовище у реальному секторі економіки. Особливо це стосувалося пільг для іноземних компаній і підприємств з іноземними інвестиціями, які почали діяти з середини 90-х років. У 1998 р. у сільському господарстві запровадили вигідний фіксований сільськогосподарський податок, що сприяв інвестиціям та розширенню виробництва. Крім того, економічні експерименти розпочалися у таких галузях, як гірничо-металургійний комплекс, суднобудування, літакобудування, цементна промисловість, житлове будівництво, легка та деревообробна промисловість.

Протягом декількох років в Україні спостерігалася позитивна тенденція практично всіх основних макроекономічних та соціальних показників. Валовий внутрішній продукт, промислове і сільськогосподарське виробництво, виробництво споживчих товарів і роздрібний товарообіг зростали.

Прискорення економічного зростання та покращання інвестиційного клімату (2002 - 2013).

Після успішного подолання економічної кризи кінця 90-х років, у 2002-2013 роках Україна перейшла до етапу стабільного економічного розвитку. У цей період суттєво змінилася економічна політика держави, що поліпшило

інвестиційний клімат та сприяло залученню іноземного капіталу. Завдяки покращенню макроекономічних показників та реформам, спрямованим на поліпшення бізнес-клімату, обсяг запасів ПІІ в Україні у 2002 році зріс на 26,6% порівняно з попереднім роком. Закон "Про стимулювання інвестиційної діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах" спростив процедури реєстрації бізнесу та надав податкові пільги. Обсяг запасів ПІІ у 2003 році зріс ще на 26,6% [21]. У цей період уряд прийняв ряд заходів, включаючи зміни до законодавства про податкові пільги для іноземних інвесторів, для покращення інвестиційного клімату.

Притік ПІІ у 2002 році зріс на 246% порівняно з попереднім роком завдяки позитивним макроекономічним показникам та активним реформам, спрямованим на покращення бізнес-клімату. Прийнятий Закон "Про стимулювання інвестиційної діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах" сприяв спрощенню реєстраційних процедур і наданню податкових пільг. У 2003 році притік ПІІ зріс ще на 105%. Уряд запровадив заходи для покращення інвестиційного клімату, включаючи зміни до законодавства щодо податкових пільг для іноземних інвесторів. У 2004 році обсяг притоку ПІІ збільшився на 20%, завдяки стабілізації політичної ситуації та новим стимулюючим заходам уряду. Особливо активними були інвестори з Європейського Союзу, які вкладали значні кошти в українську економіку.

Протягом 2005-2007 років обсяги надходження ПІІ зростали стабільно. У 2005 році приріст досяг 355% порівняно з попереднім роком, що переважно стало можливим завдяки приватизації Криворізького металургійного заводу іноземним інвестором. У 2006 році обсяги ПІІ збільшилися ще на 29%, а у 2007 році приріст становив 76%. Цей ріст був результатом покращення економічних показників і активної діяльності уряду в напрямку залучення іноземного капіталу. У цей період були запроваджені

нові податкові пільги для іноземних інвесторів та розширено спеціальні економічні зони (СЕЗ).

У 2008 році обсяг залучених ПІ збільшився на 10%. Попри світову економічну кризу, Україна продовжувала отримувати іноземний капітал завдяки стабільній внутрішній політиці та заходам підтримки бізнесу. Уряд затвердив антикризову програму, яка передбачала фінансову допомогу стратегічно важливим підприємствам та стимулювання внутрішнього попиту. У 2009 році відбулося значне зниження обсягу ПІ на 56% порівняно з попереднім роком через глобальну економічну кризу, що негативно вплинула на інвестиційний клімат в Україні. Однак, урядові зусилля щодо стабілізації економіки та підтримки інвесторів допомогли відновити довіру, і в 2010 році обсяги ПІ зросли на 35%. У 2011 році приріст становив 11%, а в 2012 році обсяги ПІ збільшилися ще на 17%. Це зростання було результатом відновлення світової економіки та активних дій уряду України з покращення інвестиційного клімату. У цей період було підписано кілька важливих міжнародних угод, зокрема угоди про уникнення подвійного оподаткування з країнами ЄС, які сприяли залученню іноземних інвесторів.

У 2013 році обсяги ПІ знизилися на 46% через негативні зовнішні та внутрішні фактори. З 2002 по 2013 роки спостерігалися значні зміни в географічній структурі ПІ в Україні. Протягом цього періоду Кіпр став головним джерелом іноземного капіталу для України. Якщо у 2002 році частка інвестицій з Кіпру складала 12,3% від загального обсягу ПІ, що було порівняно зі США (16,3%) та Великобританією (9,8%), то до кінця цього періоду частка Кіпру зросла до 32,3% [21].

Іншим значущим інвестором в економіку України стали Нідерланди. Хоча у 2002 році їхня частка становила лише 7,2%, до 2013 року цей показник зріс до 16,7%, що забезпечило їм друге місце серед усіх країн-

інвесторів. Динаміка інвестицій Німеччини була особливо цікавою. У 2005 році їхня частка досягла максимуму (32,6%), але потім суттєво знизилася до 5,5% у 2013 році. Водночас частка США в загальному обсязі ПІІ зменшилася з 16,3% у 2002 році до 1,8% у 2013 році, тоді як частка країн ЄС загалом продовжувала зростати, закріплюючи свої домінуючі позиції в інвестиційній структурі України. Росія також була помітним джерелом капіталу протягом цього періоду, хоча її частка значно поступалася країнам-лідерам.

Період з 2002 по 2013 роки характеризувався значними змінами у регіональній структурі запасів ПІІ в Україні. Деякі області значно покращили свої позиції, зокрема м. Київ, частка якого у загальному обсязі ПІІ зросла з 34,1% у 2002 році до 46,1% у 2013 році. Розвинена інфраструктура, концентрація фінансових та бізнес-центрів, а також висока привабливість для іноземних інвесторів сприяли цьому зростанню. Крім того, позитивну роль відіграли стабільні політичні умови та заходи з покращення бізнес-клімату. Вагоме зростання продемонструвала і Дніпропетровська область. Її частка зросла з 7,8% у 2002 році до 34,8% у 2005 році. Хоча пізніше цей показник дещо знизився, регіон залишався серед лідерів. Основою такого зростання став потужний промисловий потенціал, особливо в металургійній та машинобудівній галузях, а також спеціальні економічні зони. Донецька область також відзначилася коливаннями частки ПІІ: зниження з 7,1% у 2002 році до 3,6% у 2005 році, а потім зростання до 9,3% у 2009 році та знову зниження до 6,9% у 2013 році. Ці зміни пояснюються сильним промисловим потенціалом регіону, який залишався привабливим для інвесторів навіть у складні періоди.

Окрім столиці та двох згаданих областей, Харківська область демонструвала стабільне зростання. Її частка у ПІІ збільшилася з 3,0% у 2002 році до 5,9% у 2010 році, а у 2013 році залишалася на рівні 4,0%. Це

зростання було обумовлене науково-технічним потенціалом регіону та великими промисловими підприємствами, які створювали сприятливі умови для інвесторів. На відміну від лідерів, серед аутсайдерів, які постійно мали низькі частки ПІІ, можна відзначити Черкаську (1,5% у 2002 році та 1,6% у 2013 році) та Луганську області (0,9% у 2002 році та 1,5% у 2013 році). Незважаючи на певні коливання, ці регіони не змогли суттєво покращити свої позиції за обсягами залучених інвестицій, що свідчить про їхні обмежені можливості та недостатню інфраструктурну підтримку.

Аналіз динаміки зростання ПІІ в секторальному розрізі протягом цього періоду виявляє кілька ключових тенденцій і змін [21]. Від самого початку певні галузі економіки викликали значний інтерес у іноземних інвесторів. Наприклад, вітчизняна переробна промисловість стабільно залучала великі обсяги ПІІ. У 2002 році ця галузь отримала 2546 млн доларів США, що становило приблизно 46% від загального обсягу ПІІ в Україні. До 2008 року цей показник зріс до 11128 млн доларів США, що становило близько 31%. Причини цього інтересу включали наявність в Україні дешевої робочої сили, вигідне географічне розташування для експорту в Європу та СНД.

Сектор фінансової діяльності також відзначався значним зростанням інвестицій від іноземного капіталу. Обсяг ПІІ в цій галузі збільшився з 421 млн доларів США у 2002 році до 10496 млн доларів США у 2008 році, майже наздогнавши переробну галузь. Це було зумовлено поступовою лібералізацією фінансового сектора та зростанням банківської системи України, що робило цей сектор привабливим для інвесторів.

Торівля та ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку також демонстрували стабільне зростання, зміцнюючи свої позиції як третя за привабливістю галузь для іноземних інвесторів. У 2002 році обсяг ПІІ в цій галузі становив 940 млн доларів США (близько 17%

від загального обсягу ПІІ), а до 2008 року він зріс до 3709 млн доларів США (близько 10,4%). Зростання в цій галузі було спричинене збільшенням внутрішнього попиту та розвитком роздрібної торгівлі. Добувна промисловість потребувала більше часу, щоб вийти на передові позиції за обсягом залучених ПІІ. У 2002 році обсяг інвестицій у цю галузь становив 191 млн доларів США (приблизно 3,5% від загального обсягу ПІІ), а до 2013 року він зріс до 4720 млн доларів США (близько 8,6%) [21]. Протягом 2002-2013 рр. сільське господарство привертало значно менше уваги іноземних інвесторів. На початку цього періоду обсяг ПІІ у сільському господарстві становив лише 113 млн доларів США (приблизно 2% від загального обсягу ПІІ), і до 2008 року зріс лише до 813 млн доларів США (близько 2,3%). Такий обмежений інтерес пояснювався повільною модернізацією та нестачею інфраструктури.

Світова фінансова криза 2008 року значно вплинула на приплив іноземного капіталу до України. Якщо у 2008 році обсяг ПІІ зріс на 21%, то у 2009 році зростання сповільнилося до 12%. Вплив кризи суттєво відрізнявся в залежності від сектора, куди було вкладено капітал. Наприклад, у переробній промисловості темпи зростання ПІІ знизилися з 21,1% у 2008 році до 8,8% у 2009 році, а у фінансовій сфері спостерігалось скорочення на -14,4% у 2009 році після зростання на 53,4% у 2008 році. Інтерес іноземних інвесторів до наукових та АйтІ-секторів почав проявлятися пізніше. Хоча до 2010 року ці галузі не вказувались через методологічні обмеження, дані після згаданого року свідчать про значне зростання інвестицій у ці сфери. У 2010 році обсяг ПІІ у сфері інформації та телекомунікацій складав 1739 млн доларів США, а до 2013 року зріс до 1937 млн доларів США (приблизно 3,5% від загального обсягу ПІІ).

Аналіз динаміки зростання та скорочення ПІІ у підгалузях переробної промисловості показує зміну популярності цих секторів серед іноземних

інвесторів з часом [21]. Наприклад, у 2002 році харчова промисловість займала 15,7% від загального обсягу ПІІ, але до 2013 року її частка знизилася до 6%. Попри важливість, відносна привабливість цієї галузі зменшилася. Зокрема, металургія залучила більше іноземного капіталу до 2013 року, ніж харчова промисловість. У 2002 році частка ПІІ в металургії складала 5,4%, але до 2005 року вона зросла до 32,1% завдяки успішній повторній приватизації Криворізького металургійного заводу, 93%-ий пакет акцій якого був придбаний Mittal Steel Germany GmbH за 4,8 млрд. дол. США. Надалі інвестиції у металургію зменшилися, і до 2013 року її частка впала до 6,4%.

Зменшення частки ПІІ у металургії пояснюється не лише швидшим зростанням інвестицій в інших галузях. Іншою причиною стало постійне падіння запасів ПІІ у металургії, яке розпочалося у 2010 році. До 2013 року ці запаси скоротилися на половину порівняно з рівнем 2009 року. Виробництво гумових та пластикових виробів показало значне зростання. У 2002 році частка ПІІ у цю галузь складала 2,1%, а до 2013 року збільшилася до 2,7%. Меншою популярністю серед іноземних інвесторів користувалися інші галузі, зокрема, хімічна промисловість. У 2002 році частка ПІІ у цю галузь становила 4,8%, а до 2013 року знизилася до 1,9%. Підприємства машинобудування та легкої промисловості також отримували менше іноземних інвестицій. У 2002 році частка ПІІ у машинобудування складала 8,6%, а до 2013 року впала до 1,9%. Легка промисловість також не привабила значно більше інвесторів: частка ПІІ у цю галузь складала 1,4% у 2002 році, а до 2013 року знизилася до менше 1%. Частка ПІІ у нафтопереробці зазнала значних коливань. У 2002 році вона складала 3,5%, але до 2013 року знизилася до 0,8%, після зростання до 1,6% у 2009 році.

Незважаючи на зростання запасів ПІІ на душу населення в Україні у 6,5 разів з 2002 по 2013 рік, країна залишалася на останніх позиціях серед

европейських держав за цим показником [22]. На той час Україна поступалася більшості постсоціалістичних країн за рівнем ПІІ на душу населення. Наприклад, у Румунії цей показник був у 2,8 рази вищим, у Словенії - у 4 рази, в Литві - у 4,4 рази, у Польщі - у 4 рази, а в Чехії - майже у 8,6 разів більше. Україна також значно відставала від інших країн колишнього СРСР за обсягами іноземних інвестицій на душу населення. У Білорусі цей показник становив 1720 доларів США, що на 16% більше, ніж в Україні. Порівняно з розвиненими країнами Західної Європи, рівень ПІІ на душу населення в Україні був значно нижчим. У Німеччині цей показник становив 11847 доларів США (у 8 разів більше), у Франції — 12021 долар США (у 8,1 разів більше), а у Великобританії — 23434 долари США (майже у 15,8 разів більше).

Однією з проблем іноземного інвестування, яка не тільки залишилася невирішеною, але й загострилася у цей період, стала мала роль іноземного капіталу у розвитку економіки. Зокрема, частка ПІІ у загальному обсязі капіталовкладень в економіку України зменшилася з 5,6% у 2002 році до 1,7% у 2013 році [23]. Це зниження було зумовлено зміною структури та динаміки капіталовкладень з різних джерел. Приріст власних коштів підприємств став основним джерелом капіталовкладень, і лише світова економічна криза 2008 року, яка пригнітила інвестиційну активність вітчизняних підприємств, тимчасово збільшила частку іноземних інвестицій у загальному обсязі капіталовкладень. Проте вже у 2010 році ця тенденція знову змінилася на користь зменшення участі іноземного капіталу в інвестиційній діяльності.

Адаптація інвестиційного клімату до викликів збройного конфлікту на Сході та світової економічної кризи (2014-2021).

Політичні зміни, що відбулися в Україні у 2014 році, анексія Криму Росією та початок конфлікту на сході країни значно вплинули на

інвестиційний клімат, скоротивши притік ПІІ [22]. Складне поєднання політичних, економічних і геополітичних факторів призвело до зниження притоку ПІІ в економіку України, а згодом і до його відтоку. Події Євромайдану символізували прагнення українців до європейських цінностей та прозорості влади. Масові протести, що розпочалися в листопаді 2013 року, та подальша зміна влади, хоча і були об'єктивно обумовлені, призвели до тимчасової економічної нестабільності. Економічна ситуація в Україні ще у 2013 році викликала занепокоєння: значне скорочення ВВП, девальвація гривні, висока інфляція та втрата депозитів у банках. У 2014 році ВВП України зменшився на 6,8%, а гривня девальвувала у два рази, що зробило країну менш привабливою для іноземних інвесторів. Геополітичні події також вплинули на відтік капіталу. Після Євромайдану розпочався конфлікт на сході України та анексія Криму Росією, що призвело до введення санкцій проти Росії і погіршення економічної ситуації в Україні. Зростаюча геополітична напруга та воєнні дії створили додаткові ризики, змушуючи іноземних інвесторів виводити капітали.

У 2013 році обсяг ПІІ в Україну складав майже 4,5 млрд доларів США. Проте у 2014 році через зазначені фактори, приплив ПІІ знизився до 410 млн доларів США, тобто в 10 разів. У 2015 році економічна ситуація погіршилася: ВВП зменшився на 9,9%, а інфляція підскочила до 149%. Це призвело до ще більшої невпевненості інвесторів та відтоку іноземного капіталу з країни. Незважаючи на політичні та економічні труднощі, Україна продовжувала здійснювати стабілізаційні заходи і реформи для покращення бізнес-середовища та залучення іноземних інвестицій. Одним з основних напрямків стали банківські реформи, спрямовані на зміцнення банківської системи шляхом закриття неплатоспроможних банків, що підвищило надійність фінансового сектору. Також відбулися регуляторні зміни, які

спростили реєстрацію бізнесу та зменшили бюрократичні бар'єри, полегшуючи підприємницьку діяльність. У фіскальній політиці були впроваджені заходи для зменшення дефіциту бюджету та стабілізації національної валюти. Україна також розпочала співпрацю з Міжнародним валютним фондом (МВФ), отримавши фінансову допомогу в обмін на структурні реформи. Ці дії заклали основу для відновлення довіри іноземних інвесторів та економічного зростання у наступні роки.

Завдяки переліченим та іншим заходам у 2016 році інвестиційний клімат України почав адаптуватися. Приплив ПІІ зріс до 4055 млн доларів США, майже досягнувши рівня 2013 року. У 2017 році, хоча тенденція зростання зберіглася, вона трохи уповільнилася. У 2018 році інвестиції зросли на 27% порівняно з попереднім роком. Цей показник досяг свого піку у 2019 році, перевищивши 27%. Покращення інвестиційного клімату та зростання довіри іноземних інвесторів, попри триваючий збройний конфлікт на сході України, сприяли цьому зростанню. Однак у 2020 році пандемія COVID-19 спричинила світову економічну кризу, яка створила безпрецедентні виклики для України. Через це приплив ПІІ знову став від'ємним.

Відновити довіру іноземних інвесторів та подолати наслідки економічної кризи у 2020-2021 роках допомогла реалізація комплексу антикризових заходів з боку влади України. Один з основних напрямків був забезпечення фінансової стабільності. Зниження облікової ставки Національним банком України та запровадження нових механізмів підтримки ліквідності банківської системи сприяли стабілізації гривні, зниженню інфляції та поліпшенню макроекономічної ситуації. Спрямовані на спрощення процедур реєстрації бізнесу та зменшення бюрократичних бар'єрів регуляторні реформи стали важливими для підвищення інвестиційної привабливості

економікі України. Вони зробили ведення бізнесу в країні легшим та привабливішим для іноземних інвесторів. Крім того, були введені податкові стимули для інвесторів та підприємств, які вкладали кошти у пріоритетні галузі. Це включало зниження податків для нових інвестиційних проєктів та стимулювання реінвестицій прибутку в розвиток бізнесу. Україна продовжила співпрацю з міжнародними фінансовими інституціями, зокрема з Міжнародним валютним фондом (МВФ). Фінансова допомога від МВФ була обумовлена зобов'язаннями щодо проведення структурних реформ, таких як підвищення прозорості управління державними фінансами та боротьба з корупцією. Особлива увага була приділена підтримці малого та середнього бізнесу через програми пільгових кредитів та грантів, що сприяло створенню нових робочих місць та стимулювало місцеву економіку. Заходи, що були вжиті, покращили умови для інвесторів, збільшили їхню довіру до української економіки і сприяли поступовому відновленню економічної активності. Це призвело до того, що у 2021 році притік ПІІ відновився та досяг 7,32 млрд доларів США.

Аналіз змін географічної структури запасів ПІІ в Україні з 2015 по 2021 рік виявляє кілька ключових тенденцій. Основними інвесторами залишилися Кіпр і Нідерланди, хоча їхні частки змінилися [24]. Вкладення інвесторів з Нідерландів значно зросли, збільшившись на 68,2%, що підняло їхню частку з 18,4% до 21,6%. Швейцарські інвестиції показали вражаюче зростання на 260,9%, піднявши свою частку з 2,3% до 5,8%. Також США і Люксембург мали позитивну динаміку: американські інвестиції піднялися на 64,9%, збільшивши частку до 2,2%, а Люксембург зріс на 263,9%, досягнувши 2,4%. Натомість, інвестиції з Франції, Росії та Віргінських Островів зменшилися. Французькі вкладення скоротилися на 13,6%, знизивши частку до 2%. Російські інвестиції впали на 10,9%, досягнувши частки 1,8%. Найбільше

зниження спостерігалось у Вірджинських Островів, де інвестиції впали на 54,6%, знизивши їх частку до 1,1%.

Політична нестабільність 2014 року, початок і ескалація збройного конфлікту на сході України, а також наслідки пандемії, стали факторами, що призвели до значних змін у регіональній структурі запасів ПІІ в Україні [24]. У період з 2015 по 2021 роки обсяг ПІІ в Києві зріс на 27,6%. Незважаючи на зниження частки ПІІ в загальному обсязі майже на 5 відсоткових пунктів, столиця утримала лідерство. Водночас, найбільший приріст серед регіонів продемонструвала Дніпропетровська область. За цей період її запаси ПІІ збільшилися на 79%, підвищивши частку області з 12,1% у 2015 році до 15,2% у 2021 році. Полтавська область суттєво підвищила свої інвестиційні запаси – у 3 рази, що дозволило їй збільшити свою частку з 1,6% у 2015 році до 3,5% у 2021 році. Запорізька та Київська області також показали значне зростання. Запаси ПІІ на Запоріжжі подвоїлися, що призвело до збільшення частки з 2,6% до 3,7%. Київська область наростила свої запаси на 77,6%, що підвищило її частку з 3,3% до 4,1%. Серед регіонів, де обсяги ПІІ знизилися, особливо помітна Одеська область, де вони скоротилися на 29%, що зменшило її частку в загальних запасах ПІІ з 4,8% у 2015 році до 2,4% у 2021 році. У Харківській області запаси ПІІ впали на 16,4%, знизивши частку з 3,7% до 2,2%. Черкаська область також зменшила свої запаси ПІІ на 0,6%, що знизило її частку з 1,1% до 0,8%. Зміни у регіонах, прилеглих до зони конфлікту на сході України, показали погіршення умов для інвестицій. Наприклад, Харківська область, яка межує з конфліктною зоною, знизила свої запаси ПІІ на 16,4%. Інші області, такі як Донецька, також зазнали негативного впливу, хоч і змогли частково стабілізувати ситуацію.

В цілому, період з 2015 по 2021 роки був часом значних змін у розподілі ПІІ по регіонах України. У цей період відбулося помітне

підвищення ПІІ у столиці та деяких промислово розвинених областях, тоді як в регіонах з менш розвинутою інфраструктурою та інвестиційними можливостями обсяги ПІІ зменшувалися.

З 2015 по 2021 рік продовжувалися і посилювалися тенденції секторальної структури ПІІ, які склалися у 2002-2014 роках. Деякі сектори зберегли свої лідерські позиції, тоді як нові сектори посилили свої позиції [24]. Цей період також відзначився значним збільшенням запасів іноземного капіталу в ключових галузях та зростанням його інвестицій у розвиток інфраструктури та промисловості. Переробна промисловість, яка була лідером за обсягом інвестицій у 2002-2014 роках, стабільно приваблювала значні обсяги ПІІ. За 2015-2021 роки запаси ПІІ у цьому секторі збільшилися на 50,8%. Оптова та роздрібна торгівля, а також ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів також продемонстрували значне зростання інвестицій. У період 2015-2021 років обсяг ПІІ у цій галузі зріс на 48,9% завдяки розширенню внутрішнього попиту та розвитку роздрібної торгівлі. Добувна промисловість і розробка кар'єрів продовжили шлях до зростання інвестицій. Якщо у 2002-2014 роках обсяг ПІІ у цьому секторі значно збільшився, то у 2015-2021 роках він зріс у 2,4 рази. Це відображає постійне зростання інтересу до природних ресурсів України.

Сектор фінансових та страхових послуг показав змінні обсяги інвестицій. Спершу спостерігався відтік капіталу через невпевненість інвесторів після політичної кризи 2014 року. Проте поступово відновлення довіри призвело до повернення інвестицій, і до 2021 року обсяг ПІІ у цьому секторі знову досяг рівня 2015 року. Це засвідчило стабільну привабливість фінансового сектора, незважаючи на тимчасові коливання. Операції з нерухомістю також продовжували зростати. Якщо у 2015 році обсяг ПІІ в цій галузі становив 3419 млн доларів США, то до 2021 року він збільшився на

47,1%. Цей ріст пояснюється покращенням інвестиційного клімату та розвитком ринку нерухомості, що сприяло залученню іноземного капіталу. Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря демонструвало значне збільшення інвестицій, зростаючи на 146,8%. Це зростання зумовлене розвитком енергетичної інфраструктури та інвестиціями в оновлення обладнання. Сільське, лісове та рибне господарство також приваблювало іноземні інвестиції. За 2015-2021 роки обсяг ПІІ у цій галузі зріс на 11,3%. Це пов'язано з розвитком аграрного сектора та покращенням умов для інвесторів, що спостерігалось і в попередній період.

Варто також зазначити про збільшення інтересу іноземного капіталу до інвестування в галузі інформаційних технологій, телекомунікацій, транспорту, складського господарства, професійної, наукової та технічної діяльності, будівництва, адміністративного та допоміжного обслуговування, а також тимчасового розміщування й організації харчування.

З 2015 по 2021 роки найбільші обсяги ПІІ зберігалися у галузях, що домінували раніше, – металургія, харчова промисловість і виробництво гумових і пластмасових виробів [24]. Ці сектори демонстрували значне зростання інвестицій, підтверджуючи свою ключову роль для економіки України. Інвестиції в металургію помітно зросли протягом цього періоду. У 2015 році обсяг ПІІ у цій галузі складав 2420 млн доларів США, а до 2021 року збільшився у 1,8 рази, досягнувши 4375 млн доларів США. Це свідчить про стійкий інтерес інвесторів до української металургії. Харчова промисловість також привабила значні інвестиції. З 2015 по 2021 роки обсяг ПІІ у цій галузі зріс на 35,5%, досягнувши 4148 млн доларів США, що відображає зростання попиту на харчові продукти та розвиток виробничих потужностей. Виробництво гумових і пластмасових виробів і неметалевої мінеральної продукції також збільшило обсяги інвестицій на 48,9%. У 2015 році

обсяг ПП складав 1351 млн доларів США, а до 2021 року зріс до 2012 млн доларів США. Це свідчить про підвищення інтересу до виробництва матеріалів та продукції з неметалевих мінералів.

Деякі підгалузі змінили свої позиції у рейтингу. Наприклад, машинобудування залучило значні інвестиції, показавши приріст на 74,6%. Інвестиції зросли з 811 млн доларів США у 2015 році до 1416 млн доларів США у 2021 році. Завдяки цій динаміці, підгалузь піднялася з 6-го місця у 2015 році на 4-е місце у 2021 році. Хімічна промисловість зазнала значних коливань. Після спаду з 909 млн доларів США у 2015 році до 372 млн доларів США у 2020 році, інвестиції різко зросли до 1189 млн доларів США у 2021 році, що становило приріст у 1,3 рази порівняно з 2015 роком. Відновлення інвестицій у 2021 році свідчило про повернення інтересу до хімічної промисловості.

Деревообробка та поліграфія демонстрували стабільне зростання інвестицій на 100,2%. ПП збільшилися з 462 млн доларів США у 2015 році до 925 млн доларів США у 2021 році, що підкреслювало стійкий інтерес інвесторів до цих секторів. Нафтопереробка та виробництво коксу зазнали значних коливань, з падінням до 207 млн доларів США у 2019 році та подальшим відновленням до 827 млн доларів США у 2021 році, показуючи загальний приріст у 5,8%. Виробництво меблів, ремонт і монтаж машин та устаткування зросли у 1,5 рази. ПП збільшилися з 260 млн доларів США у 2015 році до 399 млн доларів США у 2021 році, що відображало зростаючу довіру інвесторів до цього сектора. Фармацевтична промисловість показала зростання у 2,2 рази, збільшивши обсяг ПП з 106 млн доларів США у 2015 році до 237 млн доларів США у 2021 році, що свідчило про підвищений інтерес до цього сектора. Легка промисловість зросла на 13,5%, збільшивши обсяг ПП з 163 млн доларів США у 2015 році до 185 млн доларів США у 2021 році, що свідчило про поступове відновлення інтересу до цієї підгалузі.

Незважаючи на значні прирости ПІІ в регіони та сектори економіки України, проблема недостатнього обсягу залучених інвестицій залишилася нерозв'язаною. Більше того, з 2014 по 2021 роки її важливість ще більше посилилася. Якщо у 2013 році Україна за показником ПІІ на душу населення перевищувала Молдову та Білорусь, то в 2015 році її обігнала Білорусь, а до 2021 року – і Молдова. У результаті на кінець зазначеного періоду Україна займала останнє місце серед європейських країн за показником ПІІ на душу населення [22]. Розрив у обсязі ПІІ на душу населення між Україною та більшістю європейських країн також зростає. Наприклад, якщо у 2015 році на одного румуна припадало у 3,5 рази більше ПІІ, ніж на одного українця, то до 2021 року цей розрив збільшився до 3,9 разів. Аналогічно, у порівнянні зі Словенією, він збільшився з 5,9 до 6,5 разів, з Литвою – з 5,3 до 6,2 разів, а з Чехією – з 10,8 до 12,6 разів. Варто зазначити, що показники ПІІ на душу населення в країнах Балтії значно перевищували українські. У 2021 році в Латвії цей показник становив 12830 доларів США (майже у 8,5 разів більше), у Литві – 9407 доларів США (у 6,2 рази більше), а в Естонії – 21965 доларів США (майже у 14,5 разів більше). У 2015 році ці розриви були 7,2, 5,3 та 12,6 разів відповідно. Розрив з розвинутими країнами Західної та Північної Європи був значним. Наприклад, у Нідерландах показник ПІІ на душу населення перевищував український більше ніж у 100 разів, у Бельгії – у 31,7 рази. Велика Британія перевершувала Україну у 26,4 рази, Норвегія – у 25,9 разів, а Швеція – у 24,5 рази.

У країнах, де розрив становив більше 15 разів, Данія мала ПІІ на душу населення, що перевищували українські показники в 16,1 рази. В іншій групі, де він коливався від 8 до 10 разів, Німеччина та Франція перевищували український рівень відповідно на 8,4 та 9,3 рази. Таким чином, хоча українські запаси ПІІ на душу населення зростали, Україна все більше відставала від більшості європейських країн, як розвинутих, так і постсоціалістичних.

Загострення проблеми недостатнього обсягу ПІІ в Україні призвело до зменшення впливу закордонного капіталу на її економічний розвиток. У 2014 році питома вага припливу ПІІ становила 2,6% від загального обсягу капітальних інвестицій [23], пізніше зростала до 3% у 2015 році, досягнувши піку за розглянутий період. З 2016 року спостерігається поступове зниження цього показника: у 2016 році він становив 2,7%, у 2017 – лише 1,4%, у 2018 – впав до 0,3%, у 2019 піднявся до 0,7%, але це виявилось тимчасовим. У 2020 році показник склав 0,4%, а в 2021 – 0,1%, найнижчий за всю історію Незалежності.

Стійкість у воєнних умовах та підготовка до постконфліктного відновлення України (2022 - теперішній час).

У 2022 році середовище для іноземних інвесторів в Україні радикально змінилося внаслідок повномасштабної війни. Виробничі потужності на окупованих територіях були зруйновані, контроль над частинами інвестицій втрачений. Підприємства у прифронтових регіонах зазнали великої матеріальної шкоди, їх функціонування було значно підірвано. Наслідки війни також викликали нерівновагу в роботі підприємств з іноземними інвестиціями, що знаходяться в далеких від фронту регіонах. Серед факторів, що найбільше вплинули на умови діяльності закордонного капіталу, були проблеми з логістикою, девальвація гривні, різке зростання цін на енергоносії та паливо, нестабільне енергопостачання. Посилило складні умови для іноземних інвесторів також рішення Нацбанку про заборону виведення валютних коштів за кордон, яке, з одного боку, утримало втечу капіталу, а з іншого, унеможливило переказ дивідендів з іноземних інвестицій з України на материнські інвестиційні компанії за кордоном.

До кінця 2022 року обсяги ПІІ скоротилися на 22,4%, викликане значним зменшенням їх обсягів упродовж цього року. Головними причинами

цього зниження були девальвація національної валюти та переоцінка капіталу в менший бік, особливо відчутні у першому та третьому кварталах [24]. Обсяги ПІІ у вітчизняну економіку у формі капітальних інструментів зменшилися майже у 2,6 рази порівняно з попереднім роком. Водночас сума реінвестованих доходів від ПІІ також зменшилася в 15 разів.

У наступному році відбулися значні зміни у динаміці іноземного інвестування. Основним чинником стала постанова Нацбанку № 18 від 24 лютого 2022 року, яка обмежила виведення доходів від ПІІ за межі країни, що стала актуальною в умовах воєнного стану. Благодаря цим заходам та поліпшенню фінансового стану підприємств з іноземними інвестиціями, обсяг реінвестованих доходів у 2023 році зріс майже в десять разів порівняно з першим роком війни. З початку 2023 року вплив курсових коливань на запаси ПІІ був мінімізований завдяки фіксованому курсу долара США, встановленому Нацбанком у 2022 році. Проте після введення регульованого курсу в липні 2023 року та відновлення девальвації гривні, курсові коливання знову почали впливати на запаси ПІІ. У 2023 році запаси ПІІ зросли на 8% порівняно з початком року, що дозволило зменшити розрив із початком 2022 року до 16% [24].

Дослідження географічної структури запасів ПІІ під час війни показує зменшення запасів із більшості країн протягом цього періоду [24]. Найбільше падіння спостерігалось в наступних напрямках: Кіпр (на 14,9%), Нідерланди (22,3%), Швейцарія (38%) та Німеччина (16,7%). Також значні втрати зафіксовані у запасах ПІІ, що надійшли з країн, таких як Велика Британія (8,1%), Австрія (3%), Люксембург (5,6%), Франція (0,8%), Польща (9,3%), Швеція (8,7%) та Мальта (27,7%). Інвестиції з інших країн також зменшилися на 21,3%. Проте є країни, з яких запаси ПІІ показали зростання, зокрема інвестиції зі США збільшились на 39,4%, а з Угорщини – на 47,1%.

Протягом 2021-2023 років відзначився загальний тренд скорочення запасів ПП у більшості регіонів України [24]. Найбільші втрати були зафіксовані у Києві, де запаси ПП зменшилися на 11,5%, та в Дніпропетровській області, де спостерігалось зниження на 20%. Запорізька та Полтавська області також відзначилися значним зменшенням на 44% та 39,1% відповідно. Інші регіони, такі як Одеська, Харківська, Миколаївська, Житомирська, Закарпатська та Сумська області, також зафіксували значне скорочення запасів ПП. Проте були і регіони, де відбулося збільшення запасів ПП. Інвестиції в Івано-Франківській області зросли на 7,1%, а в Хмельницькій області – на 10%. Вінницька область також показала невелике зростання на 2,3%.

Оцінка впливу війни в Україні на секторальний розподіл ПП відкриває кілька ключових тенденцій за 2021-2023 роки [24]. У 2022 році, першому році війни, відбулося загальне зменшення інвестицій у всіх секторах економіки. Найбільша втрата відзначилася у добувній промисловості та розробленні кар'єрів, де інвестиції знизилися на 31,7%, а також у фінансовому секторі та страхуванні, де падіння склало 35%. Переробна промисловість також зазнала суттєвого зменшення на 24,2%, а оптова та роздрібна торгівля, включаючи ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, втратили 18,3% інвестицій.

У 2023 році ситуація кардинально змінилася, і більшість галузей показали приріст інвестицій, що свідчить про відновлення економіки та покращення інвестиційного клімату. Найбільше зростання відбулося у фінансовій та страховій діяльності, де інвестиції збільшилися на 18,4%. Оптова та роздрібна торгівля, включаючи ремонт автотранспортних засобів, показала приріст на 14,6%, а сектор інформаційних технологій і телекомунікацій – на 16,2%. Сільське, лісове та рибне господарство також

продемонстрували значний приріст, збільшившись на 22,4%. Однак були винятки – деякі галузі продовжили зменшувати запаси ПП у 2023 році, зокрема, у добувній промисловості та розробленні кар'єрів, де інвестиції продовжили зменшуватися на 9% порівняно з попереднім роком.

У 2023 році відбулося певне відновлення в багатьох підгалузях переробної промисловості України, але деякі з них, такі як металургія, нафтопереробка і виробництво коксу, продовжили втрачати інвестиції. Загальна тенденція показала, що у перший рік війни було значне скорочення ПП у більшості підгалузей переробної промисловості [24]. Наприклад, металургія зазнала найбільшого зменшення на 39,6%, машинобудування на 28,1%, виробництво гумово-пластмасових виробів і неметалевої мінеральної продукції на 22,1%, деревообробка та поліграфія на 30,5%. Проте нафтопереробка та виробництво коксу виявилися винятками, показавши зростання на 12,8%.

На думку автора, порівняння рівня ПП на душу населення в Україні та інших країнах світу, що проводилось у попередні періоди, наразі є недоцільним. По-перше, це пов'язано з тим, що протягом минулих років конфлікту в Україні значна кількість людей стала біженцями, що спричиняє арифметичне збільшення цього показника, але не свідчить про покращення порівняно з іншими країнами. Крім того, порівняння здається неадекватним через те, що воєнний стан України відрізняється від стабільного інвестиційного клімату інших країн. Більш адекватно сучасний стан ПП в Україні характеризують ознаки активізації діяльності іноземних інвесторів, що було успішно відзначено у вищезазначеному аналізі загальних, географічних, регіональних та секторальних динамік запасів ПП в Україні.

Висновки. Історія ПП в Україні послідовно проходила через чотири ключові періоди, що віддзеркалюють особливості макроекономічного

розвитку країни, різні соціально-політичні та геополітичні виклики, які постали перед державою на різних часових відрізках. З моменту отримання Незалежності та по 2001 рік країна переживала початковий період ринкових реформ та формування інвестиційного клімату. У цей час Україна зіткнулася з економічною нестабільністю та високим рівнем економічної турбулентності, що спочатку стримувало надходження іноземних інвестицій.

Основним змістом наступного періоду – з 2002 по 2013 роки – стало прискорення економічного зростання та поступове покращення інвестиційної привабливості. Країна активно проводила реформи, спрямовані на захист інвестицій, зниження інфляції та зміцнення банківського сектора, що призвело до значного збільшення надходження іноземних капіталів. З 2014 по 2021 рік Україна адаптувала інвестиційний клімат до викликів збройного конфлікту на сході країни та світової економічної кризи.

Корінні суспільно-політичні перетворення, яких зазнала країна на початку наступного періоду (2014 – 2021 рр.), з одного боку, викликали значну економічну турбулентність, яка разом із ескалацією збройного конфлікту на сході України призвела до зростання невпевненості серед інвесторів. З іншого боку, масштабні економічні реформи, посилення боротьби з корупцією, прискорене просування країни у напрямку євроатлантичної інтеграції, що стали результатом згаданих перетворень, дозволили з часом значно підвищити інвестиційну привабливість України. Багато в чому завдяки цьому інвестиційному потенціалу України вдалося вистояти перед натиском світової кризи, яка вибухнула через пандемію коронавірусу.

Стартовою точкою четвертого періоду став початок повномасштабної війни в Україні, наслідки якої значно ускладнили умови іноземного інвестування в Україні. Проте завдяки масштабній міжнародній підтримці, виваженій економічній політиці Уряду та своєчасним регуляторним заходам

Національного банку України економічну ситуацію вдалося стабілізувати. Одним із результатів такого становища стали обнадійливі дані про відновлення приросту запасів ПІІ в Україні за результатами 2023 року. Це дозволяє говорити про стійкість інвестиційного клімату країни у військових умовах та наявність значного потенціалу для відновлення інвестиційної привабливості України. З іншого боку, успішна реалізація іноземним капіталом своєї ролі ключового чинника післявоєнного відновлення та інноваційної модернізації країни потребує пошуку рішень проблем, які, як показало дослідження, були властиві всім перерахованим періодам. Насамперед маються на увазі малі питомі обсяги запасів ПІІ порівняно з переважною більшістю європейських країн, малопомітна участь ПІІ у загальному обсязі капітальних інвестицій, їх регіональні та секторальні диспропорції.

Список використаних джерел:

1. Березька К., Березький О., Маслій В. Оцінювання диспропорцій регіонального розподілу іноземних інвестицій в Україні. Актуальні проблеми економіки, 2013. № 12. С. 106-114.
2. Білик Р. С., Гаврилук О. В. Сучасні проблеми залучення інвестиційних ресурсів в економіку України. Регіональна економіка. 2022. № 3(105). С. 106-111.
3. Бурлака Н.І. Розвиток інвестиційної діяльності підприємств України. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 8. С. 37-44.
4. Іващенко А. І. Фактори підвищення темпів зростання інвестиційної активності в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2013. №24. С. 11–20.
5. Казакова Н.А., Доброскок А.К. Міжнародні інвестиції України. Проблеми та перспективи їх утворення. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. Січень 2020. № 10. С. 132-138.

6. Коваленко Ю., Скуратівська І. Диспропорційність вкладень іноземних інвесторів у галузі та регіони України. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2011. № 2. С. 146–154.

7. Мошляк І. Особливості залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. Вчені записки Університету «КРОК», № 4(60), Грудень 2020. С. 26-31.

8. Оболенський О. Ю. Перспективи залучення прямих іноземних інвестицій у національну економіку. Економіка і регіон. 2014. № 3 (46). С. 8-14.

9. Полетаєв О.О. Фінансові аспекти залучення іноземних інвестицій в економіку України. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 10. С. 21-27.

10. Рощина Н.В., Борданова Л.С., Мілько І.В. Особливості залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», 2017. № 14. С. 126-132.

11. Романчук З. Проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку України та шляхи їх вирішення. Вісник Львівського університету. Львів: ЛНУ ім. І.Франка. 2010. Серія економічна. Вип. 43. С. 162–167.

12. Сидор Г.В., Маринчак Л.Р. Розвиток соціально-економічних систем в умовах глобальної нестабільності: колективна монографія. – Чортків: ЧННПБ, 2017. – С. 205–214.

13. Сімків Л.Є., Потьомкіна Н.Ю. Особливості залучення іноземних інвестицій в регіонах України: проблеми та шляхи їх розв’язання. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 15. С. 404-408.

14. Свистун Л.А., Мороховець І.О Перспективи іноземного інвестування в економіку України у контексті загроз її економічній безпеці / Л.А. Свистун, І.О. Мороховець // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Вип. № 18. – С. 483–489.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

15. Тесля С. М. Прямі іноземні інвестиції як економічна категорія, їх суть та класифікація / С. М. Тесля // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.3. – С. 131–139.
16. Чуницька І. І., Нізельська М. А. Прямі іноземні інвестиції в Україну: проблеми та шляхи їх вирішення. Науковий журнал «Приазовський Економічний Вісник». Клас. прив. унів. 2019. № 3(14). С. 118–122.
17. Чорна О. М. Концепція механізму державного управління інвестиційно-інноваційними процесами в Україні. Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. 2012. №1. С. 64–67.
18. Штепенко К.П., Забураєва О. Ю. Аналіз прямих іноземних інвестицій в економіку України та передумови необхідності їх залучення. Ефективна економіка. 2019. № 5. ULR: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7040> (дата звернення 22.06.24).
19. Тимоць М., Стахів, Г. Фінансові аспекти залучення іноземних інвестицій в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2023. № 47. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-70> (дата звернення 15.06.24).
20. Атамас О. (2024). Інвестування в умовах економіки війни: аналіз сучасного стану та короткостроковий прогноз. Економіка та суспільство, (59). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-161> (дата звернення 15.06.24).
21. Державна служба статистики України: Зовнішньоекономічна діяльність: веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/inv/pi_ak_94_13_ua.xlsx (дата звернення 20.06.24).
22. The official site of UNCTAD (2024). Statistical portal, available at: <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/dataviewer/US.FdiFlowsStock> (Accessed 21 June 2024)
23. Державна служба статистики України: Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування: веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ibd/iokjf/iokjf_u10-13_bez.htm (дата звернення 20.06.24).
24. Національний банк України: Статистика зовнішнього сектору https://bank.gov.ua/files/ES/FDI_Ls_u.xlsx (дата звернення 23.06.24).

ODDÍL 7. PRÁVNÍ VĚDY

§7.1 FORMATION OF A CULTURE OF BUSINESS COMMUNICATION AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE LAWYERS (Hapotii V., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University)

Introduction. The strategy for the development of legal education is inextricably linked to the principles of the legal doctrine dominant in society, which essentially serves as the basic principles of legal understanding and provides the basis for legal activity. The main goal of higher legal education should be to train a specialist capable of harmonising social relations, resolving complex conflict situations social relations, resolving complex conflict situations, taking into account that human life, health and taking into account that human life, health, honour and dignity are the highest social values.

Presentation of the main material. At the present stage the development of Ukraine is considered in the general context of European integration, expansion of political, economic and cultural ties with other countries, entry into the world community of legal states. The successful implementation of this process in the educational system largely depends on the formation of an educated, highly qualified, creative personality of a future specialist, ready for productive business communication, including at the international level [2].

In the period of renewal of all aspects of society and the expansion of international relations, the level of training of a specialist in such areas as economics, political science, ecology, law, social sphere is determined by the formation of his personal qualities and professional skills, among which the culture of business communication as a system-forming basis of his professional language training takes a special place.

For future lawyers of different profiles, whose professional activity provides for intensive socio-psychological interaction, various kinds of regular communicative contacts, effective business communication is of great importance.

In this regard, the problem of substantiation and development of theoretical, methodological and methodological foundations of professional training of graduates of higher legal educational institutions within the framework of formation of business communication culture, really necessary for successful solution of actual problems of stable development of society, observance of legality and inadmissibility of violation of law and order, implementation of legal reforms and formation of legal cooperation at the international level [2].

The «Concept of development of higher legal education in Ukraine» indicates that at the present stage the problems of restructuring the existing system of training of future lawyers as specialists who have acquired modern special knowledge, with a high level of culture, morality, professional ethics, civic and social consciousness, and who should carry out their activities to protect the rights and legitimate interests of the client, taking into account the public status of the state, have acquired high relevance [10].

Therefore, a new model of the legal professional must be identified today to meet the requirements of the future. In such a context, the role of higher legal education changes, as the main instrument through which a lawyer obtains not only proper professional qualifications, but also becomes a professional with such high moral ideals as respect for human rights and freedoms in accordance with the requirements of the Bologna Process, and international requirements for the freedom to exercise the legal profession.

The main goal of modern higher legal education should be the training of qualified personnel in the field of law, who will adhere to the rule of law, the pursuit of democracy, the building of the rule of law, which requires fundamental changes in the content and quality of legal education [15].

In addition, it is now there is a need of modern legal education in a specialist who is able to design both professional activity and his own professional and personal development within the framework of business communication.

In this regard, the problem of creating a new theoretical and methodological basis for the professional training of future lawyers, primarily in the process of studying humanitarian disciplines, becomes relevant. It should be noted that at the present stage the problem of developing methodological approaches to pedagogical research in the theory and practice of professional education causes a lot of scientific disputes. Due to the existence of different interpretations of the concept of «methodology», we rely on the interpretation from the work of N. Mukan N. and M. Gavriyuk: «Methodology of pedagogy is a system of knowledge that reflects the main pedagogical theories, concepts, principles and approaches to the study of pedagogical phenomena and processes, methods of their research» [6, p.123].

The solution of the set tasks should be based on two methodological strategies:

- descriptive, providing theoretical justification of the object of research of methodological sources; general philosophical scientific characterisation of the main concepts; methods and techniques of research;
- prescriptive, associated with the definition of normative guidelines (goals, objectives, nature of scientific cognition, logic) of the research [3].

As part of the implementation of the descriptive function, let us analyse the professional training of representatives of the legal specialty in the theory and practice of higher education, and the associated conceptual apparatus.

Dynamic development of our state in the conditions of market economy sets high requirements to the level of training of modern lawyers-legal experts.

Among the priority strategies for improving the system of professional education of future specialists in the legal sphere, scientists consider:

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

- adaptation of professional training of lawyers through educational and professional programmes with modern requirements;
- creation of a unified state strategy to improve the quality of national education and reorganisation of the system of licensing and accreditation of higher education institutions;
- harmonisation of the national system of higher legal education with international standards;
- adoption of new state standards for higher legal education [7,12,15,17].

This will allow to form a new content of higher legal education through staffing, teaching and methodological support, introduction of new technologies in the educational process, modern material and technical base and constant and systematic monitoring of the educational space. It also gives an opportunity to form in the future specialist in the legal sphere not only professional competences, but also to master humanitarian culture, ethical and legal norms, culture of thinking and communication, gives students the opportunity to choose individual educational programmes and great opportunities for self-education.

The task of professional education becomes not only the formation of professional knowledge, skills and abilities, but also the formation of orientation of future specialists in the legal field to continuously improve their professional competence, the development of the ability to communicate, using the word as a communication tool to solve professional problems in the context of expanding international relations [4]. Therefore, the problem of preparing future specialists for professional communication at different levels becomes relevant.

It is the level of business communication culture that largely determines the success of a modern specialist, who should be able to navigate well in various communicative situations, choose adequate means, methods and techniques of communication, correctly, logically and convincingly express their thoughts,

establish productive relationships with partners. High professionalism, formed value outlook and broad erudition – this is not a complete list of requirements for a modern specialist. The mismatch of professionally important qualities related to business communication with the requirements of the future specialist's activity leads to a long adaptation of a young specialist to complex production situations. Therefore, the solution of the problem of development of skills and abilities related to the possession of the basics of business communication in higher education is a necessary condition for improving the quality of professional training of future specialists. Formation of skills and abilities of business communication culture creates a basis for full utilisation by graduates of higher educational institutions of their creative forces, abilities and talents [1,5,9].

The professional activity of a lawyer is largely carried out in conditions of constant communication, which often constitutes the main content of their activities, and becomes a special type of work – professional communication, which involves the development of a unified strategy of professional interaction.

The need to address the issue of forming a culture of business communication of future lawyers at a university in the process of studying humanities is due to a number of circumstances: firstly, the focus of the State educational standard of higher professional education on finding new ways to solve the problem of improving the level of professional training of specialists; secondly, the development and implementation of programmes based on personal development and targeted training of future lawyers in educational practice; thirdly, insufficient development of the aspect related to the formation of the culture of business communication in the existing educational and methodological literature, and, as a consequence, the lack of programme and methodological support of the process of formation of the culture of business communication of future lawyers, especially in the process of teaching humanities disciplines. Thus,

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

professional science has not developed a comprehensive, conceptual justification for the process of forming a culture of business communication of law students, especially with an emphasis on humanities.

In addition, in addition to the formation of a culture of business communication, in modern conditions, it is especially important to develop social competence as the ability to live, learn and work in a group, team, collective; development of the ability to communicate, the ability to prevent conflicts, etc. [11].

Today, the legal profession has become even more prestigious. And depending on the profile of legal activity for which specialists are being trained, an appropriate training programme should be drawn up, where, along with fundamental knowledge, students should be provided with an appropriate level of professional and business communication culture, rhetorical skills and norms of professional ethics, communication skills and foreign language competence, taking into account the specifics of the area in which they will have to work [8,14].

It should be emphasised that the training of specialists in a higher education law school should not only transfer knowledge, but also form the personality of a citizen, so the learning process should be closely linked to the education of this personality, the formation of an active civic position, encyclopaedic knowledge, a special logic of thinking, a high level of intellectual and professional culture, many practical skills, the ability to navigate in related and linguistically intensive areas of knowledge – economics, politics, philosophy, sociology, for today's specialist, mastery of modern information technologies is an integral part of the special information culture of his or her personality and new thinking.

In addition, mastering a foreign language is considered as the acquisition of communicative competence by students for practical use of the language: working with relevant foreign literature on the speciality, participation in conversations and

international conferences, writing scientific articles and other scientific materials in a foreign language, correspondence with foreign partners [16].

At the present stage, the main task is to constantly adapt the content of higher legal education through educational and professional programmes to the needs of society. It is necessary to complete the work on the creation of the standard of higher legal education of the educational level «Master», taking into account the harmonisation of the content of education with the modern requirements of legal practice. To ensure in-depth study of national legislation and international law on the protection of human rights, comparative law and modern legal systems, and other academic disciplines that form modern legal thinking. In accordance with the requirements of State standards, to carry out a number of organisational measures related to the implementation of the content of education through staffing, teaching and methodological support, material and technical resources, and the system of access to and diagnosis of knowledge.

These measures are designed to ensure the necessary conditions and responsibility for the provision of quality educational services in accordance with the requirements of state standards. It is also necessary to form and provide higher legal education institutions with appropriate organisational, administrative and methodological documentation. In recent years, the number of higher legal education institutions has increased unjustifiably. Their number is increasing, but in some cases they are not capable of training high-level lawyers. The professional training of many of them is in question. This is a consequence of lower licensing and accreditation requirements, which should be increased.

The quality of scientific and pedagogical staff plays a determining role in the conditions of society's transformation to new socio-economic relations. The tasks performed by law schools have a high level of complexity. This requires from the scientific and pedagogical staff not only a high level of competence, but also the

will to occupy advanced positions based on ethical values in accordance with the requirements of quality. The policy of ensuring the quality of education requires the creation of an effective system of selection of scientific and pedagogical staff on the basis of their professional qualities and ability to carry out an effective educational process.

Conclusions. Thus, we can conclude that at the present stage, the task of legal education is not only to teach certain disciplines, but also to create a new functional system for training a highly qualified specialist in the field of law. Today, a graduate of a law school must have acquired general cultural and professional competences, namely legal culture, culture of professional communication, in particular, based on the material of the humanities. In addition, he or she must possess ethical and moral qualities, adhere to Christian ideals and norms of morality and behaviour, and be able to apply knowledge, skills and personal qualities in accordance with the tasks of professional activity.

References:

1. Гапотій В., Мінкова О. Юридична деонтологія: навчальний посібник. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. 146 с.

2. Гаценко І. Розвиток мовних компетенцій майбутніх фахівців юридичного профілю у процесі вивчення дисципліни «Фахова українська мова». *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 34. Т 2. 2020. С.87-92. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-13>

3. Кот О.О., Міловська Н.В., Єфіменко Л.В. Методологічні засади реформування юридичної освіти в Україні: наукова парадигма та сучасний контекст. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 2. С. 114-122.

4. Лещенко Г.А., Беляева А.М. Формування професійної компетентності майбутніх юристів. *Молодий вчений*. № 6 (118) . червень, 2023. С.47-50.

5. Макухіна С.В. Особливості формування навичків англійського ділового спілкування у студентів економічних спеціальностей. *Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ: збірник тез доповідей IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції з дистанційною участю*. Т.І. 11 листопада 2020 р. Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2020. С.383-286.

6. Муқан Н., Гаврилюк М. Методологія педагогіки: сутність, принципи, підходи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021 № 2 (106). С.121-128. DOI 10.24139/2312-5993/2021.02/121-128

7. Опришко В.Ф. Особливості підготовки юристів у непрофільних вищих навчальних закладах України: сучасний стан і шляхи подальшого розвитку. *Правове регулювання економіки*. 2013. № 13. С. 6-27.

8. Основи ораторського мистецтва юриста. Навчально-методичний посібник-практикум (галузь знань 08 Право, спеціальність 081 Право) / уклад.: В.Д. Гапотій, О.О. Куліда. Мелітополь.:ФОП Однорог Т.В., 2018. 110 с.

9. Положечко О.Ю. Культура англомовного ділового спілкування студентів. *Наука і сталий розвиток транспорту 2023. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-технічної конференції студентів і молодих учених*. Дніпро: УДУНТ, 2023. С.156-157.

10. Проект Концепції реформування юридичної освіти. URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75652.html (дата звернення: 23.06.2024)

11. Савіщенкова В.М. Соціально-професійна компетентність як складова професійної діяльності юриста *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 берез. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С.139-142.*

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

12. Тацій В.Я., Комаров В.В. Проблеми забезпечення якості вищої юридичної освіти. *Реформування юридичної освіти: виклики часу : збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової* / Відп. ред. О.В. Кохановська, О.О. Кот. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2019. С. 41-62.

13. Тернавська В.М. Сучасні тенденції реформування вищої юридичної освіти в Україні (конституційно-правовий аспект). *Нове українське право*. №2. 2022. С.142-148. <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.20>

14. Яворська Г.Х. Базові компетентності майбутніх правознавців. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: збірник*. Одеса: Фенікс, 2016. Вип. 25. С.220-226.

15. Янчук Н. Д. Реформування юридичної освіти в Україні: осмислення та перспективи. *Південноукраїнський правничий часопис*. №1-2. 2022. С.311-316. <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.54>

16. Demchenko D., Maleyeva T. Formation of professional foreign language competence of the future lawyer. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. : Педагогічні науки*. 2018. Вип. 3. С.268-274.

17. Kostruba A. Pedagogical model of the formation of professional competences of lawyers: Ukrainian reality. *Часопис Київського університету права*. 2020. №2. С.31-36. <http://dx.doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.04>

*§7.2 ВИДИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
УКРАЇНИ ТА ЇХ ЕФЕКТИВНІСТЬ (Шевченко Т.В., Дніпровський державний
університет внутрішніх справ)*

Вступ. За роки незалежності діяльність правоохоронних органів до середини 2000-х років перестала бути ефективною та потребувала негайного втручання та радикальних змін. Результатами таких висновків стали численні аналізи щодо діяльності міліції (на той час), неефективність роботи органів внутрішніх справ (стара назва), низький рівень розкриття, збільшення рівня загально-кримінальної, економічної злочинності, корупційність, некомпетентність співробітників, численні порушення кримінального процесуального законодавства та інших нормативно-правових актів, недотримання прав людини та громадянина (високий рівень звернень громадян України до Європейського суду з прав людини та висновки на користь заявників). Також, проведені опитування населення постійно показували низький рівень довіри населення до міліції (стара назва). Вказані нами та інші негативні моменти діяльності одного із провідних правоохоронних органів у протидії злочинності та підтриманні правопорядку виконавчої влади потребували змін та реформування щодо євроінтеграції. Остаточним поштовхом не востаннє до застарілої не дієвої системи стали політичні та суспільні зміни 2013 року «Революції гідності». Саме під час таких подій було остаточно зрозуміло про необхідність радикальних змін. Так, 02.07.2025 року був прийнятий Закон України «Про Національну поліцію України». З метою недопущення попереднього негативного досвіду діяльність новоствореного органу на законодавчому рівні закріплюються різні види контролю. На початку діяльності поліції (оновленого правоохоронного органу) увагою суспільства була прикуте за новими «кроками». Висвітлювались як позитивні, так і негативні моменти. Тому, виникає необхідність розробки

науково обґрунтованого механізму здійснення контролю за діяльністю Національної поліції України на його різних рівнях та правового закріплення чіткого алгоритму здійснення такого контролю. Попередня модель передбачала також здійснення контролю за діяльністю міліції – внутрішньовідомчий по «вертикалі», а також прокурорський нагляд, як окремий вид. Принципово новим видом стає «громадський контроль», окремо зупинимось також на міжнародному контролі та межах його застосування, який закріплений на законодавчому рівні. До того ж з боку науковців у галузі правоохоронної діяльності приділяється досить значна увага, однак потребує подальшого детального дослідження з метою вдосконалення такого контролю.

Стан попереднього дослідження. Окремі питання здійснення контролю щодо діяльності Національної поліції України висвітлювали в своїх роботах: О. Ф. Андрійко, А. В. Комзюк, Б. О. Логвіненко, С. Медведенко, Р. Миронюк, О. М. Музичук, О. С. Юнін та ін. Дослідження в цій галузі проводились вибірково, розглядаючи окремі їх структурні елементи, як правило, за видами та формами здійснення такого контролю.

Виклад основного матеріалу. Поняття «контроль» застосовується, як правило, «по вертикалі» щодо різних суб'єктів або органів. Також виникає питання щодо підпорядкованості цих суб'єктів чи незалежності один від одного. В науковій літературі не має остаточного визначення поняття «контроль», однак, незважаючи на його відсутність можемо с впевненістю констатувати, що кожен розуміє значення цього поняття. Не можна ототожнювати контроль з підпорядкованістю, підзвітністю, субординацією тощо. Оскільки, контроль може здійснюватися не лише щодо суб'єктів однієї ланки або галузі, а і щодо різних суб'єктів. Так, наприклад, громадський контроль або міжвідомчий контроль, які здійснюються щодо суб'єктів з різними функціями. Тому, контроль поняття більш широке та багато-

аспектне. Загальна мета контролю за діяльністю Національної поліції України полягає у забезпеченні законності, прозорості та відповідальності перед суспільством. Державний контроль за діяльністю правоохоронних органів — це важлива складова системи забезпечення правопорядку і захисту прав громадян.

Класифікація (типологія) контролю в публічному управлінні та за діяльністю Національної поліції зокрема може здійснюватися за різними ознаками (підставами), тобто за так званими критеріями класифікації, під якими варто розуміти певні риси та особливості того чи іншого об'єкта (суб'єкта, діяльності), на підставі яких можливе його об'єднання у певні класифікаційні групи, визначення як спільних, так і відмінних ознак кожної з них. Такі критерії дадуть змогу визначити види та підвиди контролю за діяльністю Національної поліції [1].

Критерієм класифікації контролю за діяльністю Національної поліції України в першу чергу необхідно розглядати саме за суб'єктами його здійснення. Так, О. М. Музичук виділяє наступні групи суб'єктів його здійснення, за яким стає можливим визначення таких комплексних видів контролю за діяльністю Національної поліції, як:

1) *державний*, підвидами якого є: парламентський; президентський; урядовий; контроль міністерств, служб, агентств, інспекцій, центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом (Антимонопольний комітет України, Національне агентство України з питань запобігання корупції, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших центральних органів виконавчої влади, наприклад, контроль який здійснюють Адміністрація Державної прикордонної служби України, Бюро економічної безпеки України тощо); контроль органів прокуратури та інших

правоохоронних органів (Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань України, Національного антикорупційного бюро України, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України, Державної кримінально-виконавчої служби України); контроль місцевих державних адміністрацій та інших місцевих органів влади; судовий контроль; самоврядний (представницький); громадський; міжнародний [1].

Запропонуємо власне бачення контролю за діяльністю поліції, а саме державний контроль поділити на певні критерії. Так, контроль за діяльністю Національної поліції України зазвичай здійснюється на декількох рівнях, щоб забезпечити ефективну та прозору роботу правоохоронних органів.

По перше розглянемо такий вид контролю, як *внутрішній контроль*. Поліція має внутрішні механізми контролю за діяльністю своїх співробітників, такі як службові перевірки, як наслідок застосування дисциплінарних стягнень.

По друге - *парламентський контроль*. Верховна Рада України може проводити заслуховування, представників правоохоронних органів - міністра МВС України з питань діяльності Національної поліції України та розглядати питання про їхню діяльність.

По третє - контроль ЗМІ та громадськості (недержавний контроль). Засоби масової інформації та громадські організації відіграють важливу роль у викритті правопорушень та недоліків у роботі поліції, а також в привертанні уваги громадянського суспільства до проблем підтримання правопорядку, розкриття кримінальних правопорушень, проблемних питань матеріально-технічного забезпечення органів поліції, взаємодії громадськості та поліції (зворотній зв'язок) та ін. До того ж, громадський контроль для європейських держав відіграє важливу роль, в тому числі в антикорупційній діяльності поліції.

По четверте - *незалежні контрольні органи*. Уряд може створити незалежні органи або комісії для контролю за діяльністю поліції, які мають право на розслідування, притягнення порушників до дисциплінарної відповідальності та надання рекомендацій.

По п'яте - *міжнародний контроль*. Україна може підпорядкувати свою поліцію міжнародному контролю, зокрема, через участь у міжнародних організаціях з правозахисту та співпрацю з міжнародними правозахисними органами.

Розглянемо окремо види контролю за діяльністю поліції в Україні. Громадський контроль можна віднести до частини *соціального* контролю, який можна сформулювати як спосіб саморегуляції соціальної системи, який забезпечує впорядкованість взаємодій між людьми завдяки нормативному регулюванню. До його системи входять всі способи реакції як великих суспільних утворень, так і конкретного індивіда на різноманітні конкретні дії людини чи то груп, всі засоби суспільного тиску для того, щоб поставити поза нормовану поведінку та діяльність у певні соціальні межі.

Загальна мета контролю за діяльністю Національної поліції України полягає у забезпеченні законності, прозорості та відповідальності перед суспільством. Державний, самоврядний, громадський і міжнародний контроль за діяльністю Національної поліції можна класифікувати і за такими критеріями, як: вид правоохоронного органу; напрям правоохоронної діяльності (контроль за досудовим слідством, дізнанням, оперативно-розшуковою діяльністю, розшуком злочинців, охороною громадського порядку та забезпеченням громадської безпеки; адміністративною практикою, соціально-правовим захистом працівників правоохоронних органів тощо); місце проведення контролю (на території органу Національної поліції, поза територією органу Національної поліції); передбачуваність

контролю (плановий і неплановий); за способами фіксації контрольного процесу (автоматизований і неавтоматизований).

Державний, самоврядний, громадський і міжнародний контроль за діяльністю Національної поліції можна класифікувати також за таким критерієм, як кількісний склад суб'єктів контролю – одноосібний та колективний [1].

Це не повний перелік видів контролю за їх класифікацією, що можна запропонувати, однак такий розподіл є найбільш прийнятним та розповсюдженим, який включає в себе всі види суб'єктів, які можуть відповідно на законодавчому рівні здійснювати контроль за діяльністю поліції. При чому варто зазначити, що такі види контролю можуть бути як гласними, так і негласними (прихованими). Це буде залежати від законодавчого закріплення. Так, наприклад, державний контроль буде здійснюватися гласними способами на підставі відповідного розпорядження. Щодо громадського контролю, може здійснюватися негласними способами – спостереження за діяльністю.

Таким чином, розглянувши різні погляди щодо визначення контролю за діяльністю Національної поліції України та його класифікації, хочемо виділити власну позицію. Контроль за діяльністю Національної поліції України полягає у забезпеченні законності, прозорості та відповідальності перед суспільством, що здійснюється різними суб'єктами та гласними або негласними способами. Щодо класифікації за суб'єктами здійснення контролю виділимо: 1) державний контроль; 2) самоврядовний контроль; 3) громадський контроль; 4) міжнародний контроль.

Безпосередній контроль за діяльністю поліції здійснюється державними органами. Контроль за діяльністю поліції реалізується Міністром Внутрішніх справ у формі інспекційної перевірки Служби внутрішньої

безпеки або таємної перевірки доброчесності поліцейських. При цьому при проведенні інспекційної перевірки не менше 20 відсотків складу інспекційної групи складають правозахисники.

Інспектування та контрольні перевірки проводяться на підставі планів (графіків) проведення перевірок органів (підрозділів) поліції, затверджених відповідно Головою Національної поліції України, керівниками територіальних (у тому числі міжрегіональних) органів поліції або особами, які виконують їхні обов'язки, на відповідний рік.

Здійснення державного контролю за діяльністю поліції можна розділити на планові та позапланові. Плани (графіки) проведення перевірок органів (підрозділів) поліції складаються в центральному органі управління поліції Департаментом головної інспекції Національної поліції України, у головних управліннях Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві (далі - ГУНП) - управліннями (відділами) головної інспекції (далі - У(В)ГІ), міжрегіональних територіальних органах Національної поліції України - уповноваженим підрозділом. Плани (графіки) проведення перевірок органів (підрозділів) поліції затверджуються не пізніше ніж за місяць до початку нового року, реєструються в підрозділах документального забезпечення та у визначеному порядку надсилаються до органів (підрозділів) поліції, де заплановано їх проведення [2].

Позапланові інспектування органів (підрозділів) поліції проводяться за рішенням Голови Національної поліції України, керівників територіальних (у тому числі міжрегіональних) органів поліції або осіб, які виконують їхні обов'язки, за наявності однієї з таких обставин: прийняття Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Київською та Севастопольською міськими радами, обласними, районними та міськими радами резолюції недовіри

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

керівнику органу (підрозділу) поліції за результатами оцінки діяльності органу (підрозділу) поліції на території відповідно Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя, відповідної області, району або міста; обґрунтоване звернення фізичних або юридичних осіб про порушення посадовими особами органів (підрозділів) поліції вимог законодавства України; за дорученням Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністра внутрішніх справ України, Голови Національної поліції України [2].

Суб'єктами перевірок є комісії (п. 4). Комісії центрального органу управління поліції уповноважені на проведення інспектувань, контрольних та цільових перевірок усіх органів (підрозділів) поліції. Комісії територіальних (у тому числі міжрегіональних) органів поліції проводять інспектування, контрольні та цільові перевірки всіх підрозділів, що діють у складі таких органів поліції. Комісії територіальних органів поліції охорони здійснюють цільові перевірки підрозділів, що діють у їх складі. Комісії територіальних (відокремлених) підрозділів поліції територіальних (у тому числі міжрегіональних) органів поліції здійснюють цільові перевірки підпорядкованих їм підрозділів [2].

При проведенні цільової перевірки доцільність створення комісії визначає посадова особа, яка призначила перевірку. Цільові перевірки, залежно від обсягу поставлених завдань, можуть здійснюватися як комісією, так і одноосібно працівником, якому надано право на проведення такої перевірки. Комісія формується у складі працівників органів (підрозділів) поліції за напрямами службової діяльності. За рішенням Голови Національної поліції України, його першого заступника або заступників до участі в проведенні перевірки також можуть залучатися (за згодою) фахівці інших центральних органів виконавчої влади [2].

Особливу увагу приділимо громадському контролю, як і більшість науковців та практичних працівників досліджують феномен громадського контролю, який за радянські часи не використовувався і не досліджувався. Здійснення громадського контролю найбільшою мірою цікавить науковців, про що свідчить чисельні дослідження цього феномену для нашої держави. Зацікавленість науковців у сфері здійснення правоохоронної діяльності та громадського контролю є цілком зрозумілою, оскільки це доволі новий вид контролю, який закріплений на законодавчому рівні, а інша сторона – це специфічний суб'єкт здійснення такого контролю. Громадський контроль здійснюється не окремими особами, не державними органами, а невизначеним колом суб'єктів – публічність. Важливим аспектом стає закріплення здійснення громадського контролю за діяльністю поліції, що прямо передбачений в Законі України «Про Національну поліцію України». Взаємодія поліції та громадянського суспільства є важливим елементом прозорості такої діяльності та недопущення порушень закону. Це важливий крок для нашої держави, який показує на демократичність нашого суспільства, єдності органів виконавчої влади з громадянським суспільством та готовність до сумлінного виконання своїх службових обов'язків щодо захисту основних інтересів як держави в цілому так і окремих членів суспільства.

Громадський контроль прямо закріплений у Розділі VIII «Громадський контроль поліції» Закону України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2025 року і передбачає декілька видів та форм здійснення громадського контролю, а саме: звіт про поліцейську діяльність (ст. 86); прийняття резолюції недовіри керівниками органів поліції (ст. 87); взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування (ст. 88); спільні проєкти з громадськістю (ст. 89);

залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських (ст. 90); особливості громадського контролю за діяльністю поліції під час дії воєнного стану (ст. 90-1) [3].

В наукових дослідженнях сформоване поняття «громадського контролю над діяльністю Національної поліції України»: «це комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України представниками громадськості (окремими громадянами та/або громадськими об'єднаннями) заходів, які спрямовані на перевірку (спостереження, нагляд) дотримання законності підрозділами Національної поліції або окремими її посадовими особами під час виконання покладених на Національну поліцію завдань та службових повноважень співробітників поліції, а також на взаємодію поліції з громадськістю задля підготовки та виконання спільних проєктів, програм та заходів для задоволення потреб населення та поліпшення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань» [4].

Окрему увагу звернено на принципи, що повинні застосовуватись при здійсненні громадського контролю за діяльністю поліції. Так, поняття принципів громадського контролю а діяльністю поліції – це є керівні і фундаментальні засади, ідеї і положення, що містяться в нормах інституту громадського контролю за діяльністю поліції і визначають зміст механізму участі громадськості в контролі за такою діяльністю. На основі наукового доробку дослідників можна виділити декілька основних груп принципів громадського контролю за діяльністю поліції: загальноправові; міжгалузеві; галузеві; інституційні, які можна у свою чергу поділити на загальні інституційні та спеціальні інституційні принципи. В Україні не існує чинного нормативно-правового акту, який би регулював своїми нормами виключно суспільні відносини у сфері громадського контролю, на основі якого, наприклад, можна було розробити та прийняти положення, що регулюватиме

питання громадського контролю за діяльністю поліції (а також деталізуватиме норми Закону «Про Національну поліцію» [5].

На законодавчому рівні закріплено формування діяльності поліції, яка повинна виражатися у підзвітності перед громадськістю, тобто не конкретними органами, службовими особами, а невизначеним колом осіб та закріплені чіткі терміни та періодичність такого звітування перед громадськістю. Так, керівники органів поліції *раз на рік* повинні готувати та опубліковувати на офіційних веб-порталах органів поліції звіт про діяльність поліції.

Громадський контроль є не тільки важливою формою становлення демократії в нашій державі, а й системою дій, які дають можливість залучити населення до управління державними справами в різних сферах суспільного життя. Такий спосіб дає змогу оцінити рівень виконання завдань в соціумі працівниками органів поліції [6].

Важливими елементами є розгляд різних форм здійснення контролю за діяльністю поліції. Так, О.С. Юнін зазначає, що формою громадського контролю за діяльністю Національної поліції України є зовнішнє вираження контрольних дій інституцій громадянського суспільства та окремих громадян, які мають законодавче закріплення. Форми громадського контролю мають порівняно з «класичним» поняттям контролю за діяльністю органів виконавчої влади певні особливості, оскільки вони не передбачають безпосереднє втручання громадян і інституцій громадянського суспільства, місцевого самоврядування в оперативну діяльність поліцейських та відсутність повноважень з накладання санкцій за порушення, які були виявлені в процесі здійснення контролю. Немає серед дослідників єдиного підходу щодо класифікації форм громадського контролю за діяльністю Національної поліції України, але важливим фактором є те, що форми такого

контролю закріплені законодавчо, а саме Законом «Про Національну поліцію України», водночас вважаємо за доцільне на рівні підзаконних актів більш детально з врахуванням специфіки діяльності Національної поліції України розробити нові нормативно-правові акти, які б визначали процедуру, наприклад, отримання інформації від Національної поліції для уникнення формалізму (формальні «відписки» можуть зводити нанівець таку однозначно позитивну та важливу форму контролю) [4].

Важливим аспектом стає практичне застосування різних проєктів із залученням громадськості до діяльності поліції, тобто не лише звітування, а і спільна діяльність, що автоматично стає і контролем, спостереженням. Важливим аспектом стає залучення громадськості до охорони громадського порядку. Також з 2016 року відбувається взаємодія з органами місцевого самоврядування, що також дає свої позитивні результати. Однак, в останні роки відбувається занепокоєння щодо зниження такої активності та втрата інтересу до такого виду співпраці.

Так, Н. В. Бобро та В. А. Фурса в своїй роботі пропонують: «по-перше, вивчати та впроваджувати у поліцейську діяльність позитивний досвід залучення громадськості до проведення заходів з попередження правопорушень та конкретних видів злочинів. По-друге, встановити сучасні технічні засоби контролю за станом правопорядку в громадських місцях (камери відеоспостереження, системи термінового виклику поліції). По-третє, впроваджувати «єдину дислокацію» при охороні громадського порядку. По-четверте, встановити біля селищних рад, центрів надання адміністративних послуг дошки оголошень, з розміщенням інформації про дільничного офіцера, події, які відбуваються в громаді, а також інструкцію як діяти, якщо громадянин потрапив в скрутне становище. Наприклад, якщо мешканець став свідком правопорушення або навпаки. По-п'яте, проводити

наради, засідання за участю поліції, представників міської влади та громадськості. Отже, взаємодія поліції з громадськістю є одним із основних чинників підвищення ефективності роботи поліції у справі охорони публічного порядку, виявлення, припинення та профілактики правопорушень [7].

Здійснення такого контролю також впливає на оцінку рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (п.4 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію України»). Своєрідним видом контролю за діяльністю поліції є оцінка такої роботи громадянами. Хоча такий вид і не конкретизований як «контроль» в прямому значення, однак за результатами такого опитування, складається думка щодо діяльності поліції взагалі, окремому регіоні, громаді, дільниці. Такі результати дають змогу побачити ризики та висвітлити негативні моменти такої діяльності, для покращення у майбутньому та усунення виявлених під час опитування недоліків в роботі.

Основними завданнями проведення оцінки є отримання інформації про оцінку населенням якості виконання органами і підрозділами Національної поліції покладених на них завдань і функцій, про відповідність роботи органів і підрозділів Національної поліції очікуванням населення, виявлення тенденцій зміни рівня довіри населення до Національної поліції та факторів, що на них впливають. Основними принципами проведення оцінки є об'єктивність опрацювання інформації про роботу органів і підрозділів Національної поліції, системність оцінювання якості їх роботи [8].

Суб'єктами громадського контролю є, по-перше, громадяни і, по-друге, об'єднання громадян (політичні партії, професійні спілки, молодіжні й інші громадські організації). Їх контрольні повноваження, як правило, не мають юридично-владного змісту, тому рішенням громадських організацій за результатами перевірок притаманний рекомендаційний характер. Для

практичної реалізації громадського контролю, необхідно створити відповідні сайти, на які може надходити інформація (відео, аудіо, електронні документи), в тому числі й анонімна, від представників громадськості щодо протизаконної діяльності працівників поліції. Громадський контроль сприяє утвердженню громадянського суспільства, в якому забезпечуються права та свободи людини і громадянина, а об'єктом контролю є органи влади [9].

У дослідженнях щодо здійснення громадського контролю виникають суперечки з приводу контролю, що здійснюється політичними партіями. Думки вчених розділились з цього приводу. Одні вчені розглядають можливість контролю окремими політичними партіями за діяльністю поліції, окрім опозиції, інші вчені категорично проти такого суб'єкта контролю за діяльністю поліції. Ми також, дотримуємось думки про виключення контролю з боку політичних партій будь якого спрямування, оскільки це може вплинути на упередженість при здійсненні такого контролю, а контролюючий суб'єкт в першу чергу повинен бути неупередженим у своїй роботі.

Найбільш дієвим суб'єктами громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів є громадські організації загальної спрямованості; громадські організації правоохоронного спрямування; ЗМІ. Закон України «Про громадські об'єднання» передбачає, зокрема, наступні права громадських організацій України: одержувати від органів державної влади й управління та органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань, вносити пропозиції до органів влади та управління тощо. Вказані права теоретично можуть бути використані з метою досягнення прозорості та відкритості діяльності правоохоронних органів.

Таким чином, ми розглянули важливі аспекти здійснення громадського контролю за діяльністю поліції. Можемо зазначити, що громадський

контроль здійснюється як обов'язково, у визначений період часу (звітність), так і постійно протягом певного періоду. Такий вид контролю закріплений законодавчо та конкретизований за формами здійснення. Позитивним моментом можемо зазначити про внесені зміни щодо особливості здійснення такого контролю під час війни в Україні, що повинен також змінюватись з урахуванням не лише внутрішніх, а також зовнішніх загроз. Використання особливих принципів при здійсненні громадського контролю забезпечують постійність, системність його забезпечення. Суб'єктами громадського контролю виступають громади, громадські об'єднання або окремі громадяни.

Важливим питанням залишається розгляд міжнародного досвіду за діяльністю поліції. Окремі позитивні позиції використання такого досвіду потребують імплементації в національне законодавство. Більше всього уваги приділяється здійсненню громадського контролю за діяльністю поліції. Ми вже розглянули окремі національні напрацювання в цій галузі, однак теоретичне закріплення це позитивний момент, а механізм реалізації та здійснення такого контролю.

Оптимізація взаємодії поліції з громадськістю в контексті правоохоронної діяльності має основну мету – надати новий імпульс позитивним вітчизняним практикам залучення громадян у поліцейську діяльність, які перевірені часом та підтримуватись суспільством та імплементувати передовий позитивний досвід діяльності поліцейських структур світу щодо форм, способів процедур взаємодії громадськості з поліцією, який запроваджено в одній конкретно взятій країні, і який більш-менш адаптований у тих країнах, які пройшли схожі з Україною етапи державності та показують перспективи свого розвитку [10].

Міжнародні стандарти взаємодії підрозділів поліції з громадськістю визначено у резолюції № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи

«Декларація про поліцію», 08.05.1979, Страсбург, Рекомендаціям (2001) 10 Комітету Міністрів Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», прийнята Комітетом міністрів 19.09.2001 року на 765-му засіданні заступників міністрів та Резолюції 34/169 Генеральної Асамблеї ООН. Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримки правопорядку, від 17.12.1979 р. Декларація про поліцію в багатьох країнах покладена в основу професійних стандартів поліцейських, і хоча вона не має юридичної сили, її основні положення були закріплені в Європейському кодексі поліцейської етики, прийнятому як додатковий регулятивний документ Ради Європи .

Зазначені документи рекомендують державам організувати свою поліцію відповідно до професійних стандартів взаємодії підрозділів поліції з громадськістю та передбачають, що: діяльність поліції здійснюється в тісному контакті з громадськістю та ефективність поліції залежить від публічної підтримки; поліцейські органи, крім забезпечення правопорядку, виконують соціальні, і навіть сервісні функції у суспільстві; довіра населення до поліції тісно пов'язана з їх ставленням до громадськості, зокрема, їхньою повагою до людської гідності та основних прав та свобод людини; поліція має бути організована таким чином, що сприяє добрим зв'язкам поліції з громадськістю та, за необхідності, ефективному співробітництву з іншими органами, місцевими громадами, неурядовими організаціями та іншими представниками громадськості; поліція повинна бути організована таким чином, щоб заслуговувати на публічну повагу як професійні захисники права та послуг для громадськості; поліцейські органи повинні бути готовими надати об'єктивну інформацію про свою діяльність громадськості без розкриття конфіденційної інформації. Слід зазначити, що з-поміж різноманітності форм громадсько-го контролю за діяльністю поліції у зарубіжних країнах найефективнішою є активна участь громадськості у

взаємодії з поліцією, спрямованої на вжиття низки превентивних заходів, спрямованих на недопущення (мінімізації) порушень громадського порядку, та ліквідації наслідків таких порушень, особливо на місцевому (муніципальному) рівні, зокрема: брати участь у патрулюванні адміністративно-територіальних одиниць (вулиць, парків, скверів, спортивних, музичних та інших розважальних арен, об'єктів громадського та трубопровідного транспорту); участь у проведенні спільних нарад місцевої поліції та муніципалітетів; участь в охороні громадського порядку у разі посиленого варіанту несення служби поліцією (при стихійних лихах, масовому порушенні громадського порядку, маніфестаціях, мітингах, у період профілактичних заходів та заходів ліквідації наслідків терористичних загроз та ін.). Тут слід зазначити, що таке залучення громадськості до спільної діяльності з поліцією відбувається у переважній більшості з ініціативи громадян, і лише у винятковому випадку, наприклад, при ліквідації наслідків стихійного лиха, з ініціативи поліції чи органів публічної влади [10].

Звичайно, міжнародний досвід контролю за діяльністю поліції включає в себе різноманітні підходи та механізми, спрямовані на забезпечення прозорості, відповідальності та ефективності роботи правоохоронних органів. Деякі з них включають в себе створення незалежних органів контролю, які мають можливість незалежно оцінювати діяльність поліції, а також впровадження систем внутрішнього контролю та моніторингу. Важливо також враховувати міжнародні стандарти прав людини та принципи прозорості при розробці та впровадженні систем контролю за діяльністю поліції.

Міжнародний досвід контролю за діяльністю поліції включає в себе різноманітні підходи та механізми, спрямовані на забезпечення прозорості, відповідальності та ефективності роботи правоохоронних органів. Деякі з

них включають створення незалежних органів контролю, які мають можливість незалежно оцінювати діяльність поліції, впровадження систем внутрішнього контролю та моніторингу, а також врахування міжнародних стандартів прав людини та принципів прозорості при розробці та впровадженні систем контролю за діяльністю поліції. Ці підходи сприяють покращенню взаємодії між поліцією та громадськістю, забезпечуючи більш ефективний та відкритий робочий процес. Характерною ознакою зарубіжного досвіду діяльності поліції є саме здійснення контролю в різних сферах діяльності.

Висновки. Таким чином, розглянувши різні погляди щодо визначення контролю за діяльністю Національної поліції України та його класифікації, хочемо виділити власну позицію. Контроль за діяльністю Національної поліції України полягає у забезпеченні законності, прозорості та відповідальності перед суспільством, що здійснюється різними суб'єктами та гласними або негласними способами.

Щодо класифікації за суб'єктами здійснення контролю виділимо: державний контроль; самоврядовний контроль; громадський контроль; міжнародний контроль.

Також нами розглянуті важливі аспекти здійснення громадського контролю за діяльністю поліції. Можемо зазначити, що громадський контроль здійснюється як обов'язково, у визначений період часу (звітність), так і постійно протягом певного періоду. Такий вид контролю закріплений законодавчо та конкретизований за формами здійснення. Позитивним моментом можемо зазначити про внесені зміни щодо особливості здійснення такого контролю під час війни в Україні, що повинен також змінюватись з урахуванням не лише внутрішніх, а також зовнішніх загроз. Використання особливих принципів при здійсненні громадського контролю забезпечую

постійність, системність його забезпечення. Суб'єктами громадського контролю виступають громади, громадські об'єднання або окремі громадяни.

Міжнародний досвід контролю за діяльністю поліції включає в себе різноманітні підходи та механізми, спрямовані на забезпечення прозорості, відповідальності та ефективності роботи правоохоронних органів. Деякі з них включають створення незалежних органів контролю, які мають можливість незалежно оцінювати діяльність поліції, впровадження систем внутрішнього контролю та моніторингу, а також врахування міжнародних стандартів прав людини та принципів прозорості при розробці та впровадженні систем контролю за діяльністю поліції. Ці підходи сприяють покращенню взаємодії між поліцією та громадськістю, забезпечуючи більш ефективний та відкритий робочий процес.

Список використаних джерел:

1. О. М. Музичук. Щодо класифікації контролю діяльності Національної поліції України. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану. Харків, 2022. С. 93-96. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3032aefa-a9c4-4592-af9d-ec3a5fca3526/content> (дата звернення: 23.05.2024).

2. Про затвердження Інструкції з організації та проведення перевірок службової діяльності органів (підрозділів) Національної поліції : Наказ МВС України від 30.01.2017 № 67 (дата оновлення: 05.12.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0304-17#Text> (дата звернення: 25.05.2024).

3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII (дата оновлення: 09.12.2023). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 16.04.2024).

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

4. О. С. Юнін. Форми громадського контролю поліції. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 23-28. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-23-28.

5. Вацилін. Принцип громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 386-392.

6. А. В. Комзюк. Форми громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. Проблеми сучасної поліцейстики. Харків. 2022. С. 252-255. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4270ee63-7906-4f9f-b2df-6e1452c68b75/content> (дата звернення: 27.05.2024)

7. Н. В. Бобро, В. А. Фурса. Взаємодія поліції з громадськістю як умова забезпечення публічного порядку. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави. Харків. 2017. С. 71-74.

8. Про затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 07.02.2018 № 58. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018-%D0%BF#n10> (дата звернення: 10.05.2024).

9. С. В. Медведко. Поняття та форми громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 2(27). С.32-36. DOI [https://doi.org/10.32837/ryuv.v0i2\(27\).183](https://doi.org/10.32837/ryuv.v0i2(27).183)

10. В. С. Шевчук. Зарубіжний досвід реалізації громадського контролю за діяльністю поліції і шляхи його впровадження в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 533-538. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.93>

ODDÍL 8. LÉKAŘSKÉ VĚDY

§8.1 СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПІДХОДИ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ АЛІМЕНТАРНО-ЗАЛЕЖНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ У ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ (Петренко О.Д., ДУ «Інститут громадського здоров'я ім. О.М. Марзєєва НАМН України»)

Вступ. Аліментарно-залежні захворювання становлять одну з найважливіших медичних проблем сучасності, мають складну етіологію і часто виникають внаслідок дисбалансу харчових речовин, спричиненого соціальними, поведінковими або природними факторами. Найбільш соціально значущими є хронічні неінфекційні захворювання, такі як ожиріння, діабет, серцево-судинні захворювання, які створюють найбільший тиск на систему охорони здоров'я. Також важливе значення мають розлади харчової поведінки, дефіцит вітамінів і мінералів, різні види харчових алергій та непереносимості. Особливо вразливою групою є діти та молодь, оскільки у період росту та розвитку організм особливо потребує здорового харчування, тому дефіцит необхідних поживних речовин або їхній надлишок можуть призвести до серйозних проблем зі здоров'ям у майбутньому [1, 2].

В Україні, як і в багатьох інших країнах, проблема аліментарно-залежних захворювань стоїть особливо гостро, особливо серед молодого покоління. За даними статистики, кількість дітей та підлітків з надмірною вагою та ожирінням зростає, що, у свою чергу, збільшує ризик розвитку хронічних захворювань у дорослому віці. Однією з причин цього є зміна харчових звичок, зокрема збільшення споживання висококалорійних продуктів, що містять велику кількість цукру, жирів, а також недостатнє споживання фруктів, овочів тощо [3-6].

Актуальність проблеми хвороб шлунково-кишкового тракту серед дітей та молоді як аліментарно-залежних захворювань зумовлена збільшенням випадків захворювань, таких як хронічний гастрит, виразкова хвороба, хронічний коліт та інші запальні захворювання кишечника. Нездорове харчування, включаючи високий вміст жирів, цукрів і оброблених продуктів, може сприяти розвитку цих захворювань у дітей та молоді [7].

Збільшення кількості випадків алергій та непереносимості деяких продуктів (наприклад, глютену або лактози) серед дітей також впливає на поширеність харчових захворювань [8, 9].

Ендемічні аліментарні захворювання мають особливу актуальність для України через її географічні та екологічні особливості. Вся територія країни віднесена до регіону з ендемічним дефіцитом йоду різного ступеня, що впливає на здоров'я населення. Окремі райони також стикаються з дефіцитом інших важливих мінералів, таких як залізо та селен [10].

Вищезначене свідчить про необхідність невідкладної розробки та впровадження комплексних заходів профілактики аліментарно-залежних захворювань серед дітей та молоді. Важливими складовими такої системи є освітні програми, спрямовані на підвищення обізнаності про здорове харчування та мотивації до його дотримання. Впровадження таких заходів може значно зменшити поширеність аліментарно-залежних захворювань, поліпшити загальний стан здоров'я населення та сприяти стійкому розвитку українського суспільства.

В останні роки проведено багато досліджень, присвячених проблемі аліментарно-залежних захворювань серед дітей та молоді, що підкреслює актуальність цієї теми у глобальному масштабі. Дослідження показують, що збільшення споживання продуктів з низьким вмістом корисних поживних речовин та високою калорійністю, що не відповідає рівню фізичної

активності, є вагомими факторами ризику розвитку аліментарно-залежних захворювань. Зокрема, дослідження наголошують, що високий рівень споживання цукру, солі та насичених жирів серед дітей є основною причиною підвищення рівня ожиріння та супутніх захворювань, таких як діабет та серцево-судинні захворювання [2, 11, 12].

Європейські дослідження також вказують на значне поширення ожиріння та надмірної ваги серед дітей та молоді. Зокрема, дослідження COSI, проведене Європейським бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я, показало, що майже кожна третя дитина має надмірну вагу або ожиріння, а в деяких країнах понад 40 % дітей страждають на ожиріння [13].

В Україні, незважаючи на значну проблему аліментарно-залежних захворювань, державна медична система не розглядає її комплексно. Аналіз статистичних даних показує, що ці захворювання належать до різних нозологічних груп, і їх лікуванням займаються різні спеціалісти, в той час як комплексна статистика відсутня. З точки зору громадського здоров'я, проблемою здорового харчування населення комплексно займаються лише поодинокі наукові колективи [5, 6, 14]. Лише в останні роки, з імплементацією документів ВООЗ щодо хронічних неінфекційних захворювань, проблемі здорового харчування як керованому поведінковому фактору ризику на державному рівні почали приділяти більше уваги [15].

Виклад основного матеріалу. У даному дослідженні проведено аналіз наявного стану та можливостей аліментарно-залежних захворювань серед дітей та молоді в Україні, використовуючи статистичні дані, офіційні документи щодо цієї проблеми. На основі зібраних даних та вже існуючих заходів були визначені концептуальні принципи системи профілактики аліментарно-залежних захворювань серед дітей та молоді, що розглядалися як ключовий елемент збереження здоров'я населення та підтримки сталого розвитку суспільства.

Розглядаючи проблему харчування населення, слід зазначити, що споживання основних груп харчових продуктів населенням України у передвоєнний час не виявляє суттєвих порушень та знаходиться в середніх прийнятних межах порівняно з іншими країнами [16]. Так, харчування українців відзначається доволі низьким, порівняно з іншими країнами, споживанням м'яса та риби та продуктів з них. Споживання рослинної олії та цукру також є невисоким. Натомість, в передвоєнний час, населення України споживало багато овочів та картоплі. Споживання молока та продуктів з нього знаходиться на середньому рівні. Вказані особливості харчування українців можуть бути пов'язані з економічним становищем, традиціями харчування та культурними уподобаннями, насиченістю ринка певними продуктами, заходами пропаганди здорового харчування, що проводяться (табл. 1).

Таблиця 1.

**Споживання продуктів харчування в окремих країнах у 2019 році
(на одну особу за рік; кілограмів) (за даними FAOWHO)[16, 17]**

Країна	М'ясо та м'ясні продукти	Молоко та молочні продукти	Масло вершкове	Овочі	Картопля	Риба і рибні продукти	Олії рослинні	Цукор
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна*	53,6	200,5		164,7	135,7	12,5	12,0	28,8
Австрія	90	182	5,46	91	59	13,9	15	42
Болгарія	67	133	1,30	97	26	7,3	15	27
Бразилія	106	139	0,54	51	19	9,0	22	39
Індія	5	74	3,30	89	26	6,8	9	20
Іспанія	109	163	1,25	119	59	42,4	30	33

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Італія	79	200	1,92	100	36	29,8	27	32
Канада	95	161	3,72	102	82	21,8	26	35
Китай	70	23	0,14	381	44	50,8	9	7
Латвія	74	165	3,35	89	112	24,7	16	31
Нідерланди	57	314	5,90	71	76	21,9	15	36
Німеччина	80	169	6,05	88	65	12,6	17	37
Польща	86	182	3,73	124	99	12,4	7	44
Румунія	79	228	1,28	142	97	8,3	15	27
США	130	231	2,43	107	50	22,1	20	33
Фінляндія	75	336	5,02	85	58	33,5	3	29
Чехія	89	145	4,17	77	66	9,3	18	30
Японія	53	47	0,65	97	19	47,0	15	16

* за даними Державної служби статистики України, 2019 р.[16].

Аналіз статистичних даних Міністерства охорони здоров'я свідчить, що проблема аліментарно-залежних захворювань є постійною та створює значне навантаження на систему охорони здоров'я [18]. Зокрема, що стосується саме здоров'я дітей та молоді, сумарна частка аліментарно-залежних хвороб у загальній структурі захворювань складає 9,88 – 10,00 % у віковій групі 0-14 років та підвищується до 17,98% у віковій групі 15-17 років. Для дітей 0-6 років основними є хвороби крові та кровотворних органів, зокрема залізодефіцитні анемії. У віковій групі 7-14 років найбільш поширеними стають хвороби ендокринної системи та органів травлення. У групі 15-17 років спостерігається збільшення реєстрації майже всіх захворювань, за винятком захворювань органів травлення. Основне навантаження припадає на підлітків у віці 15-17 років, коли вони переходять у доросле життя з певним багажем хворобливого стану (табл. 2) [19].

Таблиця 2.

Загальноукраїнські показники багаторічної поширеності (1) та захворюваності (2) на всі захворювання та аліментарно-залежну патологію серед окремих вікових груп дітей за 2000-2017 рр., на 10 000 осіб.

Клас хвороб або окремі нозологічні форми	Вікова група					
	0-6 років		7-14 років		15-17 років	
	1	2	1	2	1	2
Анемії	727,98	295,97	248,58	80,06	154,56	64,90
Залізодефіцитні анемії	617,11	251,86	210,55	69,51	136,47	58,53
Хвороби ендокринної системи	374,47	164,65	1167,49	232,97	1405,41	275,82
Дифузний зоб I ступеню	100,62	28,74	768,71	131,15	803,25	141,65
Дифузний зоб II-III ступеню	3,30	1,04	49,38	9,62	93,05	15,92
Ожиріння	24,53	9,66	161,95	36,66	188,43	35,74
Хвороби органів травлення	705,52	459,41	1701,56	539,86	1757,15	475,23

Основними зусиллями, які реалізуються в Україні на сьогодні для профілактики аліментарно-залежних захворювань серед дітей, є заходи, які впроваджуються в організованих дитячих колективах, зокрема, у навчальних закладах різних рівнів. Сьогодні прийняті такі базові документи щодо шкільного харчування, які відповідають рекомендаціям ЮНІСЕФ та Всесвітньої організації охорони здоров'я:

1. Наказ МОЗ України від 25.09.2020 № 2205 «Про затвердження Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти» [20].
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2021 № 305 «Про затвердження Норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку» [21].

Зазначені документи спрямовані в першу чергу на створення умов для забезпечення дітей якісним та здоровим харчуванням в навчальних закладах і

впровадження рекомендацій ВООЗ, зокрема, зменшення вмісту цукру, солі, жирів у стравах та напоях, збільшення споживання овочів та фруктів, тощо. Незважаючи на впровадження зазначених документів та проведення реформи шкільного харчування в Україні, проблема нездорового харчування дітей та молоді і поширення аліментарно-залежних захворювань серед цієї верстви населення все одно залишається актуальною. Проведені нами дослідження показують, що незважаючи на значну інформованість основної цільової групи щодо нездорового харчування як фактору ризику захворювань, значна частина дітей та молоді не дотримуються правил здорового харчування та не мають мотивації це робити. Навчальна інформація щодо здорового харчування як фактору збереження здоров'я та профілактики аліментарно-залежних захворювань є недостатньою для формування у дітей та молоді мотивації до дотримання правил здорового харчування. Що ж стосується здорового харчування студентської молоді, наразі це питання законодавчо ніяк не вирішене[5, 6].

Запропонована оптимізована система профілактики аліментарно-залежних захворювань для дітей та молоді в Україні сформована з урахуванням усіх аспектів медичного та освітнього напрямків профілактики аліментарно-залежних захворювань. Дана Система базується на наших власних дослідженнях, соціологічних опитуваннях та існуючих заходах профілактики цих захворювань.

Основні складові цієї системи включають:

1. **Формування державної політики**, спрямованої на підтримку здорового харчування серед дітей, підлітків та молоді як у навчальних закладах та поза ними.
2. **Моніторинг** захворюваності та поширеності аліментарно-залежних захворювань, включаючи розробку та впровадження в роботу лікувально-

профілактичних закладів відповідних статистичних форм для обліку аліментарно-залежних захворювань серед різних вікових груп населення, включаючи дітей та молодь.

3. **Науковий супровід моніторингу**, оцінка результатів моніторингу, супровід розробки навчальних програм та матеріалів для дітей молоді та населення, а також інформаційних матеріалів, призначених для педагогічних та медичних працівників щодо профілактики аліментарно-залежних захворювань

4. **Освітні та навчальні заходи** мають включати розробку та інтеграцію навчальних матеріалів в програми освітніх закладів різних рівнів, враховуючи вікові та освітні потреби учнів. Особливу увагу слід приділяти підготовці фахівців, які працюють з дітьми (освітяни) та медичними працівниками. Навчальні матеріали для дітей та молоді повинні включати основи здорового харчування та практичні заняття.

5. Розробка та впровадження **стандартів якості та нормативів** для підприємств, які приймають участь в процесах виробництва, транспортування, приготування, видачі кінцевому споживачу продуктів, страв та напоїв, включаючи строгий контроль якості продуктів і процесів приготування.

6. **Інформування** широкого загалу населення, спрямоване на формування позитивного ставлення до здорового харчування та мотивації до його дотримання, особливо серед дітей та молоді. Ці заходи включають організацію виступів, семінарів, майстер-класів, розповсюдження інформаційних матеріалів через ЗМІ та соціальні мережі, а також рекламні кампанії та освітні заходи. Важливим аспектом просування ідеї здорового способу життя є партнерство з волонтерами та громадськими організаціями, що займаються питаннями здорового харчування дітей та молоді.

Відповідно щодо відношення до проблеми профілактики аліментарно-залежних захворювань для кожної цільової аудиторії мають бути розроблені та застосовані відповідні заходи та рішення:

Цільові аудиторії, на які спрямовано наші заходи з одного боку, а з другого – інтереси яких мають бути ураховані є наступні:

1. Діти та молодь, які навчаються у освітніх закладах різного рівня
2. Батьки та опікуни дітей
3. Освітняни
4. Медичні працівники
5. Представники громадських об'єднань
6. Підприємства, що організують харчування дітей та молоді

Основними критеріями визначення цільових аудиторій є їх відношення до проблеми профілактики аліментарно-залежних захворювань серед дітей та молоді. Пріоритетними для реалізації заходів профілактики аліментарно-залежних захворювань є перша та друга цільові аудиторії. Третя та четверта цільові аудиторії – спеціалісти, які впливають на формування та стан аліментарно-залежних захворювань безпосередньо на місцях (табл. 3).

Таблиця 3.

Передбачені Системою профілактики аліментарно-залежних захворювань заходи, залежно від цільової аудиторії

№	Цільова аудиторія	Мета:	Заходи:
1	2	3	4
1.	Діти та молодь, які навчаються у навчальних закладах різного рівня	Підвищити рівень знань та мотивацію до здорового харчування	<ul style="list-style-type: none"> • Включення навчальних матеріалів у шкільну програму, які охоплюють основи здорового харчування, приготування здорових страв та розуміння етикеток на продуктах. • Забезпечення якісного та здорового харчування в їдальнях навчальних закладів
2.	Батьки та опікуни дітей	Підвищити обізнаність батьків про важливість здорового харчування та навчити та мотивувати їх до запровадження здорового харчування вдома	<ul style="list-style-type: none"> • Освітні семінари: Проведення семінарів та вебінарів для батьків на тему здорового харчування, планування меню та приготування здорових страв. • Інформаційні матеріали: Розробка та поширення буклетів, брошур та онлайн-матеріалів з рекомендаціями щодо здорового харчування для дітей.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Продовження таблиці 3

1	2	3	4
3.	Педагогічні працівники	Підвищити рівень знань освітян щодо важливості здорового харчування та способів його інтеграції у навчальний процес.	<ul style="list-style-type: none">• Професійний розвиток: Проведення тренінгів та семінарів для вчителів з питань здорового харчування та методик його викладання.• Розробка навчальних матеріалів: Створення та поширення навчальних матеріалів, які допоможуть вчителям інтегрувати тему здорового харчування у навчальні плани.
4.	Медичні працівники	Забезпечити медичних працівників знаннями та інструментами для пропаганди здорового харчування серед дітей та їхніх батьків.	<ul style="list-style-type: none">• Тренінги та семінари: Проведення навчальних заходів для медичних працівників з питань профілактики аліментарно-залежних захворювань.• Розробка рекомендацій для медичних працівників щодо консультування з питань здорового харчування.• Розробка та впровадження облікових форм статистичної звітності щодо поширеності та захворюваності аліментарно-залежними захворюваннями
5.	Представники громадських об'єднань	Залучення громадських організацій до пропаганди здорового харчування та підтримки відповідних ініціатив.	<ul style="list-style-type: none">• Співпраця з громадськими організаціями для спільної реалізації програм та заходів з пропаганди здорового харчування.• Інформаційні кампанії: Проведення інформаційних кампаній та акцій, спрямованих на підвищення обізнаності громадськості щодо важливості здорового харчування.• Волонтерські програми: Залучення волонтерів для проведення освітніх заходів та розповсюдження інформаційних матеріалів.
6.	Підприємства, що організують харчування дітей та молоді	Забезпечити наявність здорових та збалансованих страв у навчальних закладах та інших місцях, де харчуються діти.	<ul style="list-style-type: none">• Стандарти якості: Впровадження стандартів якості та сертифікації для підприємств, які організують харчування дітей.• Тренінги для персоналу: Проведення навчальних програм для кухарів та персоналу підприємств з приготування здорових страв.• Контроль: Регулярне контролювання якості харчування в навчальних закладах та інших місцях.

Представлена оптимізована система профілактики аліментарно-залежних захворювань отримала високу оцінку від фахівців-експертів, що підтверджує

доцільність її впровадження в діяльність закладів освіти та лікувально-профілактичних закладів, що сприятиме зменшенню захворюваності та поширеності аліментарно-залежних захворювань і покращенню здоров'я дітей та молоді України.

Висновки.

1. Сформульовані концептуальні засади системи профілактики аліментарно-залежних захворювань серед дітей та молоді, що відповідають сучасним міжнародним стандартам та рекомендаціям та спрямовані на забезпечення ефективної профілактики цих захворювань в Україні.

2. Враховуючи позитивні зміни в споживанні основних продуктів та забезпеченості населення продуктами харчування, основними проблемами профілактики аліментарно-залежних захворювань серед дітей та молоді залишаються обізнаність, усвідомлення та мотивація до дотримання здорового способу життя, зокрема харчування. Система профілактики аліментарно-залежних захворювань повинна в першу чергу включати вплив на ці складові, забезпечуючи освітні програми та заходи, які підвищують рівень знань цих верств населення про здорове харчування та стимулюють їх до його дотримання.

Список використаних джерел:

1. WHO EMRO | Double burden of nutrition | Nutrition site. *World Health Organization - Regional Office for the Eastern Mediterranean*. URL: <https://www.emro.who.int/nutrition/double-burden-of-nutrition/index.html>.

2. Global and regional trends in the nutritional status of young people: a critical and neglected age group / N. Akseer et al. *Annals of the new york academy of sciences*. 2017. Vol. 1393, № 1. P. 3–20. URL: <https://doi.org/10.1111/nyas.13336>.

3. To the relevance of the problem of alimentary diseases in children / M. F. Denysova et al. *Ukrainian journal of perinatology and pediatrics*. 2023. № 1(93). P. 113–117. URL: <https://doi.org/10.15574/pp.2023.93.113> .

4. Berzin V. I., Stelmakhivska V. P. Hygienic aspects of the problem of school age children feeding in modern conditions. *Health of society*. 2018. Vol. 7, № 2. P. 87–90. URL: <https://doi.org/10.22141/2306-2436.7.2.2018.137733>.

5. The awareness and consciousness of young students about the threat of risk factors of development of non-infectious diseases – modern status of the problem. / A. M. Serdyuk et al. *Medicni perspektivi (Medical perspectives)*. 2019. Vol. 24, № 1. P. 4–14. URL: <https://doi.org/10.26641/2307-0404.2019.1.162168> .

6. Hulich M. P., Petrenko O. D., Liubarska L. S. Competences acquired at school age and their role in formation of food behavior in young people. *Environment & health*. 2021. Vol. 99 (2). P. 22–27. URL: <https://doi.org/10.32402/dovkil2021.02.022> .

7. Analysis of gastrointestinal tract pathology structure in children / K. Voloshyn et al. 8. 2021. № 8. P. 22–31. URL: <https://doi.org/10.26565/2617-409x-2021-8-02> .

8. Cow's milk protein allergy or lactose intolerance? Principles of differential diagnosis and diet therapy / S. L. Nyankovskyy та ін. *Child's health*. 2019. T. 14, № 3. С. 171–176. URL: <https://doi.org/10.22141/2224-0551.14.3.2019.168769> .

9. Food allergy and hypersensitivity reactions in children and adults—A review / S. G. Tedner et al. *Journal of internal medicine*. 2021. Vol. 291, № 3. P. 283–302. URL: <https://doi.org/10.1111/joim.13422>.

10. Елементне забезпечення населення України та його значення при тиреоїдній патології / V. I. Kravchenko та ін. *Endokrynologia*. 2023. T. 28, № 2. С. 120–135. URL: <https://doi.org/10.31793/1680-1466.2023.28-2.120> .

11. A new global policy framework for adolescent nutrition? / A. Al-Jawaldeh et al. *The lancet*. 2022. Vol. 399, № 10320. P. 125–127. URL: [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(21\)02694-5](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(21)02694-5) .

12. Melanson K. J. Nutrition review: lifestyle approaches to promoting healthy eating for children. *American journal of lifestyle medicine*. 2008. Vol. 2, № 1. P. 26–29. URL: <https://doi.org/10.1177/1559827607309217> .

13. Childhood obesity: five facts about the WHO European Region. *World Health Organization (WHO)*. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/03-03-2023-childhood-obesity--five-facts-about-the-who-european-region> .

14. Yeltsova L. B., Omelchuk S. T., Petrosian A. A. Hygienic assessment of frequency of consuming food products of animal origin in the diet of medical students and rationale of ways of its correction. *Medicni perspektivi (Medical perspectives)*. 2019. Vol. 24, № 2. P. 73–82. URL: <https://doi.org/10.26641/2307-0404.2019.2.170155>.

15. Gulich M. P., Petrenko O. D. Healthy nutrition as a disease prevention factor: WHO Policy and National Experience (to mark the 75th anniversary of WHO in Ukraine). *Medicni perspektivi*. 2023. Vol. 28, № 3. P. 152–162. URL: <https://doi.org/10.26641/2307-0404.2023.3.289218>.

16. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Київ : Державна служба статистики України, 2021. 57 с.

17. Food and Agriculture Organization of the United Nations. *FAOHome*. URL: <https://www.fao.org/home/en/>.

18. Центр медстатистики - Статистичні дані системи МОЗ. *Центр медстатистики*. URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/statdanMMXIX.html>.

19. Gulich M. P., Petrenko O. D. The current state and spatio-temporal trends of food-dependent morbidity in the pediatric population of Ukraine. *Environment & health*. 2024. № 1 (110). P. 32–38. URL: <https://doi.org/10.32402/dovkil2024.01.032>.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

20. Про затвердження Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 25.09.2020 р. № 2205 : станом на 9 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text> .

21. Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 р. № 305 : станом на 6 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2021-п#Text> .

22. *Znaimo: Платформа про здорове шкільне харчування.* URL: <https://znaimo.gov.ua/>.

§8.2 ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД, МЕТАБОЛІЧНИЙ СИНДРОМ І ВЕГЕТАТИВНА НЕРВОВА СИСТЕМА (Сергін В.Б., Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Сергієнко О.О., Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Гоцко М.Є., Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Сергієнко Л.М., Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Сергієнко В.О., Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького)

Вступ. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) становить значну частку структури поліморбідності й часто вимагає призначення декількох груп лікарських засобів, що, в свою чергу, збільшує ризик побічних ефектів і неефективності терапії [1, 2]. У осіб з ПТСР більш поширений є метаболічний синдром (МС) та його складові компоненти. Зокрема, МС у пацієнтів з ПТСР, порівняно з контрольною групою, відповідною за віком і статтю, діагностується майже вдвічі частіше [3]. Одночасно повідомляється, що в учасників бойових дій частіше розвивається ожиріння, МС і ПТСР [4].

Психологічний стрес викликає патофізіологічні зміни в центральній та периферичній нервовій, імунній, ендокринній та серцево-судинній системах [5]. Зокрема, ПТСР підвищує ризик серцево-судинних захворювань (ССЗ) в 1-3 рази, а також тісно пов'язаний з підвищеним ризиком серцево-судинних подій (гострим коронарним синдромом та інсультом), хронічною серцевою недостатністю та передчасною смертю [6-8]. ПТСР збільшує ризик хронічного коронарного синдрому на 61%; небезпеку інсульту, спричиненого гострим коронарним синдромом, у 2,37 рази [9, 10]. Розвиток коморбідних захворювань, зокрема ПТСР та ССЗ, значно підвищує ризик смерті [10, 11]. Патофізіологічні зміни при ССЗ супроводжуються зростанням тривожно-подібної поведінки та когнітивних порушень [11-13].

Виклад основного матеріалу. Згідно визначення Американської психіатричної асоціації (American Psychiatric Association, APA), ПТСР – це стан психічного здоров'я, пов'язаний з впливом травматичних подій, який характеризується різними посттравматичними симптомами, включаючи симптоми вторгнення, уникнення зв'язаних з травмою стимулів, негативні зміни в когнітивних процесах і настрої, зміни збудження і реактивності [12]. Це хронічний психічний розлад, від якого страждають приблизно 5% чоловіків і 10% жінок у США. ПТСР часто пов'язаний з реальною фізичною шкодою або загрозою її заподіяння, з дуже високим рівнем поширеності. Зокрема, в учасників бойових дій, поширеність ПТСР становить від 12% до 30% порівняно з ризиком 7,8% серед загального населення США [13]. У пацієнтів з ПТСР спостерігається підвищений рівень смертності, який у два-три рази перевищує аналогічний в загальній популяції [14]. ПТСР корелює з незадовільним фізичним здоров'ям, приєднанням і прогресуванням ССЗ [15]. ПТСР і пов'язані з ним ССЗ та їх наслідки призводять до зниження якості життя, а також вносять значний вклад у рівень смертності, який у 2-3 рази вищий, ніж у загальній популяції [16].

Поширеність ПТСР зростає під час трагічних подій, що охоплюють масове число населення. Деякі автори вважають, що хоча б одну травматичну подію у своєму житті пережили 61% чоловіків і 49% жінок, 25-48% – дві або більше психологічних травм. На жаль, прогнозується подальше зростання психічних розладів у відповідь на психічні травми [17]. Працівники системи охорони здоров'я зазнали величезного травматичного стресу під час пандемії COVID-19. Серед 26 174 опитаних працівників охорони здоров'я в США 53% повідомили про симптоми принаймні одного психічного розладу, особливо ті, хто відчував перевантаження [18]. Цей результат вказує на те, що переважно пов'язана з негативним впливом травматичного стресу.

Пандемія COVID-19, російська військова агресія зумовила і надалі зумовлюють збільшення рівня захворюваності на МС та цукровий діабет 2-го типу (ЦД2) серед населення України. В Україні з'явився новий термін – «Donetsk syndrome» [23], а триваючі воєнні дії спричинили різке зростання числа психоемоційних порушень, в тому числі і серед цивільного населення; розвиток дистресу та складових МС, які спостерігаються при ПТСР [19].

Результати епідеміологічних випробувань показали, що травматичний стрес часто зустрічається серед населення, яке пережило війну, біженців, особливо жінок, та працівників охорони здоров'я [20]. Серед населення, яке пережило/переживає війну, спостерігається високий рівень поширеності ПТСР і депресії. Це підтверджується систематичним літературним пошуком та мета-аналізом епідеміологічних досліджень, що включало вибірки у жителів 43 країн, які нещодавно пережили війну. Зокрема, продемонстровано, що жертви війни з діагнозом ПТСР або депресії переважно проживають у країнах з нижчим/середнім рівнем доходу [21]. Таким чином, матеріальний або соціальний статус можуть впливати на виразність травматичного стресу. Гендерні відмінності також пов'язані з ризиком. Зокрема, у жінок-біженок, які пережили сексуальну травму, спостерігається вищий рівень ПТСР [20].

ПТСР асоціюється з підвищеною захворюваністю на ЦД2 [22]. Зокрема, повідомляється, що поширеність переддіабету, ЦД2 та ПТСР, а також ССЗ дуже висока серед ветеранів війни [13, 23]. Результати ретроспективного обсерваційного дослідження продемонстрували, що серед 72 604 осіб з порушеною толерантністю до глюкози, у 29% діагностовано ПТСР. Подальше спостереження виявило, що у 35% пацієнтів спостерігалась маніфестація ЦД2. Основні асоційовані ризики включали ожиріння і артеріальну гіпертензію, причому швидкість прогресування ЦД2 виявилась

вищою серед осіб з ПТСР [23]. Згідно аналізу результатів опитувальників скринінгу ПТСР, зниження суми балів пов'язане з меншим ризиком виникнення ЦД2 [24].

Вважається, що наслідки травматичного стресу однаково впливають як на фізичне, так і на психічне здоров'я. Вплив стресових факторів є поширеним у загальній популяції, однак лише у невеликої частки схильних до нього осіб розвивається ПТСР [25, 26]. Однак, механізми, що лежать в основі сприйнятливості та стійкості ПТСР, все ще залишаються нез'ясованими.

МС і ПТСР часто мають спільні нейробіологічні та клінічні ознаки [27]. Цей збіг можна частково пояснити спільними патогенетичними механізмами, характерними для обох станів, які залучені до розвитку несприятливих серцево-судинних подій, пов'язаних з МС та погіршенням клінічного перебігу ПТСР [28]. Однак, вважається, що зовнішні чинники, зокрема, вплив навколишнього середовища, здатні модулювати ефекти біологічних факторів на вираженість МС і ПТСР, що сприяє гетерогенній клінічній картині [29]. Зокрема, ступінь виразності клінічної симптоматики МС у ветеранів армії та морської піхоти США, які брали участь у війнах, не передбачав розвиток симптомів ПТСР у подальшому. У той же час, ступінь важкості ПТСР корелює із збільшенням тяжкості МС [25, 30].

МС при ПТСР також може впливати на стан центральної нервової системи. Нейровізуалізаційні дослідження, проведені серед 274 американських ветеранів, які брали участь у бойових діях в Іраці та Афганістані, продемонстрували, що МС прогнозує розвиток ПТСР, який, у свою чергу, асоціюється зі зменшенням товщини кори головного мозку [30]. Крім того, ветерани-учасники бойових дій з коморбідним МС, незалежно від статусу ПТСР, виявляють незадовільні результати при вирішенні завдань, пов'язаних з виконавчою функцією і миттєвою вербальною пам'яттю [31].

Таким чином, МС може бути наслідком індивідуальної нейроендокринної адаптації до хронічного стресу [25]. Одночасно, клінічні та трансляційні дані підтверджують думку про те, що ПТСР, ймовірно, сам по собі є метаболічним розладом. Зокрема, дисфункції запальних реакцій можуть бути загальним механізмом, що лежать в основі цього розладу [28]. Порушення, пов'язані з нейроендокринною системою та системним хронічним запаленням низької інтенсивності (ХЗНІ) при ПТСР, схожі на ті, що виникають при МС, ожирінні та ЦД2 [28]. Зокрема, все більше доказів підтверджують гіпотезу про те, що травматичні події можуть бути пов'язані з імунною системою та маркерами ХЗНІ. Отримані результати здатні пояснити імунометаболічні порушення у пацієнтів з ПТСР [25, 32].

Патофізіологічні особливості взаємозв'язків між ПТСР і МС залишаються активною галуззю досліджень, яка на сьогоднішній день зосереджена, в основному, на вивченні стану гіпоталамо-гіпофізарно-адреналової вісі (ГГАВ), системного ХЗНІ, та порушення імунної регуляції, інсулінової резистентності (ІР), симпато-адреналової системи та вегетативної нервової системи (ВНС) [33].

Експозиція загрози, яка може бути або фізичною, або психологічною, викликає фізіологічну реакцію. «Реакція на стрес» призводить до активізації біологічних механізмів, які дозволяють реагувати на загрозу. Центральне регулювання цього процесу забезпечує ГГАВ, функціональні зміни якої пов'язані з такими станами/захворюваннями, як депресія, тривога та ПТСР [34]. Стресорні чинники впливають на нейрони паравентрикулярного ядра в гіпоталамусі, які реагують шляхом вивільнення *кортиколіберину*, аргінін вазопресину в портальну систему судин і сприяють виділенню кортикотропіну в загальний кровообіг. Кортикотропін впливає на надниркові залози, стимулюючи синтез і вивільнення глюкокортикоїдів, серед яких основним є кортизол. Регулювання активності ГГАВ зумовлюється кортизол-

опосередкованим негативним зворотнім зв'язком між передньою часткою гіпофіза, паравентрикулярним ядром і гіпокампом, що призводить до гальмування вивільнення *кортиколіберину*, аргінін вазопресину і кортикотропіну [35].

Глюкокортикоїди організовують діяльність декількох фізіологічних функцій через сигналізацію глюкокортикоїдних рецепторів (ГР). Таким чином, чутливість зворотного зв'язку сигналізації глюкокортикоїдів, серед інших факторів, може впливати на подальші наслідки впливу стресу. Сигналізація ГР регулюється на транскрипційному та епігенетичному рівнях і порушується при розладах, пов'язаних з ГГAB. Кілька молекулярних процесів можуть сприяти зміні чутливості ГР. Зокрема, це внутрішньоклітинна доступність гормонів, рівень їх експресії, експресія ізоформ рецепторів, конформаційні зміни через мультибілковий комплекс теплового шоку (білки стресу), афінність зв'язування гормонів, фосфорилування ГР та ядерна транслокація [36]. Крім того, підкреслюється важливість зв'язку між генетичними поліморфізмами гена ГР з метаболічними порушеннями та ПТСР [37].

Існує достатня кількість доказів, що підтверджують причетність прозапальних шляхів до розвитку нейрозапалення і безпосереднього ураження нервової тканини. Тим не менш, все більше дослідників припускає, що нейрогліальні клітини виступають у якості сполучної ланки між оксидантним стресом і нейрозапальними процесами. Зокрема, оксидантне пошкодження глії сприяє надмірній продукції прозапальних цитокінів, які, у свою чергу, впливають на рецептори мембран нервових клітин і таким чином активують прозапальні шляхи, викликаючи нейрозапалення [22].

Ймовірно, що при МС розвивається ХЗНІ, опосередковане численними екзогенними і ендогенними лігандами у поєднанні з дизфункцією центральної

нервової системи і ВНС. Втрата автономного контролю із зниженням парасимпатичної активності, що є характерною ланкою порушення вегетативного балансу, ініціює розвиток запалення.

ІР, одна з важливих складових МС, може бути однією із провідних ланок патофізіологічних механізмів у зв'язках між ПТСР та МС. Зокрема, продемонстровано, що ІР асоціюється з ПТСР у ветеранів-учасників бойових дій молодого віку [38]. Повідомляється, що збільшення вираженості симптомів ПТСР у змішаній гендерній групі цивільних осіб літнього віку передбачало помірне зниження чутливості до інсуліну [39]. Результати мета аналізу демонструють зв'язок між депресивними симптомами або загальним дистресом, МС і ЦД2. У хворих з депресією, незалежно від змін індексу маси тіла, спостерігається розвиток ІР, причому зв'язок між депресією та ІР виявлено навіть в осіб без надмірного накопичення вісцерального жиру. Вищий рівень негативного афекту або емоційного дистресу та нижчий рівень позитивного афекту або позитивних емоцій, що оцінювались за допомогою шкали позитивного та негативного афектів, пов'язані з підвищенням маси тіла [38].

Існує кілька потенційних механізмів, що можуть пояснити зниження варіативності ритму серця (ВРС) в посттравматичний період. Мабуть, найбільш очевидним є фізичне виснаження, зниження фізичної активності, пов'язані з травматичними чинниками [40]. Іншим вірогідним механізмом є ХЗНІ, яке може бути персистуючим і призводити до дегенерації тканин та подальшого вегетативного дисбалансу [41]. Результати дослідження Armed Services Trauma Rehabilitation Outcome Study (ADVANCE), в якому вивчались відносні профілі серцево-судинного ризику у 579 поранених і 565 порівнянних (за віком, статтю, місцем дислокації) непоранених військовослужбовців, показали, що рівні високочутливого С-реактивного

білка були значно вищими серед осіб з травматичною хворобою [42]. У дослідженні ADVANCE також було виявлено, що травматична хвороба асоціюється з вищою частотою скорочень серця у стані спокою, відносним ожирінням, дисліпопротеїнемія та ІР серед поранених, яка, мала зворотній зв'язок з ВРС [43]. Іншим механізмом, що пояснює нижчу ВРС при ПТСР, може бути більш високий тягар депресії, тривоги, які, як відомо, знижують ВРС [44]. Залишається незрозумілим, чи посилює ТХ, пов'язана з бойовими діями, ці негативні та зворотні взаємозв'язки [45].

Залишається відкритим питання, чи є низький рівень ВРС чинником ризику розвитку ПТСР (маркер вразливості згідно моделі «вразливість/стрес»), або ж низький рівень ВРС є фактором, який розвивається при маніфестації ПТСР. Пригнічення функціонального стану ВРС може бути пов'язане з більшим дефіцитом когнітивного контролю, що є фактором ризику розвитку нав'язливих думок і спогадів. Збільшення базових рівнів співвідношення низькочастотної компоненти спектра ВРС (LF) високочастотної компоненти спектра ВРС (HF) (тобто нижча ВРС) прогнозують більш нав'язливі спогади у здорових жінок в постстресовий період. Крім того, пацієнтки з нижчими вихідними показниками HF і вищим співвідношенням LF/HF повільніше відновлюються, демонструючи відтерміноване зменшення нав'язливих спогадів [46].

Висновки. В останні роки медична модель ПТСР змінилася з простої біомедичної на медичну біопсихосоціальну модель. В умовах зростання смертності пацієнтів з коморбідністю ПТСР та МС, значення надається медичній концепції «двох сердець», що зумовлює необхідність посилення уваги до високої частоти коморбідності [5]. ПТСР і МС можуть мати схожі біологічні механізми, що лежать в їх основі. Ймовірно, що зміни запальної та нейроендокринної систем пов'язані з ПТСР, однак особливості цих зв'язків

залишаються невідомими. Правдоподібною є гіпотеза, що дизфункціональна індивідуальна адаптація до стресу може підвищувати вразливість до метаболічних дисфункцій, які, в свою чергу, здатні сприяти виникненню психопатологічних змін в посттравматичний період. Підхід до ПТСР і МС як до системних станів, що включають дисфункцію ГГAB, ХЗНІ, інші метаболічні порушення і зміни ВНС, а також значний психологічний тягар, має важливі наслідки з точки зору прогнозу захворювання. Необхідні подальші дослідження для вивчення внеску нейроендокринної та імуні-метаболічної систем у розвиток ПТСР і МС.

Список використаних джерел:

1. Serhiyenko VA, Sehin VB, Serhiyenko LM, et al. Post-traumatic stress disorder, metabolic syndrome, and the autonomic nervous system. *Endokrynologia*. 2023;28(4):377-92. doi: 10.31793/1680-1466.2023.28-4.377.
2. Ionescu DF, Rosenbaum JF, Alpert JE. Pharmacological approaches to the challenge of treatment-resistant depression. *Dialogues Clin Neurosci*. 2015;17(2): 111-26. doi: 10.31887/DCNS.2015.17.2/dionescu.
3. Rosenbaum S, Stubbs B, Ward PB, et al. The prevalence and risk of metabolic syndrome and its components among people with posttraumatic stress disorder: a systematic review and meta-analysis. *Metabolism*. 2015;64(8):926-33. doi: 10.1016/j.metabol.2015.04.009.
4. Dorflinger LM, Masheb RM. PTSD is associated with emotional eating among veterans seeking treatment for overweight/obesity. *Eat Behav*. 2018;31:8-11. doi: 10.1016/j.eatbeh.2018.07.005.
5. O'Donnell CJ. Posttraumatic stress disorder and cardiovascular disease: state of the science, knowledge gaps, and research opportunities. *JAMA Cardiol*. 2021;6(10):1207-16. doi:10.1001/jamacardio.2021.2530.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

6. Xiong J, Lipsitz O, Nasri F, et al. Impact of COVID-19 pandemic on mental health in the general population: A systematic review. *J Affect Disord.* 2020;277:55-64. doi:10.1016/j.jad.2020.08.001.

7. Song H, Fang F, Arnberg FK, et al. Stress related disorders and risk of cardiovascular disease: population based, sibling controlled cohort study *BMJ.* 2019;365:11255. doi:10.1136/bmj.11255.

8. Ebrahimi R, Lynch KE, Beckham JC, et al. Association of posttraumatic stress disorder and incident ischemic heart disease in women veterans. *JAMA Cardiol.* 2021;6(6):642-51. doi: 10.1001/jamacardio.2021.0227.

9. Roy SS, Foraker RE, Girton RA, et al. Posttraumatic stress disorder and incident heart failure among a community-based sample of US veterans. *Am J Public Health.* 2015;105(4):757-63. doi:10.2105/AJPH.2014.302342.

10. Tian Y, Ullah H, Gu J, et al. Immune-metabolic mechanisms of post-traumatic stress disorder and atherosclerosis. *Front Physiol.* 2023;14:1123692. doi:10.3389/fphys.2023.1123692.

11. Wilson MA, Liberzon I, Lindsey ML, et al. Common pathways and communication between the brain and heart: connecting post-traumatic stress disorder and heart failure. *Stress.* 2019;22(5):530-47. doi:10.1080/10253890.2019.1621283.

12. Edmondson D, von Känel R. Post-traumatic stress disorder and cardiovascular disease. *Lancet Psychiatry.* 2017;4(4):320-29. doi:10.1016/S2215-0366(16)30377-7.

13. American Psychiatric Association. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5)*. 5th ed. Arlington: American Psychiatric Pub; 2013. 280 p. doi: 10.1176/appi.books.9780890425596.

14. Shahmiri Barzoki H, Ebrahimi M. Studying the prevalence of PTSD in veterans, combatants and freed soldiers of Iran-Iraq War: A systematic and meta-analysis review. *Psychol Health Med.* 2023;28(3):812-8. doi:10.1080/13548506.2021.1981408.

15. Nilaweera D, Phyo AZZ, Teshale AB, et al. Lifetime posttraumatic stress disorder as a predictor of mortality: a systematic review and meta-analysis. *BMC Psychiatry*. 2023;23(1):229. doi: 10.1186/s12888-023-04716-w.
16. Hoerster KD, Campbell S, Dolan M, et al. PTSD is associated with poor health behavior and greater Body Mass Index through depression, increasing cardiovascular disease and diabetes risk among U.S. veterans. *Prev Med Rep*. 2019;15:100930. doi: 10.1016/j.pmedr.2019.100930.
17. Ahmadi N, Hajsadeghi F, Nabavi V, et al. The long-term clinical outcome of posttraumatic stress disorder with impaired coronary distensibility. *Psychosom Med*. 2018;80(3):294-300. doi: 10.1097/PSY.0000000000000565.
18. Kirkpatrick HA, Heller GM. Post-traumatic stress disorder: theory and treatment update. *Int J Psychiatry Med*. 2014;47(4):337-46. doi:10.2190/PM.47.4.h.
19. Serhiyenko V, Holzmann K, Holota S, et al. An exploratory study of physiological and biochemical parameters to identify simple, robust, and relevant biomarkers for therapeutic interventions for PTSD: study rationale, key elements of design and a context of war in Ukraine. *Proc Shevchenko Sci Soc Med Sci*. 2022;69(2):1-12. doi: 10.25040/ntsh2022.02.14.
20. Vallejo-Martín M, Sánchez Sancha A, Canto JM. Refugee women with a history of trauma: gender vulnerability in relation to post-traumatic stress disorder. *Int J Environ Res Public Health*. 2021;18(9):4806. doi: 10.3390/ijerph18094806.
21. Hoppen TH, Priebe S, Vetter I, et al. Global burden of post-traumatic stress disorder and major depression in countries affected by war between 1989 and 2019: a systematic review and meta-analysis. *BMJ Glob Health*. 2021;6(7):e006303. doi:10.1136/bmjgh-2021-006303.
22. Rodriguez-Saldana J, editor. *The diabetes textbook: clinical principles, patient management and public health issues*. Second edition. Basel: Springer; 2023. 1189 p.

23. Yaturu S. Prediabetes progression to diabetes among veterans with post traumatic stress disorder. *JDM*. 2022;12(1):28-34. 10.4236/jdm.2022.121004.

24. Scherrer JF, Salas J, Norman SB, et al. Association between clinically meaningful posttraumatic stress disorder improvement and risk of type 2 diabetes. *JAMA Psychiatry*. 2019;76(11):1159-66. doi:10.1001/jamapsychiatry.2019.2096.

25. Bartoli F, Crocamo C, Alamia A, et al. Posttraumatic stress disorder and risk of obesity: systematic review and meta-analysis. *J Clin Psychiatry*. 2015;76(10):e1253-61. doi: 10.4088/JCP.14r09199.

26. Bartoli F, Crocamo C, Alamia A, et al. Posttraumatic stress disorder and risk of obesity: systematic review and meta-analysis. *J Clin Psychiatry*. 2015;76(10):e1253-61. doi: 10.4088/JCP.14r09199.

27. Aaseth J, Roer GE, Lien L, Bjørklund G. Is there a relationship between PTSD and complicated obesity? A review of the literature. *Biomed Pharmacother*. 2019;117:108834. doi: 10.1016/j.biopha.2019.108834.

28. Michopoulos V, Powers A, Gillespie CF, et al. Inflammation in fear- and anxiety-based disorders: PTSD, GAD, and Beyond. *Neuropsychopharmacology*. 2017;42(1):254-70. doi:10.1038/npp.2016.146.

29. Luckhoff HK, du Plessis S, Leigh van den H, et al. Independent effects of posttraumatic stress disorder diagnosis and metabolic syndrome status on prefrontal cortical thickness and subcortical gray matter volumes. *Dialogues Clin Neurosci*. 2023;25(1):64-74. doi: 10.1080/19585969.2023.2237525.

30. Wolf EJ, Sadeh N, Leritz EC, et al. Post-traumatic stress disorder as a catalyst for the association between metabolic syndrome and reduced cortical thickness. *Biol Psychiatry* 2016;80:363-71. doi: 10.1016/j.biopsych.2015.11.023.

31. Green E, Fairchild JK, Kinoshita LM, et al. Effects of posttraumatic stress disorder and metabolic syndrome on cognitive aging in veterans. *Gerontologist*. 2016;56(1):72-81. doi:10.1093/geront/gnv040.

32. Hori H, Kim Y. Inflammation and post-traumatic stress disorder. *Psychiatry Clin Neurosci*. 2019;73(4):143-53. doi:10.1111/pcn.12820.

33. Lindqvist D, Dhabhar FS, Mellon SH, et al. Increased pro-inflammatory milieu in combat related PTSD – A new cohort replication study. *Brain Behav Immun*. 2017;59:260-4. doi:10.1016/j.bbi.2016.09.012.

34. Maguire DG, Ruddock MW, Milanak ME, et al. Sleep, a governor of morbidity in PTSD: A systematic review of biological markers in PTSD-related sleep disturbances. *Nat Sci Sleep*. 2020;12:545-62. doi: 10.2147/NSS.S260734.

35. Van Drunen R, Eckel-Mahan K. Circadian rhythms of the hypothalamus: from function to physiology. *Clocks Sleep*. 2021;3(1):189-226. doi: 10.3390/clocksleep3010012.

36. Nicolaides NC, Charmandari E. Novel insights into the molecular mechanisms underlying generalized glucocorticoid resistance and hypersensitivity syndromes. *Hormones (Athens)*. 2017;16(2):124-38. doi:10.14310/horm.2002.1728.

37. Somvanshi PR, Mellon SH, Flory JD, et al.; PTSD Systems Biology Consortium. Mechanistic inferences on metabolic dysfunction in posttraumatic stress disorder from an integrated model and multiomic analysis: role of glucocorticoid receptor sensitivity. *Am J Physiol Endocrinol Metab*. 2019;317(5):E879-98. doi: 10.1152/ajpendo.00065.2019.

38. Doan SN, Patel SK, Xie B, et al. Disrupting the mood and obesity cycle: the potential role of metformin. *Obesities*. 2023;3(1):59-75. doi.org/10.3390/obesities3010006.

39. Farr OM, Ko BJ, Joung KE, et al. Posttraumatic stress disorder, alone or additively with early life adversity, is associated with obesity and cardiometabolic risk. *Nutr Metab Cardiovasc Dis*. 2015;25(5):479-88. doi: 10.1016/j.numecd.2015.01.007.

40. Solinsky R, Vivodtzev I, Hamner JW, et al. The effect of heart rate variability on blood pressure is augmented in spinal cord injury and is unaltered by exercise training. *Clin Auton Res*. 2021;31(2):293-301. doi:10.1007/s10286-020-00677-2.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

41. Franceschi C, Campisi J. Chronic inflammation (inflammaging) and its potential contribution to age-associated diseases. *J Gerontol A Biol Sci Med Sci.* 2014;69(Suppl 1):S4-9. doi:10.1093/gerona/glu057.

42. Buker DB, Oyarce CC, Plaza RS. Effects of spinal cord injury in heart rate variability after acute and chronic exercise: A systematic review. *Top Spinal Cord Inj Rehabil.* 2018;24(2):167-76. doi: 10.1310/sci17-00028.

43. Vancampfort D, Rosenbaum S, Ward PB, et al. Type 2 diabetes among people with posttraumatic stress disorder: systematic review and meta-analysis. *Psychosom Med.* 2016;78(4):465-73. doi:10.1097/PSY.0000000000000297.

44. Maqsood R, Khattab A, Bennett AN, et al. Association between non-acute traumatic injury (TI) and heart rate variability (HRV) in adults: A systematic review and meta-analysis. *PLoS One.* 2023;18(1):e0280718. doi: 10.1371/journal.pone.0280718.

45. Bennett AN, Dyball DM, Boos CJ, et al.; ADVANCE study. Study protocol for a prospective, longitudinal cohort study investigating the medical and psychosocial outcomes of UK combat casualties from the Afghanistan war: the ADVANCE Study. *BMJ Open.* 2020;10(10):e037850. doi: 10.1136/bmjopen-2020-037850.

46. Rombold-Bruehl F, Otte C, Renneberg B, et al. Lower heart rate variability at baseline is associated with more consecutive intrusive memories in an experimental distressing film paradigm. *World J Biol Psychiatry.* 2019;20(8):662-7. doi: 10.1080/15622975.2017.1372628.

§8.3 ГОСПІТАЛЬНА ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НА ІШЕМІЧНУ ХВОРОБУ СЕРЦЯ ТА ГОСТРИЙ ІНФАРКТ МІОКАРДА, ЯК ЧИННИКИ ПОТРЕБИ В СТЕНТУВАННІ КОРОНАРНИХ СУДИН (Слабкий Г.О., Ужгородський національний університет, Сухан В.С., Ужгородський національний університет, Анталовці О.В., Ужгородський національний університет, Картавцев Р.Л., Державне підприємство «Політехмед»)

Вступ. У ХХІ столітті хвороби системи кровообігу залишаються глобальною проблемою громадського здоров'я [1,2]. У країнах Європи вказані хвороби обумовлюють до 45% усіх випадків смертей. При цьому понад 4 мільйони жителів Європи щорічно помирають в наслідок хвороб системи кровообігу, головним чином від ішемічної хвороби серця (ІХС) [3]. Більшість хворих на хвороби системи кровообігу потребують лікування протягом всього життя [4,5].

В Україні захворювання системи кровообігу є головною причиною смертності населення. За цим показником наша країна лишається одним зі світових лідерів [6,7].

Смертність внаслідок хвороб системи кровообігу за останні 29 років зросла майже на 8% і складала у 2019 році 64,3% від загальної кількості смертей, тоді як у 1990 році відповідний показник склав 56,5% [8,9].

Передчасна смертність внаслідок хвороб системи кровообігу є однією із причин суттєвого відставання України від країн Західної Європи за таким ключовим індикатором здоров'я населення як показник тягаря хвороб внаслідок хвороб системи кровообігу (виміряного за DALYs) [10,11].

До того ж, жителі України втрачають значно більше років здорового життя через хвороби системи кровообігу, ніж сусідні країни та США. Дані

висновки отримані за результатами дослідження Глобального тягаря хвороб (GBD — Global Burden of Disease) за 2019 рік та представлені на рис.1.

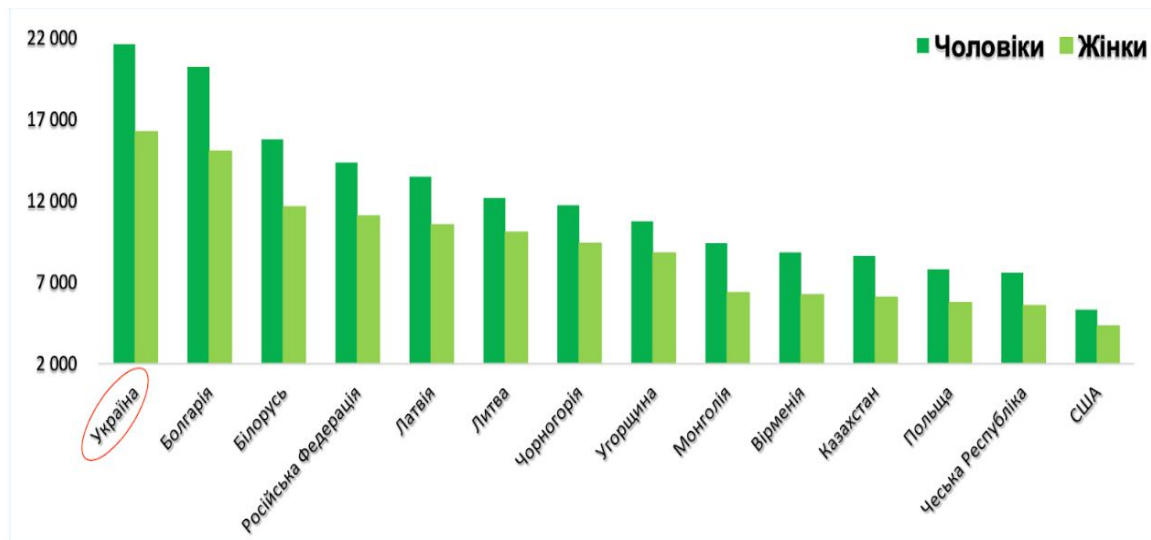

Рис.1. Роки життя, втрачені через передчасну смерть від серцево-судинних захворювань, 2019 рік (YLL на 100 000 нас. залежно від географічного розташування. Обидві статі, всі вікові групи.) [12]

Хвороби системи кровообігу мають значні економічні наслідки для країн Європи. Економічні витрати, які завдають хвороби системи кровообігу економіці країн Європейського Союзу, оцінюються в 210 мільярдів євро на рік [13]. Зниження передчасної смертності від неепідемічних захворювань в тому числі хвороби системи кровообігу до 2030 року на 30% є одним із завдань (3.4) "Цілей сталого розвитку" ("Sustainable Development Goals"), ухвалених на саміті ООН у 2015 р. [14].

Сучасним ефективним методом лікування вказаних хвороб є стентування коронарних судин – це малоінвазивне втручання, яке дозволяє відновити прохідність звужених коронарних судин внаслідок атеросклеротичного процесу. Для цього в уражені ділянки коронарних судин

встановлюються спеціальні імпланти – коронарні стенти [15,16]. Процедура стентування коронарних судин має свої як покази так і протипокази.

Первинною статистичною базою розрахунку потреби системи охорони здоров'я країни та в розрізі її регіонів є показники госпітальної захворюваності на ішемічну хворобу серця та гострий інфаркт міокарда.

Нами, з використанням даних центру медичної статистики МОЗ України, були проаналізовані дані щодо госпітальної захворюваності на ішемічну хворобу серця та гострий інфаркт міокарда дорослого населення України в динаміці 2020-2023 років.

Виклад основного матеріалу. На початку дослідження було досліджено та проаналізовано статистичні показники щодо госпітальної захворюваності дорослого населення на ішемічну хворобу серця (всі форми). Дослідження проводилося в розрізі регіонів України за період 2020-2023 рр. Отримані результати наведено в табл.1.

Аналіз наведених в табл.1 даних вказує на те що за період 2020-2023 рр кількість госпіталізованих в Україні в стаціонари хворих на ішемічну хворобу серця зросла на 11,2 % і склала 455229 . При цьому кількість виписаних зросла на 11,2% від 382 420 до 425 329 пацієнтів, а кількість померлих в стаціонарах теж зросла на 11,2 % від 26 880 до 29 900 пацієнтів.

В розрізі регіонів України вказані показники суттєво відрізняються. Так, в 2023 році (без урахування Донецької та Луганської областей) кількість виписаних із стаціонарів хворих на ішемічну хворобу серця коливалася в розрізі регіонів України в 9,59 рази: від 2 839 в Херсонській (зона активних бойових дій) до 27 050 в Львівській (територія віддалена від зони активних бойових дій) області.

Таблиця 1

Госпітальна захворюваність дорослого населення на ішемічну хворобу серця, 2020-2023 рр, (I20-I25), кількість¹

Region	2020		2021		2022		2023	
	Виписано	Померло	Виписано	Померло	Виписано	Померло	Виписано	Померло
Україна	382 420	26 880	343051	28769	363 433	26 835	425 329	29 900
АР Крим	<i>Дані відсутні</i>							
<i>Області</i>								
Вінницька	18 123	1 069,00	16364	1092	20 271	1 065	25 070	1 350
Волинська	10 729	621,00	9790	644	10 721	670	11 167	724
Дніпропетровська	39 881	3 063	34498	3515	38 183	3 282	41 770	3 680
Донецька	18 670	1 426	15045	1607	6 106	730	6 682	672
Житомирська	11 208	696	10881	859	14 081	926	16 285	1 084
Закарпатська	11 368	474	11574	544	12 854	634	15 544	651
Запорізька	12 298	1 349	10991	1449	6 475	673	7 395	753
Івано-Франківська	13 448	767	14071	793	20 570	1 006	26 143	1 211
Київська	17 494	1 328	14561	1370	14 696	1 442	19 277	1 682
Кіровоградська	12 488	931	10921	1056	13 316	877	15 786	1 159
Луганська	8 872	677	6842	702	1 261	48	52	-
Львівська	23 254	1 060	22990	1157	25 070	1 369	27 050	1 515
Миколаївська	10 441	867	9003	811	10 104	854	13 490	877
Одеська	17 521	1 299	14682	1267	18 956	1 357	23 133	1 749
Полтавська	13 301	1 341	10928	1420	13 434	1 367	14 882	1 595
Рівненська	11 923	499	12524	551	13 564	531	15 988	650
Сумська	11 140	620	11203	698	14 274	798	17 317	890
Тернопільська	11 470	468	10201	450	12 713	559	15 104	551
Харківська	23 816	2 297	21392	2537	16 936	2 495	23 087	2 668
Херсонська	10 427	718	8261	782	4 909	388	2 839	260
Хмельницька	12 394	970	10624	996	11 163	1 030	13 201	1 041
Черкаська	12 610	920	10836	997	12 097	1 038	12 227	1 078
Чернівецька	11 213	369	11433	497	14 346	549	18 690	665
Чернігівська	17 741	1 000	13751	989	15 007	1 021	18 263	1 158
<i>Міста</i>								
Київ	20 590	2 051	19685	1986	22 326	2 126	24 887	2 237
Севастополь	<i>Дані відсутні</i>							

¹Примітка: Донецька та Луганська області – дані із підконтрольних Україні територій.

Проведені розрахунки показали, що рівень летальності пацієнтів на ішемічну хворобу серця за роки дослідження залишився без змін і склав 6,57% з різницею в розрізі регіонів країни в 3,0 рази: від 3,44% в Чернівецькій до 10,365 в Харківській області.

Наступним кроком дослідження стало вивчення статистичних даних щодо кількості виписаних за період дослідження із стаціонарів хворих на ішемічну хворобу серця із стенокардією. Отримані дані наведені в табл. 2.

Аналіз наведених в табл.2 даних вказує на те, що в цілому із стаціонарів України кількість виписаних хворих на ішемічну хворобу серця із стенокардією зросла на 18,18% і в 2023 році склала 177 803 пацієнтів.

В розрізі регіонів України вказані показники теж суттєво відрізняються. Так, в 2023 році (без урахування Донецької та Луганської областей) кількість виписаних із стаціонарів хворих на ішемічну хворобу серця коливалася в розрізі регіонів України в 9,59 рази: від 675 в Херсонській (зона активних бойових дій) до 13 888 в Дніпропетровській (територія наближена до зони активних бойових дій) області.

Таблиця 2

Госпітальна захворюваність на ішемічну хворобу серця, стенокардія (I20), 2020-2023 рр, кількість¹

Регіон	2020	2021	2022	2023
	Виписано			
1	2	3	4	5
Україна	150 442	144165	150 184	177 803
АР Крим	<i>Дані відсутні</i>			
	<i>Області</i>			
Вінницька	6 375	6770	8 700	10 388
Волинська	4 622	4716	4 975	5 448
Дніпропетровська	14 023	12634	13 136	13 888
Донецька	6 199	5090	1 721	2 064
Житомирська	4 550	4759	5 950	6 847
Закарпатська	5 300	6337	7 386	8 953
Запорізька	5 570	5519	2 843	3 080
Івано-Франківська	5 062	6284	9 093	12 212
Київська	6 270	5281	6 066	7 653
Кіровоградська	2 710	2166	2 316	2 822
Луганська	3 490	2769	441	2
Львівська	11 575	12223	12 546	13 823
Миколаївська	4 385	4667	5 266	6 654
Одеська	7 675	6735	8 797	11 345
Полтавська	6 294	5479	6 704	7 297
Рівненська	5 485	5838	6 603	7 642

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
Сумська	3 359	3429	4 203	5 046
Тернопільська	4 675	4810	6 077	6 838
Харківська	10 521	9204	6 500	9 248
Херсонська	3 062	2787	1 465	675
Хмельницька	4 605	4352	4 889	6 251
Черкаська	4 469	4058	4 405	4 404
Чернівецька	6 227	6177	7 681	10 661
Чернігівська	5 922	4342	3 977	4 769
<i>Міста</i>				
Київ	8 017	7739	8 444	9 793
Севастополь	<i>Дані відсутні</i>			

Примітка: Донецька та Луганська області – дані із підконтрольних Україні територій.

Далі вивчалися та аналізувалися статистичні дані щодо госпітальної захворюваності на гострий інфаркт міокарда. Отримані дані за період дослідження в розрізі регіонів України наведено в табл.3.

Аналіз наведених в табл.3 даних вказує на те, що за період дослідження кількість виписаних із стаціонарів України пацієнтів хворих на гострий інфаркт міокарда зросла на 4,68% і в 2023 році склала 37 862 осіб. При цьому кількість померлих в стаціонарі залишилася на одному рівні і становила 6 353 пацієнтів.

В розрізі регіонів України вказані показники суттєво відрізняються. Так, в 2023 році (без урахування Донецької та Луганської областей) кількість виписаних із стаціонарів хворих на ішемічну хворобу серця коливалася в розрізі регіонів України в 15,2 рази: від 287 в Херсонській (зона активних бойових дій) до 4 354 в Дніпропетровській (територія наближена до зони активних бойових дій) області.

Проведені розрахунки показали, що рівень летальності пацієнтів на гострий інфаркт міокарда мав тенденцію до скорочення і склав у 2023 році 14,37% з різницею в розрізі регіонів країни в 2,4 рази: від 7,67% в Рівненській до 18,52% в Харківській області.

Таблиця 3

Госпітальна захворюваність на гострий інфаркт міокарда (I21-I22)
2020-2023 рр, кількість¹

Регіон	2020		2021		2022		2023	
	Виписано	Померло	Виписано	Померло	Виписано	Померло	Виписано	Померло
Україна	36 169	6 353	35550	6729	35 282	5 908	37 862	6 353
АР Крим	<i>Дані відсутні</i>							
<i>Області</i>								
Вінницька	1 151	199	1103	228	1 269	195	1 263	202
Волинська	804	123	833	124	960	101	942	127
Дніпропетровська	3 974	664	3762	661	4 232	637	4 354	667
Донецька	2 001	331	2038	398	772	209	497	175
Житомирська	824	105	846	144	1 092	135	1 199	154
Закарпатська	1 005	138	928	147	1 035	184	1 146	184
Запорізька	1 740	481	1833	536	1 295	316	1 753	370
Івано-Франківська	1 016	144	1075	155	1 263	164	1 273	157
Київська	1 961	300	1817	345	1 462	292	2 282	406
Кіровоградська	1 108	160	1109	156	1 167	119	1 153	115
Луганська	693	125	671	161	114	17	-	-
Львівська	2 488	404	2704	439	3 155	507	3 285	589
Миколаївська	815	175	778	182	838	190	1 002	203
Одеська	2 219	272	1813	203	2 007	199	2 145	252
Полтавська	1 384	234	1366	246	1 650	240	1 801	259
Рівненська	1 017	103	991	97	1 190	99	1 131	94
Сумська	1 024	158	1054	170	1 138	184	1 017	170
Тернопільська	744	126	764	108	845	121	875	110
Харківська	2 478	564	2656	647	2 188	547	2 785	633
Херсонська	845	143	837	128	537	75	287,00	43
Хмельницька	1 199	1840	1091	171	1 131	176	1 062	192
Черкаська	1 139	212	1195	226	1 343	230	1 336	178
Чернівецька	638	154	807	214	937	221	1 318	274
Чернігівська	971	176	833	169	814	144	941	163
<i>Міста</i>								
Київ	2 931	678	2646	674	2 848	606	3 015	636
Севастополь	<i>Дані відсутні</i>							

¹Примітка: Донецька та Луганська області – дані із підконтрольних Україні територій.

Наступним кроком було вивчення та проведення аналізу показників госпітальної захворюваності на гострий інфаркт міокарда з елевацією зубців ST в динаміці 2020-2023 років. Отримані результати наведено в табл. 4.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Аналіз наведених в табл.4 даних вказує на те, що кількість пацієнтів, хворих на гострий інфаркт міокарда з елевацією зубців ST, які проходили стаціонарне лікування за період дослідження зростає в 1,06 рази і в 2023 році склала 30648 осіб.

Кількість виписаних із стаціонару із числа тих, що проходили лікування збільшилося в 1,06 рази і склало 25488, а кількість померлих в стаціонарі збільшилася в 1,1 рази і склала 5160 пацієнтів.

В розрізі регіонів України вказані показники суттєво відрізняються. Так, в 2023 році (без урахування Донецької та Луганської областей) кількість виписаних із стаціонарів хворих на гострий інфаркт міокарда з елевацією зубців ST коливалася в розрізі регіонів України в 11,9 рази: від 214 в Херсонській (зона активних бойових дій) до 2 543 в Львівській (територія віддалена від зони активних бойових дій) області.

Проведені розрахунки показали, що рівень летальності пацієнтів на гострий інфаркт міокарда з елевацією зубців ST мав тенденцію до зростання і у 2023 році склав 16,84% з різницею в розрізі регіонів країни в 2,4 рази: від 9,97% в Рівненській до 31,58% в Запорізькій області.

Таблиця 4

Госпітальна захворюваність на гострий інфаркт міокарда з елевацією зубців ST (I21.0-3, I22) 2020-2023 рр, кількість¹

Регіон	2020		2021		2022		2023	
	Виписано	Померло	Виписано	Померло	Виписано	Померло	Виписано	Померло
Україна	24 133	4 692	24113	5244	24 416	4 672	25 488	5 160
АР Крим	Дані відсутні							
Області								
Вінницька	902	165	870	185	1 039	170	990	181
Волинська	554	85	640	107	577	65	750	109
Дніпропетровська	2 301	393	2186	555	2 582	558	2 536	582
Донецька	1 298	242	1070	218	430	147	308	128

Продовження таблиці 4

Житомирська	670	96	663	138	783	118	861	138
Закарпатська	770	122	706	135	777	162	802	158
Запорізька	1 117	432	1073	454	563	251	637	294
Івано-Франківська	828	134	772	142	982	138	961	127
Київська	1 342	218	1330	271	1 127	232	1 918	375
Кіровоградська	538	107	557	78	735	93	521	75
Луганська	221	37	225	78	56	10	-	-
Львівська	1 796	347	2010	358	2 391	436	2 543	517
Миколаївська	604	154	574	131	624	147	712	135
Одеська	1 173	167	1158	123	1 193	133	1 093	139
Полтавська	1 051	198	1076	221	1 336	103	1 506	231
Рівненська	698	82	562	57	690	73	668	74
Сумська	857	152	784	162	826	168	789	153
Тернопільська	474	101	515	97	505	81	525	79
Харківська	1 566	332	1928	375	1 626	330	1 991	411
Херсонська	611	93	620	104	400	59	214	35
Хмельницька	744	169	582	148	818	143	631	142
Черкаська	850	209	857	217	946	211	975	167
Чернівецька	488	145	557	200	678	219	884	252
Чернігівська	689	164	630	164	617	131	727	155
<i>Міста</i>								
Київ	1 991	348	2168	525	2 115	494	1 946	503
Севастополь	<i>Дані відсутні</i>							

Примітка: Донецька та Луганська області – дані із підконтрольних Україні територій.

Висновки.

В ході проведеного дослідження встановлено, що за період дослідження (2020-2023 рр) кількість госпіталізованих хворих на ішемічну хворобу серця в стаціонари в Україні зросла на 11,2 % і склала 455229 пацієнтів. При цьому в розрізі регіонів країни даний показник має достовірні відмінності.

Показник госпітальної захворюваності на ішемічну хворобу серця та гострий інфаркт міокарда є первинним статистичним чинником визначення потреби в стентуванні коронарних судин.

З метою визначення реальної кількості пацієнтів, які потребують стентування коронарних судин необхідне спеціальне дослідження з розрахунку частки пацієнтів, які мають протипокази для проведення відповідного лікування.

Список використаних джерел:

1. Joseph, P., Leong, D., McKee, M., Anand, S. S., Schwalm, J. D., Teo, K., ... & Yusuf, S. (2017). Reducing the global burden of cardiovascular disease, part 1: the epidemiology and risk factors. *Circ Res.*, 121(6), 677-94. <https://doi.org/10.1161/CIRCRESAHA.117.308903>
2. Kartoge, S., Pennells, L., De Bacquer, D., Cooney, M. T., Kavousi, M., & Stevens, G. (2019). World Health Organization cardiovascular disease risk charts: revised models to estimate risk in 21 global regions. *Lancet Glob Health*, 7(10), 1332-45. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(19\)30318-3](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(19)30318-3)
3. Ковтун Г. І., Орлова Н. М. Смертність від хвороб системи кровообігу в Україні: медикостатистичний аналіз її динаміки та регіональних особливостей у 2010-2020 рр. *Вісник Вінницького національного медичного університету*. 2023, Т. 27, №1. С.110-118.
4. Сіренко В.М. Стан проблеми серцево-судинної захворюваності та смертності в Україні *Ліки України*. 2022.№ 2,. С. 11-14.
5. Timmis, A., Vardas, P., Townsend, N., Torbica, A., Katus, H., De Smedt, D., ... & Achenbach, S. (2022). European Society of Cardiology, on behalf of the Atlas Writing Group, European Society of Cardiology: cardiovascular disease statistics. *European Heart Journal*, 8(43), 716-799. <https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehab892>
6. МОЗ України. Смертність населення України від хвороб системи кровообігу в Україні в 2015–2021 роках (інформаційно-статистичний довідник). Київ; 2022. 30 с.

7. Слабкий ГО, Кошеля П. Смертність населення України внаслідок хвороб системи кровообігу в передвоєнний період. Україна. Здоров'я нації. 2022; 4(70): С. 5–10

8. Murphy, A., Johnson, C. O., Roth, G. A., Forouzanfar, M. H., Naghavi, M., Ng, M., ... & Moran, A. E. (2018). Ischaemic heart disease in the former Soviet Union 1990-2015 according to the Global Burden of Disease 2015 Study. *Heart*, 104(1), 58- 66. doi: 10.1136/heartjnl-2016-311142

9. Terenda NO, Shulhai AH, Petrashyk YM, Lytvynova ON, Panchyshyn NY, Slobodian NO, Lishtaba LV, Smirnova VL, Zaporozhan LP. Impact of certain public health factors on the duration of inpatient treatment of mi patients. *Wiad Lek*. 2020; 73(5): 850–856.

10. Global Burden of Disease Collaborative Network. Global Burden of Disease Study 2019 (GBD 2019) Results. (2020). Seattle, United States: Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME). URL: <https://vizhub.healthdata.org/gbd-results/>

11. Коваленко В.М. Серцево-судинні хвороби: медично-соціальне значення та стратегія розвитку кардіології в Україні / В.М. Коваленко, А.П. Дорогой // Український кардіологічний журнал. – 2016, додаток 3. – С. 5–15.

12. Серцево-судинні захворювання — головна причина смерті українців. висновки з дослідження глобального тягаря хвороб у 2019 році. <https://phc.org.ua/news/sercevo-sudinni-zakhvoryuvannya-golovna-prichina-smerti-ukrainciv-visnovki-z-doslidzhennya>

13. Movsisyan, N. K., Vinciguerra, M., Medina-Inojosa, J. R., & LopezJimenez, F. (2020). Cardiovascular Diseases in Central and Eastern Europe: A Call for More Surveillance and EvidenceBased Health Promotion. *Ann Glob Health.*, 86(1), 21, 1-10. doi: 10.5334/aogh.2713

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

14. UN General Assembly. (2015) Resolution Adopted by the General Assembly on 25 September 2015. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E

15. Rigatelli G, Zuin M, Lee A. Coronary artery double stenting techniques and their results in complex left main bifurcation disease. *Future Cardiol.* 2020 Sep;16(5):497-504. doi: 10.2217/fca-2019-0081. Epub 2020 Jun 11. PMID: 32524885.

16. Kokkinidis DG, Waldo SW, Armstrong EJ. Treatment of coronary artery in-stent restenosis. *Expert Rev Cardiovasc Ther.* 2017 Mar;15(3):191-202. doi: 10.1080/14779072.2017.1284588. Epub 2017 Jan 31. PMID: 28116914.

ODDÍL 9. PSYCHOLOGIE

§9.1 ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОДРУЖНЬОЇ ЗРАДИ (Мірошніченко Л.В. Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Горіна О.Т., ДДУВС)

Вступ. Актуальність дослідження зумовлена збільшенням числа розлучень, як в повсякденному мирному житті, так і під час стресових ситуацій, які спровокували воєнні події в країні, зростанням кількості неблагополучних сімей, числа самотніх людей, зменшенням числа осіб, які вступають у шлюб. Як відомо, сім'я – це, насамперед, середовище розвитку людини, в котрому вона зростає, отримує підтримку, вчиться долати будь-які незгоди, конфлікти, відчуває себе щасливою та захищеною. Основою сім'ї є подружня пара. Подружжя – це особистісна взаємодія чоловіка та дружини, яка підтримується характерними для неї цінностями та регулюється моральними принципами. На сьогодні проблема психологічних особливостей зради в контексті міжособистісних стосунків стала актуальною, адже переживання зради на фізичному, психологічному та моральному рівнях відбувається для будь-якої особистості складно і призводить до певних психічних розладів.

Науковці розглядають поняття «зрада» як руйнівну подію в сімейних відносинах, яка сприяє ускладненню стосунків, негативно впливає на психічно-емоційне існування сім'ї та в більшості випадків веде до розлучення, розриву сімейних стосунків. З огляду на актуальність цієї проблеми, існує низка досліджень, які спрямовані на вивчення міжособистісної взаємодії в подружніх стосунках, де формується внутрішньо сімейна інтеграція. Психологічний клімат сім'ї, адаптацію, психологічну

сумісність, задоволеність шлюбом і фактори, які їх зумовлюють, вивчали низка дослідників, а саме: Т. Андрєєва, С. Голод, Л. Богданович, К. Вітакер, М. Обозов, Н. Пезешкіан, Т. Поспєлова, В. Сатір, Т. Трапєзніков, Е. Ейдемїллер. У дослідженнях вказувалось на те, що зазначені причини є важливими, тому повинні постійно досліджуватись як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Науковці зауважують, що такі феномени подружнього життя, як зради та ревності є досить складними для вивчення засобами психології та соціології. Зазвичай, ці явища розглядаються з позицій психотерапії або ж з теоретичних позицій.

З метою збереження стабільності, цілісності, здоров'я сім'ї та її членів актуальним у всі періоди розвитку суспільства є вивчення та попередження подружніх зрад. Різноманітні сторони сімейного життя вивчались та досліджувались багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими.

Проблемою соціальної сутності сім'ї займалися Т. Андрєєва, Е. Берн, Ю. Борисенко, Г. Варга, Д. Віннікот, Ю. Гіпенрейтер, Е. Ейдемїллер, І. Кон, А. Маслоу, Н. Пезешкіан, Т. Пухова, В. Сатір, Й. Стюарт, Г. Філіпова, Е. Фромм, В. Целуйко, Л. Шнейдер, В. Юстіккіс, К. Юнг. Функціонально-рольову поведінку та механізми життєдіяльності сім'ї досліджували В. Дружинін, Д. Мід та ін. З огляду на актуальність цієї проблеми, існує низка досліджень, які спрямовані на вивчення міжособистісної взаємодії в подружніх стосунках, де формується внутрішньо сімейна інтеграція. Так науковцями Інституту психології імені Г.С. Костюка, а саме: Зливковим В., Лукомською С., Євдокимовим Н., Ліпінською С. опубліковано монографію «Діти і війна» («Діти і війна: монографія. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. 221 с.) та посібник Валерія Зливкова та Світлани Лукомської «Діти війни: теоретико-методичні та практичні аспекти психологічної допомоги» (Електронний примірник книги доступний в

електронній бібліотеці Національної академії педагогічних наук України за посиланням <https://lib.iitta.gov.ua/734178/>) та ін. Але наукової праці, що стосується сімейних відносин, а саме питання зради подружжя, немає. Натомість є розпорошені тези та статті у збірниках Міжнародних та Всеукраїнських наукових конференцій, інтерв'ю в різних мережах інтернету, проведено низку вебінарів, навіть викладачами кафедри педагогіки та психології ДДУВС, де було висловлено цінні рекомендації та поради сучасних психологів щодо цього питання.

Виклад основного матеріалу. Розуміння психологічних особливостей зради в контексті міжособистісних стосунків – це одна з малодосліджених проблем шлюбного життя, тому вона відображає безліч протиріч, конфліктів, дисгармоній між подружжям, а, отже, несе в собі й масу різноманітних психологічних мотивів. Світ міжособистісних стосунків є невидимим, проте він існує за своїми законами і правилами, які варто брати до уваги та дотримуватися їх.

Зради є результатом особистих конфліктів, які з часом розвиваються між подружніми партнерами. Через ці конфлікти партнери тимчасово втрачають один до одного сексуальний інтерес або з часом емоційно прив'язуються один до одного. Сексуальні стосунки, що тривають лише одну ніч, є найбільш яскравим проявом цього мотиву; сексуальні стосунки, які тривають довше однієї ночі, натомість зазвичай не мають ніжності та інтересу до іншого. Через ці причини люди по-різному ставляться до своїх сексуальних партнерів. Наприклад, сексуальна прихильність до партнера внаслідок спільного переживання чуттєвого задоволення або придушеної любові, що реагує на ненависть [1]. Відносини часто є симбіотичними («разом не можуть, окремо») і є результатом садомазохістського ставлення до себе та партнера. Сексуальність порушується через нереалізовані

стосунки, що характеризуються переоцінкою, придушеними плотськими бажаннями та мимовільним зменшенням очікувань сексуального задоволення. Воно легко може перерости в ненависть, в цьому випадку характерно постійне очікування «чогось» від партнера. Екзистенційно-феноменологічні підходи до вивчення сім'ї трактують руйнівний досвід її членів як несвідому спробу посилити емоційний досвід для особистісного сенсу, зростання та самоактуалізації.

Переживання, пов'язані зі страхом бути зрадженим (зрадою) чоловіка, є неусвідомленим способом підживлення енергетичних ресурсів, що дозволяє тривожним і впевненим людям глибоко «вриватися» в усвідомлення власної відповідальності та цінності в житті. Подружжя штучно імітує стресові умови перехідних відносин у родині. Ця стратегія може похитнути звичні стереотипи сімейних стосунків і дозволити пережити «піковий досвід» [2]. Якщо емоції досить сильні, то прилив енергії під час конфлікту, з'ясування стосунків можуть вивести сімейний лад із застою та призвести до конструктивних змін. Вищевказаний механізм можна пояснити відповідно до логіки законів термодинаміки: якщо сімейна система не отримує зовнішньої енергії, вона поступово буде входити в стан недостатньої диференціації, втрати структури і повної аморфності.

Справедливо й зворотне: здорове функціонування сімейної системи можна підтримувати лише через взаємодію з оточенням, завдяки якій відбуваються обміни (входи, виходи). Оскільки процеси, що відбуваються в системі, незворотні і незворотні, виникає неусвідомлена «ідея можливої зради» чоловіка - що є не що інше, як передумова для ефективного обміну енергією та інформацією у відносинах «сім'я-оточення» система» перехід на більш високий функціональний рівень.

Продуманий методологічний погляд на природу переживання, виправданого страху зради, є основою для використання психотехнічних

засобів, спрямованих на надання допомоги в ситуаціях ненормативної сімейної кризи. Під час консультування при аналізі причин зради необхідно враховувати, на якому етапі розвитку шлюбу відбулася зрада, тобто: чи є збіг з нормативною сімейною кризою?

Важливими міркуваннями при аналізі нових відносин є їх тривалість і тип. Ці стосунки були випадковими чи тривалими? Наскільки прив'язані нові сексуальні партнери один до одного? Важлива інформація про минулі стосунки дітей з батьками. Також важливо розуміти стратегії, які використовують діти у конфлікті з батьками. Ці поради допомагають дітям впоратися зі своїм минулим досвідом і стосунками. Конфлікти між подружжям часто свідчать про сімейну дисгармонію. Це може призвести до подружньої зради, яка, як правило, має систематичний та епізодичний характер. Зрада – звичайне явище; це вказує на те, що відбулися коаліції між поколіннями, рольові інверсії та порушення дитячо-батьківських відносин. Звертаючись за допомогою до консультанта, необхідно вирішувати проблему як індивідуально, так і групою. Член сім'ї повинен працювати з постраждалою людиною, щоб знайти рішення, тоді як уся сім'я повинна створити основу для розподілу відповідальності за проблему. Це дозволяє всім членам сім'ї – колишнім і теперішнім – усвідомити ту саму проблему.

Найпростішими методами консультування є не рефлексивне і рефлексивне слухання. Не рефлексивне слухання – це найпростіша техніка, вміння мовчати, не втручаючись у те, що говорить співрозмовник, і це активний процес, який вимагає уваги. Залежно від ситуації консультант може використовувати короткі фрази або вигуки, щоб висловити розуміння, схвалення та підтримку. Нерефлексивне слухання найкраще підходить для стресових ситуацій, коли клієнт схвильований, його не цікавить думка

консультанта, він хоче поговорити. Рефлексивне слухання включає деякі навички, які повинен мати консультант:

- уточнення – уточнювальна вимога до мовця: «Поясніть, будь ласка...», «Я не розумію, що ви маєте на увазі...»;
- уточнення: аудиторія просить доповнень і уточнень, щоб точніше зрозуміти наміри та інтереси партнера;
- перефразування, перефразування власних слів співрозмовника з подальшим більш повним виділенням на початку розмови зі збереженням того, що здається основним.

Процес консультації складається з кількох етапів:

- 1 – мережа та керівництво роботою клієнта.
- 2 – збір інформації про клієнта та відповідь на запитання "У чому проблема?"
- 3 – зрозумійте бажаний результат і дайте відповідь на запитання «Чого ви хочете досягти?»
- 4 – розробка альтернативних рішень, які можна конкретизувати як «Що я можу ще зробити?», психолог узагальнює результати взаємодії з клієнтом.

Основним методом психологічного консультування є інтерв'ю. Саме інтерв'ю може служити моделлю, за якою можна чітко простежити різні етапи процесу консультації. Термін «інтерв'ю» в психології трактується як метод отримання психосоціальної інформації за допомогою усного опитування. Існують два типи інтерв'ю: вільне (не обмежене темою та форматом розмови) і стандартизоване (формально схоже на анкету із закритими запитаннями).

Спробуємо детальніше розглянути кожен етап консультування. Фаза нетворкінгу починається ще до зустрічі консультанта з клієнтом. Все

починається з того, що клієнт отримує будь-яку інформацію про консультаційний центр або конкретного консультанта. Крім того, можна сказати, що процес консультування зумовлений внутрішніми концепціями клієнта («міфами допомоги»). Склад клієнтів центру, їх орієнтація та інші складові консультаційного процесу багато в чому залежатимуть від назви центру – «Біла магія», чи «Ескулап», чи як там ще. Питання іміджу центру та окремих психологів настільки складні й масштабні, що їм варто присвятити окрему роботу. Ми обмежимося зразковим переліком зовнішніх факторів, які сприяють зв'язку та, зрештою, створюють «робочі альянси» та співпереживання.

Характеристики консультування щодо подружніх стосунків відрізняються залежно від особливостей сімейної ситуації та є суворо конфіденційними. Як консультанту, важливо дотримуватися певних правил під час розмови з клієнтом. До них входить додавання відповідних ідей для початку розмови до кожної консультації та вибір початку будь-якої розмови. Особисті погляди та емоції консультанта повинні бути зведені до мінімуму. Будь-який вплив його особистих думок на презентацію має бути вкрай обмеженим. Особисті переконання не можуть бути примусово нав'язані; їх відкрито не видно. Авторитарний, владний тон небажаний.

Якийсь факт чи теорія дають відповідь на запитання, але громадськість сприймає їх безпристрасно. Клієнт не реагує на їхні відповіді тоном чи виразом обличчя, і його жест не інтерпретується терапевтом. Консультанти повинні оволодіти мистецтвом використання індикаторів для постановки запитань. Їм потрібно розуміти, як точно вести розмову та контролювати власні дії. Вони також мають демонструвати самодисципліну та самоконтроль під час своїх розмов. Для психологічного тестування потрібні експерти. Якщо використовуються методи подружнього консультування, важливо повністю завершити оцінку їх ефективності. Психолог (або

психотерапевт) повинен мати досвід і навички вчителя (педагога) та емпатії. Важливо, щоб консультант міг спілкуватися з клієнтами та збирати велику інформацію про сімейні стосунки за допомогою блоків анкети. Це пропонує консультанту глибоке розуміння динаміки подружжя, що формує довіру, щирість і відкритість у потенційних клієнтів. Психологи можуть використовувати інформацію, зібрану з анкет та інтерв'ю, щоб дати детальну оцінку загального здоров'я шлюбу. Крім того, вони можуть визначити, кого з подружжя приваблює хтось інший, які їхні стосунки можна порівняти з стосунками інших людей і які теми для пари найважче обговорити. Ці висновки також можуть допомогти психологам розробити кращі стратегії допомоги подружжю. Для початку необхідно провести попередній тест, в якому клієнт і психолог обговорюють цілі діагностичного процесу. Це допомагає полегшити будь-яке занепокоєння чи дискомфорт, які можуть виникнути під час діагностичного процесу.

Рекомендації для тих, кого зрадили:

- не приймайте швидких рішень, візьміть паузу на переживання реальних обставин;
- дайте волю своїм почуттям в безпечній обстановці: плачте другу/подрузі у слухавку, а найкраще у кабінеті психолога;
- не звинувачуйте себе, не засуджуйте за свої реакції на цю подію;
- спробуйте собі поспівчувати, що доводиться переживати такий біль;
- віднесіться до себе зі всією бережністю, більше турбуйтеся про себе в простих речах (смачна їжа, сон, фізичні вправи помірної складності, зменшення щоденного навантаження):
 - заведіть щоденник, в який можна записувати свої думки, пов'язані з даною ситуацією;
 - перестаньте чекати від партнери неможливого, не ідеалізуйте його;

- коли відчуєте готовність поговоріть з партнером відкривши свої справжні почуття цього спільного досвіду без звинувачень.

Рекомендації для того, хто зрадив для збереження стосунків:

- візьміть відповідальність на себе за зроблене;
- наберіться терпіння — партнеру потрібен буде час для усвідомлення того що відбулося;
- зведіть до мінімуму стосунки з третьою стороною;
- відповідайте на питання вашого партнера чесно, в тому об’ємі який їй/йому зараз потрібен, на питання щодо порівняння беріть паузу, щоб переконатися чи дійсно це потрібно знати партнеру;
- зведіть до мінімуму всі емоційні подразники чоловіка/дружини.

Ризик подружньої невірності своєї другої половини цілком можна мінімізувати:

- завжди починати розмову не з претензій, а з питань про те, як себе почуває ваша близька людина, чи все з нею гаразд;
- пам’ятати, що війна рано чи пізно закінчиться, ви знову зустрінетеся і вам не буде болісно соромно за свою нестриманість або хвилину слабкість;
- за можливості частіше захоплюйтеся своїм партнером, згадуйте щасливі моменти вашого сумісного життя;
- частіше зустрічайтеся візуально, наприклад, через Skype. Намагайтеся, як би не було важко на душі, все ж виглядати впевнено та оптимістично;
- якщо ви під час війни разом, у вас завжди є можливість освіжити і урізноманітнити ваш секс. Потрібно тільки трохи фантазії і бажання зробити хоч трішки щасливішою і впевненішою свою близьку людину;

- будьте чесні зі своєю другою половинкою, пам'ятайте, що чесна, відкрита розмова зближує, а таємниці й недомовки ще більше віддаляють вас від коханої людини.

Наступні рекомендації допоможуть адекватно пережити зраду чоловіка і знайти в собі сили для подальшої успішної життя:

- замість того, щоб зопалу подати на розлучення, потрібно всіма силами постаратися заспокоїтися, відволіктися;
- треба вирішити, чого хочеться вам, якщо потрібно вгамувати біль, то розлучення не реалізує це завдання;
- якщо чоловік виявляє бажання відновити відносини і шкодує про вчинок, то потрібно спробувати пробачити його;
- після зради з'являється можливість ефективної маніпуляції чоловіком, він нерідко виконує всі вимоги, аби дружина пом'якшала і все забула;
- слід розібрати ситуацію, що склалася і деталізувати її якомога ретельніше, це дозволить прожити те, що трапилося і сприйняти це набагато спокійніше;
- важливо знайти людину, разом з яким у жінки буде можливість повністю виговоритися, промовляння проблеми полегшує її.
- якщо пройшло багато часу, ви все проаналізували і все одно взяли безповоротне рішення розлучитися, то необхідно звернутися до психолога, він проаналізує вашу ситуацію і підкаже, як пережити зраду і розлучення з чоловіком безболісно.

Висновки. Отже, проблеми сім'ї є складними і тісно пов'язані з проблемами багатьох інших соціальних інститутів, суспільства в цілому. Заходи соціальної підтримки сім'ї, засновані на суто емпіричних передумовах і міркуваннях здорового глузду, впливають лише на деякі больові точки їх

соціальних функцій, що в кращому випадку є неефективним, а в гіршому випадку додає додаткові фактори деформації для існування сім'ї. родина. Сьогодні безсумнівно, що парадигмальна комплементарність та інноваційні пошуки є необхідними в процесі наукових досліджень життєдіяльності сім'ї, а також у плануванні та реалізації національної системи соціальної підтримки сім'ї.

Список використаних джерел:

1. Альошина Ю.Є. Цикл розвитку сім'ї: дослідження і проблеми. Вісник МДУ: Сер. 14. Психологія, 2017. № 2. С. 18-26.
2. Бікеева, А.С. Сім'я особливого призначення, або рецепти позитивного батьківства на кожен день. Моршин: Знання, 2009. 224 с.

Literature:

1. Alyoshina Yu.E. Family development cycle: research and problems. Bulletin of MSU: Ser. 14. Psychology, 2017. No. 2. P. 18-26.
2. Bikeeva, A.S. A special purpose family, or recipes for positive parenting for every day. Morshin: Znannia, 2009. 224 p.

§9.2 АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ДО ПРОЖИВАННЯ В ПРИЙОМНІЙ СІМ'І (Субашкевич І.Р., Львівський національний університет імені Івана Франка, Бордіян Я.І., Львівський національний університет імені Івана Франка)

Вступ. Триваючі соціокультурні зміни в сучасному українському суспільстві впливають по-різному на процес адаптації особистості: із одного боку, підвищуються вимоги до її загального й культурного рівня, поглиблення та розширення світогляду, розвитку умінь та здібностей, які забезпечували би не тільки адаптацію до нової соціальної реальності, але й сприяли б свідомому вибору життєвого поступу, а із іншого, – продукують істотну різновекторність життєдіяльності, а також ускладнюють процес адаптації, спричиняючи проблеми у сфері соціальної взаємодії й соціальних відносин.

Сирітство – соціальне явище, що його поява зумовлена наявністю у суспільстві дітей, батьки яких померли, та дітей, котрі залишилися без піклування батьків у результаті позбавлення останніх батьківських прав чи визнання їх в установленому порядку недієздатними та безвісно відсутніми. Сирота тимчасово або постійно перебуває поза сімейним оточенням через втрату батьків, не може із певних причин або з власних інтересів залишатись у сімейному оточенні та потребує захисту й допомоги із боку держави. Одним з способів такої допомоги є усиновлення дітей.

Вчені однак не погоджуються у тому, що належна реалізація відповідних адаптаційних функцій сім'єю можлива лиш за умов усвідомлення батьками себе, як агентів соціалізації, наявності широкого рольового репертуару, що забезпечував би представлення дітям-сиротам очікувань найближчого соціального оточення, добровільне відтворення ними соціальних відносин.

Відтак актуальним стає вивчення особливостей адаптації до умов прийомної сім'ї дітей-сиріт.

Діти, що виховуються поза родиною, мають свої особливості психічного й особистісного розвитку та, як наслідок, проблеми адаптації в майбутньому. Так, К. Флейк-Хобсон і Б. Робінсон доводять, що психічний розвиток дітей, які залишились без батьківського піклування, відрізняється від однолітків, що ростуть у родинях [1]. У перших відмічається сповільнений темп психічного розвитку, а також низка негативних психологічних особливостей, зокрема: нижчий рівень інтелектуального розвитку та бідніша емоційна сфера й уява, пізніше формуються навички саморегуляції поведінки й ін.

Аналіз психологічної літератури дозволяє виділити фактори, що утруднюють соціалізацію дітей, котрі виховуються поза родиною:

- 1) особливий соціальний статус дитини – вона нічия, в неї немає нікого, ніхто нею не цікавиться і вона нікому не потрібна;
- 2) наявність в більшості вихованців відхилень в стані здоров'я та психічного розвитку, що виникають в силу соціально-педагогічної занедбаності (найчастіше проявляється затримка психічного розвитку);
- 3) наявність дефіциту індивідуального спілкування з близькими дорослими;
- 4) обмеження соціальної активності дитини, котра виховується поза родиною;
- 5) наявність обмежень в сфері реалізації засвоєних соціальних норм та соціального досвіду;
- 6) регламентація організації життя дітей, обмеження особистісного вибору та придушення самостійності та ініціативності, неможливість проявляти саморегуляцію і внутрішній самоконтроль;

7) маленький вибір зразків для наслідування та засвоєння соціальної поведінки, що приводить до труднощів в засвоєнні й відтворенні досвіду;

8) обмеженість контактів дітей, їх ізольованість від реального життя, які формують утриманство й боязнь зовнішнього світу [2].

Виклад основного матеріалу. Організація емпіричного дослідження особливостей адаптації дітей-сиріт до проживання в прийомній сім'ї включала підбір та обґрунтування відповідних діагностичних методик:

1) методика вивчення самооцінки якостей особистості Т. Дембо – дає змогу виявити самооцінку молодших підлітків, яка впливає на їхню адаптацію і соціалізацію в сімейному середовищі;

2) шкала тривожності Ч. Спілбергера – вказує на прояви тривожності молодших підлітків в сімейному середовищі;

3) методика дослідження соціально-психологічної адаптації особистості К. Роджерса й Р. Даймонда – сигналізує про прояви дезадаптації молодших підлітків в сімейному середовищі.

Так, проведення методики Т. Дембо дало змогу виявити рівні самооцінки молодших підлітків за заздалегідь заданими якостями особистості.

Результати дослідження самооцінки молодших підлітків за методикою Т. Дембо, С. Рубінштейн (%)

Параметр	Кількісна характеристика (бал)			
	Низький	Середній	Високий	Дуже високий
Рівень домагань	0	14,3	0	85,7
Рівень самооцінки	14,3	57,1	28,6	0

Більшості молодших підлітків властивий середній (57,1%) і високий (28,6%) рівні самооцінки, а занижену самооцінку продемонстрували лише

14,3% молодших підлітків. Що стосується рівня домагань, то оптимальний рівень домагань продемонстрували лише 14,3% молодших підлітків, а решту 85,7% продемонстрували дуже високий, нереалістичний рівень домагань, що зазвичай засвідчує нереалістичне, некритичне ставлення до своїх можливостей.

Результати дослідження показали, що дуже високий рівень самооцінки у молодших підлітків, який є свідченням завищеної самооцінки та вказує на певні відхилення у формуванні особистості, не виявлений. Низький рівень виявлений у 14,3% молодших підлітків, що вказує на занижену самооцінку, недооцінку себе, і є свідченням граничного неблагополуччя в розвитку особистості. Ці підлітки складають «групу ризику». За їх низькою самооцінкою приховується або справжня невпевненість у собі, або «захисна», коли декларування власного невміння, відсутності здібності та іншого дозволяє не докладати ніяких зусиль. У 57,1% молодших підлітків виявлено середній (реалістичний) рівень самооцінки, що вважається найбільш оптимальним в аспекті адаптації до умов дитячого будинку сімейного типу. У 28,6% молодших підлітків виявлено високий рівень самооцінки, що може вказувати на їх сприятливу адаптацію до умов дитячого будинку сімейного типу.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

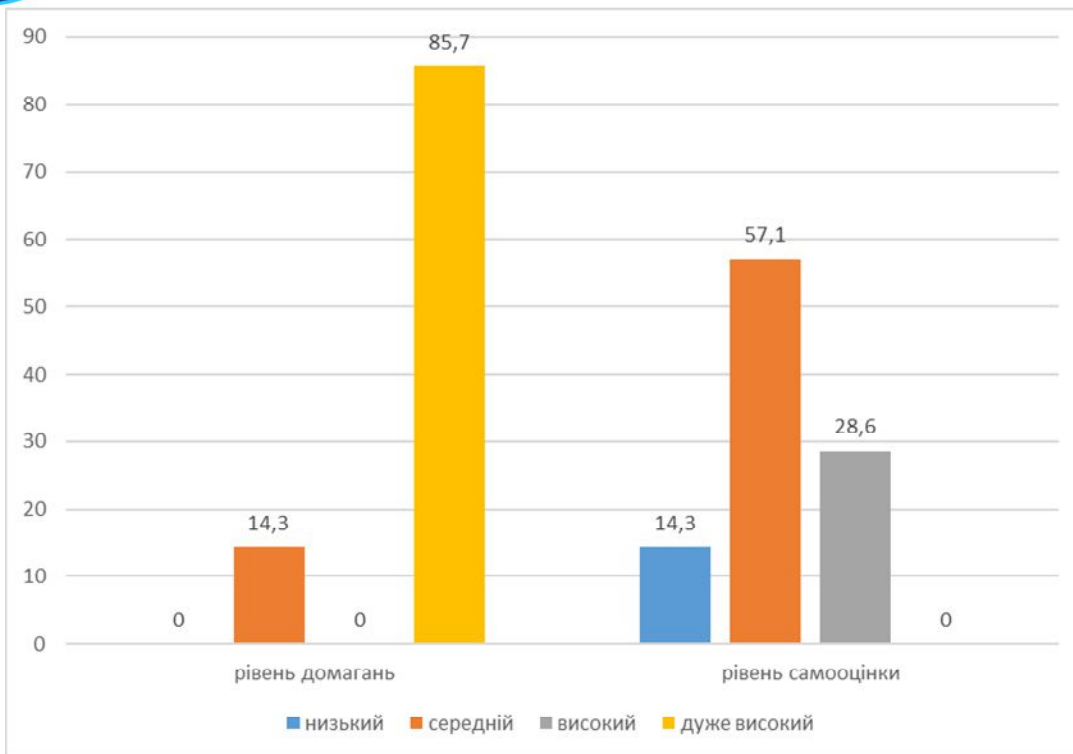

Рис. 1. Результати дослідження самооцінки молодших підлітків за методикою Т. Дембо (%)

Що стосується рівня домагань досліджуваних, то лише 14,3% молодших підлітків продемонстрували низький рівень, решту 85,7% молодших підлітків – нереалістичний, що вказує на значні розходження із самооцінкою, не відповідає нормативному показнику і свідчить про істотні деформації в розвитку особистості та її адаптації до умов дитячого будинку сімейного типу.

Проведення шкали тривожності Ч. Спілберґера, в адаптації Ю. Ханіна дало змогу дослідити особливості особистісної та реактивної тривожності молодших підлітків в умовах прийомної сім'ї.

Характеристика рівнів тривожності молодших підлітків (шкала Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна)

Характеристика тривожності	Особистісна тривожність, %	Реактивна тривожність, %
Високий рівень	71,4	14,3
Помірний рівень	28,6	85,7
Низький рівень	0	0

Високий рівень особистісної тривожності продемонстрували 71,47% молодших підлітків, помірний – 28,6% молодших, низький рівень не виявлено. Це означає, що особистісна тривожність характеризує стійку схильність молодших підлітків сприймати велике коло ситуацій як загрозові, реагувати на такі ситуації станом тривоги. Зокрема, такою може здаватися підліткам ситуація перебування в умовах дитячого будинку сімейного типу.

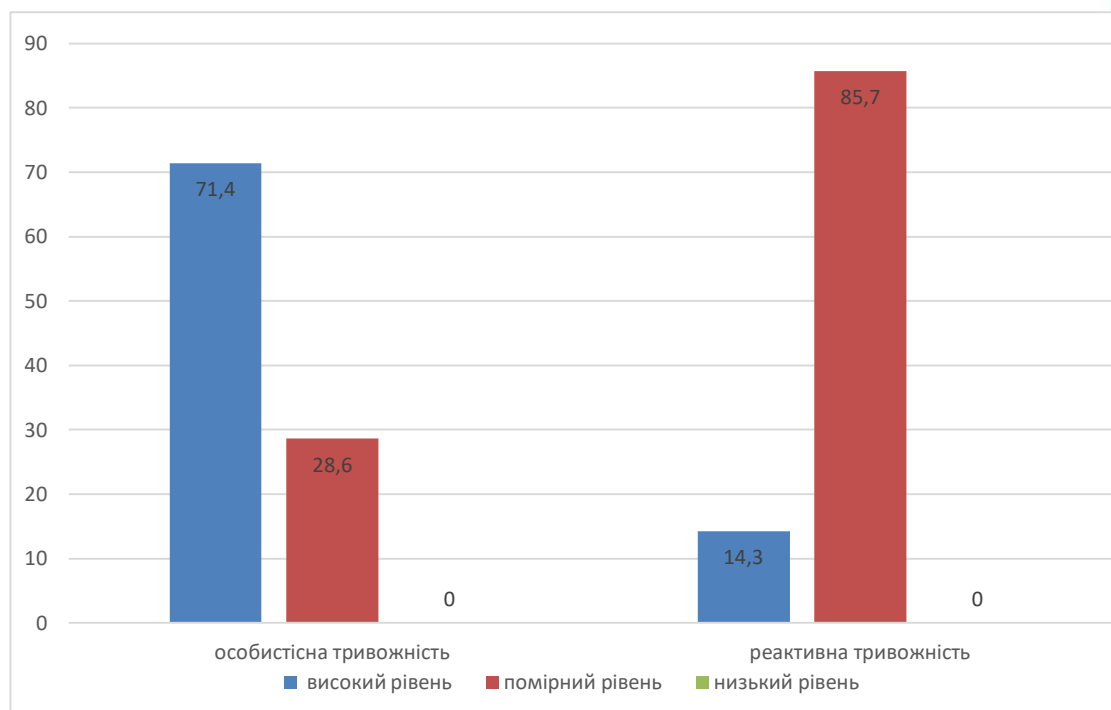

Рис. 2. Результати вивчення особливостей тривожності підлітків за шкалою Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Що стосується реактивної тривожності, то її рівень виявився дещо вищим: високий рівень продемонстрували 14,3% молодших підлітків, помірний – 85,7% молодших підлітків, низький рівень – знову не виявлено. Реактивна тривожність молодших підлітків характеризується напругою, неспокоєм, нервозністю. Дуже висока реактивна тривожність у молодших підлітків викликає порушення уваги, іноді порушення тонкої координації. Це може бути пов'язане із перебуванням молодших підлітків в умовах дитячого будинку сімейного типу.

Проведення методики К. Роджерса і Р. Даймонда дало змогу виявити особливості соціально-психологічної адаптації молодших до проживання в прийомній сім'ї. Розподіл середніх значень інтегральних показників соціально-психологічної адаптації молодших підлітків до проживання в прийомній сім'ї за методикою К. Роджерса – Р. Даймонд подані на рис. 3.

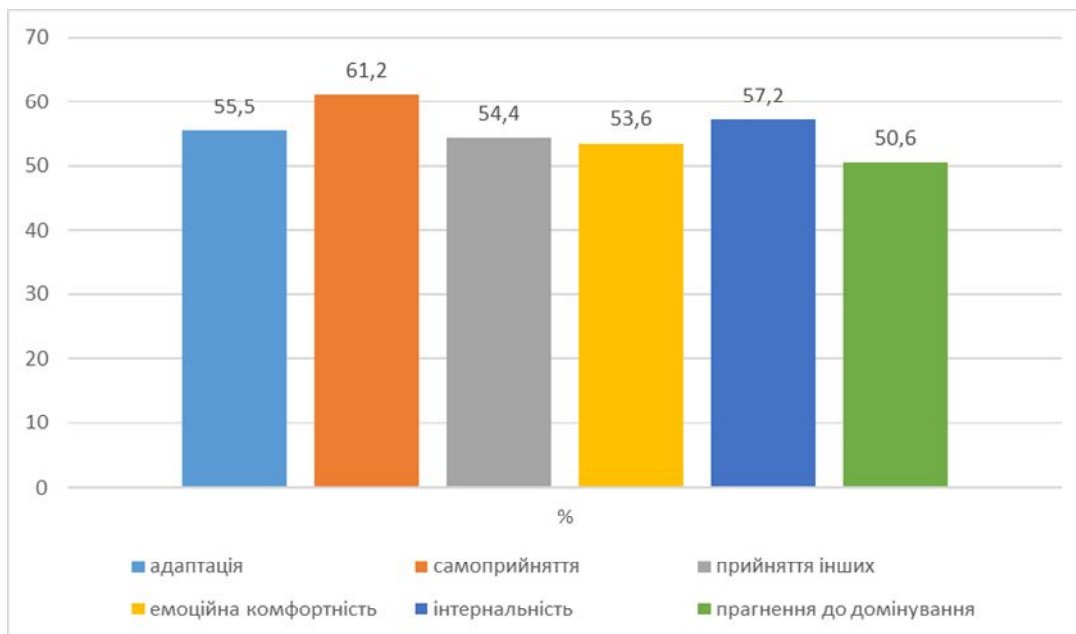

Рис. 3. Розподіл середніх значень інтегральних показників соціально-психологічної адаптації молодших підлітків за методикою К. Роджерса – Р. Даймонд (%)

Проаналізуємо детальніше отримані дані щодо соціально-психологічної адаптації молодших підлітків до проживання в прийомній сім'ї.

Так, прийняття себе переважає в молодших підлітків на середньому рівні (80,6%), при цьому вони недостатньо добре знають себе, власні сильні і слабкі сторони, не завжди вміють враховувати свої здібності під час розподілу різних видів діяльності для досягнення успіхів.

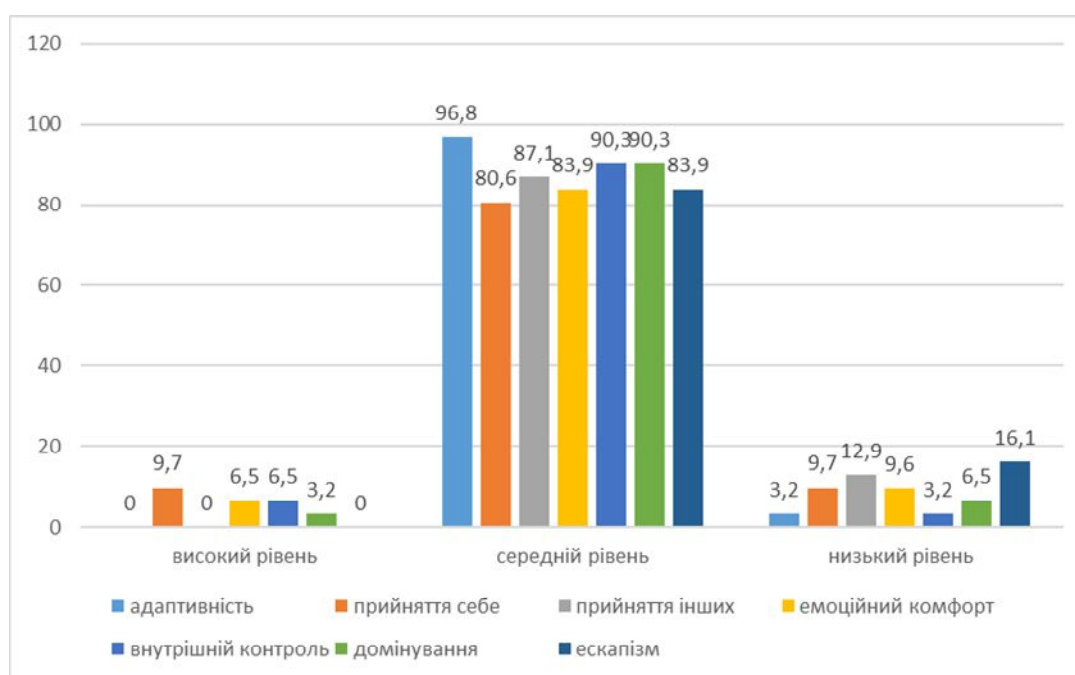

Рис. 4. Розподіл рівнів соціально-психологічної адаптації молодших підлітків за методикою К. Роджерса – Р. Даймонда (%)

По 9,7% молодших підлітків проявили низькі і високі показники самоприйняття, що відповідно відображається у високій і низькій самооцінці, впевненості і не впевненості в собі, розумінні й не розумінні своїх сильних і слабких сторін.

У 87,1% молодших підлітків виявлено середній рівень прийняття інших, вони адекватно сприймають особливості оточуючих, готові до

взаємодії із ними, однак не завжди охоче йдуть їм на зустріч при розв'язанні конфліктних питань. У 12,9% молодших підлітків виявлено низький рівень прийняття інших, що означає неприйняття інших, вороже відношення до оточуючих, агресивні тенденції у поведінці, викликані спілкуванням з оточуючими. Такі молодші підлітки бувають готові до застосування фізичної сили чи вербальної агресії щодо оточуючих людей, щоб зняти своє роздратування.

83,9% молодших підлітків переживають емоційний комфорт на середньому і 6,5% – на високому рівні. Вони відчувають спокій, емоційну врівноваженість, переважно здатні до управління власними емоціями та реакціями на стимули середовища. Однак у 9,6% молодших підлітків виявлено низький рівень, який вказує на емоційний дискомфорт, вони можуть бути напруженими, роздратованими, відрізнятись емоційною нестійкістю та значною внутрішньою вразливістю.

Внутрішній контроль переважає у 90,3% молодших підлітків на середньому і у 6,5% – на високому рівні. Ці підлітки вважають себе господарями життя, упевнені в собі й здатні до адекватного вирішення виникаючих проблем, відповідально й наполегливо виконують поставлені завдання, досягають цілі. Однак у 3,2% молодших підлітків встановлено переважання зовнішнього контролю, вони мають схильність до оптимістичного, доброзичливого життя, але не готові докладати належних зусиль задля виконання поставлених завдань, відповідального розв'язання проблем. Вони часто вважають, що в випадку невдачі їм щось заважало – обставини, умови, інші люди, доля. Часто такі молодші підлітки уникають проблем і необхідності їх вирішення, не доводять справу до логічного завершення, якщо втрачають інтерес – можуть не здійснювати поставлені завдання, порушують дисципліну тощо.

Що стосується прагнення до домінування, то воно переважає у 90,3% молодших підлітків на середньому, у 3,2% – на високому і у 6,5% – низькому рівні. Ескапізм (втеча від проблем) переважає у 83,9% молодших підлітків на середньому, і у 16,1% – низькому рівні.

Зауважимо, що показник адаптованості у 96,8% молодших підлітків на середньому, і у 3,2% – низькому рівні. Загалом можна стверджувати, що показники соціально-психологічної адаптації у молодших підлітків перебуває на середньому рівні. Проте відсутність високого рівня соціально-психологічної адаптації у молодших підлітків може свідчити про вплив умов перебування у прийомній сім'ї.

На основі узагальнення результатів усіх використаних діагностичних методик виділено рівні адаптації молодших підлітків до проживання в прийомній сім'ї. Зокрема, кількісні характеристики адаптації молодших підлітків до проживання в прийомній сім'ї подані у таблиці.

Результати дослідження адаптації молодших підлітків до проживання в прийомній сім'ї (%)

Рівні адаптації	Відсоток підлітків
Високий рівень	0
Середній рівень	57,1
Низький рівень	42,9

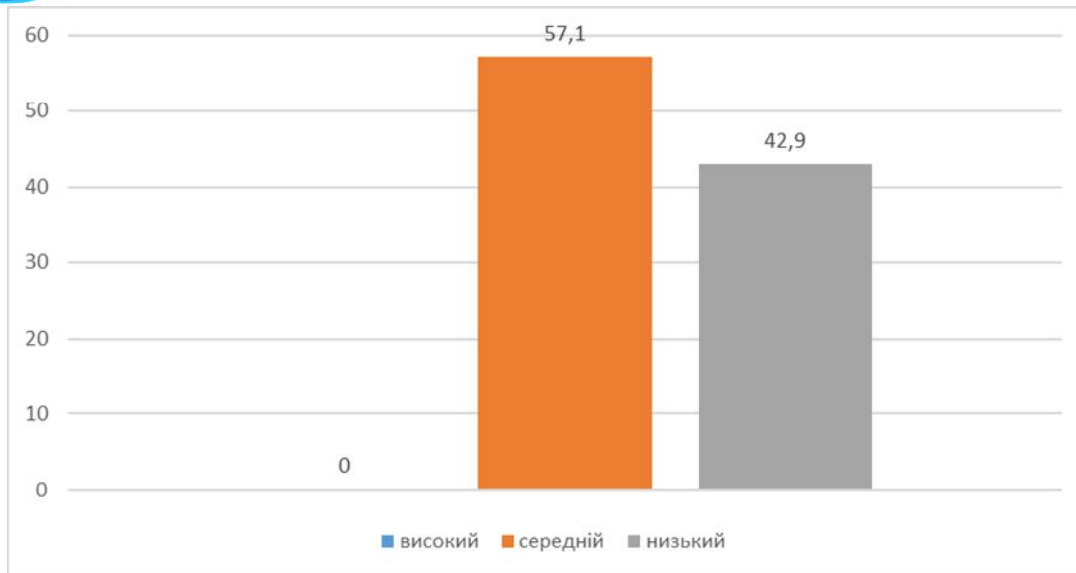

Рис. 5. Результати дослідження адаптації молодших підлітків до проживання в прийомній сім'ї (%)

Так, молодші підлітки з низьким рівнем адаптації до проживання в прийомній сім'ї мають незначну кількість позитивних соціальних контактів і міжособистісних відносин, а також погану пристосованість до соціального середовища. Також їм властивий нереалістичний або невисокий рівень домагань та низький рівень самооцінки, високий рівень тривожності і низький рівень адаптованості.

Молодші підлітки з середнім рівнем адаптації до проживання в прийомній сім'ї мають достатній рівень соціальних контактів і міжособистісних відносин, а також показують загальну пристосованість до середовища. Також їм властивий невисокий рівень домагань та середній рівень самооцінки, підвищений рівень тривожності і середній рівень адаптованості.

Молодших підлітків з високим рівнем адаптації до проживання в прийомній сім'ї не виявлено. Це означає, що рівень адаптації молодших підлітків до проживання в прийомній сім'ї загалом невисокий, і цей стан

потребує розробки і впровадження обґрунтованих підходів до підвищення ефективності адаптації молодших підлітків до проживання в прийомній сім'ї.

Слід враховувати, що процес адаптації дітей-сиріт до проживання в прийомній сім'ї відбувається як перехід від несімейної до сімейної системи. Такі системи, як правило, мають протилежні ціннісні орієнтири та різний виховний потенціал і рівень безпеки, а також матеріальне забезпечення та соціально-педагогічні можливості щодо задоволення потреб розвитку дитини-сироти. Саме тому у процесі адаптації дітей-сиріт прийомної сім'ї слід розвивати такі напрями:

- 1) створення нових здорових емоційних контактів дитини з прийомними батьками, як нових прихильностей на свідомій основі;
- 2) відтворення разом з дитиною-сиротою безперервності важливих життєвих подій в її досвіді й їх структурування;
- 3) створення у прийомній сім'ї інтерсуб'єктного простору на фоні спільних з дитиною-сиротою емоційних переживань [3].

Прийомні батьки мають розбудовувати стосунки із усиновленою дитиною згідно з поінформованістю про її минуле (досвід і соціальну ситуацію розвитку), через «відпрацювання» власних упереджень стосовно досвіду дитини-сироти і налаштованості транслювати їй перспективні сторони її образу, при цьому виконуючи роль «емпатійного дзеркала», у якому дитина зможе віднайти себе, розкривши перспективи свого життя. Для прийомних батьків важливо, що інструментом створення емоційного прийняття всиновленої дитини, формування між ними інтерсуб'єктного простору, що дозволяє ділитись власними емоціями і переживаннями без остраху й осуду, є відкритість і щирість, а також емпатія. Лиш за цих умов дитини може відновитись відчуття власної суб'єктивної реальності та довіра до неї, а потім – й сила переборення фруструючих стимулів. За умов

відсутності між усиновленою дитиною і батьками емпатійного простору інтерсуб'єктності, у дитини-сироти будуть виникати тенденції підлаштування під образ, котрий транслюють їй прийомні батьки, що не буде слугувати її соціалізації й адаптації, виступаючи ризиком її особистісного розвитку. Бар'єром з боку усиновленої дитини може бути досвід життя у кровній родині, де були відсутні партнерські стосунки між подружжям із порушенням механізмів позитивного спілкування й домінуванням механізмів виживання над механізмами розвитку, а ще досвід втрат, травм, зловживань і нехтування потребами розвитку дитини та деприваційні ураження останньої [4].

Прийомним батькам слід враховувати тенденції розвитку власного ставлення до дитини-сироти і з допомогою фахівців, зокрема соціального педагога і психолога, віднаходити способи їх нівелювання та зниження сили впливу на її життя. У цьому контексті важливими є і безпосередня робота із дитиною, і навчання батьків методикам створення рефлексивних діалогів із дитиною, як основи розбудови терапевтичних стосунків інтерсуб'єктності у умовах сім'ї. При цьому, умовами успішності адаптації всиновленої дитини будуть дотримання безперервності в підтримці стосунків прийняття та створення умов безпеки, надання дитині можливості її волевиявлення і навчання новим способів подолання труднощів, а також доступність інформації про її минуле через створення для неї її історії життя і розвиток емпатії та рефлексії [5].

Робота психолога та соціального педагога зі сприяння адаптації дітей-сиріт до проживання в прийомній сім'ї може здійснюватися на основі наступного алгоритму:

- 1) проведення діагностики особистісного розвитку й адаптації дитини-сироти;
- 2) зібрання інформації щодо минулого дитини-сироти на базі соціальної історії задля виявлення ризиків впливу її адаптацію;

3) проведення консультативної роботи з батьками щодо впливів ненормативних умов проживання на процес адаптації та загальний розвиток усиновленої дитини; міфів і страхів впливу минулого досвіду дитини на її взаємостосунки в кровній і теперішній сім'ї; опанування методик роботи із історією дитини, як способу рефлексії й інтегрування її в теперішній досвід;

4) здійснення моніторингу динаміки адаптації усиновленої дитини [6].

Особлива увага приділяється оцінці динаміки змін в розумінні прийомними батьками ситуації розвитку дитини-сироти до та після всиновлення. Це може бути зумовлено і об'єктивними, і суб'єктивними обставинами, пов'язаними з деприваційними порушеннями дитини та відхиленнями в розвитку її та особливостями перебігу процесів відновлення в умовах дитячого будинку сімейного типу сім'ї. Труднощі, які виникають на цьому напрямку роботи, – це «певні обмеження, які відчувають прийомні батьки на предмет доступності у отриманні повної й достовірної інформації щодо життя дитини-сироти» [7].

В аспекті роботи із адаптації дітей-сиріт до проживання в прийомній сім'ї, важливими інструментами можуть бути тренінги. Тренінгові заняття активізують емоційно-дійові спонуки батьківства, що у подальшому призводить до перебудови структури ціннісного ставлення до дитини та бачення перспектив її особистісного зростання, а також впевненість в вдалій соціалізації прийомної сім'ї, разом з дитиною-сиротою. У Європі такі тренінги практикуються постійно, зокрема організовуються соціальними службами, соціальними педагогами, психологами, що готують сім'ї до сприяння адаптації дітей-сиріт до проживання в прийомній сім'ї й у подальшому здійснюють соціальний супровід прийомної сім'ї.

Висновки. Виходячи з результатів проведеного дослідження, адаптація дітей-сиріт до проживання в прийомній сім'ї можлива за наявності

кваліфікованого соціально-педагогічного супроводу з участю фахівця, що чітко уявляє специфіку виховання некровної дитини, володіє відповідною соціально-педагогічною технологією і є достатньо авторитетним посередником між прийомними батьками й дітьми-сиротами. Родина та друзі повинні також підтримувати сім'ю, яка виявила бажання організувати дитячий будинок сімейного типу.

Список використаних джерел:

1. Борисова В. І. Форми соціальної та психологічної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавленим батьківського піклування, до самостійного життя. Актуальні проблеми приватного права : матеріали XVII наук.-практ. конф. (Харків, 22 лютого 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 16-19.
2. Кримчак Л. Ю. Проблеми соціальної адаптації дітей-сиріт до майбутньої життєдіяльності. Вісник ДНУ. Педагогіка і психологія. 2001. №7. С. 122-125.
3. Бевз Г. Прийомна сім'я : соціально-психологічні виміри : монографія. Київ : Слово, 2010. 352 с.
4. Консультування сім'ї : методичні поради для консультування батьків / за ред. В. Г. Постоного. Київ: ДЦССМ, 2013. 303 с.
5. Гошовська Д.Т., Гошовський Я.О. Поведінкові стратегії депривованої дитини в контексті втраченого родиногенезу. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2015. № 1(36). С. 14-18.
6. Заверико Н. Особливості адаптації дитини в сучасних умовах. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2010. №1. С. 30-36.
7. Субашкевич І. Р. Соціально-психологічні особливості дитячо-батьківських відносин [Електронний ресурс] / І. Р. Субашкевич, О. А. Пруднікова // Габітус. Науковий журнал з соціології та психології. Випуск 23. – 2021. – С.213-216. – Режим доступу до ресурсу: <http://habitus.od.ua/journals/2021/23-2021/39.pdf>.

ODDÍL 10. HISTORICKÉ VĚDY

*§10.1 ЗАГОСТРЕННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ МІЖ ФЕРДИНАНДОМ І ГАБСБУРГОМ ТА СТАНАМИ ЧЕСЬКОГО КОРОЛІВСТВА У 1526 Р.
(Андрусяк Я.Я., ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)*

Вступ. Протягом першої пол. XVI ст. у Чеському королівстві відбулися політичні, соціально-економічні та релігійні зміни, що призвели до завершення доби Середньовіччя на чеських землях та переходу до раннього Нового часу. За правління на чеських землях династії Ягеллонів (1471–1526 рр.) стани домоглися підтвердження своїх прав, свобод і привілеїв, що були узаконені в «Земському статуті Владислава II Ягеллона (1500 р.)» та посприяло формуванню станово-представницької монархії. Чеські стани домоглися права обирати короля та затверджувати спадкоємця чеського престолу. Після смерті Людовіка II Ягеллона (1506–1526) в битві при Могачі у 1526 р. постало питання про вибори нового короля та підписання королівського капітулярію [1, С. 21-22; 2, С. 30].

«Капітулярії» чи «капітуляції» (лат. capitulum, capitulare; від лат. caput – голова) в перекладі означають закони та укази франкських королів. Назва «капітулярії» походить від того, що їхній текст був розділений на окремі параграфи (капітули) [3, С. 53].

Пізніше капітулярій трансформувався у виборчий документ, який підписували кандидат на престол. Виборчим капітулярієм кандидат давав згоду на прийняття посади, а також брав на себе зобов'язання щодо задоволення інтересів станів, надаючи чи підтверджуючи їм права і свободи. Така практика спостерігається практично у всіх середньовічних країнах Західної і Центрально-Східної Європи, де діяла станово-представницька

система державного управління. Також практикувалися й королівські грамоти (коронаційний реверс), яким монарх перед коронацією обіцяв панівним станам підтвердження їх прав, свобод і привілеїв [4, С. 131-135].

Виклад основного матеріалу. Претендентами на корону Св. Вацлава були представники династії Габсбургів, польсько-литовської династичної лінії Ягеллонів та роду баварських Вігельсбахів.

На чеський трон претендував і князь Карл Мінстерберзький (онук чеського короля Їржі з Подебрад). Ще одним претендентом був представник польської династії П'ястів князь Фрідріх Лехніцкі. Окрім них, на трон претендували чеські пани Зденек Лев із Рожміталю та Войтех з Пернштейну. Але основним претендентом на чеську корону був представник династії Габсбургів – ерцгерцог Фердинанд (1503–1564) [5, С. 36].

Згідно з матримоніальним пактом (1515 р.) відбулося об'єднання двох династій Ягеллонів і Габсбургів та узгоджено, що представники більш давньої династії успадкують чеську та угорську корони [6, С. 17].

У 1526 р. земський з'їзд розпочав виконання виборів у кілька етапів. Вибори проводилися відкритим голосуванням у складі з двадцяти чотирьох виборців. По-перше, була створена станова комісія, яка мала підготувати виборчий капітулярій, тобто огляд умов, на які кандидати на чеський королівський престол повинні були погодитися перед виборами. Кожна з трьох станів (пани, рицарі, містяни) направила до цієї комісії по вісім представників.

Відповідно до початкових пропозицій, король мав обиратися рішенням земського з'їзду. Зважаючи на драматичний перебіг виборчої процедури, насичений суперечками на відкритих дебатах (засідання доводилося кілька разів переривати через недисциплінованість учасників), було очевидно, що не вдасться провести стандартні вибори. Тому було узгоджено форму

непрямого представництва, коли переваги та недоліки окремих кандидатів мала оцінювати вужча обрана група. Цей принцип не був чимось новим у Чехії, зрештою, навіть сама участь багатьох шляхтичів у крайових з'їздах була певною мірою результатом такої процедури до 1526 р. (делегати на крайових з'їздах обиралися на земський з'їзд). Свою згоду висловили всі три виборчі курії [7, С. 31].

За таких обставин була створена друга станова комісія з восьми представників від кожного стану, яка мала обрати вже шляхом таємного голосування одного з кандидатів і рекомендувати його земському з'їзду для обрання. Проте лише земський з'їзд мав вирішити питання про обрання запропонованого кандидата новим чеським королем. Верховний бургграф Чеського королівства пан Зденек Лев із Рожміталя та Блатни представив на розгляд одинадцять можливих претендентів на чеський королівський трон. Їх імена так і не були оприлюднені, а всі виборні посадові особи повинні були скласти присягу, в якій вони зобов'язувалися не тільки приймати об'єктивні рішення, але й зберігати все у суворій таємниці. Частиною присяги також було чітке згадування лише трьох імен кандидатів, між якими має бути прийнято рішення [8, С. 29].

У вівторок 23 жовтня 1526 р. було обрано нового чеського короля. Проте всі учасники виборів були пов'язані конфіденційністю й поки не мали права розкривати ім'я переможця. Офіційний результат був оголошений днем пізніше. Вибори були однастайні, і всі двадцять чотири виборці проголосували за ерцгерцога Фердинанда Габсбурга [9, С. 49; 10, С. 23], а 24 лютого 1527 р. його було короновано в Празі [11, С. 222-224; 12, С. 157].

Празькі вибори проходили лише в межах роботи земського з'їзду Чеського королівства. Моравські, силезькі та лужицькі стани в чеських королівських виборах участі не брали. Все це було прописано ще за

правління Карла IV Люксембурга [13, С. 25-37; 14, С. 7-8]. Слід зауважити, що чеські стани не врахували земських прелатів, які мали право брати участь у королівських виборах згідно з грамотою Карла IV Люксембурга. Однак затягування королівських виборів на тривалий час призвело б до політичної нестабільності (особливо в часи турецької небезпеки), а також поступово нівелювало б ефект тиску на ерцгерцога Фердинанда. Тому вибори нового чеського короля відбулися відносно завчасно й без офіційної участі станових делегацій із сусідніх земель [7, С. 33].

Становим представникам сусідніх земель нічого не залишалось, як прийняти свого нового суверена. Ерцгерцог Фердинанд був прийнятий новим королем земськими з'їздами в Моравії, Силезії, Верхній і Нижній Лужицях. Однак, згідно з їхньою думкою, він став королем не на підставі вибору чеських станів, а на підставі спадкових прав своєї дружини Анни Ягеллонської. Різна правова думка станових представників земель Чеської корони була на користь інтересів ерцгерцога Фердинанда, а також стала дієвим аргументом у майбутньому політичному суперництві між станами та королем [7, С. 34].

Відкритим залишалось питання виплати королівських боргів. Обіцянку, що кандидат виплатить гроші, які заборгували Владислав і Людовік Ягеллони, не можна вважати формою підкупу чеської шляхти. Без цієї умови жоден кандидат не пройшов би вибори. Серед головних кредиторів на той час були Зденек Лев із Рожміталя, якому померлий король був винен близько 50 000 рейнських гульденів, а також Шебестян з Вейтміле, який позичив монарху 20 000 коп. грош чеських, і князь Карел Мінстербергський із позикою 40 000 рейнських гульденів [15, С. 60-62].

На передвиборчих переговорах велися лише торги щодо того, яка насправді сума королівських боргів, оскільки за наявною документацією її

точно визначити не вдалося. Попередні оцінки коливалися до 300 000 угорських гульденів. Ерцгерцог Фердинанд виходячи зі своїх відомостей погоджувався сплатити 150 000 угорських золотих [7, С. 35-36].

Сприятливий хід виборів та визнання прав нового монарха у Моравії, Силезії та Лужицях не зміг усунути нову перешкоду, яка полягала у схваленні виборчої капітуляції [16, С. 51].

За таких обставин слід було очікувати, що чеські стани наполягатимуть на так званому виборчому капітулярії, який був зобов'язальною обіцянкою монарха [7, С. 25]. Вже 25 жовтня 1526 р. стани прийняли рішення, що новий король має підтвердити права і свободи панів та шляхти виборчою капітуляцією [17, С. 33]. На виборчих засіданнях стани намагалися сформулювати свої вимоги у виборчій капітуляції в максимальному обсязі [16, С. 51; 18, С. 88].

По-перше, була створена станова комісія з представників Богемії, Моравії та Силезії, яка мала підготувати текст виборчого капітулярію, тобто огляд умов, на які кандидати на чеський королівський престол повинні були погодитися [7, С. 31].

Щоб відвернути конфронтацію між станами та новим королем, було вирішено піти на переговори з королем Фердинандом [19, С. 71; 20, С. 28].

Земський з'їзд підготував делегатом (шести особам із кожного стану), які мали відправитися на переговори з королем до Відня перелік вимог. Делегація прибула до Відня 1 грудня 1526 р. Після першої аудієнції в короля 5 грудня 1526 р. почалися переговори про зміст виборчої капітуляції. Переговори мали формальний характер. Представники чеських станів вважали своїм обов'язком переконати короля в правах і силі станової громади. Натомість, король вважав перемогу на виборах остаточним успіхом і не хотів йти на поступки станам. Суперечності могли призвести до провалу

Віденських переговорів, що поставило би під сумнів результати виборів у Чеському королівстві. У свою чергу і стани, і король усвідомлювали, що вибори змінили співвідношення сил між ними. Ті питання, на які Фердинанд I був готовий дати згоду без вагань як кандидат на чеський престол, тепер зустріли опір з його боку [3, С. 54].

Він мав визнати, що був обраний шляхом вільних виборів, та схвалити рішення станів, що наступник короля не може бути обраним і коронованим, допоки живий сам Фердинанд I. [19, С. 76-79; 16, С. 52]. Стани також вимагали, щоб король визнав абсолютну обов'язковість виборчої капітуляції і погодився з тим, що у разі його відмови виконати цю умову він не буде коронований. Це був перший перелік найважливіших вимоги станів. Інші вимоги, які обмежували владу короля, були не менш суворими. Король мав зобов'язатися, що нікого не буде звільняти із земських відомств, не буде порушувати земські свободи, буде поважати станову солідарність, якщо йтиметься про порушення прав станів, матиме головну резиденцію в Чеському королівстві, не користуватиметься послугами іноземних радників у вирішенні питань земель Чеської корони, буде надавати перевагу чеським урядовцям у вирішенні питань королівства, виплатить земські та старі королівські борги, поважатиме релігійну свободу католиків та утраквістів. Виборча капітуляція була для короля найвищим проявом політичної сили чеських станів. Виборча капітуляція мала силу закону, вносилася до земських реєстрів і була обов'язковою для дотримання [3, С. 53].

За таких обставин Фердинанд I відмовлявся визнавати виборчу капітуляцію в її повному обсязі. Зазначимо, що інформацію про перебіг переговорів подає баварський дипломат Бржетислав Швиговський із Різнерка, який повідомив у Мюнхен, що конфлікт між станами та королем неминучий і вступ Фердинанда на чеський трон під загрозою [16, С. 53; 21,

С. 162-164; 22, С. 160-162]. Повідомлення Швиговського дійсно передавало напружену атмосферу переговорів, оскільки делегація станів не хотіла йти на жодний компроміс у той час, як король Фердинанд I вбачав вихід із цієї ситуації лише шляхом досягнення політичного компромісу. Лише завдяки дипломатичній майстерності єпископа Бернарда Клеса та декількох інших панів, серед яких був і Адам із Градця, вдалося переконати короля прийняти виборчу капітуляцію.

Представники станів Моравії на чолі з земським гетьманом Яном з Пернштейна приїхали до Відня на декілька днів пізніше, ніж делегація станів Богемії і 12 грудня 1526 р. розпочали переговори з королем. Хоча представники станів Моравії притримувалися тих же переконань, що й стани Богемії, але у питаннях формулювання вимог і способі їхньої реалізації були деякі відмінності. Насамперед стани Моравії, на відміну від станів Богемії, вимагали дотримання принципу релігійної свободи, а також вимагали виявлення поваги до релігійної свободи станів Силезії. Друга головна відмінність проявилася вже під час переговорів моравської делегації і полягала в тому, що моравські стани проявили поступливість і прийняли нечіткі обіцянки короля, які делегати Богемії рішуче відхилили. Непоступливість короля було усвідомленням його певної переваги над станами Моравії [16, С. 53-54; 18, С. 93].

За обставин напруженої атмосфери та суперечок зі станами 15 грудня 1526 р. Фердинанд I видав виборчий капітулярій, у якому обіцяв чеським станам підтвердження прав, свобод і привілеїв. Запис Фердинанда I дослівно збігається із виборчим капітулярієм короля Людовіка II Ягеллона виданим у 1509 р. Спочатку документ був виданий латинською, а пізніше в 1528 р. і чеською мовою, оскільки Фердинанд ще в цей час не мав королівської печатки і підтвердив виборчий капітулярій печаткою архикнязя [3, С. 54].

Цей документ був привезений і зачитаний у Празі. За традицію чеські стани вимагали, щоб новий король склав присягу на кордоні Чеського королівства [17, С. 34; 23, С. 48; 24, С. 200; 25, С. 165].

На початку січня 1527 р. до Відня прибули представники станів Силезії. Переговори закінчилися наданням їм нечітких обіцянок короля. Це було наслідком того, що стани Силезії, як і стани Моравії, також визнали спадкові права Фердинанда I на престол [3, С. 54].

Розбіжності станів у питанні щодо юридичного визнання влади Габсбургів відобразилися у виборчих капітуляціях трьох делегацій. Стани Богемії офіційно не визнавали рішення станів Моравії та Силезії про прийняття Фердинанда I королем на спадкових правах. У свою чергу стани Моравії включили до своєї виборчої капітуляції ряд вимог, які були спрямовані проти претензій станів Богемії. Вони виступали проти запропонованої форми присяги, проти того, щоб лише корінні чехи могли займати керівні посади в уряді королівства, тому що, на їхню думку, моравці також мали б мати право займати такі посади. Крім того, незважаючи на вимоги чехів, вони не хотіли погоджуватися з виключною компетенцією чеського уряду у справах всього Чеського королівства [19, С. 92-95; 16, С. 53]. Стани Силезії вимагали введення єдиної валюти на ціле королівство, а також, щоб король сам вирішив розбіжності між Богемією, Моравією та Силезією. Становий партикуляризм на землях Чеської корони проявився не вперше і не лише в питанні обрання Фердинанда I. Він проявлявся в різних формах і за різних обставин уже раніше [16, С. 53-54].

Висновки. Вибори чеського короля у 1526 р. стали успіхом для станів Чеського королівства з одного боку і династії Габсбургів з іншого, оскільки умови, закріплені у виборчому капітулярії надавали достатньо гарантій для збереження прав, свобод і привілеїв станів у системі дуалістичного

управління. Це також був прояв розвинутої політичної культури, аналогів якій у тогочасній Центральній Європі було не так багато.

Однак неоднотайність станів щодо спадкових прав династії Габсбургів на чеську корону відобразилися у трьох виборчих капітуляріях, які містили різниці в змісті. Чеська шляхта не визнавала рішення станів Моравії та Силезії. Фердинанд зумів використати політичні суперечки між станами Чеського королівства на свою користь, наслідки якого проявилися згодом.

Таким чином, ерцгерцог Фердинанд отримав чеську корону, а разом з нею очолив уряд Чеського королівства. Економічні ресурси Чеської корони стали основою майбутньої наддержави династії Габсбургів у Центральній Європі, що призведе до проявів абсолютистських тенденцій.

Список використаних джерел:

1. Андрусак Я.Я. Юридичне оформлення станової монархії в Чеському королівстві за правління Владислава II Ягеллона (1495–1500 рр.). *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: статті та матеріали IV-ї міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Г.Л. Бондаревського (1920–2003 рр.) (9–10 квіт. 2013 р., м. Луганськ) / Під ред. М. С. Бурьяна. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2013. С. 20-23.*

2. Andrusyak Ya. The opposition of the Ottoman Empire and the Holy Roman Empire in Central and Eastern Europe and the position of the Czech szlachta (the end of the XVth – the 30-ies of the XVIth century). *Shidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin] / [chief editor Vasyl Ilnytskyi]. Drohobych : Publishing House «Helvetica», 2020. Issue 15. Vol. 3. P. 23–34.*

3. Андрусяк Я.Я. Виборчий капітулярій 1526 р. та позиція чеських станів. *XII International scientific and practical conference «Scientific Theories and Practices as an Engine of Modern Development» (February 28 – March 1, 2024)*. Bratislava: International Scientific Unity. 2024. С. 53-55.

4. Bílý J. Volební kapitulace (korunovační revers). In Karel Schelle, Jaromír Tauchen. *Encyklopedie českých právních dějin*. 1. vydání. Plzeň-Ostrava: Aleš Čeněk, 2020. S. 131-137.

5. Míka A. Stoletý zápas o charakter českého státu: 1526–1627. Praha: Statní pedagogické nakladatelství, 1974. 189 s.

6. Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenská a Slovákov / zost. V. Segeš. Bratislava : Kleio, 1998. 300 s.

7. Vorel P. Velké dějiny zemí Koruny české 1526–1618. Praha : Paseka, 2005. Sv. VII. 639 s.

8. Zimmermann, J-V. Příběhové kráľowstwĳ Českého zběhlĳ za panowánĳ slavné paměti Ferdynanda I. Praha: k dostánĳ v Donáta Hartmanna, knihkupce, 1820. 435 s.

9. König Ferdinand I. gibt den Churfürsten und anderen Reichsfürsten die Nachricht von seiner Erwählung zum Könige von Böhmen (25. Okt. 1526. Concept im Archiv des k. k. Ministeriums des Innern in Wien), (Kráľ Ferdinand oznamuje kurfirštům a některým knížatům říšským, že zvolen jest za krále Českého) / Dvorský F., Gindely A. (ed.). Akta sněmovní v Čechách o volbě krále Ferdinanda. *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I: 1526-1545*. Praha: Kráľovský český archiv zemský, 1877. S. 49.

10. O porážce krále Ludvíka slavné paměti i o volení jiného krále to jest Ferdinanda Prvního, arciknížete rakouského na sněmu obecném (Z rukopisu knihovny hrabat Schafgotschů ve Varmbrunnu) / Dvorský F., Gindely A. (ed.). Akta sněmovní v Čechách o volbě krále Ferdinanda. *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I: 1526-1545*. Praha: Kráľovský český archiv zemský, 1877. S. 23.

11. Coronatio Ferdinandi I in regem Bohemia (Korunovací Ferdinanda za krále Českého) / Dvorský F., Gindely A. (ed.). Akta sněmovní v Čechách o volbě krále Ferdinanda. *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I: 1526-1545*. Praha: Královský český archiv zemský, 1877. S. 222-224.
12. Kohler A. Ferdinand I. 1503-1564: Fürst, König und Kaiser. München: C.H. Beck, 2003. 377 s.
13. Válka J. Morava ve strukture a historii českého lenního a stavovského státu [Mähren in der Struktur und Geschichte des tschechischen Feudal- und Ständestaates]. *Moravsky historicky sbornik*. 1986. P. 22-45.
14. Válka J. Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka (Vlastivěda moravská, nová řada sv. 5). Brno: Muzejní a vlastivědný spolek, 1995. 275 s.
15. Pešák V. Dějiny Královské České Komory od roku 1527: část I. Začátky organizace České Komory za Ferdinanda I. *Sborník Archivu Ministerstva vnitra Republiky Československé*. Praha, 1930. Svazek III. 399 s.
16. Janáček J. České dějiny: Doba předbělohorská. Kniha I, 1526-1547. Praha: Academia, 1971. Díl 1. 284 s.
17. Rauscher R. Volební kapitulace a korunovační reversy panovníků ve státech střední Evropy. Bratislava-Praha: Právnická fakulta university Komenského; Fr. Řivnáč, 1925. Svazek 9. 155 s.
18. Čechura J. České země v letech 1526–1583: První Habsburkové na českém trůně I. Praha: Libri, 2008. 324 s.
19. Rezek A. Zvolení a korunování Ferdinanda I. za krále Českého. Praha, 1877. 123 s.
20. Tomek V.-V. Dějepis města Prahy. Praha: Nákl. F. Řivnáče, 1897. Díl XI. 461 s.
21. Na Rabí 23. prosince 1526. Břetislav z Riesmberka knížatům Bavorským Vilímovi a Ludvíkovi o jednání poselství Českého k Ferdinandovi do Vídně

vypraveného, o nespokojenosti Čechů s chováním krále nového, i nejvyšší purkrabí Pražský jest nespokojen etc. / Dvorský F., Gindely A. (ed.). Akta sněmovní v Čechách o volbě krále Ferdinanda. *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I: 1526-1545*. Praha: Královský český archiv zemský, 1877. S. 162-164.

22. Ve Vídni 8. prosince 1526. Kašpar Winzer knížeti Bavorskému Vilímovi o svém poslání, o poselství českem etc. / Dvorský F., Gindely A. (ed.). Akta sněmovní v Čechách o volbě krále Ferdinanda. *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I: 1526-1545*. Praha: Královský český archiv zemský, 1877. S. 160-162.

23. Forma juramenti regis Bohemiae (Přísaha krále Českého) / Dvorský F., Gindely A. (ed.). Akta sněmovní v Čechách o volbě krále Ferdinanda. *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I: 1526-1545*. Praha: Královský český archiv zemský, 1877. S. 48.

24. Zd. L. z Rožmitála Kryštofovi z Švamberka, že nový král na hranicích českých přísahu složil a přes Kutné Hory do Prahy jede; dále oznamuje, že páni z Rožmberka, majíce některé Němce za přátely, chtějí držeti místo v úřadě, které někdy jejich předci mívali, za příčinou tou zve ho k sněmu do Prahy, aby se mohlo rozvážiti, jsou-li toho místa hodni. (Na hradě Pražském. L. 1527, v sobotu den matky boží hromnic (2. února). Orig. v arch. Třeboňském). / Dvorský F., Gindely A. (ed.). Akta sněmovní v Čechách o volbě krále Ferdinanda. *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I: 1526-1545*. Praha: Královský český archiv zemský, 1877. S. 200.

25. Ve Vídni 24. prosince 1526. Markrabí Kazimír knížatům Bavorským o volbě Ferdinanda za krále Uherského etc. Akta sněmovní v Čechách o volbě krále Ferdinanda / Dvorský F., Gindely A. (ed.). Akta sněmovní v Čechách o volbě krále Ferdinanda. *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I: 1526-1545*. Praha: Královský český archiv zemský, 1877. S. 165.

§10.2 «ВЕЛИКИЙ ПЕРЕЛОМ» ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЗМІНИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ НАПРИКІНЦІ 1920-х –1930-х рр. (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ) (Хитровська Ю.В., Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Вступ. Наприкінці 1920-х рр. Радянський Союз розпочав новий етап суспільно-політичного розвитку: згортання і ліквідації непу, прискореного економічного розвитку, масованого насильницького усупільнення індивідуальних селянських господарств, нищення залишків демократичних засад у житті більшовицької партії й всієї держави. Цей період увійшов в історію як «великий перелом» (за назвою статті Й. Сталіна «Рік великого перелому»).

Зауважимо, що неп сприймався більшовиками виключно як тимчасовий захід, вимушений відступ назад. До того ж на кінець 1920-х рр. він вичерпав себе у тому вигляді, в якому розпочав своє втілення у життя на початку 1920-х років., а отже, згорнувши його, можна було перейти до нового воєнно-комуністичного наступу. Приблизно до цієї думки і зводилась логіка сталінського керівництва партії, в середині якого й визріла ідея стрімкого корінного перелому. Індивідуальне селянське господарство, багатокладність, вільна торгівля тощо – все це не відповідало внутрішнім потребам адміністративно-бюрократичної системи СРСР, що на цей період перейшла у вирішальну фазу свого оформлення. Фактично вже вичерпали себе й відбудовчі процеси у народному господарстві. Країна потребувала підйому на новий щабель економічного розвитку, який передбачав реконструкцію усього господарського комплексу на основі швидкого індустріально-технічного розвитку. До таких рішень підштовхували й непрості зовнішньополітичні обставини, що склалися на той період:

«капіталістичне оточення» (сприймалося як вороже або й справді було таким), загострення міжнародної обстановки наприкінці 1920-х рр. тощо. Й. Сталін та його найближче оточення подолання кризових явищ в економічній сфері вбачали саме у форсованих насильницьких заходах. Недовгий період їм протистояла група на чолі з М. Бухаріним, яка виступала проти застосування будь-яких надзвичайних заходів в економічній сфері, проте дискусія з цього приводу закінчилась цілковитою поразкою опонентів «вождя народів». Отож, наприкінці 1920-х років СРСР опинився в глибокій системній соціально-економічній і політичній кризі, вихід із якої вбачався у новому воєнно-комуністичному «штурмі» та індустріалізації за рахунок усіх інших секторів економіки, а також у прискореній колективізації сільського господарства і підготовці якісно нових індустріально-технічних кадрів. Усі ці процеси не могли не позначитися на долі інтелігенції, у тому числі й української. Першими відчули на собі зміни саме представники технічної інтелігенції, які опинилися в епіцентрі господарських зрушень, що визначили новий економічний курс Радянського Союзу наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років [1, с.99-101].

Варто зауважити, що промисловість радянської держави у першій половині 1920-х рр. відбудовувалась на досить застарілій технічній базі. Промислова продукція, як правило, мала високу собівартість, що доволі часто перешкождало рівнозначному товарообміну із селом, нерідко призводило до помітного дисбалансу цін і навіть криз збуту. Це потягнуло за собою певні деформації у самій промисловості, невиконання поставлених перед нею нагальних завдань тощо. Розпочата у другій половині 1920-х років реконструкція загалом дуже швидко призвела до спаду промислового виробництва, що збіглося з кризою хлібозаготівель і як наслідок – із фінансовою, товарною й іншими кризами. Подібні «провали» особливо

відчувались там, де технічна відсталість була найпомітнішою, або де не було вдосталь кваліфікованих робочих кадрів. Перш за все це торкнулося паливно-енергетичного комплексу, адже саме у вугільній промисловості наприкінці 1920-х років почастишали випадки невиконань поставлених виробничих завдань. Щоб якось виправдати подібну ситуацію, почався пошук винних. Ними стали так звані старі спеціалісти. Зауважимо, що такий досвід у репресивному арсеналі більшовиків уже був, зокрема, процеси 1924-1925 рр., які торкнулися спеціалістів Донбасу і «Південстали». Так з'явилася «шахтинська справа». 12 березня 1928 р. «Известия» опублікували повідомлення прокурора Верховного суду СРСР про викриття підпільної антирадянської шкідницької організації, в яку було втягнуто ряд спеціалістів вугільної промисловості Донбасу [1, с.101].

У квітні 1929 р. XVI партійна конференція прийняла перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР (1928/29 – 1932/33 рр.). На основі нього було розроблено п'ятирічний план розвитку народного господарства радянської України, котрий був ухвалений II Всеукраїнською партійною конференцією (квітень 1929 р.) і у травні 1929 р. затверджений XI Всеукраїнським з'їздом Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. У ньому передбачалося подвоїти валову продукцію народного господарства республіки, капітальні вкладення, які становили близько 10 млрд. крб. У промисловість УСРР планувалося вкласти 4,7 млрд. крб., у транспорт – 1700 млн. крб. і в сільськогосподарський комплекс – 1280 млн. крб. Варто зауважити, що сума, передбачена на розвиток промисловості України, перевищувала «фінансові вливання» в усю промисловість СРСР за попереднє п'ятиріччя. У п'ятирічному плані був задекларований намір поряд із технічною реконструкцією таких потужних заводів, як Новокраматорський завод важкого машинобудування, Луганський і Харківський паровозобудівні,

старих металургійних заводів, будівництво зовсім нових коксохімічних і азотнотукових заводів, заводів спеціального і сільськогосподарського машинобудування, тракторного заводу в Харкові, металургійних заводів у Запоріжжі, Кривому Розі, будівництво шахт – гігантів, авіаційних і багатьох інших стратегічних підприємств. У цей період також ставилось завдання завершити будівництво Дніпропетровської гідроелектростанції в Запоріжжі, електростанцій у Харкові, Києві, Донбасі. На базі важкої промисловості передбачалася потужна розбудова легкої і харчової промисловості УСРР [2, с.136-137].

На початку першої п'ятирічки у промисловості СРСР (без апарату управління) було задіяно 13,7 тис. інженерів зі спеціальною освітою (за попередніми розрахунками їх кількість за короткий термін мала б зрости до 50 тис. чол.), на залізничному транспорті - 4,2 тис. чол. із закінченою вищою технічною освітою. Загалом промисловість України була забезпечена інженерними кадрами на 81%, а такі важливі галузі важкої індустрії, як металургія – на 72,5%, машинобудування – всього на 60%. Загальна кількість спеціалістів була не лише недостатньою для того, щоб задовольнити передбачений у п'ятирічному плані розвиток народного господарства республіки, а й не забезпечувала вдосталь кваліфікованим керівництвом уже функціонуюче виробництво. З точки зору кваліфікації наявний склад спеціалістів також вже не відповідав існуючим запитам, тому потребував подальшого вдосконалення знань і поглиблення практичного досвіду [2, с.138].

Для розв'язання гострої нестачі кадрів у СРСР, і зокрема в Україні, здійснювалась низка заходів: практикувалось залучення так званих старих спеціалістів, які, за риторикою того часу, «відмежувались від шкідників»; запрошувалися на роботу в Радянський Союз іноземні спеціалісти;

відправлялись у відрядження за кордон працівники-практиканти для засвоєння найсучасніших світових досягнень у науці й техніці; висувались на відповідальні посади вихідці із робітничого і селянського середовища; пропагувався системний розвиток вищої освіти. Останньому належала провідна роль у забезпеченні народного господарства висококваліфікованими фахівцями. Вирішальне значення для перебудови вищої школи мали постанови липневого (1928 р.) «Про поліпшення підготовки нових спеціалістів» і листопадового (1929 р.) «Про кадри народного господарства» Пленумів ЦК ВКП(б). Вони окреслили основні заходи, спрямовані на поліпшення ситуації у справі підготовки нових спеціалістів, встановлення органічного зв'язку між навчанням і виробництвом, підняття рівня політичного виховання студентства, відчутне покращення його соціального складу, а також покращення побутових умов для викладачів і студентів й загалом належного фінансування потреб вищої школи [2, с.140-141].

У резолюції Пленуму ЦК ВКП(б) від 16 листопада 1929 р. зазначалося, що «сьогодення ставить питання не лише про кількість, але й про якість спеціалістів. Розвиток промисловості і сільського господарства на основі досягнень світової науки і техніки, докорінна перебудова всього виробничого апарату, складність соціально-економічних процесів в умовах боротьби між соціалістичними і капіталістичними елементами потребують нового типу технічних керівників та організаторів соціалістичного господарства. Ці кадри повинні мати достатньо глибокі соціально-технічні та економічні знання, широкий суспільно-політичний кругозір та якості, необхідні для організаторів виробничої активності широких мас трудящих... Борючись рішуче зі шкідниками, використовуючи чесно і добросовісно працюючих спеціалістів, систематично покращуючи умови їхньої праці, необхідно всебічно посилити підготовку нових пролетарських спеціалістів, на яких

радянська влада могла б цілковито спертися у своїй грандіозній роботі з розбудови соціалізму, які задовольнили б зростаючі потреби і могли замінити ворожі нам елементи серед спеціалістів і докорінним чином покращили б весь кадровий склад промисловості і господарства СРСР...» [3, с.146].

Виклад основного матеріалу. До 1929 р. підготовка молодих спеціалістів у Радянському Союзі проводилась без будь-якого спеціального планування. Спираючись на план розвитку промисловості, липневий Пленум ЦК ВКП(б) звернув увагу на необхідність на кінець п'ятирічки вдвічі збільшити питому вагу інженерно-технічного складу, перш за все, у важкій промисловості. Керуючись рішеннями липневого Пленуму, XI Всеукраїнський з'їзд Рад зауважив, що, за підрахунками державних організацій, для промисловості і сільського господарства УСРР доцільно було б підготувати по 16 тис. фахівців із вищою освітою [2, с.140-141].

Чи був готовий Київський політехнічний інститут¹ до тих викликів, які стояли перед вищою, зокрема і технічною, школою радянської України наприкінці 1920-х років? Відповідь на це питання можна знайти, зокрема, у звіті спеціальної комісії, яка оцінювала стан інституту в 1927 р. Вона звернула увагу на те, що у КПІ немає необхідних умов, які б мінімально забезпечували налагодження навчального процесу. Головними перешкодами, котрі його гальмували, на думку комісії, були:

1) **Перевантаженість КПІ студентами.** Кількість студентів, що навчалися в інституті, значно перевищувала кількість, на яку було

¹ Таку назву інститут мав до 1930 року. Вища Рада народного господарства (ВРНГ) СРСР ухвалила рішення створити галузеві інститути на основі факультетів закладів вищої освіти політехнічного профілю. Таким чином, Київський політехнічний інститут розформували (наказ ВРНГ від 20 березня 1930 р.), а наказом ВРНГ № 1240 від 17 квітня 1930 р. на базі КПІ було створено вісім самостійних галузевих інститутів: машинобудівний, енергетичний, хіміко-технологічний, авіаційний, інженерно-будівельний, інженерів залізничного й водного транспорту, легкої промисловості, харчової промисловості. З 1934 р. постановою уряду Київський машинобудівний, Київський енергетичний і Київський хіміко-технологічний інститути, що розташовувались у корпусах колишнього Київського політехнічного інституту, знову було об'єднано в один інститут, який відтоді й до 1938 р. мав назву Київський індустріальний інститут імені П. П. Постишева.

розраховано його навчальні приміщення (лабораторії, кабінети, аудиторії тощо). Так, наприклад, лабораторії хімічного факультету було розраховано максимально на 250-270 студентів, натомість у 1927 р. на цьому факультеті вже навчалося 642 студента, тобто на 240 більше максимально визначеної норми.

Комісією зверталась увага на те, що не кращі умови були у цей період й на інших факультетах інституту. Тому був зроблений висновок, що при такій перевантаженості КПП не зможе у майбутньому нормально функціонувати і розвиватись.

2) Гостра нестача приміщень. Наявні приміщення інституту не мали змоги вмістити всі лабораторії, кабінети тощо.

3) Устаткування багатьох лабораторій, кабінетів було вкрай застарілим, тому вимагало негайного оновлення відповідно до тогочасного рівня науково-технічного розвитку.

При цьому комісія наголосила на тому, що устаткування окремих лабораторій (наприклад хімічного факультету) не задовольняло не лише вимоги, які ставились до наукового дослідження того часу, а навіть мінімальних - для налагодження адекватного процесу викладання і навчання.

4) Недостатнє постачання лабораторій усім необхідним для їх належного функціонування.

5) Прагнення КПП збільшити число спеціальностей на окремих факультетах без урахування можливостей їх розвитку і організації роботи. Так, на електротехнічному факультеті вводилась спеціальність «Техніка зв'язку», організовувались й устатковувались для неї лабораторії, і все це робилося при відсутності потрібної кількості студентів, які б бажали спеціалізуватись у цій галузі, а також наявності інформації про те, що спеціалістів у цій галузі в достатній кількості готував і випускав Ленінградський політехнічний інститут.

6) Розпорошеність занять протягом дня через перевантаження інституту студентами, неналежне устаткування лабораторій і кабінетів не дає змоги студентству більш раціонально і продуктивно використовувати свій час для навчальної діяльності.

7) Відсутність погоджених із Держнаукаметодком навчальних планів і програм за окремими спеціальностями на факультетах інституту.

8) Роздробленість викладання деяких загальнофакультетських навчальних дисциплін (зокрема, вищої математики) поміж кількома лекторами.

9) Відсутність злагодженості у роботі навчально-виробничих майстерень КПП з факультетами інституту.

10) Недостатнє забезпечення студентів КПП місцями для проходження практики і набуття потрібного стажу [4, арк.1зв.-2].

Щоб глибше проаналізувати ситуацію, яка склалася на той час у Київській політехніці, варто ознайомитися із доповідною запискою від 5 грудня 1927 р. декана електротехнічного факультету П. Окулова, написаною на ім'я тодішнього ректора КПП В. Боброва. У ній декан зазначив, що мета електротехнічного факультету полягає у підготовці фахівців-електриків з великим обсягом теоретичних знань, які могли б взяти на себе керівництво крупними електротехнічними підприємствами і розбирались у всіх тонкощах електротехніки. Виходячи із цих завдань, на думку декана, інститут повинен забезпечити «теоретичний ґрунт» усім студентам, незалежно від того, в якій галузі електротехніки у майбутньому працюватиме той чи інший інженер, закінчивши електрофак. Однак на факультеті, підкреслив П. Окулов, не передбачено будь-яких відділів за різними фахами і всі студенти протягом чотирьох років слухають однакові навчальні дисципліни. Як зазначив декан, предмети, які викладаються на електротехнічному факультеті, охоплюють не

лише електротехніку, у навчальному плані достатньо часу відведено також на вивчення теплотехніки і механічних дисциплін. Далі він зауважив, що, надаючи широку електротехнічну підготовку, факультет повинен забезпечити студентів знаннями не лише у галузі великих струмів, а й малих. П. Окулов звернув увагу на те, що усі електротехнічні й механічні дисципліни, як правило, супроводжуються лабораторними заняттями і проектуванням. Акцентуючи увагу на невеликій кількості годин за навчальним планом, відведених на опанування техніки малих струмів, він наголосив на тому, що цю дисципліну варто забезпечити лабораторними вправами. Також декан звернув увагу на важливість функціонування лабораторії зв'язку, де студенти знайомляться із телефонією, телеграфією і сигналізацією, особливо в контексті військової підготовки студентства факультету. П. Окулов зазначив, що у 1926 р. практичний досвід у цій лабораторії набуло 124 студента. Після закінчення студіювання всіх дисциплін студенти виконують дипломну роботу. Для її виконання, на думку декана, обсяг знань треба збільшити і для цього ввести деякі спеціальні дисципліни, які слухатимуть лише окремі групи студентів [4, арк.27]. Також він поділився планами на майбутнє: «Надалі буде погоджено в Упрофосвіті відкриття спеціального відділу зв'язку у КПІ. Передбачається розділення студентів після другого курсу на два відділи, один із яких має навчальний план, що є зараз, а другий - покликаний готувати інженера-електрика у галузі зв'язку. Для реалізації даного проекту необхідно мати додаткові кошти, як на утримання персоналу, так і на доустаткування лабораторій зв'язку. У проекті корпусу електрофаку теж передбачено потрібну площу для устаткування окремих лабораторій телефонії, телеграфії... При таких нововведеннях факультет матиме відділи великих та малих струмів і зможе задовольнити потреби не лише промисловості, але й транспорту і зв'язку в Україні...» [4, арк.27зв.]

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Однією із найважливіших проблем розбудови вищої школи даного періоду як усього СРСР, так і радянської України зокрема, було забезпечення вишів достатньою кількістю кваліфікованих професорсько-викладацьких кадрів. У системі вищої освіти працювала значна кількість викладачів, що залишилась у спадщину від дореволюційної школи. В Україні у 1928 р. серед професорів і викладачів вищої школи налічувалось всього 7% комуністів і 5% вихідців із робітничого середовища. Характеризуючи склад викладачів вишів, наркомат освіти України 1929 р. відзначив, що вони потребують підвищення наукової кваліфікації. Варто зазначити, що у цей період викладачів бракувало практично з усіх навчальних дисциплін. Особливо не вистачало спеціалістів для нормального функціонування індустріально-технічних вищих навчальних закладів. В існуючих тоді п'яти технічних вишах республіки – Дніпропетровському і Донецькому гірничих, Харківському технологічному, Київському і Одеському політехнічних – штатні викладачі склали лише 45%. Решта - працювала за сумісництвом. Такий викладацький склад не міг достатньою мірою забезпечити виконання поставлених перед вищою школою завдань. Партія вимагала від вишів поповнити викладацькі кадри спеціалістами із виробництва, висувати на педагогічну роботу комуністів і робітників, що успішно закінчили виші, поліпшити роботу аспірантури. Адже цілком зрозуміло, що кардинально розв'язати проблему перебудови вишів виключно зусиллями так званих старих спеціалістів було неможливо, до того ж саме проти них розпочалась справжня політико-ідеологічна кампанія, про яку зазначалось вище, тому підготовці молодих педагогів у аспірантурах, що створювались на науково-дослідних кафедрах вишів і в наукових установах, відводилась неабияка роль. Так, на 1 січня 1926 р. науково-дослідні кафедри функціонували у 17 вишах УСРР, зокрема, у Київському політехнічному інституті існувало 8

кафедр. 1927 р. ЦК ВКП(б), розглянувши питання «Про підготовку викладачів для педагогічних навчальних закладів», поставив вимогу збільшити кількість аспірантів, особливо вихідців із робітничого і селянського середовища [2, с.228-229].

Розглядаючи динаміку зростання кількості аспірантів у вишах УСРР, можна навести такі дані: якщо у 1927 р. аспірантів нараховувалось 64, то у 1929 р. - 852, із них 56,9% за етнічним походженням - українці. Всього у вишах і науково-дослідних інститутах радянської України на 15 травня 1929р. налічувалось 1673 аспіранти, із них 11,5% робітників і 34% селян [2, с.229].

Обговоривши питання про стан і подальші перспективи культурного будівництва в УСРР, XI Всеукраїнський з'їзд Рад (травень 1929 р.) визнав становище із підготовкою викладачів незадовільним і зажадав «подальшого висунення нових робітничо-селянських сил до кадрів наукових працівників». Велике значення для розв'язання цього найважливішого завдання мала постанова ЦК ВКП(б) від 29 червня 1929 р. «Про наукові кадри ВКП(б)». Відзначивши помітне покращення підготовки наукових кадрів, ЦК ВКП(б) вказав, що їх відбір і підготовка все ще не достатньою мірою відповідають завданням соціалістичного будівництва, і запропонував партійним і радянським органам уважніше поставитися до цієї справи, визнав за необхідне розробити для вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ спеціальне положення про порядок відбору і підготовки наукових кадрів, поставив обов'язкову вимогу дотримуватися класового принципу в процесі відбору кандидатів для вступу до аспірантури, більше готувати наукових працівників із комуністів, а в національних республіках - із представників місцевого населення [2, с.229-230].

Напередодні реорганізації вищої школи (на 15 лютого 1930 р.) у вишах республіки налічувалось 2567 викладачів, із них: в індустріально-технічних –

488. Проблема нестачі педагогічних кадрів у цей період набула ще більшої гостроти у зв'язку із перебудовою вищої школи, створенням великої кількості галузевих вишів і помітним збільшенням контингенту студентів. Навіть за далеко неповними розрахунками п'ятирічного плану підготовки кадрів потреба у викладачах на кінець першої п'ятирічки в Україні визначалася у кількості 6700 чол. Таким чином, на даний період вищій школі УСРР не вистачало більше 4 тис. викладачів. 30% дефіциту намагалися поповнити за рахунок додаткового залучення спеціалістів із виробничої сфери республіки. Решту - необхідно було підготувати через систему аспірантури вишів і науково-дослідних інститутів. Виконуючи постанови липневого (1928 р.) і листопадового (1929 р.) Пленумів ЦК ВКП(б), партійна організація УСРР протягом 1930-1931 рр. направила на роботу у вищі України додаткову кількість спеціалістів. Так, у цей час багато фахівців-виробничників почали працювати у Донецькому гірничому інституті, Запорізькому інституті сільськогосподарського машинобудування, у вишах Києва, Харкова, Одеси та інших міст. Зокрема, О. Плигунов у 1930р. розпочав свою педагогічну діяльність у Київському хіміко-технологічному інституті, а пізніше став ректором КІІ. Випускник Київської політехніки, майбутній академік АН УРСР, заслужений діяч науки і техніки М. Корноухов у 1931 р. почав працювати викладачем, а з 1934 р. - завідуючим кафедрою Київського інженерно-будівельного інституту [2, с.230-231].

Однак головну роботу із забезпечення вищої школи викладацькими кадрами партія покладала на самі виші. Вона полягала у систематичній і добре організованій підготовці молодих викладачів через систему аспірантури. На 1930/31 н. р. прийом до аспірантури у всіх навчальних закладах УСРР був визначений у кількості 1500 чол., із них: 60% за індустріально-технічною і сільськогосподарською спеціалізацією. Партійні

організації Харківського електротехнічного і Київського енергетичного інститутів на кінець першої п'ятирічки збільшили відсоток комуністів і представників робітничого класу серед аспірантів. Так, у 1932 р. у Харківському електротехнічному інституті 75% аспірантів становили робітники і 76% - комуністи, у Київському енергетичному – відповідно 66% і 75%. Варто зауважити, що подібна ситуація була характерна тоді для всіх вишів радянської України [2, с.231-232].

Відповідно до постанови ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. значно підвищувались вимоги до відбору кандидатур для вступу в аспірантуру, а також наукового керівництва аспірантами, зростала відповідальність за якість їх навчання і захист дисертаційних досліджень. Аспірантуру комплектували лише із числа тих, хто успішно закінчив виш. Після закінчення аспірантури обов'язково ставилось завдання захистити дисертацію. Як наслідок перегляду складу аспірантів, проведеного по всіх вишах і науково-дослідних інститутах УСРР у 1933 р., їх кількість відчутно скоротилась. Навчатися залишили лише тих, хто сумлінно виконував поставлені перед ними завдання і мав хист до наукової діяльності [2, с.232].

Про помітні успіхи у підготовці педагогічних кадрів свідчить динаміка зростання викладацького складу вишів радянської України. Так, у 1930 р. у вищій школі республіки працювало 2576 викладачів, у 1937 р. – 7258, а у 1939 р. – 9969. Після прийняття постанов уряду про введення учених звань і ступенів позитивні зрушення відбулись у процесі підготовки наукових кадрів, відчутно підвищився рівень кваліфікації професорсько-викладацького складу. За постановою ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. вводились учені ступені. Постановою РНК СРСР від 13 січня 1934 р. «Про вчені ступені та звання» встановлювались учені ступені кандидата наук, доктора наук і вчені звання асистента, доцента, професора, а також визначався порядок їх

присвоєння. Так, учені звання доцента, асистента і вчена ступінь кандидата наук присуджувались постановами рад вищих навчальних закладів і затверджувались кваліфікаційною комісією відповідного народного комісаріату. Звання професора і вчена ступінь доктора наук присуджувались атестаційною комісією Всесоюзного комітету у справах вищої технічної освіти при ЦВК СРСР і кваліфікаційними комісіями при наркомосах і наркомздоров'я союзних республік за санкцією відповідних наркоматів, спираючись на позитивні рекомендації вишів [2, с.234-235].

Щодо КПІ, то у 1925/26 н. р. у цьому технічному виші працювало 170 викладачів, у тому числі 36 професорів першої і другої категорій, 31 штатний і понад 100 позаштатних викладачів, із них 163 мали вищу освіту, 126 – інженерну [5, с.52]. Із числа тих, хто закінчив аспірантуру інституту у період з 1923 р. по 1939 р., працювали в ньому на штатній роботі 40 чоловік. Частина колишніх аспірантів Київської політехніки була відправлена на роботу в інші вищі навчальні заклади республіки. У 1936 р. у КПІ було 26 аспірантів, у 1937 р. – 37, у 1939 р. – 67 [6, с.24]. На 1938 р. в інституті нараховувалось уже 285 чоловік професорсько-викладацького складу: професорів – 31, доцентів – 61, старших викладачів – 65, викладачів і асистентів – 128, академіків – 2, член-кореспондентів АН УРСР – 7, докторів наук – 10, кандидатів наук – 58, старших лаборантів – 31, тих, що працюють над докторською дисертацією – 18, над кандидатською дисертацією – 72. Стаж педагогічної роботи професорсько-викладацького персоналу: від 30 до 40 років – 4, від 20 до 30 років – 16, від 10 до 20 – 33, від 5 до 10 років – 162, до 5 років – 82, із них вихованців КПІ – 183 чол. [6, с.20]

У Київській політехніці динамічно зростала не лише кількість викладачів, а й студентства. Так, у 1925 р. на чотирьох факультетах інституту (хімічному, механічному, електротехнічному і шляхів сполучення) навчалось

1983 студента, у 1926 р. – 2097, у 1927 р. – 2294, у 1929 р. – 2840, у 1931 р. – 2471, у 1933 р. – 2777, у 1934 р. – 3334, у 1936 р. – 3152, у 1937 р. – 3683 [6, с.57]. А в 1938 р. – 3495 студентів, із яких близько 2000 були комсомольцями [6, с.20]. Зауважимо, що в цей період зросла й кількість студенток-жінок: якщо в 1925/26 н. р. вона становила не більше 4% від загальної кількості студентів в інституті, то до кінця 1920-х – початку 1930-х років досягла вже 20% [5, с.52].

При відборі студентів до КПІ, як і в цілому до вишів УСРР цього періоду, здійснювався класовий підхід. Соціальний склад студентства інституту за окремі роки виглядав так: на 1924/25 н. р.: робітників – 23%, селян – 14%, трудової інтелігенції та службовців – 38%, інших – 25%; на 1925/26 н. р.: робітників – 32%, селян – 15%, трудової інтелігенції та службовців – 44%, інших – 9%; на 1927/28 н. р.: робітників – 41%, селян – 16%, трудової інтелігенції та службовців – 39%, інших – 4%; 1928/29 н. р.: робітників – 42%, селян – 17%, трудової інтелігенції та службовців – 37%, інших – 4%; на 1929/30 н. р.: робітників – 44%, селян – 18%, трудової інтелігенції та службовців – 35%, інших – 3%; на 1933/34 н. р.: робітників – 65%, селян – 6%, трудової інтелігенції та службовців – 27%, інших – 2%; на 1934/35 н. р.: робітників – 64%, селян – 6,5%, трудової інтелігенції та службовців – 28%, інших – 1,5%; на 1938/39 н. р.: робітників – 31,8%, селян – 10,3%, трудової інтелігенції і службовців – 53,85, інших – 4,1% [6, с.57].

Спеціальна комісія, яка оцінювала стан Київської політехніки у 1927 р., зауважила, що, на її думку, склад студентства інституту переважно пролетарський. До того ж вона зазначила, що тут навчаються студенти зі всіх республік СРСР, а також 44 студента із іноземних держав: Румунії, Польщі, Америки, Болгарії, Австрії, Литви, Латвії і навіть Палестини [4, арк.2].

Липневий Пленум ЦК ВКП(б) (1928 р.) ухвалив рішення у 1928 р. під час прийому до вищих технічних навчальних закладів збільшити прошарок

робітників до 65%. А листопадовий Пленум ЦК ВКП(б) (1929 р.) рекомендував у найближчі роки підняти відсоток робітників під час прийому до вищих технічних навчальних закладів не менше 70%. Пленум одночасно наполягав на поліпшенні соціального складу студентства, очищенні вишів від так званих «ворожих елементів». Для реалізації поставлених завдань передбачалося значно збільшити мережу і чисельність студентів на робітничих факультетах; широкого використовувати спеціальні курси з підготовки до вступу в інститути дітей робітників і селян; вперше в організованому порядку відряджати комуністів на навчання у вищі навчальні заклади; проводити систематичні «чистки» складу студентства; посилювати класовий принцип прийому до вишів; послідовно здійснювати класовий принцип у питанні матеріального забезпечення студентства [3, с.150]. Варто зауважити, що у подальшому вищеназвані заходи втратили свою актуальність, адже до середини 1930-х років, як стверджувала радянська пропаганда, в СРСР було побудовано соціалізм, була змінена класова структура радянського суспільства: відтепер існувало два класи – робітничий і трудове селянство й тісно пов'язана з ними трудова інтелігенція. Крім того, на цей час в Україні виникла розгалужена мережа середніх шкіл, шкіл робітничої молоді, котрі стали базою підготовки молодих людей для вступу до вишів [2, с.189-190].

Важливим каналом притоку пролетарського поповнення до вищих навчальних закладів на початку 1930-х років продовжували залишатися робітничі факультети і курси з підготовки до вступу у виші. Так, на 1928/29 н. р. в УСРР налічувалося 48 робітничих факультетів, в яких навчалося 9803 студенти [2, с.190]. Ця цифра для партійного керівництва вважалася вкрай замалою, адже в 1928/29 н. р. робітничі факультети республіки підготували для вишів лише 20,1% від загальної кількості потрібних для них студентів

[2, с.191]. У 1925/26 н. р. на робітничому факультеті КПІ нараховувалось 324 студенти, у тому числі на факультеті шляхів сполучення – 62, хімічному – 69, електротехнічному – 86, механічному – 107. 1924/25 н. р. робфак закінчили 85 чоловік, 1925/26 н. р. – 119, 1926/27 н. р. – 131 [5, с.53].

У роки першої п'ятирічки фактично не було середньої загальноосвітньої школи. Вона почала створюватися лише з 1932 р. Тому робітничі факультети стали провідними у питанні підготовки кадрів для вступу до вищих навчальних закладів. Помітно підвищилось значення робітничих факультетів у зв'язку із реорганізацією вищої школи за галузевою ознакою і зростанням прийому до інститутів. Встановлювались певні норми прийому. Так, на індустріально-технічні робітничі факультети повинні були приймати 90% робітників, на сільськогосподарські – не менше 75% «робітників, батраків, бідноти і колгоспників» [2, с.191].

З 1930 р. прийом на робітничі факультети рекомендувалося проводити тричі на рік. У цей період строки навчання скорочувались на денних робітничих факультетах до трьох років, а на вечірніх – до чотирьох. Перший рік навчання на денних робітничих факультетах проходив без відриву від виробництва. А студенти вечірніх робітничих факультетів останнього року навчання, як правило, звільнялися від роботи на виробництві і переводилися на стипендіальне забезпечення [2, с.192].

З 1929 р. по 1933 р. кількість робітничих факультетів у цілому в УСРР збільшилась на 485 одиниць, а студентів у них побільшало щонайменше на 80 тис. чол. Одночасно із зростанням контингенту студентів на робітничих факультетах збільшувався й відсоток робітників. Так, якщо у 1928/29 н. р. навчалось 68,5% робітників, то у 1929/30 н. р. цей відсоток зріс до 78,1%. Відповідно до темпів розвитку вищої технічної школи республіки найбільшого розвитку набули індустріально-технічні робітничі факультети,

мережа яких протягом 1929-1933 рр. зросла з 29 аж до 205 одиниць, а кількість студентів, що там навчалися, збільшилась з 5864 до 51037 чол. У 1933 р. робітничі факультети забезпечували вищі України студентами вже на 31,2%. Після 1933 р. мережа робітничих факультетів і студентів у них поступово почала скорочуватися: деякі із них реорганізувались у спеціальні курси з підготовки до вступу в інститути, школи робітничої молоді, інші - злилися або ліквідувались. На початок 1935 р. в УСРР кількість робітничих факультетів скоротилася до 301, а кількість студентів у них – до 57994 чол. [2, с.194-195]

У січні 1929 р., згідно із постановою ЦК ВКП(б) «Про набір 1000 комуністів до вищих технічних закладів у 1929 р.», було проведено набір другої «тисячі» до індустріально-технічних інститутів. Протягом 1929-1930 рр. планувалося підготувати до вишів УСРР 3000, а в 1930-1931 рр. – 5000 кваліфікованих робітників. Комплектування «тисяч» здійснювалося виключно з осіб, які мали тривалий досвід партійної, господарської, радянської і профспілкової роботи, причому на керівних посадах [3, с.150].

Також у цей період була створена широка мережа курсів з підготовки до вступу у виші. Так, у 1929-1930 н. р. у республіці працювало 46 курсів, на яких навчалося 4779 чол., а вже на кінець 1930 р. курсами підготовки до вступу у виші було охоплено 14025 чол. Переважна більшість місць у вищих навчальних закладах бронювалася для фахівців із робітничого середовища, так званих «тисячників», а також випускників відповідних підготовчих курсів. На решту вільних місць оголошувався спеціальний конкурс. При зарахуванні до вишів на основі вільного прийому перевага зазвичай надавалася робітникам і селянству, які найкращим чином проявили себе в роботі, а також членам комуністичної партії і комсомольцям. Для певної категорії вступників (демобілізовані воїни, так звана трудова частина

інтелігенції та їхні діти) надавалися рівні права з робітниками. Особи, позбавлені виборчих прав, а також ті, що жили на нетрудові доходи, та їхні діти до вишів не приймалися [2, с.198-199].

Щоб поповнювати лави студентства, застосовували різноманітні форми роботи з потенційними вступниками. Так, на підприємства посилялися студенти і викладачі для проведення агітаційної роботи з вербування нових студентів, організації вишів зверталися із відповідними листами до робітників тих чи інших підприємств із закликом приходити на навчання, місцеві партійні, профспілкові, комсомольські організації систематично популяризували на зборах робітників правила і умови прийому до вищої школи. У 1935 р. у зв'язку, як зазначала тодішня пропаганда, з «перемогою соціалізму в країні і ліквідацією експлуататорських класів» ЦВК і РНК СРСР своєю постановою від 29 грудня 1935 р. «Про прийом до вищих навчальних закладів і технікумів» скасував встановлені при допуску до іспитів і при прийомі до вишів обмеження для громадян, пов'язані з їхнім соціальним походженням або з певними обмеженнями у правах. До вишів почали зараховувати всіх, хто склав встановлені для вступу до вищих навчальних закладів іспити в порядку конкурсу [2, с.200].

Серед засобів «пролетаризації» вищої школи важливе місце займали «чистки» студентського складу вишів. Виконуючи директиви листопадового Пленуму ЦК ВКП(б) (1929 р.) про систематичне очищення інститутів від «ворожих елементів», у вишах створювалися спеціальні комісії, які повинні були перевіряти соціальний склад студентства. Перевірка здійснювалася не лише за спеціальними анкетами, а й шляхом надсилання запитів на місця, де раніше мешкав чи працював той чи інший студент [2, с.201]. Так, за наказом від 27 грудня 1930 р. по Київському хіміко-технологічному інституту виключили зі складу студентів студента другого курсу В. Алевського за

приховування «свого дійсного соціального стану» [7, арк.260]. За розпорядженням директора Київського машинобудівного інституту Сергєєва від 27 лютого 1932 р. був виключений зі складу студентів В. Васерман – студент третього курсу «за дезертирство з практики, обман працівників відділу розподілу НКВП» і, «беручи до уваги, що він син крамаря» [8, арк.51].

Варто зауважити, що наприкінці 1920-х років практика «чисток» у студентському середовищі набула загрозливих масштабів. Як зауважила О. Рябченко у своїй монографії «Студенти Радянської України 1920-1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації», до редакцій різних періодичних видань того часу надходили численні довідки на студентів, яких «не повинно бути в пролетарських вишах, що виховують майбутніх фахівців із пролетарською ідеологією». Наприклад, у газеті «Комсомолец України» повідомлялося, що редакції друкованих органів завалені вщент різними дописами про «вовків в овечій шкурі». Само ж студентство на сторінках офіційних видань активно вимагало «генеральної чистки» вишів від класово-ворожих елементів під гаслом: «Жодного чужого не лишати у вишах... Тих, хто затаїв своє лице, треба не лише виключати, але й притягати до кримінальної відповідальності й судити в показовому порядку». У періодиці вказаного періоду студентство відкрито закликали писати один на одного доноси: «Треба всім студентам, як тільки хто знає про когось щось непевне, так й подавати заяву. Бо що то за студент, коли він не турбується за чистку свого вишу» [9, с.158-159]. В часи першої п'ятирічки і сталінської культурної революції (кінець 1920-х – початок 1930-х рр.) до соціального складу студентства вишів ставилися ще жорсткіші вимоги. Це пояснюється, з одного боку, посиленням дискримінації так званих «колишніх» у цілому, з іншого боку - активізацією боротьби проти опозиційно налаштованих. Пропаганда класової ненависті набула небаченого

розмаху. Так званих «колишніх» і опозиційно налаштованих у ці роки називали «вовками в овечій шкурі», «тарганами у шпарах», при цьому постійно акцентуючи увагу на тому, що до «наших вишів пролізли їх сотні і тисячі», і закликаючи зняти з них «машкару»: «Недобитки класового ворога всілякими способами намагаються підірвати наше соціалістичне будівництво. Вони пролазять у всі шпарини, надівають найрізноманітніші машкари, щоб легше, щоб непомітніше шкодити». Далі зазначалося, що вони надзвичайно сильні й небезпечні, їхні «совині сліди» десь загубилися у технікумах та інститутах – «брудні, смердючі, мерзотні». Тому їх повсякчас рекомендувалося безжально викривати і нещадно знищувати [9, с.159-160].

Успішна «пролетаризація» вищої школи в значній мірі залежала і від матеріального забезпечення робітничого класу і селянства, які прийшли здобувати освіту у вищих навчальних закладах. У роки першої п'ятирічки навчання у вишах було платним. Але переважну більшість трудящих та їхніх дітей все ж таки звільняли від сплати за навчання. Так, у 1927/28 н. р. було звільнено від сплати за навчання 92,7% робітників, 84,2% – селян і лише 17,9% - кустарів та ремісників. Плата за навчання для незвільнених представників пролетаріату і селянства визначалася, як правило, у межах від 25 до 100 крб., а для представників інших соціальних верств – від 25 до 301 крб. і навіть вище. З 1934 р., як наголошувалося, у зв'язку з успішною «пролетаризацією» вищої школи в усіх вишах було скасовано плату за навчання [2, с.200-201]. У 1938 р. у вищих навчальних закладах УРСР стипендії одержували 88,5% студентів, у той час як у 1927/28 н. р. стипендіатів тут було лише 42% [2, с.203].

Проте, як свідчать окремі архівні документи, не все так задовільно було із «пролетаризацією» вищої школи в УСРР. Так, у 1928 р. на високому республіканському партійному рівні обговорювалася ситуація, яка склалася

із набором селянської бідноти у вищу школу. Розгорнулась справжня дискусія. Так, Нехворостний зазначив, що селянство у вишах (інститутах і технікумах) у 1924/25 н. р. складало практично за всіма вертикалями – 35,4%, у 1925/26 н. р. – 28,2% і в 1926/27 н. р. – 29,4%, щодо 1927/28 н. р., то за всіма вертикалями в інститути замість 33,3% набрали 30,2%. При цьому Приходько звернув увагу колег на те, що щодо прийому «нам були дані тверді директиви взяти курс на пролетаризацію. Була дана директива набрати 30% селян, 50% - робітників, 20% - решта. І вийшло: решту набрали, робітників набрали, а селян не набрали, внаслідок чого є зниження відсотку селян по наших вишах. Це висуває перед нами питання про необхідність підготовки селян до вишів...» На це зауваження Шлихтер зреагував досить жорстко, зазначивши, що «те, що ми приймаємо бідноту до вишів – це не допомога. Я дуже сумніваюсь у якості, коли ми приймаємо з чотирма мінусами. Кому це потрібно? Нам потрібно без сумніву притримуватися соціального складу у вишах і профшколах, але інтереси нашого господарства ставлять перед нами питання про підготовку спеціалістів належної кваліфікації та належного складу. Допомогати бідноті тільки тим, що вона нічого знати не буде, а ми її будемо приймати до вишів – нікуди не годиться...» [10, арк.37]

Варто зазначити, що трагічні події, пов'язані з прискореною колективізацією сільського господарства і Голодомором у республіці, скоріше всього, негативно вплинули на набір вихідців із селянства до вишів. Так, у доповідній записці секретарю ЦК КП(б)У Попову про стан набору на 1933 р. зазначалось, що незадовільно проходив набір у вищі навчальні заклади системи Наркомтяжпрому: Київський машинобудівний інститут на 500 чоловік мав 284 заяви. Соціальний і партійно-комсомольський склад тих, що подали заяви, незадовільний: у Київському енергоінституті серед 175

поданих заяв 17,2% складають службовці, 7,45 – комуніста і 36,65 – члени ЛКСМУ. По вишам інших наркоматів якісний склад тих, що подали заяви, значно гірший [11, арк.54].

Як видно із усього вищесказаного, відбір абітурієнтів довгий час забезпечував склад студентства за класовими ознаками, а не за необхідним рівнем знань. Внаслідок чого успішність у вишах, у тому числі й технічних, була досить низькою. Так, у КПІ багато студентів уже наприкінці першого півріччя залишали інститут, багатьох відраховували як таких, що не встигали. В 1921-1922 н. р. цілком встигали лише 31%. Всіх, хто не встигав, було відраховано. Система за розрядками не виправдала себе і в 1926 р. її було замінено прийомом на конкурсній основі. Без іспитів зараховували лише тих студентів, які успішно закінчили робітфак [12, с.44].

Контроль за виконанням студентами так званої навчальної повинності (обов'язкове відвідування лекцій, семінарів і виконання практичних робіт, а також усіх навчальних планів) покладался на факультетські навчально-контрольні комісії. Так, факультетська комісія на механічному факультеті Київської політехніки взяла під свій контроль відвідування занять та успішність студентів, організацію допомоги тим, які не встигають. Вжиті заходи в цілому сприяли стабілізації ситуації – поступово життя і навчання студентства на факультеті налагоджувалось. Так, вже наприкінці 1928/29 н. р. студентів, які цілком встигали, було тут 76% [12, с.45].

Обстеження якості знань випускників вищих інженерно-технічних вишів України в 1927/28 н. р. показало, що понад 75% із них працювали інженерами на виробництві і зарекомендували себе гарними фахівцями й вмілими керівниками виробничих колективів. Так, на кінець 1920-х років понад 75% випускників механічного факультету КПІ успішно працювали на підприємствах. Цілий ряд осіб, що викладали в цей період ті чи інші

навчальні дисципліни на електротехнічному факультеті інституту, займали відповідальні посади на київських підприємствах (Комунгосп, ДЕТ, КРЕС, Південно-Західній залізниці, Шкіртрест тощо) [13, с.6]. Серед випускників КПІ цього періоду – провідні вчені, керівники галузей народного господарства, великих промислових підприємств, викладачі і керівники вищих навчальних закладів, наукових установ. Серед них: академік АН СРСР, генерал-конструктор авіаційних двигунів А. Люлька, академік АН СРСР, двічі Герой соціалістичної праці, генеральний конструктор ракетної техніки Л.В. Люльєв, академіки АН України: І. Швець (з вересня до грудня 1955 р. був ректором КПІ, а з грудня 1955 р. до 1970 р. – ректором Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка), М. Корноухов, С. Серенсен, Ф. Белянкін, А. Коваленко, В. Вознесенський (викладав у КПІ, завідував кафедрами в Ростовському і Київському інженерно-будівельних інститутах, автор першого в СРСР підручника для вишів «Теплові установки», брав участь у створенні першої багатотомної Української Радянської енциклопедії), С. Рудник, Й. Чорнобильський, Г. Прейс та інші. В 1924-1926 рр. на першому та другому курсах навчався С. Корольов, майбутній академік, генеральний конструктор перших у світі космічних кораблів [12, с.45-46].

Проте, незважаючи на ці позитивні зрушення, недостатній рівень успішності студентів в цілому по УСРР на Всесоюзному з'їзді пролетарського студентства, який відбувся у 1927 р., констатував у своїй доповіді Я. Ряппо². Так, він зазначив, що з'їзд підтримує позитивні результати процесу комплектування вишів України у 1927 р., як щодо соціального складу, так і відбору краще підготовлених кадрів для роботи у

² Ян Ряппо – у 1921-1928 рр. – 2-й заступник народного комісара освіти УСРР і одночасно (1922-1927 рр.) головний редактор педагогічного журналу «Шлях освіти – Путь просвещения».

вищій школі [14, арк.3]. Однак, на його думку, незважаючи на зростання академічної успішності студентів вишів і поживлення студентського життя, успішність не може бути визнана ще достатньо задовільною. Тому поряд із подальшою роботою над раціоналізацією навчальних планів, повинні бути вжиті заходи до затвердження та видання програмного матеріалу з більшості дисциплін, раціоналізації методів обліку знань студентів під час занять і проходження ними виробничої практики [14, арк.4]. З метою підвищення кваліфікації викладацьких кадрів у вишах, Я. Ряппо звернув увагу на необхідність стимулювання заходів з організації екскурсій, відряджень як по СРСР, так і за кордон, відповідних конференцій, семінарів при наукових інститутах, видання спеціальної літератури й т. і. Варто зазначити, що з'їзд позитивно поставився до організації науково-дослідних кафедр та інститутів, при яких проводилась підготовка аспірантів [14, арк.5]. Він підтримав роботу методологічних органів НКП у справі можливого зменшення багатопредметності у вишах, а також звернув увагу на необхідність включення у навчальні плани дисциплін, пов'язаних із воєнізацією, і прийняття заходів щодо підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу шляхом організації закордонних відряджень, екскурсій, використання іноземної літератури тощо [14, арк.20].

Варто зазначити, що у Київській політехніці надавалося важливе значення проведенню наукових екскурсій для викладачів і студентів як на території Радянського Союзу, так і за його межами. Так, 18 квітня 1928 р. тодішній ректор інституту В. Бобров звернувся до наркомпросу із проханням дозволити організацію екскурсії до Німеччини. Її планували провести з 1 червня по 1 липня 1929 р. на заводах Берліна та його околиць. Ректор зауважив, що, за даними професорів інституту, які останнім часом відвідували Німеччину, витрат на одного екскурсанта протягом місяця

потрібно 300 крб., а в цілому на передбачену екскурсію - 6600 крб. Планувалося, що нею будуть керувати інститутські професори Т. Усенко та П. Окулов [15, арк.7].

Також у 1929 р. гурток імені К. Тимирязєва, який функціонував тоді у КПІ, звернувся до правління інституту з проханням організувати екскурсію для студентів хімічного факультету для ознайомлення їх із заводами Донбасу. У підсумку було прийнято рішення підтримати клопотання і безкоштовно направити на цю екскурсію 40 студентів [15, арк.14]. Того ж 1929 р. правління КПІ просило Цутранпрос Н.К.П.С. надати кілька місць у закордонній екскурсії для студентів факультету шляхів сполучення, що дало б можливість «розширити їх кругозір і поглибило б знання молодих спеціалістів-випускників» [16, арк.23].

Звертаючи увагу на значення, яке надавалося проведенню закордонних екскурсій у КПІ, варто наголосити і на певних недоліках у використанні закордонного досвіду (як представниками різних вишів, так і спеціалістами із виробництва):

- 1) Відсутність конкретних завдань для тих, хто їде у відрядження, і завчасної їх підготовки до виконання поставленої мети.
- 2) Відсутність контролю та обліку результатів поїздки.
- 3) Відсутність організованого між підприємствами обміну іноземним досвідом, отриманого в результаті відрядження.
- 4) Неуважний відбір кандидатів і відсутність контролю (мало відряджають спеціалістів із підприємств, відібрані кандидатури не володіють відповідною іноземною мовою тощо) [17, арк.36].

Окрім відповідального ставлення до організації екскурсій, В. Бобров, як свідчать документи, систематично робив заявки на придбання імпортного обладнання, потрібного для навчання студентів інституту: логарифмічні

лінійки (фірма Альберт-Нестлер, 1000 шт.) [16, арк.3], готовальні УП-Р (фірма Ріхтер, 25 шт.) тощо [16, арк.70]. Проте, окрім забезпечення студентів цим обладнанням, паралельно ректор вирішував й інші нагальні проблеми інституту. Так, судячи із архівних даних, адміністрація КПІ доводила до відома наркомат освіти, що логарифмічні лінійки і готовальні, котрі він надіслав вишу, роздали студентам «1000-кам» у тимчасове користування. Приймаючи до уваги, що ці речі є цінним майном інституту, КПІ одержав від студентів вартість цих предметів (4475 крб.). Ці гроші, як повідомив В. Бобров, інститут тримає на своєму безвідсотковому рахунку в державному банку. КПІ в особі ректора просив наркомат освіти дозволити адміністрації інституту користуватися цими заставними грошми, зокрема, закупити ковдри для незаможних студентів. В. Бобров обіцяв, що протягом кількох місяців відповідні позички будуть покриті [16, арк.42].

Незважаючи на всі вищеназвані заходи, спрямовані на покращення успішності студентів, все ж рівень знань в інституті не завжди відповідав існуючим вимогам. Так, у періодиці Київської політехніки розгорілася справжня дискусія щодо «непотрібності» одних чи «другорядності» інших навчальних дисциплін в інституті (зокрема, вищої математики, іноземних мов). Це було пов'язано не лише з партійними директивами щодо прискорення випуску технічних спеціалістів, щирою вірою працюючих на виробництві студентів, що вони лише марнують час на засвоєння подібних дисциплін, а й загальним зниженням освітнього рівня абітурієнтів (це зумовлювалося, перш за все, як ми зазначали вище, зміною соціального складу студентства КПІ після встановлення радянської влади в республіці). Для певної частини студентів-пролетарів-партійців пропонувані професурою КПІ навчальні програми дійсно виглядали занадто складними і зарозумілими. Не в змозі скласти залік чи іспит, вони іноді залишалися на другий, а то й на

третій рік. У нових умовах існування вищої школи багатолітнє навчання в інституті стало просто неможливим. Частина професорсько-викладацького складу наполягала на підвищенні вимог до рівня знань абітурієнтів, а також пропонувала не приймати робітфаківців, натомість віддавати перевагу випускникам технікумів, які вже набули певних спеціальних знань та умінь. Така позиція часто сприймалася як реакційна, адже суперечила процесу «пролетаризації» складу студентства КПІ. Іншим виходом із даної ситуації було об'легшення існуючих у виші навчальних програм. Саме таким шляхом часто змушена була йти адміністрація КПІ. Частина студентів постійно скаржилась на систему викладання ряду професорів, зокрема, вважаючи їх лекції занадто важкими для адекватного сприйняття [18, с.22-24]. Траплялися й достатньо неприємні для викладачів ситуації у відносинах зі студентами, які іноді переводилися навіть у політичну площину. Так, у предметну комісію від 12 лютого 1929 р. надійшла заява професора Кобелева щодо так званої справи викладача Бая. Він підтримав позицію Бая щодо притягнення ним деяких студентів до судової відповідальності за наклеп, адже вважав саме такий шлях єдино правильним. Він підкреслив, що із педагогічної точки зору це сумний інцидент, який «у теперішній час перетворився на систематичну травлю викладача найбруднішими засобами через безвідповідальні анонімні стінгазети та пасквільні карикатури, боячись відкрито показати своє обличчя і сказати правду». Професор Кобелев відмовився від подальшої участі у будь-яких комісіях, пов'язаних із цією справою [19, арк.11-11зв.]. Дійсно у правління КПІ 25 вересня 1928 р. надійшла заява від студентів відділення комунального будівництва Тверського, Фрідмана і Журкіна. У ній вони зауважили, що вважають своїм обов'язком довести до відома правління наступне: інженер Бай на свої лекції або зовсім не з'являвся, або ж з'являвся із великим запізненням. Самі лекції

проводилися з такою незацікавленістю предметом, що це призводило до того, що студенти по черзі (2-3 чоловіка) були присутні на заняттях. Також ці студенти зазначили, що Бай «керував проектами як в інституті, так і вдома і брав за це гроші...» У підсумку скаржники просили правління КПІ зробити відповідні висновки щодо викладацької діяльності цього професора [19, арк.12]. 1927 р. декану факультету шляхів сполучення надійшла подібна заява від групи студентів (12 чоловік) на професора Кириєнка. У ній вони зазначили, що саме особливості проведення іспиту з курсу звичайних шляхів у цього професора змусило їх написати відповідну заяву. Далі студенти скаржилися на те, що «система та обсяг іспитів у професора Кириєнка такі, що отримання заліку з цього курсу є достатньо рідкісним явищем. Відсоток студентів, що отримали залік, у середньому дорівнює 10. Більшість, знаючи предмет, закінчивши проект, маючи практичний стаж зі звичайних шляхів, екзаменуються по 6-7 разів. Звичайні шляхи стали для більшості студентів непереборною перепорою на шляху до закінчення факультету...» Серед причин подібної ситуації вони називали: вимоги понад навчальної програми, а також нетерпиме і недовірливе ставлення професора до студентів. Скаржники пропонували створити спеціальну екзаменаційну комісію, іспит проводити у межах програми, знизити вимоги щодо «зазубрювання надзвичайно великої кількості цифрових даних» [20, арк.80].

З іншого боку, серед студентства КПІ велись дискусії стосовно «потрібності», «непотрібності» розбивки навчання на курси, можливості відмови від системи заліків і оцінок. Так, на засіданні факультетської комісії електротехнічного факультету КПІ, яка засідала 26 листопада 1927 р., професор П. Окулов (голова комісії) зупинився на хибах системи розбивки на курси. Він підкреслив, що вона ускладнює роботу деканату, залишаючи на другий рік студента, що не склав «усього 2-3 предмети й таким чином

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

студент нераціонально використовує пільговий рік, перебуваючи в інституті, на що йому дається право». Також він зазначив, що на кожному курсі зі студентом може повторитися та ж сама історія нескладання усіх 100% дисциплін, що викладаються на даному курсі, і його у такому разі доведеться виключати з інституту, бо він уже використав пільговий рік. Студент Губанов від імені студентства Київської політехніки зазначив, що система розбивки на курси вносить деяку дисципліну, порядок у життя факультету, але й має певні мінуси. Так, зауважив він, 1927 р. правління інституту розглядало справи 273 студентів першого курсу, яких у зв'язку з 2-3 незарахуваннями факультети представили на розгляд правління для виключення з інституту за невиконання встановленого мінімуму. Тому, на думку Губанова, бажано, щоб пільговий рік розподілявся на весь час перебування студента в інституті. За результатами цієї доповіді комісія зробила наступні висновки: розбивка на курси потрібна, однак студентів варто переводити на наступний курс при наявності мінімуму в 80%. Також на цьому засіданні обговорювали питання про доцільність переходу до предметної системи й існування оцінок. Так, професор Лисянський зауважив, що перехід до предметної системи збільшив рівень і якість знань студентів, але «завдяки недосвідченості студентів на молодших курсах терміни затягуються. Бажано знайти якісь компроміс». До необхідності оцінок цей професор поставився схвально. Професор Горбачевський підтвердив необхідність існування оцінок, особливо для того, щоб виділити із маси студентства слабших. Отож, як бачимо, професура КПІ підтримувала систему оцінок, вважаючи її ефективним методом у боротьбі зі студентами-невігласами. Студент Морозов, вступивши у цю дискусію, зазначив, що справедлива оцінка може бути дана лише у процесі роботи викладача зі студентом на семінарах. Іспит, на його думку, не може виявити справжній

рівень знань. Доволі часто буває, підкреслив він, що студент на іспиті хвилюється, плутається, що може призвести до випадкової оцінки. Студент Величко взагалі заявив, що оцінки шкідливі. У кінцевому підсумку комісія ухвалила рішення про те, що введення оцінок поки що передчасне. А щодо відвідувань лекцій і практичних занять було вирішено наступне: «Невідвідування студентом семінарів і практичних занять більше ніж на 30% призведе до неодержання зарахування. А взагалі комісія вважає, що невідвідування студентом лекцій ні в якому разі не повинно тягнути за собою виключення його із інституту» [21, арк.64-65зв.].

Подекуди студенти намагались чинити тиск на професуру КПІ, сподіваючись таким чином примусити її знизити рівень вимог при прийомі іспитів чи заліків. Робилося це, наприклад, шляхом розміщення карикатур на професорів в інститутській пресі [18, с.25].

Проте, не лише від студентів-невігласів діставалось професорсько-викладацькому складу інституту. У КПІ, як і в інших вишах республіки того часу, практикувалось подання деканами факультетів характеристик на професорів і викладачів, які працювали на цих факультетах. Так, для підведення підсумків академічної роботи за 1928/29 н. р. ректор КПІ В. Бобров просив деканів у тижневий термін подати свою особисту думку та коротку характеристику на професорів і викладачів, які працюють на відповідних факультетах. При цьому він зазначав, що ці характеристики, без зайвого розголосу, потрібно передати у таємну частину КПІ товаришу Котіку [22, арк.6]. Наводимо приклади подібних характеристик на професорів і викладачів, які працювали на факультеті інженерів шляхів сполучення: «Кириєнко – педагог гарний, хоча студенти незадоволені, ставлення до українізації – байдуже; Нікіфоров – педагог середній, є незадоволення студентів, гарне ставлення до українізації; Патон – педагог гарний, хоча

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

студенти і незадоволені, дуже цінний працівник, показав байдуже ставлення до українізації; Семейкін – педагог середній, але студенти незадоволені, до українізації ставиться байдуже, хоча намагається українізуватися, нема ким замінити, але коли і було, то слід...» Також надаємо приклади характеристик на професорів і викладачів механічного факультету: «Гембель – дуже добрий керівник проектуванням, трохи гірше як лектор, не вимагає достатніх знань у студентів; Шульц – дуже гарний педагог, але українізуватися не зможе; Маркович – дуже цінний педагог, особливо як керівник проектуванням, але українізуватися не зможе...» [22, арк.22-23]. При цьому нами була знайдена характеристика і на самого декана механічного факультету Г. Жирицького, яка була надана Бюро партколективу і комуністичною частиною правління КПІ: «інженер-технолог, син чиновника, вищу освіту отримав у КПІ, який закінчив у 1915 р. Вченого ступеня не має, останні роки за тарифною сіткою вважався тимчасовим професором першої групи. У політичному відношенні був абсолютно далекий радянській владі. Поступово змінив свою політику, коли впевнився в твердості і тривалості перебування радянської влади в Україні, хоча психологічно зберіг свій антагонізм до неї. Він зберігає зовнішню лояльність і виконує покладені на нього адміністративні функції декана механічного факультету. Останнім часом у зв'язку із посиленням класової боротьби та зростанням активності у таборі ворогів радянської влади і керівництві комуністичної партії, у професора Г. Жирицького почали з'являтися попередні ознаки невдоволення радянським ладом і бажання перейти у Москву, де його знають мало і де він буде почувати себе більш вільно для виявлення своїх поглядів. Тому бюро партколективу і комуністична частина правління у політичному відношенні професора Жирицького рекомендувати не може...» [22, арк.36].

Вартим уваги, на нашу думку, є і той факт, що адміністрація інституту продовжувала тримати під певним контролем педперсонал і у період відпустки чи службового відрядження. Так, у наказі по Київському хіміко-технологічному інституту від 25 липня 1930 р. від професорсько-викладацького складу, який виїжджав у відпустку або відрядження, вимагалось подавати (бо далеко не всі викладачі подавали ці дані) до секретаріату інституту відповідні заяви із зазначенням куди їде і де буде перебувати той чи інший співробітник із обов'язковим повідомленням точної адреси місцезнаходження [23, арк.41].

Серйозно була поставлена робота в інституті й щодо боротьби із «контрреволюційними поглядами і виступами» серед професорсько-викладацького складу. Так, уже після реорганізації КПІ парторганізація та дирекція Київського енергетичного інституту провели значну роботу у боротьбі «з проявами нездорових настроїв та контрреволюційних виступів окремих професорів і викладачів». Як зауважив т.в.о. директора цього інституту Ситников, тут було три прошарки професури і викладачів: ворожа частина, лояльна та громадсько-активна. З першою – (Цеслинський, Крюковський, Усенко та ін.), за словами Ситникова, рішуче боролись, одночасно відтягуючи іншу частину (лояльну) з-під їхнього негативного впливу. Унаслідок цього ворожа частина професорсько-викладацького складу була усунута з інституту. Також він звернув увагу на те, що останнім часом помітне прагнення «кращої частини професури вступити до лав партії», деяких із них вже прийнято до кандидатів на вступ (професор Скоморохов). Також висунуто три чоловіки з молодшої частини професорів на керівну роботу на кафедрах. До того ж Ситников зазначив, що у певній частини професорів і викладачів помітний ідеалістично-механістичний підхід до вирішення суто технічних питань, зокрема, ідеалістичне тлумачення

другого закону термодинаміки, на думку Ситникова, продемонстрував професор Губарьов, визначення електрону як нематеріальної субстанції – Савченко. На ці факти, за словами т.в.о. директора КЕІ, парторганізація і студентство відреагували через обговорення їх у групах, проведення диспутів тощо. Також він констатував, що було здійснено значну роботу у боротьбі з консерватизмом серед професорів і викладачів щодо запровадження нових активних методів викладання, зокрема лабораторно-бригадного. На його думку, більша частина професорів цілком підтримала бригадно-лабораторний метод. Проте, як зазначив Ситников, в активізації навчання відчувається інертність, майже відсутнє керівництво з боку кафедр безперервним виробничим навчанням та його зв'язок із теорією [24, арк.72]. Далі Ситников зазначив, що парторганізація інституту провела значну роботу, спрямовану на боротьбу за ідеологічну чистоту викладання дисциплін, за просякнення їх діалектичним матеріалізмом. Однак, як зауважив т.в.о. директора КЕІ, останнім часом парторганізація викрила неправильні, непартійні позиції у викладанні діалектичного матеріалізму з боку професора Загоруйко, який «не пов'язував у своїй роботі революційну боротьбу, теорію і практику будівництва соціалізму». За словами Ситникова, під керівництвом парторганізації проводиться активна робота щодо перегляду програм і методів викладання на засадах марксистсько-ленінської методології, також організовано семінари з кожної навчальної дисципліни під керівництвом представника від соціально-економічної кафедри за участі професорів і викладачів, які читають ці дисципліни, переробляються програми для подальшого обговорення їх серед студентства. Так, як зазначив т.в.о. директора КЕІ, навчальні програми з математики було обговорено на публічному диспуті [24, арк.74].

Проте, окрім подібних фактів «надмірної опіки» професорсько-викладацького складу з боку адміністрації, хотілося б звернути увагу на те, яким чином у стінах КПІ заохочували найкращих викладачів і студентів-ударників до покращення їхньої викладацької роботи та навчання. Зокрема, у Київському хіміко-технологічному інституті професор Яворський був премійований портсигаром, професор Блейвас – пальто, професор Келер – портфелем, професор Воронін і Смогоржевський – грамотами тощо [25, арк.60]. На честь святкування 35-річчя КПІ за наказом директора Київського хіміко-технологічного інституту від 29 січня 1934 р. преміювалися: професор Чернобаев і професор Лисін – грамотами і путівками на курорт тощо [25, арк.109]. Студенти-ударники також відзначалися адміністрацією. Так, за наказом по Київському хіміко-технологічному інституту від 4 квітня 1934 р. вони преміювалися, наприклад, костюмами індивідуального пошиття, пальто, плащами, логарифмічними лінійками, портфелями, іменними годинниками, а також грамотами [25, арк.60]. Взагалі про зростання рівня успішності студентів КПІ в другій половині 1930-х рр. свідчать, зокрема, порівняльні дані результатів зимової сесії: 1936/37 н. р.: склали екзамени 87,9%, не з'явилося без поважних причин 12,1%, добре та відмінно склали – 33,1%, задовільно – 60,2%, незадовільно – 6,7%; 1937/38 н. р.: склали екзамени 94,6%, не з'явилося без поважних причин – 5,4%, добре і відмінно склали – 39,9%, задовільно - 55,3%, незадовільно – 4,8% [6, с.23].

Вартою уваги проблемою професорсько-викладацький склад КПІ вважав несерйозне ставлення частини студентів до своїх обов'язків, порушення ними навчальної дисципліни тощо. Так, директор Київського хіміко-технологічного інституту Бальян у наказі по інституту від 25 червня 1934 р. звернув увагу на достатньо банальний випадок списування під час складання заліку із неорганічної хімії студенткою першого курсу Юфою. Він

особисто виявив цей факт. У зв'язку із даною ситуацією Бальян зауважив, що подібні вчинки «негідні пролетарського студентства». Однак, беручи до уваги щире визнання своєї провини і те, що Юфа все ж склала залік, студентам, які дали їй можливість списувати, була оголошена лише сувора догана. Проте, директор попередив усіх студентів, що надалі, у разі виявлення подібних випадків, до винних будуть застосовуватися більш суворі заходи покарання. Бальян також зауважив, що необхідно вести нещадну боротьбу із будь-якими проявами недобросовісного ставлення до студіювання і здачі навчальних дисциплін [25, арк.5].

Загалом питання підвищення навчальної і трудової дисципліни постійно перебувало у полі зору адміністрації інституту, а також у партійної та комсомольської організацій. Так, за наказом по Київському хіміко-технологічному інституту від 16 жовтня 1930 р. зазначалось, що в останній час помічається байдуже ставлення з боку студентства до відвідувань занять. Студентам востаннє нагадувалось, що подібне ставлення до своїх безпосередніх обов'язків призводить до дезорганізації академічної роботи вишу, а тому до винних будуть вжиті найсуворіші заходи аж до виключення з інституту [23, арк.150]. Для точного обліку відвідувань занять студентами Київського хіміко-технологічного інституту з 2 серпня 1930 р. запроваджувалась так звана марочна система контролю. Функції контролю покладалися на табельника інституту Вайсера і секретаря Бюро практики Печа [23, арк.47]. Однак вже з 12 листопада 1930 р., приймаючи до уваги складність марочної системи контролю відвідування занять студентами і педперсоналом, було прийнято рішення, що з 17 листопада 1930 р. вона ліквідується, натомість вводиться система контролю через викладачів і профуповноважених [23, арк.185].

Варто звернути увагу на те, що адміністрація серйозно ставилась не лише до порушень навчальної дисципліни з боку студентства, а й до порушень трудової дисципліни з боку педперсоналу. Так, у розпорядженні директора Київського машинобудівельного інституту Повприца від 3 жовтня 1930 р. йшлося про те, що в усіх співробітників інституту, які після оголошення цього розпорядження, запізняться на роботу більше, ніж на 15 хвилин, буде вираховано з утримання (1/2 робочого дня). При цьому зверталася особлива увага на те, що за три запізнення протягом місяця без поважних причин співробітника буде звільнено без видачі вихідної допомоги [26, арк.124]. Так, за наказом директора Київського хіміко-технологічного інституту від 29 вересня 1930 р. оголошувалась догана доценту Сушицькому за запізнення на заняття вперше на 13 хвилин (24.09.1930 р.) і вдруге – на 33 хвилини (27.09.1930 р.), а також зауваження доценту Петіну за запізнення на заняття на 40 хвилин і завчасне (на цілу годину) його закінчення (28.09.1930 р.); догану професору Загорулько за повторне запізнення на заняття [23, арк.134]. За наказом по Київському хіміко-технологічному інституту від 12 листопада 1930 р. оголошувалась сувора догана із попередженням за систематичне запізнення на лекції доценту Петіну і доценту Морачевському [23, арк.134]. Проте, скоріше за все, подібні догани не надто впливали на зростання рівня свідомості представників професорсько-викладацького складу. На таку думку наводить чергове розпорядження по Київському машинобудівному інституту від 28 листопада 1931 р., у якому зазначалося, що останнім часом помічається значне збільшення пропусків занять і запізнь педагогічного персоналу. У зв'язку із цим ганебним явищем пропонувалося вжити рішучих адміністративних заходів [27, арк.17].

Проте, судячи з окремих документів, трудову дисципліну порушували не лише представники професорсько-викладацького складу, а й сама

адміністрація інституту. Так, на засіданні методичної комісії КПІ, що відбулося 10 вересня 1929 р., розглядалось питання про невиконання колективної угоди адміністрацією щодо повідомлення педперсоналу про його педагогічне навантаження і зарплатню до 1 жовтня 1929 р. [28, арк.29].

Важливе значення у вишах радянської України надавали питанню українізації. Так, на Всесоюзному з'їзді пролетарського студентства, який відбувся у 1927 р., Я. Ряппо звернув увагу, що у вишах республіки, де з кожним роком помітно зростає кількість студентів-українців, особливе значення надається посиленому викладанню українською мовою шляхом українізації викладацьких кадрів, запрошення на роботу україномовних фахівців, а також видання україномовної навчальної літератури [29, арк.4]. Варто зауважити, що у КПІ питома вага студентів-українців на 1924/25 н. р. досягла вже 45%. Хоча викладання українською мовою було не обов'язковим для технічних вишів, все ж у них, у тому числі і у КПІ, досить успішно здійснювався процес українізації. Так, 10 лютого 1929 р. на об'єднаному засіданні підкомісії у справі визначення стану українізації у Київській політехніці та українізаційної комісії КПІ голова українізаційної комісії Лавров доповів, що станом на початок 1929 р. в інституті українізовано перші три курси. Із загальної кількості викладачів цих трьох курсів (103) – 88 викладає українською мовою, тобто 85,5%. Решта ж - з різних причин цього не робить. Також він звернув увагу на те, що на четвертому і п'ятому курсах деякі дисципліни і навіть фахові курси читаються українською мовою. За планом українізації КПІ в 1929/30 н. р. має українізуватися четвертий курс, а у 1930/31 - п'ятий, тобто весь інститут. Лавров підкреслив, що справа українізації гальмується не через те, що деякі дисципліни викладаються російською мовою (звичайно і це, на його думку, є ненормальною практикою), а через брак відповідної навчально-методичної літератури. Він

навіть пояснив цю ситуацію: видавнича справа у КПІ організована таким чином, що коли видається книжка українською мовою, вона коштує значно дорожче, аніж така сама, але надрукована російською. На думку Лаврова, справу українізації також гальмувало інертне ставлення до неї як студентства, так і професури КПІ. До того ж він вважав ненормальним явищем, що наркомат освіти давав «індульгенції» професорам, щоб вони не викладали українською, причому робили це без відома адміністрації інституту. Також доповідач звернув увагу на те, що у підході до надання подібних дозволів багато уваги зверталось на професора як на цінного спеціаліста, а не на те, що дисципліни, які читаються російською, вклинюються у цілий цикл наук і псують рівень засвоєння їх студентством. На його думку, варто чинити як у Білорусії: «вона всі зусилля напружує, щоб знайти фахівця, що знає білоруську мову і знаходить не лише у межах СРСР, а також і за кордоном...» [30, арк.22] Лавров наголосив і на тому, що воєнізація в КПІ проводиться російською мовою. І запропонував звернутися до лекторів з військових дисциплін з вимогою якомога швидше українізуватися. Наприкінці своєї доповіді він зазначив, що наркомату освіти і правлінню КПІ слід запропонувати здійснити наступні кроки:

- 1) Звільняти від українізації лише видатних фахівців і то із певними зауваженнями відповідної комісії.
- 2) Щоб не гальмувати процес українізації, пропонувати спеціалістам, які викладають російською мовою, якусь іншу роботу, тільки не викладацьку, або організувати відповідні кафедри.
- 3) Оголосити конкурс на кафедри КПІ по всьому СРСР і запрошувати професорів, що володіють українською мовою, із-за кордону.
- 4) Комплектувати КПІ новими україномовними лекторами та студентством.

5) Українізувати науково-дослідні кафедри (їх засідання, збори, а особливо аспірантуру).

6) Усі зібрання і наради проводити виключно українською, а не російською, як це робиться зараз.

Березнюк додав, що в українізаційній роботі траплялися такі випадки, коли професор читає лекції російською мовою, а підручник видає українською (зокрема, професор Скоморохов). Він підкреслив, що це просто неприпустимі речі. Також Березнюк зауважив, що якщо професор немає особливого значення для КПІ, то його якнайскоріше варто замінити на такого, що володіє українською мовою. Підшукувати таку професуру, на його думку, мають деканати [30, арк.23 зв.].

5 березня 1929 р. на засіданні українізаційної комісії КПІ виступив декан електротехнічного факультету професор П. Окулов із доповіддю про стан українізації на цьому факультеті. Він зазначив, що із 65 викладачів і професорів лише 16 не українізовано (це лектори четвертого і п'ятого курсів) і лише три професора на третьому, вже українізованому, курсі. Це – професор Синеуцький, Маркович і Скоморохов. Як підкреслив П. Окулов, вищеназвані професори проводять заняття російською мовою із відома правління КПІ. Також декан зазначив, що перший і другий курси українізовано на 100%. На його думку, з майбутнього навчального року буде українізований і четвертий курс, але, як зазначив П. Окулов, сподіватися на 100% українізацію звичайно неможливо, адже такі професори, як Кобелев, Шенберг, Скоморохов, Епштейн не зможуть, з різних причин, викладати свої дисципліни українською мовою. Також декан звернув увагу на незадовільне становище, яке склалося із публікацією україномовної спеціальної літератури. Так, із фахової технічної літератури він назвав лише дві роботи – це праця професора Скоморохова «Загальна електротехніка» і професора

П. Окулова «Технологія матеріалів», які 1929 р. вийшли українською мовою, решта – це підручники, надруковані російською.

За підсумками цієї доповіді було ухвалено рішення: вважати стан українізації на електротехнічному факультеті не зовсім задовільним і у зв'язку з цим вжити наступних заходів:

1) Просити деканат подати список професорів і викладачів, що досі читають навчальні дисципліни російською мовою із відомостями про те, чи бажають вони українізуватися. Таких направити в гурток вивчення української мови, про решту викладачів, що відмовляться українізуватися, поставити окремо питання на засіданні комісії.

2) Просити деканат повідомити професуру і викладачів про те, щоб на іспитах вимагали від студентів відповідей українською мовою.

3) Щоб деканат терміново склав список тієї навчально-методичної літератури, яку слід у першу чергу перекласти і видати.

4) Засідання факультетської і предметної комісії проводити виключно українською.

5) Просити деканат контролювати, щоб всі об'яви на факультеті писалися українською [30, арк.28].

19 березня 1929 р. на засіданні українізаційної комісії про стан українізації доповідав декан механічного факультету КПІ професор Г. Жирицький. Він зазначив, що на першому курсі всі дисципліни, окрім геодезії, викладаються українською мовою. Щодо геодезії, яку читає професор Крижанівський російською, то деканат не винен у даній ситуації, адже цей професор є основним викладачем з даної дисципліни й загальноінститутська предметна комісія надала йому відповідне призначення на факультет. На другому курсі, зауважив декан, теж усі дисципліни, окрім пристосованої механіки і деталей машин, які викладав професор Шульц

російською мовою, читаються українською. Г. Жирицький звернув увагу присутніх на те, що за професора Шульца правління КПІ клопотало перед наркоматом освіти, щоб йому дозволили читати російською мовою. При цьому він зауважив, що деканат абсолютно не сподівається на те, що професор Шульц перейде на викладання українською і у майбутньому навчальному році. У зв'язку із цією обставиною деканат факультету змушений був запросити викладати ці дисципліни молодих викладачів, які володіють українською мовою (Пожитько і Серенсен). Також декан зауважив, що на третьому курсі професор Шенберг читає російською мовою гідравліку і гідравлічні двигуни (також ці ж дисципліни читає українською мовою професор Сухомел). Професор Скоморохов викладає російською мовою електротехніку. З початку навчального року, зазначив декан, був намір призначити нового лектора з електротехніки, що володіє українською, але загальноінститутська предметна комісія призначила професора Скоморохова. На четвертому курсі українською мовою читають навчальні дисципліни професор Усенко, професор Сухомел, викладач Каліненко. На думку декана, професор Гембель теж зможе перейти на викладання українською. Щодо підручників, то, як зауважив Г. Жирицький, українською мовою вони не видані.

За результатами доповіді декана механічного факультету КПІ, було ухвалено рішення: вважати стан українізації мехфаку не зовсім задовільним, адже:

- 1) Студенти між собою спілкуються і відповідають на заняттях російською мовою.
- 2) Робота факультетської і предметної комісій ведеться російською (лише апарат деканату українізовано на 100%).
- 3) Деякі професори на українізованих курсах викладають російською мовою.

- 4) Підручників українською немає зовсім.
- 5) Студентські організації не українізовано [30, арк.29].

26 березня 1929 р. на засіданні українізаційної комісії КПП про стан українізації доповідав декан хімічного факультету професор Яворський. Він поінформував присутніх на засіданні про те, що на першому курсі усі дисципліни, окрім нарисної геометрії, викладаються українською мовою. Декан зауважив, що нарисну геометрію читає російською мовою викладач Катонін, якого було запрошено на викладацьку роботу тимчасово. З п'яти груп із лабораторних робіт в одній викладач Якобсон проводить заняття російською. На другому курсі усі дисципліни, окрім органічної хімії та неорганічної технології, читаються українською. Яворський зауважив, що органічну хімію викладає професор Трефільєв, якому минулого року наркомат освіти дав відстрочку на дев'ять місяців, після чого деканат оголосив конкурс, але й досі відповідного кандидата на цю посаду так і не знайшлося. Неорганічну технологію викладає професор Чернобаєв, за якого правління КПП клопотало перед наркоматом освіти, щоб дозволити йому читати російською мовою. На третьому курсі читаються російською такі дисципліни: пристосована механіка, фабрично-заводське устаткування, залізобетон, у деяких групах з лабораторних робіт також викладають російською мовою. Пристосовану механіку читає професор Шульц, за якого правління КПП клопотало перед наркоматом освіти, щоб дозволити йому викладати російською, фабрично-заводське устаткування читає російською мовою викладач Петін, який почав викладати українською, але за браком відповідної термінології і зважаючи на прохання студентів, перейшов знову на російську. Залізобетон читає російською мовою викладач Козлов, якого на факультет призначила загальноінститутська предметна комісія. Лабораторні заняття російською проводять Яворський, Грауерт (якого запросили з

електрофаку) та Альохін, який виходить нині на пенсію. Декан пояснив, що він особисто викладає російською мовою тому, що погано чує, отже через цю ваду не може вивчити українську. Він навіть поставив питання про зняття з себе обов'язків декана. Яворський зазначив, що на четвертому курсі усі фахові курси зможуть викладатися українською мовою, а деякі вже читаються. Російською мовою проводять лекції Чернобаєв, Петін, Чорний, Козлов, російською викладаються й деякі фахові курси, інші навчальні дисципліни – українською. Підручників майже немає. За результатами доповіді декана було ухвалено рішення: стан українізації на факультеті визнати не зовсім задовільним, допомогти декану українізуватися, на вимоги студентів читати російською мовою не звертати уваги й категорично вимагати від педперсоналу викладу матеріалу українською [30, арк.30-31].

14 травня 1929 р. на засіданні українізаційної комісії КПІ слухали доповідь декана Остроменського про стан українізації робітничого факультету КПІ. Він зауважив, що всі викладачі на робфаку викладають українською мовою, проте володіють нею різною мірою. Так, професору Тананаєву мова дається важко, але він багато працює над покращенням її знання. Остроменський звернув увагу на те, що цей професор є дуже цінним для факультету, адже його лекції студенти чудово засвоюють, отже втратити такого викладача для робфаку, на думку декана, було б недоцільно. Також він зазначив, що викладач Аристов, який читає математику, теж недостатньо добре володіє українською мовою, проте додав, що цьому викладачеві важкувато читати українською лише фізику. Остроменський вказав на те, що українська мова вживається навіть у побуті студентства. Тих, хто її не знає дуже мало, і це здебільшого студенти з Росії, яких прийняли умовно, але вони в українському оточенні роблять помітні успіхи у справі її вивчення.

Після цієї доповіді член комісії О. Левитський заперечив твердження декана і звернув увагу загалом на те, що справа українізації на робфаку не така вже й задовільна. Так, на заняттях студенти часто розмовляють російською мовою, навіть ті з них, котрі добре володіють українською. За підсумками обговорення доповіді декана робфаку було ухвалено рішення: роботу з українізації на факультеті вважати не цілком задовільною [30, арк.41].

Про стан українізації КПІ у першій половині 1929 р., за висновком Київської Окружної інспектури наркомату освіти, доповів Лавров. У ньому зазначалось, що, незважаючи на інтенсивну роботу комісії КПІ, на сьогоднішній день варто визнати стан українізації службового апарату, навчальної частини й студентства КПІ ще незадовільним. Причинами такого стану є:

- 1) Інертне ставлення до українізації значної частини службовців, частини професорів і частини студентства.
- 2) Ректор інституту приймав нових співробітників, що не володіють українською мовою, без дозволу комісії у справах українізації.
- 3) Адміністрація інституту не вживала відповідних адміністративних заходів щодо українізації службового апарату й не звільняла тих, які не володіють мовою.

За всі вищезазначені недоліки ректору КПІ В. Боброву була оголошена догана, а проректору Темецькому – за те, що він користується виключно російською мовою як на письмі, так і в розмові. Також наполегливо рекомендувалося, щоб уся навчальна література, що її видає КПІ, надалі друкувалася виключно українською [30, арк.55-55зв.].

Про бажання українізуватися деяких російськомовних професорів КПІ свідчить, зокрема, заява від 27 травня 1929 р. професора І. Штаєрмана, що надійшла до українізаційної комісії КПІ. Хоча, тут варто звернути увагу і на

чисто прагматичний підхід цього професора до питання українізації. Так, І. Штаерман зауважив, що «декілька років підряд комісія з українізації на підставі обстеження моїх занять, віднесла мене до другої категорії, вказавши, що мені «бракує стилю». З огляду на те, що я декілька років вже викладаю українською мовою і встиг удосконалитись, а також найуважніше ставлюся до справи українізації інституту, видаю статті та підручники українською, прошу перевести мене у першу категорію» [30, арк.42].

Про українізацію не забули й вже після реорганізації КПІ. Так, директор Київського машинобудівного інституту Повприц у своєму розпорядженні від 20 червня 1930 р. наполягав на тому, щоб усі співробітники інституту в службових розмовах користувалися виключно українською мовою, за винятком, коли відвідувачі звертаються до них російською [26, арк.15]. У розпорядженні від 3 жовтня 1930 р. він вдруге нагадав співробітникам інституту про необхідність вживання у службових розмовах виключно української мови [26, арк.122].

Нагадаємо, що вже наприкінці 1930-х років радянська влада почала стрімко згортати процес українізації (перешкоджала подальшій централізації й уніфікації СРСР), у тому числі й у вищій школі, натомість активно запроваджувала політику русифікації.

Становлення нової інженерно-технічної вищої школи вимагало кардинальних змін усього змісту навчально-методичного процесу, розробки навчальних планів, програм, курсів лекцій і практичних занять, які б відповідали поставленим завданням. Реконструкція народного господарства, створення нових галузей промисловості й впровадження нової техніки у виробництво потребували не лише збільшення випуску спеціалістів, а й підвищення якості їх підготовки, поліпшення роботи з набуття ними теоретичних знань і практичних навичок. А це, в свою чергу, вимагало

докорінної перебудови всієї програми навчання. Життєво важливі питання підготовки кадрів через вищу школу знайшли своє відображення у вже згадуваних постановках липневого (1928 р.) й листопадового (1929 р.) Пленумів ЦК ВКП(б), XVI-XVIII з'їздів партії. У цих документах були окреслені заходи, котрі забезпечували покращення навчальної, наукової й виховної роботи у системі вищої освіти. При цьому велика увага приділялася встановленню номенклатури спеціальностей, підвищенню якості навчальних планів і програм, підготовці науково-педагогічних кадрів, зміцненню матеріально-технічної бази вишів, вибудовуванню міцного органічного зв'язку навчального процесу із виробництвом, активному розгортанню наукової роботи, поліпшенню «ідеологічного загартування» студентства тощо. Визначення номенклатури спеціальностей, врахування їх потреби згідно з перспективами розвитку народного господарства було найважливішою умовою подальшого розвитку вищої освіти як в усьому СРСР і, зокрема, в радянській Україні [2, с.204-205].

Проведена до 1928 р. перебудова вищої школи мало торкнулася профілю спеціалістів. Виші все ще продовжували випускати кадри зі спеціальностей, що склалися історично і відображали минулий етап у науковому і технічному розвитку. Звичайно, це вже абсолютно не відповідало існуючим запитам у виробничій сфері. Крім того, виші УСРР з цілого ряду спеціальностей, особливо нових виробництв, майже не готували фахівців, яких бракувало у народному господарстві республіки. Розглядаючи стан підготовки кадрів у вишах радянської України, Рада Народних Комісарів УСРР у грудні 1929 р. значила, що за такими найважливішими спеціальностями, як ливарна, ковальська, нові хімічні виробництва, силікатна, авіабудівна, тракторобудівна, будівництва шляхів, спеціалістів готували у вишах УСРР у недостатній кількості [2, с.205].

Виконуючи постанову липневого Пленуму ЦК ВКП(б), Центральний комітет комуністичної партії України у серпні 1928 р. запропонував Держплану і всім господарським й державним організаціям уточнити перелік спеціальностей і з'ясувати потреби у спеціалістах із урахуванням перспектив перебудови народного господарства республіки. У січні 1930 р. Держплан СРСР затвердив номенклатуру, розраховану на 500 інженерно-технічних спеціальностей. Це в якійсь мірі дало можливість усунути існуючі розходження в номенклатурі спеціальностей, з яких виші готували кадри і на які виробництво подавало заявки. Так, з гірничої групи, включаючи нафту, було встановлено 21 спеціальність, з металургійної (чорні, кольорові метали) – 20, технології металів – 7, машинобудування – 67, електротехнічної – 19 та ін. Одночасно в Україні у п'ятирічному плані підготовки кадрів інженерів, техніків, агрономів і економістів, з урахуванням потреб і перспектив розвитку народного господарства республіки, були визначені основні спеціальності у промисловості й сільському господарстві [2, с.206].

У цей період особливо збільшилась група індустріально-технічних фахівців: геологів-розвідників, прохідників, гірничих механіків, електриків, доменщиків, прокатників, мартенівців, спеціалістів із технології металів; з двигунів внутрішнього згоряння, будівництва машин, верстатів, теплових установок, обслуговування електроустановок і станцій, електромашинобудування, радіоапаратури; з хімічного машинобудування, котельного господарства, виробництва кислот, соди, азотних добрив тощо [2, с.206].

Враховуючи потреби промисловості і сільського господарства, науки і техніки, вища школа Радянського Союзу почала готувати фахівців за значно ширшою номенклатурою спеціальностей. Зауважимо, що при розробці цієї номенклатури, якою на початковому етапі займались наркомати і господарські об'єднання, було допущено надмірне подрібнення профілів. У

зв'язку із цим Центральний виконавчий комітет СРСР постановою від 19 вересня 1932 р. «Про навчальні плани і режим у вищій школі й технікумах» звернув увагу на необхідність перегляду й максимальне скорочення існуючої номенклатури спеціальностей. На основі цієї постанови Всесоюзний комітет з вищої технічної освіти організував перегляд номенклатури спеціальностей, залучивши до цього процесу широкі кола наукових працівників, а також спеціалістів-виробничників [2, с.207].

Уповноваженим народного комісаріату важкої промисловості по УСРР була утворена спеціальна комісія, яка переглянула і уточнила профілі спеціалістів. Наркомважпром, Наркомлегпром, Наркомзем та інші наркомати і господарські об'єднання провели ряд конференцій і нарад директорів інститутів та представників промисловості, на яких й були уточнені відповідні спеціальності. Так, у Дніпропетровському інституті інженерів транспорту профілі було скорочено вдвічі: з 21 залишено 11, в Одеському індустріальному інституті замість 14 спеціальностей залишено 8, у Київському машинобудівному інституті з 9 – 4 та ін. Внаслідок цього кількість спеціальностей у вишах СРСР скоротилась з 900 одиниць на початку 1932 р. до 670 у 1934 р. Отож, з цього часу вища школа в Радянському Союзі почала готувати спеціалістів, профілі яких вже значною мірою відповідали рівню розвитку тогочасної науки і зростаючим вимогам виробництва [2, с.208].

Перегляд і уточнення спеціальностей продовжувались і протягом другої й третьої п'ятирічок. Це пояснюється тим, що народне господарство постійно потребувало фахівців, добре обізнаних із новою технікою. Тому вносились зміни в старі спеціальності, а також проводилась відповідна робота з їх укрупнення. У зв'язку із постановою Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 23 липня 1936 р. «Про роботу вищих навчальних закладів та про

керівництво вищою школою» продовжувалося подальше укрупнення спеціальностей, усунення дублювання їх у різних наркоматах і вишах. У 1937р. було опубліковано номенклатуру, яка складалася із 178 спеціальностей. Так, у машинобудуванні і металообробці встановлювалось 23 спеціальності, енергетиці і електротехніці – 16, гірничій справі і геології – 10, хімічній технології – 12, будівельній справі – 14 тощо [2, с.209].

Наприкінці 1920-х рр. одним із найважливіших завдань на шляху забезпечення народного господарства СРСР кадрами стала докорінна перебудова всієї системи вищої освіти країни, пристосування її до потреб і темпів розвитку народного господарства. Це означало уніфікацію вищої освіти і реорганізацію її за галузевими ознаками. Системи підготовки фахівців у вишах РСФРР і УСРР відрізнялися. Так, в УСРР існувало два типи вищих навчальних закладів – інститути (готували фахівців-організаторів із широкою теоретичною підготовкою) і технікуми (випускали фахівців-практиків вузької кваліфікації). У РСФРР функціонував один тип вишів – інститути, при цьому технікуми вважались лише середніми навчальними закладами. Оскільки всі республіки Радянського Союзу мали єдині господарські плани, то логічним вважалося, що вони повинні мати й однакову систему освіти. Тому в 1929/30 н. р. таку уніфікацію було реалізовано в життя. З цього часу технікуми радянської України почали готувати фахівців середньої кваліфікації, а інститути – вищої. Технікуми, які мали потужну навчально-матеріальну базу, реорганізовувались в інститути. Так, Київський і Волинський механічні технікуми увійшли до складу механічного факультету КПІ. Нові галузеві виші утворювались шляхом об'єднання споріднених факультетів і відділень різних навчальних закладів. На базі КПІ було створено нові самостійні виші: інженерно-будівельний, технологічний легкої промисловості, технологічний харчової промисловості,

сільськогосподарський і лісовий (останні, згодом об'єднавшись, перетворилися на Українську сільськогосподарську академію). На базі інституту утворився також інститут інженерів цивільної авіації. Механічна майстерня КПІ стала основою для створення заводу ім. І. Лепсе, електротехнічна – заводу «Точелектроприлад» (сучасна його назва «Росток») [5, с.56-57].

У цей же період у вищих технічних навчальних закладах України відбувався перехід до одноосібного єдиного керівництва, згідно з яким на чолі вищого навчального закладу стояв директор (ректор), що мав одного заступника і двох помічників. Очолював факультет завідувач при двох заступниках (з навчальної частини та виробничого навчання і з адміністративно-господарської частини). Спеціальності на факультеті очолювали завідувачі фахами. При завідуючих факультетом і спеціальностями організовувались спеціальні робочі комісії (методичні, предметні та інші), рішення яких вступали в силу після затвердження їх завідуючими. Правління Ради вищих технічних навчальних закладів і президії факультетів відтепер скасовувалися. При директорах вищих технічних навчальних закладів і завідуючих факультетами створювались Ради з провідних професорів і представників студентства. Склад Ради визначався ректором, вона мала дорадче право [12, с.48-49].

У 1930 р. виникла ідея створення замість універсальної школи, яка випускала кадри широкого профілю, нових спеціалізованих навчальних закладів, що готували фахівців для конкретних галузей народного господарства і культури, і передачі керівництва навчальними закладами наркоматам і відомствам. У лютому 1930 р. ВРНГ схвалила рішення про створення низки галузевих інститутів на базі факультетів, що існували у вишах політехнічного типу. Зокрема, із факультетів Київської політехніки утворилися такі самостійні виші: енергетичний, машинобудівний, хіміко-технологічний, інженерів залізничного і водного транспорту [12, с.48-49].

Так, у доповідній записці т.в.о. директора Київського енергетичного інституту Ситникова до ЦК КП(б)У від 14 листопада 1931 р. йшлося про те, що КЕІ було організовано в 1930 р. на базі електрофаку КПІ, Залізничного електротехнікуму та КЕТу, він має у своєму складі 9 фахів. Навчальні плани в інституті було складено на підставі профілів, які замовлено Енергоцентром та розроблено до диференційованих у 1931 р. специфікацій за участю місцевих виробничих об'єднань (ЗУКРЕНЕРГО). Як зазначив Ситников, інститут готує фахівців-інженерів для енергетичної промисловості, остаточного затвердження профілів від ВРНГ ще немає. Інститут має денний і вечірній відділи, а також сектор заочного навчання. Термін навчання в інституті в середньому складає 4 роки і 1 місяць. Фінансує інститут ВРНГ СРСР. За даними, які навів Ситников, на 1 листопада 1931 р. інститут нараховував 1244 студента, серед яких 77,9% - робітники, 56,3% - українці, 7,4% - жінок, 61,7% - партійний і комсомольський прошарок, членів і кандидатів КП(б)У – 35,2%. Набір осені 1931 р. на денний відділ інституту склав 225 чол., серед яких 90% - це робітники і на вечірній відділ – 160 чол., із яких 87% - робітники [31, арк.70].

Також Ситников подав дані щодо професорсько-викладацького складу інституту на 1 листопада 1931 р.: соціально-економічна кафедра мала професорів - 4, доцентів – 3, асистентів – 9; кафедра чужих мов: професорів – 0, доцентів – 0, асистентів – 8; кафедра машинного будівництва: професорів – 1, доцентів – 1, асистентів – 9; кафедра механіки та опору матеріалів: професорів – 2, доцентів – 4, асистентів – 6; кафедра математики: професорів – 0, доцентів – 2, асистентів – 4; фізики: професорів – 2, доцентів – 3, асистентів – 5; кафедра електротехніки та зм. струм.: професорів – 1, доцентів – 1, асистентів – 5; кафедра електровимірів: професорів – 1, доцентів – 2, асистентів – 3; кафедра електромеханіки: професорів – 4,

доцентів – 0, асистентів – 7; кафедра електрообладнання ЦЕС: професорів – 2, доцентів – 2, асистентів – 6; кафедра пересилан. та розп. ен.: професорів – 1, доцентів 1, асистентів – 4; кафедра парових та маш. з ЦЕС: професорів – 1, доцентів – 2, асистентів – 5; електротягло: професорів – 1, доцентів – 2, асистентів – 1; радіо: професорів – 1, доцентів – 3, асистентів – 3; планово-енергетична кафедра: професорів – 2, доцентів – 0, асистентів – 0; військова кафедра: професорів – 0, доцентів – 3, викладачів – 14 [31, арк.71-72]. Із загального складу професури (23) членів партії – 7 і кандидатів – 2; доцентів – 29; членів партії – 5, кандидатів – 2, комсомольців – 2, асистентів (разом з аспірантами-асистентами – 96): членів партії – 22, кандидатів – 1, комсомольців – 6 [31, арк.72].

Також Ситников зауважив, що інститут і його кафедри підтримують тісний зв'язок із науково-дослідним Інститутом променергетики. У своїх лабораторіях (інститут налічує 14 лабораторій, із яких 7 - фахових) кафедри проводять серйозну науково-дослідну роботу, наприклад, радіолабораторія розробила тип високовольтових конденсаторів, які раніше імпортувались. Високовольтова лабораторія проводила дослідження контрольно-вимірювальних приладів, теплотехнічна - складу палива та процесів його спалювання і т. ін. Як зауважив т.в.о. директора Ситников, всі ці наукові дослідження тісно пов'язані із виконанням контрольних завдань промисловості республіки [31, арк.72]. Варто зауважити, що ще до реорганізації КПІ на електротехнічному факультеті його лабораторії виконували низку завдань для промисловості: випробовували ізолятори у високовольтовій лабораторії, електричні машини у електромашиновій лабораторії, займалися перевіркою приладів у вимірювальній лабораторії, досліджували освітлення на підприємствах у світлотехнічній лабораторії, виготовляли передавальні радіостанції для Південно-Західної залізниці в

радіотехнічній лабораторії, впроваджували курси з підвищення кваліфікації інженерів і техніків за завданнями ВРНГ та Південно-Західної округи зв'язку тощо [13, с.6].

Проте, спеціалізовані вищі навчальні заклади проіснували недовго. Так, у процесі подальшої реорганізації у червні 1934 р. постановою уряду машинобудівний, енергетичний і хіміко-технологічний інститути знову було об'єднано у складі Київського індустріального інституту ім. П.П. Постишева (таку назву КІІ мав до липня 1944 р.). Об'єднання спеціалізованих вишів пояснювалося тим, що в умовах політехнізації майбутні фахівці мали отримувати фундаментальну загальнотеоретичну підготовку на кафедрах математики, фізики, хімії, теоретичної механіки, опору матеріалів, теоретичної теплотехніки та ін., які мали більш кваліфікованих учених і викладачів в умовах великого політехнічного вишу, аніж у складі спеціалізованого і орієнтованого лише на певну галузь народного господарства невеликого інституту. А фундаментальна підготовка у той час набувала все більшого значення для підняття рівня кваліфікації майбутніх інженерів. У 1934 р. в інституті було створено чотири факультети – загальнотехнічний, машинобудівний, енергетичний, хіміко-технологічний, на яких готували інженерів за 15 спеціальностями. Кількість факультетів щороку зростала. 1940/41 н. р. у КІІ вже функціонувало 8 факультетів: хімічного машинобудування, електротехнічний, механіко-машинобудівний, хіміко-технологічний, теплотехнічний, радіо факультет, паперово-целюлозний, вечірній [5, с.61]. Так, у 1935 р. на механічному факультеті КІІ з ініціативи видатного вченого та інженера академіка Є. Патона була створена кафедра зварювального виробництва. З цього ж року була започаткована і підготовка інженерів-механіків за спеціальністю «Обладнання і технологія зварювального виробництва». Шляхом переводу

студентів з інших спеціальностей були створені академічні групи із зварювання на другому і третьому курсах й вже у 1938 р. відбувся перший випуск інженерів-механіків за даною спеціальністю [12, с.51-52]. В перші роки існування кафедри відчувались певні труднощі, пов'язані із браком педагогічних кадрів для викладання спеціальних дисциплін. Тому на кафедру були запрошені як сумісники наукові співробітники Інституту електрозварювання, який був створений у 1934 р. Зокрема, активну участь у навчальному процесі приймали В. Дятлов, В. Шеверницький, А. Сидоренко та ін. Також за їх згодою на кафедру зварювального виробництва були переведені деякі співробітники інших кафедр інституту, зокрема, доценти І. Трочун, Н. Пінес, асистент Г. Блаудзевич. З авіаційного заводу запросили на роботу головного металурга М. Борта. Необхідність підготовки спеціалістів даного профілю обумовлювалася потребами інтенсивного розвитку промисловості, транспорту, будівництва і багатьох інших галузей народного господарства республіки [12, с.52-53].

Оскільки потреба в інженерних кадрах для народного господарства мала збільшитися вдвічі, потрібно було вносити певні корективи і в існуючі навчальні плани. У вишах вони змінювались таким чином, щоб термін навчання не перевищував у цілому чотирьох років. Основною ланкою нових навчальних планів визначалося широке впровадження у процес навчання виробничої практики, гармонійно поєднуючи навчання з роботою на виробництві. При цьому студенти повинні були досконало вивчити процеси виробництва за своїм фахом, для цього беручи безпосередню участь у щоденній роботі на підприємствах нарівні з робітниками і техперсоналом, працюючи підручними робітниками в бригадах, підручними майстрів, помічниками інженерів тощо. Навчальні заклади закріплювалися за певним підприємством. Так, механічний факультет КПІ було прикріплено до

металообробних підприємств: Південмаштресу, Київського металооб'єднання (завод «Більшовик», завод імені Артема та інші). Навчальні плани повинні були розроблятися вишами спільно із прикріпленими до них підприємствами. Внаслідок реорганізації термін навчання в інституті скоротився до чотирьох років, дипломні проекти скасовувалися, спеціалізація розпочиналася вже з першого курсу, виробниче навчання визначалося як основа вищої освіти і мало складати 40-50% загального навчального часу. З метою розвитку активності студентів у процесі навчання, центр ваги із теоретичних дисциплін переносився на групові семінарські заняття. У вишах вводилося «Тимчасове положення про труддисципліну», згідно з яким бюджет робочого часу студента обраховувався 10 годинами, із котрих 6 годин занять за розкладом і 4 години відводилося на домашнє опрацювання матеріалу, початок занять встановлювався о 8 годині ранку. Заліки у колишній формі скасовувались. Оцінка успішності студента визначалася у процесі його роботи на семінарських і лабораторних заняттях [12, с.47-48].

У 1928/29 н. р. вища школа радянської України продовжувала працювати за навчальними планами й програмами, складеними наркомпросом УСРР ще у 1925-1926 рр. Вони вже значно відставали за своїм змістом від нових вимог, були багатопредметні, нерідко перевантажені другорядними матеріалами. Так, у 1928/29 н. р. на електротехнічному факультеті КПІ з 4100 навчальних годин на спеціальні предмети відводилося менше 200, а впродовж усього навчання студенти повинні були пройти 132 навчальні дисципліни. Разом з тим, у навчальних планах дуже мало виділялося годин на спеціальні дисципліни, покликані формувати майбутнього спеціаліста-інженера. Чимало програм відставало від останніх світових наукових і технічних досягнень. Програми суміжних дисциплін не були узгоджені між собою, нерідко в них зустрічалися повторення

однотипних розділів. Все це врешті-решт призводило до втрати студентами значної частини часу на вивчення другорядних питань, на повторення вже знайомого їм матеріалу і, зрозуміло, не сприяло якісній підготовці фахівців [32, с.98].

У 1929-1930 рр. наркомпрос і виші України провели серйозну роботу, спрямовану на перебудову й створення нових навчальних планів і програм. До неї було залучено понад 600 науково-педагогічних працівників. Вони підготували понад 1000 програм, що активно дискутувалися у навчальних закладах і на підприємствах. Протягом 1930 р. в Україні відбулося 23 конференції за участю представників вишів і господарських об'єднань, на яких, зокрема, розглядалися профілі спеціалістів, обговорювалися програми і навчальні плани вишів. У результаті в навчальних планах було впорядковано послідовність вивчення дисциплін, скорочено кількість тих із них, що вивчались одночасно. Це ліквідувало надмірне перевантаження студентів і вивільнило час для їх самостійної роботи в бібліотеках, кабінетах і лабораторіях. Так, на засіданнях предметних комісій викладачі механічного факультету КПІ, а також представники прикріплених до цього факультету підприємств спочатку висловлювали своє різко негативне ставлення до запропонованих змін у навчальному плані, у тому числі до скорочення навчального часу, до проведення виробничої практики в запропонованому вигляді. Однак 23 березня 1929 р. відбувся спільний пленум предметних комісій механічного факультету КПІ і представників прикріплених до нього підприємств, на якому декан факультету професор Г. Жирицький виклав пропозиції щодо нового навчального плану з урахуванням безперервної виробничої практики. Пленум все ж таки затвердив запропонований проект. Навчальний план було розроблено з урахуванням чотирирічного терміну навчання. На факультеті знову відбулись зміни у спеціалізації. Підготовка

відбувалася за трьома фахами: технологія, теплотехніка і механізація сільського господарства [12, с.48-49]. З навчального плану вилучалися такі дисципліни як геодезія, опалення та вентиляція, підймальні механізми, профгігієна, деякі лабораторні заняття. Іспити з дисциплін, де були передбачені семінарські заняття, скасовувалися. Для всіх інших - іспити планувалися в екзаменаційну сесію з наступними оцінками: «незадовільно», «задовільно», «добре». Кількість заліків скорочувалася вдвічі. На безпервну виробничу практику відводилося 10 місяців. Студенти першого курсу мали проходити практику один день на тиждень на механічному заводі факультету, другого курсу – на заводах Києва, а третіх і старших курсів – за межами Києва. Дипломні проекти скасовувалися. По всьому КПІ було прийнято рішення про виробничу практику, яку на 1929-1930 н. р. запровадили лише на механічному факультеті інституту, де, як зазначалося, було для цього більше відповідних умов [12, с.49].

Разом з тим при перегляді й складанні навчальних планів і програм були допущені й деякі помилки. Так, у ряді програм не знайшла належного висвітлення вимога про всебічне використання найновіших досягнень науки і техніки, а також передового виробничого досвіду. В окремих навчальних планах технічних вишів було проігноровано такі важливі дисципліни, як фізика і хімія, що свідчило про недостатню увагу до вивчення загальнотеоретичних дисциплін. Деякі програми було складено без урахування часу, необхідного для вивчення запланованого матеріалу [2, с.210-211].

Покращенню навчально-методичної роботи в КПІ сприяли його зв'язки з АН УСРР, вишами Москви, Ленінграда, Баку, Харкова та інших міст Радянського Союзу. Представники інституту брали активну участь у методичних наукових нарадах і з'їздах. Матеріали таких форумів всебічно дискутувалися й у стінах КПІ [5, с.55].

До питань покращення навчально-методичної роботи в Київській політехніці були небайдужі і деякі її студенти. Про це свідчать окремі архівні документи. Так, студент електротехнічного факультету КПІ Г. Янкевич 12 жовтня 1928 р. написав лист у деканат, в якому звернув увагу на те, що якщо раніше в інституті практикувалися старі форми навчання (суто лекційні), він їх визначив як схоластико-діалектичні, то, як зазначив дописувач, тепер «ми бачимо майже всюди семінарські форми, це цілком гарна форма студіювання, але не в той спосіб, на який вона перетворюється. Хаотично дається нам матеріал, котрий із цієї причини й засвоюється кепсько і аж ніяк не викликає ні самодіяльності, ні жодного творчого елементу. Немає пошуку справжніх нових, що втягують у глибину, форм студій методологічного характеру...» [33, арк.50зв.-51]. Далі Г. Янкевич робить ще більш невтішний висновок: «Справа навчання, як вона реалізується у КПІ на електротехнічному факультеті, це болячка, що має небезпечний характер...» [33, арк.52]. Також він вніс певні пропозиції, які, на його думку, могли б покращити ситуацію. Так, Г. Янкевич пропонував пристосувати студіювання дисциплін до використання набутих знань на практиці. На його думку, практичного досвіду студент повинен набувати ще з першого курсу. Також він наполягав на систематичній підготовці студентів до розвитку навичок творчого характеру [33, арк.52зв.-53]. До того ж Г. Янкевич зауважив, що «з наступного року, щоб не калічити студентство ще один рік, час офіційно з усіх дисциплін скласти список наукових видань та підручників добірної якості, які є в достатній мірі. Треба навчальні плани не міняти щороку, а затвердити не менш, як на 5 років.» [33, арк.54-54зв.]

17 лютого 1929 р. відбулася конференція інженерів, які закінчили електротехнічний факультет КПІ. На ній ухвалили рішення про те, що необхідно, як в інтересах самого факультету, так і промисловості, наблизити

навчальні плани до вимог виробництва і налагоджувати більш тісний зв'язок між факультетом і його випускниками з метою врахування передового виробничого досвіду. Найбільш раціональною формою такої організації конференція вважала створення при факультеті об'єднання інженерів-електриків, що закінчили інститут. Було прийнято рішення запропонувати іншим факультетам Київської політехніки організувати подібні товариства і вважати за необхідне у майбутньому їх об'єднати, а також звернути особливу увагу на покращення зв'язку лабораторій електротехнічного факультету з виробництвом [34, арк.66-66зв.].

Багато суперечливого і недосконалого було й у методах навчання того часу. У 1928 р. був складений так званий облік знань і навичок студентів вишів. У ньому зазначалось, що процес навчання студентів у виші має гармонійно поєднуватися із обліком їхніх знань і навичок. Як зазначалося, це цілком необхідно для виявлення відповідності між їх досягненнями в процесі навчання і вимогами, встановленими програмою вишу. Завданнями обліку знань та навичок студентів було визначене наступне: послідовний перехід студентів, згідно з навчальним планом з триместру на триместр та з курсу на курс; встановлення рівня підготовленості студентів, що закінчують виш, до одержання кваліфікації, передбаченої цільовою установкою вишу. Перше із вказаних завдань тісно пов'язано із самим процесом викладання у виші і, на думку розробників цього документу, може вирішуватися двома шляхами: постійним моніторингом навчання студентів та його перевіркою в процесі виконання і захисту дипломних (кваліфікаційних) робіт.

Контроль за навчальною роботою студента залежить від методів викладання, а тому вони можуть бути різними за своєю формою:

1. Лекційне викладання навчальної дисципліни, що супроводжується практичним опрацюванням. У цьому випадку постійний контроль за роботою

студентів може виявлятися у таких формах: облік відвідування лекцій, періодичні письмові роботи для всієї аудиторії для виявлення рівня засвоєння студентами матеріалу, поданого на лекціях, періодичне проведення «тестів свідомості», що мають ту ж мету, що і письмові роботи.

Як зазначалося, ці форми контролю визнані недостатніми для остаточного визначення рівня знань студентів з тієї чи іншої навчальної дисципліни та умінь практично користуватися ними. А тому після вчитки дисципліни повинна бути проведена індивідуальна перевірка кожного студента за допомогою залікової письмової роботи з наступним розглядом її разом зі студентом або індивідуальної роботи з чітко визначеним завданням і вказаним часом виконання або усного розбору студентами однієї із тем даного курсу. Вибір форми перевірки встановлюється відповідною комісією в залежності від характеру навчальної дисципліни.

2. Лекційне викладання навчальної дисципліни поєднується із груповим опрацюванням матеріалу на практичних заняттях в аудиторії або в лабораторії. У такому випадку постійний контроль за навчальною роботою студента здійснюється через облік відвідування лекцій і групових занять, постійний контроль за досягненнями кожного студента при групових заняттях. При правильній організації групових занять цей метод викладання забезпечує як успіхи студентів в опрацюванні матеріалу, так і звичайний облік цих успіхів. Для цього необхідно:

1) Матеріал, що опрацьовується на практичних заняттях, має бути поділений на конкретні теми і містити завдання, що ілюструють викладену на лекціях теорію; проробка цих тем проводиться тими методами, що були запропоновані й обґрунтовані на лекціях.

2) Групове опрацювання має полягати у колективній роботі над запропонованими темами або колективному вирішенні завдань за

обов'язкової умови, щоб кожний студент індивідуально приймав участь у цій колективній роботі, а не був лише спостерігачем «розгорнутого перед ним процесу» [35, арк..37].

3) Періодично, після закінченні певних великих розділів з тієї чи іншої навчальної дисципліни, всі студенти кожної групи мають виконати індивідуальні контрольні роботи, що за своїм змістом охоплюють даний розділ і підлягають критичному розбору в аудиторії. В залежності від характеру навчальної дисципліни контрольні роботи можуть пропонуватися у вигляді письмових робіт в аудиторії або домашніх робіт.

4) Остання із серії контрольних робіт повинна мати комплексний характер та за своїм змістом охоплювати весь пройдений курс.

3. Лекційно-семінарське опрацювання навчальної дисципліни відрізняється від попереднього виду лише наданням більшої самостійності студенту. А тому його належить вводити не з самого початку вивчення дисципліни, а лише після того, як її вступну частину студенти колективно опрацюють на групових заняттях. Форми контролю на семінарських заняттях залишаються тими ж самими, що й у попередньої, але обов'язково проводяться індивідуальні контрольні роботи.

4. Дальтон-план. Проведення занять за Дальтон-планом забезпечить сталість спостережень за роботою студентів при умові інтенсифікації праці самих викладачів. Проте, конференції, як форма колективної роботи студентської групи, не можуть стати панацеєю для визначення індивідуальної оцінки знань кожного студента. А тому опрацювання дисциплін за Дальтон-планом варто закінчувати індивідуальними перевірочними роботами комплексного характеру.

5. Робота в кабінетах, лабораторіях, художніх майстернях, студіях тощо. Цей вид роботи при нормальних умовах проходить під постійним

наглядом з боку викладача-керівника занять, отож є змога ознайомитись із роботою кожного студента у процесі її виконання. Із цього випливає, що колоквиум або співбесіда з кожним студентом під час здачі виконаної ним роботи є достатньою і цілком надійною формою заключного контролю.

6. Курсове проектування. Цей вид навчальної роботи поширений переважно в індустріальних, а також у деяких художніх і сільськогосподарських вишах. Студент знаходиться під постійним контролем викладача-керівника. Останній при виконанні студентом проекту складає певну уяву про його працездатність та про рівень знань і навичок. Захист курсового проекту фактично є формальним актом, адже в процесі роботи викладач вже індивідуально познайомився зі студентом. Ось чому його можна визнати необхідним лише у тих випадках, коли з яких-небудь причин студент виконав проект без відповідного керівництва з боку викладача або коли проект не цілком відповідає встановленим мінімальним вимогам.

7. Виробнича практика. Практична робота студентів на виробництві, що входить у навчальний план вишу, являє собою одну із найважливіших видів навчання студентів, а тому на контроль знань й умінь студента при проходженні виробничої практики викладачі повинні звернути найсерйознішу увагу. Звичайною і цілком прийнятою формою контролю практичної роботи студента є подання звіту про виробничу практику. Однак формальний залік звіту недостатній. Виробнича практика містить значну частину самостійної роботи студента, при цьому в більшості випадків вона виконується поза безпосереднім наглядом з боку викладачів. А тому такий звіт студент повинен захистити. Захист практики повинен показати розуміння студентом виробничого процесу в цілому, його вміння пов'язувати технічні знання, набуті у виші, з практичними задачами виробництва тощо [35, арк.38].

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Як зауважувалося далі, наявна в багатьох вишах ще й дотепер форма перевірки знань – іспити – повинна зовсім зникнути. Облік знань і навичок студентів належить впровадити у життя, виходячи із таких принципів: підставою для перевірки знань студента є його довготривала робота з вивчення даної навчальної дисципліни, що знаходиться під постійним контролем відповідного викладача; загальна характеристика працездатності студента (наявність формальних знань, уміння конкретно мислити, навички в окремих операціях тощо) складається із суми спостережень викладача за обов'язковими колективними заняттями при виконанні студентом індивідуальних завдань. Саме індивідуальне завдання і є остаточним мірилом рівня знань студента з даної дисципліни, а також його здатностей самостійно працювати.

Зверталася увага на те, що робочий план навчальних дисциплін на кожному курсі треба розраховувати так, щоб в останній місяць навчального року, коли проводяться перевірочні й контрольні роботи, були підведені підсумки через перевірку всього матеріалу, засвоєного студентом протягом навчального року.

Оцінка всіх самостійних робіт студентів як у період тривалого опрацювання навчальної дисципліни, так і при виконанні перевірочних або контрольних робіт, повинна проводитися за такою системою, щоб дозволяла встановити не лише факт виконання студентом даної роботи, а й визначити рівень його знань. Повна об'єктивність і точність оцінки можлива лише за умови встановлення стандартних вимог до відповідної роботи. У частині роботи, особливо допоміжного та підготовчого характеру, подібні стандарти можна встановити щодо: обсягу й змісту роботи, форми її виконання, часу виконання, ступеню точності виконання тощо. Справа встановлення вказаних стандартів має покладатися на відповідних викладачів і проводитися ними

через комісії. При наявності стандартів облік роботи студентів дуже полегшується, стає цілком об'єктивним і переходить у вищу форму обліку – самооблік. В основних та спеціальних роботах при наявності творчої ініціативи студентів встановити точні стандарти важко, ось чому тут варто виробити лише орієнтовні (середні) для визначення оцінки. Щоб підвищити об'єктивність такої оцінки, оціночна шкала повинна бути якомога простішою. Наприклад:

0 – роботу не виконано (вказати причини чому)

1 – роботу виконано недостатньо (нижче встановлених мінімальних вимог)

2 – роботу виконано достатньо (задоволено встановлені мінімальні вимоги)

3 – роботу виконано добре (понад встановлені норми).

Сукупність оцінок з різних навчальних дисциплін та різних видів роботи дозволяє наприкінці кожного навчального року скласти індивідуальну характеристику студента. Її належить диференціювати при оцінці успішності: з теоретичних дисциплін, з лабораторних робіт та з виробничої практики.

Така диференціація виявляє хист студента до того чи іншого виду роботи і відповідно до нього дає можливість регулювати просування як у самому виші, так і в майбутньому на виробництві тощо. Ця диференціація надалі дає підстави для відбору студентів зі здібностями, зокрема, тих із них, що особливо схильні до наукової діяльності [35, арк.39].

Щодо дипломної роботи, то на її підставі студенту надається та чи інша кваліфікація. А тому до неї необхідно пред'являти цілком конкретні вимоги, а саме: тема дипломної роботи повинна повністю відповідати цільовій установці вишу, розробка даної теми повинна відповідати рівню та змісту наявної кваліфікації студента, виконання дипломної роботи має бути його

самостійною роботою (керівництво з боку професури обмежується лише вирішенням загальних питань, рекомендацією джерел і літератури, а також іншими подібними загальними вказівками). Дипломну роботу студент обов'язково захищає на кваліфікаційній комісії.

Оцінка дипломної роботи та її захисту проводиться за такою шкалою:
роботу виконано недостатньо; роботу виконано достатньо; роботу виконано добре або: захист визнаний недостатнім; захист визнаний достатнім та захист визнаний добрим.

Із сукупності оцінок за дипломну роботу та її захист, а також навчальні характеристики студента за час його навчання у виші та роботи на виробництві (як практиканта і стажера) формується загальна картина успішності випускника і на її підставі надається кваліфікація. Якщо дипломну роботу виконано недостатньо добре, відповідна кваліфікація не надається [35, арк.40].

На початку 1930-х років у вишах і технікумах УСРР було запроваджено лабораторно-бригадну систему навчання. В інститутах у цей період майже відмовились від лекційних занять, вони займали лише 10-15% навчального часу, обладнання лабораторій і кабінетів цілком не використовувались. Викладачі недостатньо контролювали і корелювали роботу студентів, не використовували індивідуальне оцінювання їхніх знань. А це, у свою чергу, значно послаблювало відповідальність студентів за навчальну роботу, культивувало знеосібку, неминуче призводило до поверхового засвоєння програмного матеріалу і систематичної академзаборгованості. У багатьох інститутах у цей період захоплювались організацією «штурмових бригад», «походів», «місячників» з ліквідації академічної заборгованості, 100% охопленням боротьбою за успішність. Все це не сприяло підвищенню рівня знань студентства [2, с.216]. Заняття проводились у невеличких студентських

бригадах. Викладачі, як правило, давали завдання і контролювали їх виконання. Оскільки завдання виконувались колективно і часто не всі члени бригади брали активну участь у цьому процесі, а перевірка відбувалась на підставі доповіді або повідомлення лише одного із членів бригади, то засвоєння навчального матеріалу відчутно погіршилось. Аналогічно здійснювалось курсове проектування: проекти виконувались переважно одним-двома студентами із бригади, а інші її члени його просто копіювали. Інколи завдання з проектування поділялось на частини за кількістю членів бригади так, щоб кожен студент виконував лише невелику частину роботи, тому проекти загалом були незадовільної якості. Поділу на факультети відтепер не існувало. На першому курсі усі студенти навчалися за загальним навчальним планом, на другому – поділялись за обраним ними фахом [2, с.216].

У цей період для студентів усіх спеціальностей було встановлено єдиний термін навчання – чотири роки і 50 днів. Кожний навчальний рік розподілявся на три семестри по десять декад. Третій, шостий, восьмий і перша половина дванадцятого триместру відводились для виробничої практики на підприємствах. В останній (додатковий) триместр студенти працювали на виробництві не як практиканти, а, як правило, на посадах виконуючих обов'язки інженерів із обраних спеціальностей [2, с.216].

Звернемо увагу на те, яким чином так звані активні методи навчання приживалися у КПІ. Так, уже після реорганізації цього навчального закладу, у розпорядженні від 12 вересня 1930 р. директор Київського машинобудівного інституту Повприц зазначив, що в перші дні навчання у 1930 р. має розпочатися робота методологічних і виробничих нарад. До них викладачі і студенти повинні підготуватися. Пропонувалося всьому професорсько-викладацькому складу і студентству інституту звернути

особливу увагу на досягнення у викладанні окремих дисциплін, запровадження активних методів навчання тощо. Повприц зауважив, що підготовчий період, окрім самоперевірки, варто використати для ознайомлення із методами викладання своїх колег із тих же навчальних дисциплін шляхом відвідування їх занять. Також він наголосив на тому, що навчальна частина інституту буде проводити систематичне відвідування занять різних викладачів з метою допомоги педперсоналу у впровадженні у життя активних методів навчання [26, арк.104].

Проте, далеко не все виглядало цілком задовільним у питанні впровадження вищеназваних активних методів навчання. Про це свідчать, зокрема, архівні документи. Так, вищеназваний Повприц у своєму розпорядженні від 10 жовтня 1930 р. звертав увагу на те, що деякі викладачі все ще не опанували методологію активізації навчання і що в цій справі професорсько-викладацький склад не має надійної підтримки з боку зав. відділами, зав. спеціалізаціями і керівників кафедр. Він наказав усім зав. відділами і зав. спеціалізаціями перевірити викладання окремих дисциплін, а також надавати помічнику директора Швецю щодакданні звітні доповіді щодо результатів подібних перевірок. Керівникам кафедр наказувалось перевірити діяльність викладачів у цьому навчальному періоді на засіданнях кафедр із запрошенням студентства відповідних груп. Всі пропозиції щодо поліпшення навчально-виховного процесу в інституті подавати зав. відділами для подальшого їх втілення у життя [26, арк.124].

Як видно із наступного розпорядження директора Київського машинобудівного інституту Повприца від 21 листопада 1930 р., до його попередніх розпоряджень далеко не всі викладачі дослухалися. Так, він зазначив, що окремі викладачі, всупереч запровадженню активних методів навчання і з'єднання теоретичної частини із виробничою, до цього часу

викладають лекційним методом і навіть призначають окремі дні для проведення заліків (іспитів). Повприц наголосив, що цей крок назад у викладанні зриває всі заходи керівництва щодо реконструкції інституту. Він запропонував усім викладачам перейти до запровадження активних методів навчання і одночасно змінити методи перевірки знань студентів [26, арк.157].

У розпорядженні від 21 грудня 1930 р. того ж Повприца зазначалося, що незважаючи на розпорядження про складання програм із теоретичного та виробничого навчання й обговорення їх на кафедрах до 1 листопада 1930 р., з багатьох навчальних дисциплін ще й досі не складено відповідних програм. Директор наголошував, що якщо програми не будуть складені до 25 грудня 1930 р., то це буде розцінюватися як навмисний зрив занять викладачами і до них будуть застосовуватися адміністративні заходи [26, арк.172].

У наступному його розпорядженні від 29 січня 1931 р. також зверталась увага на пасивність окремих викладачів. Повприц наполягав на тому, що саме вона призвела до наявності в інституті наступних недоліків:

- 1) Не цілком активізовано методи навчання.
- 2) Програми не просякнуті елементами марксистсько-ленінської діалектики.
- 3) Військова підготовка студентства – незадовільна.
- 4) Існує розрив між теорією і виробничою практикою.
- 5) Не проведена робота із підвищення кваліфікації викладачів, зокрема, в частині опанування нової техніки [27, арк.193].

Проте, поряд із вищеназваними недоліками, директор Київського машинобудівного інституту констатував і позитивні зрушення, котрі сталися у цьому навчальному закладі:

- 1) Зменшена кількість «хвостів» на одного студента з 0,9 (на 1930 р.) до 0,2.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

- 2) Збільшено випуск інститутом інженерів: за один рік - 296 чоловік (по мехфаку КПІ за останні 3 роки – лише 208 інженерів).
- 3) Краще виглядає соціальне розшарування серед студентів: робітників – до 73%; батраків-колгоспників – 12% та партійний прошарок – до 66% від загальної кількості студентства.
- 4) Студентів охоплено соцзмаганням на 100%, ударництвом на 60%.
- 5) Встановлені регулярні політгодини з питань поточної політичної ситуації.
- 6) Зменшилась кількість прогулів серед студентства – 1 година 12 хвилин на одного студента на декаду, натомість у грудні 1930 р. було 2 години 34 хвилини.
- 7) Студенти демонструють активну роботу під час перебування на виробництві, у сфері його раціоналізації та покращення технічних знань.
- 8) Підготовлено 600 трактористів для сільського господарства силами викладачів і студентства.
- 9) В інституті організовано заочне навчання, яке охоплює 1 тис. робітників.
- 10) Відбулися певні зрушення в роботі кафедр – поступове втілення у життя активних методів навчання і пристосування навчальних програм до практичних вимог виробництва [27, арк.192зв.-193].

Також варто звернути увагу на введення нових методів навчання і у Київському енергетичному інституті. Як зауважив т.в.о. директора Київського енергетичного інституту Ситников у доповідній записці до ЦК КП(б)У від 14 листопада 1931 р. після створення інституту основним методом навчання у ньому ще певний час залишалася семінарська система, проте частина груп (третій і четвертий курси) було переведено на лабораторно-бригадну систему. З 1 січня 1932 р. на цю систему перейшли й

останні групи (перший і другий курси). Ситников так охарактеризував лабораторно-бригадний метод: заснований він на принципі поділу на вступну бесіду, бригадне опрацювання (60-70% часу) з консультаціями та допомогою викладачів, заключну конференцію (20% часу). Основною навчальною одиницею є бригада, побудована на принципі однакової успішності студентів. Він зазначив, що брак приміщень і неналежне їх устаткування в інституті дещо пригальмували перехід до лабораторно-бригадного методу. Також Ситников звернув увагу на те, що перехід на нові методи навчання вимагає значної роботи у нейтралізації опору з боку частини професорсько-викладацького складу, а також «відсталого частини студентства» [36, арк.71].

Корінні зміни в методах навчання сталися після рішення ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. Бригадно-лабораторний метод був ліквідований. Підвищилась роль і значення лекцій із подальшим вивченням матеріалу в академічних групах. З цього часу частіше почали проводитись лабораторні і семінарські заняття. Вводились дві екзаменаційні сесії на рік з індивідуальною оцінкою знань студентів. З метою більш повної і всебічної перевірки їх підготовки встановлювалося виконання і захист дипломних проєктів. Проведення лекцій доручалось висококваліфікованим професорам або доцентам, а лабораторних і семінарських занять – асистентам. Викладачі почали більше допомагати студентам у підготовці індивідуальних доповідей, обмінювались з ними досвідом організації самостійної роботи з опрацювання спеціальної літератури, підготовки до практичних занять тощо [2, с.217]. З 1933/34 н. р. студенти знову почали здавати іспити, захищати курсові та дипломні проєкти. Було відновлено поділ на факультети і підвищено роль кафедри як основної навчальної і науково-дослідної ланки у вищих технічних навчальних закладах [5, с.61].

Дипломні проекти були відновлені постановою ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. Вони розглядалися як відповідальний заключний етап навчального процесу. У зв'язку з цим кожний студент вищого технічного навчального закладу на останньому курсі мав виконати дипломний проект і обов'язково його захистити. Зазначимо, що в цей період тематика дипломних робіт краще пов'язувалась із конкретними завданнями виробництва. Нові завдання з подальшого удосконалення навчального процесу, методичної роботи, підвищенню якості підготовки кадрів визначили РНК СРСР і ЦВК ВКП(б) у постанові від 23 червня 1936 р. «Про роботу вищих навчальних закладів і керівництво вищою школою». У ній було закріплено основні форми навчальної роботи вишів: лекції професорів і доцентів; практичні заняття студентів у лабораторіях, кабінетах, майстернях під керівництвом професорів і асистентів; виробнича практика. Значно підвищились вимоги до організації самостійної роботи студентів та їх відповідальності за навчання. Вони повинні були складати іспити за повний курс кожної навчальної дисципліни, введеної до навчальних планів вишів. У технічних вишах встановлювався обов'язковий захист дипломного проекту перед спеціальними державними екзаменаційними комісіями [2, с.218].

У постанові ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. «Про навчальні програми й режим у вищій школі і технікумах» вказувалося, що «в масовій підготовці кадрів спеціалістів тепер основним завданням є закріплення досягнутих успіхів і подальша боротьба за підвищення теоретичної освіти у вишах і технікумах при подальшому зміцненні їх зв'язку з виробництвом, підвищенні якості навчання і справжньому заохоченні ініціативи і енергії кожного студента в його навчальній роботі...» Всі інститути перейшли на 6-денний тиждень із встановленням 50 навчальних тижнів на рік. Було введено перервний навчальний рік із зимовими і літніми канікулами. Всі, хто

навчався, забезпечувались обов'язковим відпочинком у вихідні дні. ЦВК СРСР запропонував наркомсам республік розробити уніфіковану схему навчального року з тим, щоб заняття у вищих навчальних закладах країни починалися і закінчувалися в один і той же час. Категорично заборонялися дострокові випуски студентів. З метою посилення загального керівництва підготовкою технічних кадрів у Радянському Союзі ЦВК СРСР постановив утворити при ЦВК СРСР Комітет у справах вищої технічної школи, на який покладалося затвердження навчальних планів, програм і методів викладання, затвердження мережі навчальних закладів і контроль за ходом навчальної роботи [2, с.165-166].

Після цієї постанови наркомоси перестали здійснювати програмно-методичне керівництво вищими технічними навчальними закладами. Першим головою комітету був призначений Г. Кржижановський. Надалі з метою об'єднання і спрямування загального керівництва всією вищою освітою у країні, постановою ЦВК і РНК СРСР від 21 травня 1936 р. було створено при РНК СРСР Всесоюзний комітет у справах вищої школи, замість колишнього Всесоюзного комітету у справах вищої технічної освіти. Головою комітету призначили І. Межлаука. Діяльність цього комітету поширювалась на всі вищі навчальні заклади, незалежно від їх підвідомчості, за винятком тих, що перебували у віданні Всесоюзного комітету у справах мистецтва. З 1939 р. після затвердження РНК СРСР положення про Всесоюзний комітет у справах вищої школи керівництво комітету почало поширюватися абсолютно на всі стаціонарні і заочні вищі навчальні заклади [2, с.166].

Згідно з постановою ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. в усіх вишах України були ліквідовані перехідні навчальні плани. Нові плани охоплювали увесь навчальний процес (теоретичне навчання і виробничу практику). У них

помітно скорочувалась кількість навчальних дисциплін, збільшувалась кількість годин на теоретичне навчання, значно посилювався зв'язок із практичною діяльністю. У Київському машинобудівному інституті, наприклад, до постанови ЦВК СРСР загальна кількість годин з теоретичних дисциплін на рік становила 3200, після зміни навчальних планів – 6120. Загальнотехнічні і спеціальні дисципліни почали займати 82,6% навчального плану [2, с.212; 32, с.99].

У 1933 р. Всесоюзний комітет з вищої технічної освіти затвердив типові навчальні плани вищів, які визначали внутрішню перебудову вищої школи, режим і методи навчання. За схваленим, зокрема, типовим планом спеціальності «Двигуни внутрішнього згоряння» термін навчання встановлювався обсягом 4 років і 10 місяців. На теоретичне навчання відводився 161 тиждень, виробничу практику – 46, заліки та іспити – 11, дипломний проект – 22 тижні. Був затверджений список навчальних дисциплін із загально-теоретичного, спеціального циклів, визначені профілюючі дисципліни і ті, з яких обов'язково складалися іспити. Із загальнотеоретичного циклу вводились такі дисципліни: політехномія, діалектичний матеріалізм, математика, фізика, теоретична механіка, теорія механізмів і машин, деталі машин, опір матеріалів, технологія металів, електротехніка, термодинаміка. Зі спеціального – теорія двигунів внутрішнього згоряння, конструкція і розрахунок двигунів внутрішнього згоряння, установки з двигунами внутрішнього згоряння. Профілюючі дисципліни – теорія двигунів внутрішнього згоряння, конструкція та розрахунки двигунів внутрішнього згоряння, динаміка двигунів внутрішнього згоряння. На факультативні дисципліни виділялося 300 годин [2, с.211-212].

Методичний сектор наркомпросу України розробив і встановив термін навчання для кожного інституту, підготував програми з фізики, хімії та

інших дисциплін, доповнивши їх спеціальними розділами про найновіші досягнення тогочасної науки й техніки. Після створення в 1936 р. Всесоюзного комітету в справах вищої школи, методичне керівництво навчальним процесом вишів було централізоване. Однак перша Всесоюзна нарада працівників вищої школи, яка проходила 13-17 травня 1938 р., відзначила, що в Комітеті в справах вищої школи, Держплані СРСР, багатьох наркоматах ще відсутні чіткі плани підготовки спеціалістів, навчальні плани багатопредметні і досить часто змінюються, між програмами вищої і середньої школи ще немає достатньої узгодженості [2, с.213].

Учасники Всесоюзної наради працівників вищої школи на секціях розглянули проекти типових навчальних планів для всіх вишів. На основі вироблених рекомендацій було складено нові навчальні плани, в яких були визначені єдині терміни навчання, уніфікований час вивчення загальних дисциплін (соціально-економічних, іноземної мови, фізкультури), зменшена кількість дисциплін, що одночасно студіювалися, була узгоджена їх послідовність, збільшено обсяг соціально-економічних і загальнотехнічних дисциплін. Це, безумовно, сприяло подальшому удосконаленню навчального процесу й підвищенню якості підготовки фахівців [2, с.213].

У процесі роботи над навчальними планами і програмами вишів велика увага приділялася зміцненню зв'язку вищої школи з виробництвом і органічному поєднанню теоретичного навчання з практикою. Це було одним із найголовніших завдань, від успішного розв'язання якого залежала якісна підготовка фахівців.

Варто зауважити, що ще з червня 1923 р. обов'язковим елементом освітнього процесу в інститутах і технікумах УСРР стала літня виробнича практика, яка мала тривати 2–2,5 місяця. Так, студенти Київської політехніки після першого курсу проходили практику в навчальних майстернях і

лабораторіях під керівництвом викладачів інституту, після другого та третього – на підприємствах республіки (на це, зокрема, відводилося 20–25% навчального часу). Проте у 1923/24 навчальному році виробничу практику пройшли лише 30% студентів, адже система її організації ще не була належно відпрацьована [37]. З січня 1925 р. вона стала обов'язковим компонентом усіх навчальних планів. Під час практики студенти мали глибоше ознайомитися з економікою виробництва, господарським станом підприємства, розробити спеціальні проекти, які б дали змогу підвищити продуктивність праці на відповідному виробництві. Загальному поліпшенню організації виробничої практики сприяло зростання кількості робочих місць, необхідних для практикантів. Таким чином, у 1925/26 навчальному році практику пройшли вже 65% студентів вишів України [5, с.123].

Однак певні проблеми в її проходженні все ж залишилися. Так, у літні місяці на підприємствах республіки зосереджувалася велика кількість практикантів, тому не було достатньо забезпечене кваліфіковане керівництво ними, не всім зі студентів надавалися робочі місця. Не було належного керівництва ними й з боку відповідних інститутів. Студентів направляли на виробництво, як правило, без чітких завдань і програм. Все це призводило до значних витрат часу та відчутного зниження якості виробничого навчання. Деякі інститути взагалі не мали баз виробничої практики. 1927 р. місяцями для проходження практики з індустріально-технічного профілю було забезпечено лише 38% студентів УСРР. Після постанов липневого і листопадового 1927 р. Пленумів ЦК ВКП(б) в Україні вжили заходів щодо поліпшення виробничого навчання. Літню виробничу практику скасували. Замість неї вводилася безперервна виробнича практика – регулярне чергування теоретичного і виробничого навчання протягом усього періоду перебування студентів в інституті. На нього відводили до 40–50%

навчального часу. До того ж виробничому навчанню студентів стали приділяти більше уваги наркомати, господарські об'єднання, у відомстві яких, зокрема, перебували вищі технічні навчальні заклади [2, с.214].

Щоб зрозуміти, як було організовано літню виробничу практику в КПІ (до рішення про безперервну практику на виробництві), варто, на нашу думку, звернути увагу на загальну інструкцію для студентів механічного факультету КПІ. Так, у ній визначалася мета виробничої практики студента, яка полягала у зближенні теоретичної підготовки з виробництвом, наблизенні технічних і наукових знань до життєвих вимог, отриманні виробничого матеріалу для теоретичного опрацювання. Також в інструкції зауважувалося, що практику доцільно проводити лише в тому випадку, якщо студент буде корисним виробництву й не перетвориться на простого спостерігача. Було визначено чотири завдання, які практикант мав виконати: стати безпосереднім учасником виробництва, використовувати теоретичні знання для покращення якості роботи, узгоджуючи відповідні пропозиції з адміністрацією підприємства, накопичувати матеріал і поглиблювати запас виробничих даних для подальшої теоретичної роботи та виконання дипломного проектування, бути відповідальним членом суспільства й профспілки, допомагати культурному і технічному розвитку робітників на відповідному підприємстві. Далі зазначалося, що кожен студент під час навчання в інституті повинен пройти три літніх практики (виробничих): у третьому триместрі – на навчальному механічному заводі КПІ; у шостому триместрі – першу (загальну) практику на машинобудівних заводах; на дев'ятому триместрі – другу (спеціальну) практику залежно від обраної спеціальності. При цьому зауважувалося, що практику студент проходить за спеціальними інструкціями, розробленими на факультеті, втім, для підприємств вони вважалися лише орієнтовними [38, с.1].

В інструкції зазначалося, що на навчальному механічному заводі КПІ студенти мають попрацювати робітниками в усіх цехах під безпосереднім керівництвом інструктора та професури (4 тижня). Після практики вони повинні надати звіт із детальним описом виконаних робіт і спостережень, зроблених під час виробничого процесу. Далі зазначалося, що перша (загальна) практика (2,5–3 місяця) має відбуватися на машинобудівних заводах і її головною метою є ознайомлення практиканта з окремими цехами, в яких він повинен працювати виключно за інструкцією. Після практики студент мав надати звіт зі схематичним описом підприємства і детальним описом тих процесів, у яких особисто брав участь. Друга (спеціальна) практика мала проходити на підприємствах, які відповідали спеціальності студента, а саме: на сільськогосподарських машинобудівних заводах, на металообробних і машинобудівних заводах, на теплосилових установках, на цукрових та винокурних заводах, на деревообробних фабриках і заводах, на залізничному транспорті. Після практики мав надаватися звіт із описом виробництва, особливо тих процесів, у котрих студент брав безпосередню участь. Далі зазначалося, що порядок проходження практики не може бути змінено. Місця для неї мав визначати безпосередньо факультет залежно від наданих місць. Проте у виняткових випадках, коли студенту не надали можливість своєчасно її пройти, дозволялося одночасне проходження першої (загальної) та другої (спеціальної) практики за рахунок подовження строку перебування студента на виробництві (5–6 місяців) [38, с.4].

Після закінчення кожної практики студент повинен був надати низку документів: контрольну книжку чи робочий листок, відгук адміністрації виробництва про практиканта й технічний звіт [38, с.4]. Звіт мав складати під час проходження практики кожен студент індивідуально. Документ слід було подавати на факультетську комісію не пізніше, ніж 1 листопада поточного

року, а викладачі мали розглядати його до 1 лютого наступного року. Якщо звіт оцінювався як незадовільний, студент повинен був повторити практику цього ж року. У випадку сезонної роботи виробництва (цукрові заводи) для надання звітів встановлювався особливий термін. Надання колективних звітів групи студентів, які були на практиці в одному місці, категорично заборонялося. Зверталася увага практикантів на бажаність їх допомоги в розширенні навчальних колекцій факультету й т. ін. шляхом збору деталей, продукції заводів, цікавих пошкоджень тощо, цінними також вважалися типові креслення, фотографії, листівки. Зазначалося, що план робіт із літньої практики шостого триместру передбачав лише практику на машинобудівних заводах. Практика на всіх інших заводах вважалася чи спеціальною, чи такою, що не відповідає навчальному плану. Її головна мета полягала у ознайомленні студента з ручною роботою та працею на станках у ливарному, токарному й збиральному цехах. Тому вказувалося на бажаність того, щоб практикант попрацював робітником, переходячи від легших виробничих процесів до складніших, проходячи через усі вказані цехи, при цьому ознайомлюючись із роботою інших. Опис заводу розміщувався в додатковому завданні. Детальне знайомство з обладнанням заводу та його організацією мало стати предметом спеціальної практики дев'ятого триместру [38, с.5].

Порядок проходження виробничої практики у вишах і технікумах на заводах військової промисловості визначала спеціальна інструкція народного комісаріату просвіти (наркомпросу). У ній, зокрема, зазначалося, що відбір практикантів, яких направлять на заводи військової промисловості, покладається на деканати відповідних вищих технічних навчальних закладів і завідувачів технікумів. Складені списки слід подавати в органи Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) за місцем розташування

навчальних закладів. Після отримання відповіді від органів ОДПУ студентів могли відряджати на практику в загальновстановленому порядку. Далі в інструкції вказувався покроковий порядок дій.

1) Правління заводу повинно безпосередньо зв'язатися з деканатами відповідних вищих технічних навчальних закладів і завідувачів технікумів і вирішити питання про строки прибуття практикантів на виробничу практику, уточнення спеціальностей, тривалість практики тощо.

2) Практиканти повинні виконувати, у завчасно встановленому заводом порядку, певні види робіт, що мають на меті надання практичних навичок. Для цього на правління заводу покладалося завдання своєчасно, разом із відповідними вищими технічними навчальними закладами й технікумами, вносити корективи в програму виробничої практики, щоб вона відповідала інтересам як самої практики, так і виробництва.

3) Програми виробничої практики не повинні стосуватися функціонування дослідних таємних виробництв, таємних виробництв предметів озброєння й постачання Червоної армії і флоту, а також мобплану з розгортання виробництва.

4) Від практикантів повинні братися розписки про нерозголошення відомостей, які можуть стати відомими під час роботи на підприємствах.

5) У межах програми з виробничої практики студенти можуть користуватися всіма необхідними таємними матеріалами й даними, їх слід зберігати в загальному порядку, встановленому для таємного листування.

6) Проходження встановленої програми практики повинно відбуватися під безпосереднім керівництвом відповідного підприємства.

7) Загальний нагляд за проходженням практики на виробництві покладається на завідувачів відділів економіки праці.

8) Після закінчення практики необхідний незасекречений матеріал правління заводу повинно видати студентам на руки. Таємні ж матеріали, пов'язані з виробничою практикою, завод має надавати виключно за запитом відповідних вищих технічних навчальних закладів і технікумів. Після опрацювання вказаних матеріалів вони мають повернутися на завод, не пізніше аніж через півтора місяця з дня отримання. Одержані від військових заводів таємні матеріали повинні зберігатись у вищих технічних навчальних закладах згідно із правилами таємного діловодства [39, арк..20].

У грудні 1929 р. Вища рада народного господарства (ВРНГ) СРСР видала наказ, підписаний В. Куйбишевим³, який зобов'язував промислові підприємства створити з січня 1930 р. всі необхідні умови для успішного проходження виробничої практики студентів. Господарські об'єднання мали повністю задовольнити потреби навчальних закладів у місцях для практики, забезпечити правильне розміщення студентів, виділити кваліфікованих спеціалістів для керівництва виробничою практикою. У наказі підкреслювалося, що повну відповідальність за проходження практики несуть директори виробництва, а за програмно-методичне керівництво – директори інститутів. Підприємства всієї України виділили 9150 місць для проходження практики, що цілком задовольняло заявки вищих технічних навчальних закладів республіки [2, с.214-215].

Студенти закріплювалися за робочими місцями і брали активну участь у виробничому процесі. У вищих технічних навчальних закладах розробляли методику виробничого навчання, склали програми, плани, добирали досвідчених викладачів. Значних успіхів у вдосконаленні керівництва виробничим навчанням домоглися Харківський механіко-машинобудівний та електротехнічний, Дніпропетровський гірничий, Миколаївський кораблебу-

³ В. Куйбишев займав посаду голови ВРНГ СРСР протягом 1926–1930 рр.

дівний та інші вищі технічні навчальні заклади. Відповідно до постанови Центрального виконавчого комітету (ЦВК) СРСР від 19 вересня 1932 р. розгорнулася робота з подальшого поліпшення виробничої практики. Якщо раніше вона вводилась з першого курсу, то тепер у технічних вишах з п'ятирічним терміном навчання починалася з третього курсу, а в інших – з другого; обсяг виробничої практики становив 30–40% навчального часу відповідних курсів. Комітет з вищої технічної освіти СРСР 1933 р. розробив документацію з організації виробничої практики, видав низку постанов і наказів, якими встановлювався органічний зв'язок між теоретичним навчанням і виробничою практикою, методи її проведення, визначив бази тощо. Рада народних комісарів (РНК) СРСР постановою від 14 травня 1933 р. затвердила інструкцію Народному комісаріату праці (НКП) СРСР про виробничу практику студентів вишів і технікумів. У ній підкреслювалося, що практику студентів слід проводити відповідно до навчальних планів і програм, заборонялося використовувати практикантів на роботах, що не відповідали їхній спеціальності. Значно посилювався контроль і керівництво практикою з боку самих вишів [2, с.215-216].

Згідно з постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 23 червня 1936 р., наркомати закріпили за навчальними закладами добре обладнані підприємства, було розроблено нові положення й програми виробничої практики, які охоплювали весь цикл основних складових спеціальності студента [2, с.216].

У зв'язку з виходом постанов про внесення змін до порядку проходження виробничої практики, постало питання про раціоналізацію освітнього процесу й у КПІ. Потрібно було скласти план роботи факультетських і предметних комісій, а також методичної комісії інституту. Отже, пройшли спеціальні наради стосовно вирішення цих питань. На них

було звернено увагу на те, що постанови Головного управління вищих і середніх технічних навчальних закладів (Головвтузу) Вищої ради народного господарства (ВРНГ) СРСР, хоча й не є для КПІ обов'язковими, але вони базуються на потребах промисловості, тому варто до них поставитися з увагою. Особливо це стосувалося таких аспектів, як доцільне поєднання теорії і практики, краще використання бюджету часу студента тощо. Було зазначено, що серед професури КПІ спостерігається певне побоювання відійти від звичних, усталених форм навчання. До того ж і саме студентство не виявляло потрібної активності у проведенні відповідної реформи. У зв'язку з цим зверталася увага на висновок групи професорів московських технічних вишів, у якому зазначалося, що, по-перше, прийняті у Головвтузі рішення про негайне введення безперервної виробничої практики, як органічної частини навчання, є найважливішим у реформі технічних вишів, адже воно призводить до раціоналізації навчальних планів, програм, закріплення зв'язків вищих технічних навчальних закладів із виробництвом тощо, по-друге, є абсолютно адекватним з погляду бюджету часу, по-третє, допомагає у навчально-методичній та науковій роботі професури. Було зазначено, що вказані висновки можуть лягти в основу складання орієнтовного, але разом із тим достатньо продуманого, плану раціоналізації освітнього процесу в КПІ [35, арк.116]. Далі зауважувалося, що Головне управління професійної освіти (Головпрофосв) народного комісаріату освіти УСРР у перспективі розраховує на підготовку трьох типів спеціалістів: технік (обсяг знань вищий від середнього навчального закладу), інженер вузької спеціальності (обсяг знань реорганізованого технікуму), інженер, який охоплює ширшу сферу теорії та практичних виробничих навичок (обсяг знань інституту). Під інженером вузької спеціальності мався на увазі спеціаліст, який детально вивчив будь-яку частину виробництва (наприклад,

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

спеціаліст з установки двигунів внутрішнього згорання чи їх конструювання). Щодо інженера широкої спеціальності, то він має бути організатором чи технічним керівником підприємств і цехів, починаючи від масштабу провінційних міст чи міст, відірваних від сировинної бази, і закінчуючи великими заводами, вузловими станціями та цілим комбінатом підприємств однієї чи навіть кількох спеціальностей. Виходячи з цього, Головне управління професійної освіти запланувало чотирьохрічну підготовку в технікумах – причому два останні роки навчання в них присвячувалися вивченню спеціальності. В інститутах із п'ятирічним навчанням лише останній триместр відводили для опанування спеціальності (звичайно, іншої, ніж у технікумі).

Також ретельно продумувалася підготовка інженера з експлуатації підприємств і будівельника-організатора підприємств. Для першого типу мала збільшитися кількість дисциплін, пов'язаних із експлуатацією, управлінням та вдосконаленням функціонування підприємств; для другого – дисциплін, пов'язаних із конструюванням машин, із вибором місцевості, будівництвом фабричних приміщень й організацією цехів, правильним вибором обладнання тощо.

Проте, як для першого, так і для другого типу повинні в достатньому обсязі вичитуватися й такі дисципліни як техніка безпеки, профгігієна, раціоналізація підприємства, економіка промисловості тощо. Все це мало бути ув'язане з питанням про складання переліку спеціальностей, які найдоцільніше відкрити в КПІ, враховуючи його статус вищого технічного навчального закладу масштабу СРСР. Як зауважувалося, кожне виробництво і якість його продукції залежить не лише від устаткування та якості відповідної сировини, але й від спеціальної підготовки працівників, які його обслуговують. Ось чому факультетські предметні комісії й методична комісія

інституту до цього питання мали підійти надзвичайно серйозно та детально продумати як та якою мірою забезпечити кожну дисципліну викладачами, що відповідають усім необхідним вимогам [35, арк.116зв.].

У доповідній записці від 15 листопада 1929 р. щодо кампанії проходження практики на механічному факультеті КПІ, яка відбулась у 1928/29 навчальному році, було зазначено, що розподіляла місця спеціальна комісія, сформована з голови – декана факультету, секретаря комісії, представника від студентів факультету, представників профкому металістів і залізничників, представника електрогуртка й студентського представника в деканаті. Як зазначалось у записці, до розподілу місць комісія підходила так, щоб практика була безпосередньо пов'язана з фахом студента. Це робилося, по-перше, для того, щоб він міг узяти від практики найбільше користі й, по-друге, із тих міркувань, щоб студенти, які ще не були на виробництві, мали змогу за час практики побувати на заводі й «нащупати руками станок і машину». Проте, як зауважувалося далі, у деяких студентів виявилось дуже несерйозне ставлення до ухвал комісії. Іноді вони заявляли, що «мені на заводі нема чого робити, я хочу їхати лише до правління ДЕТ у Москві або в Харкові, чи хоча б на сітку МОГЕСа (Дублер)». Траплялися й такі студенти, які своє небажання їхати на завод мотивували хворобою й весь час «бомбардували комісію величезними заявами на декількох аркушах і цим гальмували її роботу (зокрема, студент Вайнштейн)». Проте, незважаючи на подібні випадки, комісія від свого принципу роботи не відступила й поставила перед студентами питання жорстко: або їхати, куди визначили, або не їхати зовсім і брати відповідальність за це рішення лише на себе. Було ще багато студентів, які спочатку записалися на проходження практики, а потім не поїхали. Траплялися й такі, що поїхали на практику в хороші місця, а потім влаштувалися працювати на іншому заводі, наряди ж надіслали на

факультет лише у вересні. В записці зазначалося, що з подібними явищами треба вести рішучу та безкомпромісну боротьбу. Дуже гостро стояло питання з місцями для проходження практики й у місті Києві. На київських підприємствах було виділено всього 13 місць, а заяв надійшло понад 60. Деякі заяви студентів, в яких вказувалася неможливість виїхати з Києва, мотивувалися хворобою або самого заявника, або когось із членів його родини; дехто мотивував своє бажання академічними заборгованостями, роботою в Києві протягом усього навчання, а дехто просто не хотів виїздити за межі міста. Так, студент Маліновський виявив бажання залишитися в Києві для проходження практики, тому що «працював викладачем математики в єврейській трудовій школі і жодного разу не був на виробництві». Комісія перед ним поставила питання жорстко: якщо він хоче бути викладачем математики, то не варто бути інженером. У підсумку комісія зробила висновок: «Ставлення студентів до практики, як до підробітку, як до чогось, що потрібно тільки відбутися, нікуди не годиться й у майбутньому комісії доведеться направляти на практику, пов'язану виключно із фахом студента, й не робити жодних винятків...» [40, арк.8].

Проте недоліки у виробничій практиці так і не було до кінця усунуто навіть після реорганізації КПП. Так, у розпорядженні директора машинобудівного інституту Повприца від 3 жовтня 1930 р. було звернуто увагу на те, що проведення виробничого навчання протягом останніх двох місяців виявило багато недоліків у роботі Бюро виробничого навчання. Серед них називалися невчасне складання програм, несвоєчасне реагування на листування студентів-практикантів та ін. За це висловлювалися зауваження завідувачу відділу Бюро виробничого навчання інженеру Великанову і старшому інструктору Охотіну. Для усунення вищеназваних недоліків Повприц указав на необхідність скласти програми, ув'язані з теоретичним

навчанням, а також на їх погодження з відповідними підприємствами [26, арк.122].

Певні проблеми з проходженням виробничої практики були й у Київському хіміко-технологічному інституті. Так, у наказі його директора Кравця від 25 липня 1930 р. оголошувалася сувора догана студентам четвертого курсу Шульзі, Шаповалу, Черні за те, що після прибуття на завод вони приступили до роботи значно пізніше визначених строків і не працювали за програмою інституту, а виконували різні доручення заводу, що не мали стосунку до інститутських програм. Окрім того, як зазначав Кравець, «справу про їх нікчемну та непристойну поведінку на заводі треба передати на розгляд профкому, поставивши категоричне питання про їх подальше перебування у його лавах...» [23, арк.41].

Щодо Київського енергетичного інституту, то в доповідній записці до ЦК КП(б)У від 14 листопада 1931 р. т.в.о. директора Ситников зазначав, що співвідношення теорії й практики в програмах Київського енергетичного інституту становить у середньому 4 до 6,5. Він звернув увагу на те, що виробниче навчання помітно відстає від теоретичного. До того ж Ситников відзначив надто несерйозне ставлення до виробничого навчання з боку заводських організацій та адміністрації. При цьому він окреслив і позитивні складові в організації виробничої практики: зменшена кількість об'єктів безперервного виробничого навчання з 32 до 11, що значно полегшило керівництво ними, також інститут закінчує розробку програм виробничого навчання диференційовано до кожного робочого місця, відчутно «полегшивши студенту орієнтацію в програмах безперервного виробничого навчання і акцентувавши увагу на його головних складових» [36, арк.71].

Проте, незважаючи на вказані недоліки, студенти галузевих інститутів, створених на базі КПІ (зокрема, Київського машинобудівного, Київського

енергетичного і Київського хіміко-технологічного інституту), брали активну участь у виробничому процесі. У них розробляли методику виробничого навчання, складали програми, плани, добирали досвідчених викладачів. На початку 1930-х років значних успіхів у вдосконаленні виробничого навчання домоглись окрім галузевих інститутів, створених на базі Київської політехніки, також Харківський механіко-машинобудівний і електротехнічний, Дніпропетровський гірничий, Миколаївський кораблебудівний інститути та інші.

Окрім виробничої практики в цей період велике значення надавалося й воєнізації вищої освіти. Перш ніж розпочати висвітлення особливостей воєнізації в Київській політехніці у зазначений період, варто звернути увагу на загальні рекомендації щодо цього процесу в системі вищої (цивільної) освіти УСРР. Так, у зв'язку із введенням вищої допризовної військової підготовки у вищих цивільних навчальних закладах з'явилася спеціальна інструкція (травень 1927 р.) щодо введення обліку студентів. У ній, зокрема, зазначалось, що на кожного студента, незалежно від того чи підлягає він вищій допризовній військовій підготовці чи ні, при вступі до вишу заводиться «особиста карта студента». В цю карту в канцелярії навчального закладу повинні були вноситися всі необхідні відомості щодо наявності військових та інших документів. При цьому відмітки про результати медичного огляду, проходження студентами теоретичного курсу вищої допризовної підготовки і літньої практики, із розподілом їх по групах, у ній мали робитися за вказівками військового керівника вишу, який повинен був засвідчити правильність зроблених відміток [41, арк.1].

Для покращення стану воєнізації у вишах УСРР, у лютому 1927р. наркомат освіти рекомендував організувати окремі предметні комісії для військових дисциплін при інститутах для систематичного методичного керівництва процесом вивчення студентами військових дисциплін [42, арк.15].

22 жовтня 1930 р. за №Г-127/2810 вийшло розпорядження начальника штабу Українського військового округу і заступника наркомату освіти. В ньому зазначалося, що військовий керівник вишу повинен підлягати начальнику округу з військової підготовки студентів, при цьому він же був помічником директора вишу в питаннях проведення воєнізації і тому підпорядковувався останньому в адміністративному порядку. Також вказувалося, що військовий керівник вишу є прямим начальником для студентів, що проходять вищу позавійськову підготовку (В.П.П.). У випадках, коли в одному приміщенні розташовані декілька вишів, які переведено на В.П.П. та користуються одним військовим кабінетом, головним військовим керівником ставав «старший у порядку проходження служби». Студенти, що проходили В.П.П., під час військових занять, у ті дні та години, коли вони проводились, вважалися такими, що перебувають «на службі», в інший час – «поза службою». У зв'язку з тим, що студенти вишів, де було введено В.П.П., знаходилися на дійсній військовій службі, відрядження, відпустки і переводи їх в інші виші повинні були завчасно погоджуватися з військовим керівником, оголошуючи про це в наказі вишу. Щоб керувати військовою підготовкою студентів, в інститутах, де запроваджено вищу позавійськову підготовку, в штат мала вводитися додаткова посада секретаря військового керівника, завданням якого був військовий облік студентів, а також один кваліфікований співробітник військового кабінету. В інститутах, де запроваджено військову підготовку - посада військового керівника і одного кваліфікованого співробітника військового кабінету, у вишах, які не охоплені військовою підготовкою, цих посад не було передбачено [46, арк. 159-159зв.].

Щодо особливостей проведення воєнізації в КПІ, то варто почати з того, що у березні 1926 р. відбувся перший Всесоюзний з'їзд делегатів

організації воєнно-наукового товариства СРСР, у його роботі приймав участь тодішній ректор Київського політехнічного інституту В. Бобров. На цьому з'їзді було поставлено завдання провести воєнізацію вищих навчальних закладів. У зв'язку з цим, керівництво Київського політехнічного інституту прийняло рішення про організацію воєнно-наукового гуртка. У нього записувались ті, хто в тій чи іншій мірі мав намір сприяти зміцненню обороноздатності держави (членами гуртка були студенти, професорсько-викладацький склад і технічні працівники інституту). З метою активної підготовки до воєнізації, в КПІ створили організаційний комітет, головою якого став В. Бобров. До його складу входили: по одному викладачу з кожного факультету, один студент, троє осіб від військових організацій і двоє осіб від військово-хімічної секції хімічного гуртка. Перше засідання оргкомітету відбулося 7 квітня 1926 р. Саме на ньому був складений план проведення воєнізації інституту, який передбачав точне визначення її цільової установки і проведення пропаганди серед професорсько-викладацького складу та студентів, а також створення навчального плану відповідно до цільового завдання та розробку навчальних програм [48].

Цільова установка воєнізації полягала в тому, щоб у мирний час забезпечити військовому відомству підготовку командирів та спеціалістів запасу, а також спростити й полегшити набуття військових знань і навичок [48].

Наказом по особовому складу Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА) за №780 від 4 листопада 1926 р. старшим військовим керівником вузів м. Києва і військовим керівником КПІ був призначений комбриг В. Ольдородге - заступник начальника школи червоних командирів імені Каменєва. 17 вересня 1926 р. посаду завідувача військовим кабінетом при КПІ обійняв М. Костко. Варто зауважити, що військовий кабінет був

створений для вирішення завдань по зосередженню всієї наочної агітації, схем, діаграм, цінних посібників для вивчення військової справи тощо. 16 вересня 1930 р. у Київському політехнічному інституті була створена військова кафедра, завідувачим якої було призначено В. Ольдорогге [48].

1927 р. з'явилася постанова правління КПІ. У ній зазначалося, що заняття з вищої допризовної підготовки повинні розпочатися з 10 жовтня поточного року і мають проводитися на першому, другому, третьому і четвертому курсах усіх факультетів інституту. Відповідно до розпорядження Головного управління РСЧА (від 11 червня 1927 р. за №90621/вм/2) теоретичний курс військового навчання мали проходити усі студенти незалежно від віку, статі й стану здоров'я. До проходження теоретичного курсу в обов'язковому порядку повинні долучитися також і ті студенти, які служили у лавах Робітничо-селянської Червоної армії і флоту (те саме стосувалося й тих, хто служив у царській армії або були відправлені в запас; все це стосувалося рядового і молодшого складу). Звільнялися від військового навчання лише студенти вищого складу запасу. Заняття з вищої допризовної військової підготовки для всіх студентів без виключення визначалися як обов'язкові в порядку проходження дійсної військової служби. Студенти, що працювали на підприємствах, повинні були подбати про те, щоб їх звільнили від роботи в години занять з військової справи. Також у постанові підкреслювалося, що студенти мають усвідомити, що ці заняття є обов'язковими і заліки з військових дисциплін входять у так званий перевідний мінімум [41, арк.6].

Варто зазначити, що навчання військовим дисциплінам у КПІ проводилось лекційним методом, вирішенням показових тактичних задач та виконанням лабораторних робіт. Після закінчення теоретичного курсу навчання студенти проходили двохмісячні збори у військових частинах [48].

13 жовтня 1927 р. на засіданні правління КПІ про стан воєнізації в інституті доповів військовий керівник В. Ольдорогге. Він наголосив, що студентів вже розподілено на групи по 50 осіб. Регулярних занять ще немає, адже не всі факультети закінчили процес переводу студентів з курсу на курс. Він відзначив погане відвідування студентами занять з військових дисциплін, які, як підкреслив Ольдорогге, мусять відвідувати всі студенти, адже вони вважаються вищою допризовною підготовкою. Як зазначив Ольдорогге, на з'їздах військових керівників цивільних вишів, що відбулися у Харкові (Всеукраїнський) та Москві (Всесоюзний) у вересні 1927 р., присутні відзначили незадовільний фізичний стан студентів, більшість із яких визнано такими, що непридатні до стройової служби, і їх призначено до нестройової. З'їзди ухвалили рішення негайно розпочати роботу з усунення цього «тривожного явища» й поліпшення фізичного стану студентів. Для цього, як наголошувалося, потрібно зміцнити фізичну підготовку з військовим ухилом. Ольдорогге підкреслив, що ці заняття є обов'язковими як для чоловіків, так і для жінок, і будуть проводитися під «медичним наглядом і суворим контролем» [43, арк.306].

Також він зазначив, що на перших курсах КПІ з викладанням військових дисциплін все гаразд, на других – дещо гірше і найгірша ситуація - на третіх курсах. Як пояснив Ольдорогге, сталося це через те, що з початком воєнізації старші (треті) курси повинні були проходити табірний збір разом із молодшими, але потім, за клопотанням правління КПІ і поясненням наркомату освіти, їх було звільнено від подібних зборів і вони це звільнення сприйняли як звільнення від усіх занять, пов'язаних із воєнізацією, і відповідно не склали заліки. За словами Ольдорогге, скласти ці заліки безумовно потрібно і найкращий спосіб вплинути на ситуацію – не переводити на старший курс студента, якщо у нього немає заліків з

військових дисциплін. Таких дисциплін, як підкреслив Ольдорогге, небагато – 4 на рік і треба вжити всіх необхідних заходів, щоб вони були складені [43, арк.307].

Воєнізацією активно займалися і в наступні роки, у тому числі й після утворення 1930 р. із факультетів КПІ самостійних інститутів: енергетичного, машинобудівного, хіміко-технологічного, інженерів залізничного і водного транспорту. Згідно з наказом по Київському хіміко-технологічному інституту від 16 листопада 1930 р., у зв'язку з декадою оборони для перевірки та поглиблення військових знань серед студентів інституту протягом 22 і 23 листопада 1930 р. призначалося проведення військової тактичної гри. До участі у ній мали залучити у першу чергу начальника складу запасу, весь четвертий курс і тих студентів, яких визначив військовий керівник інституту [44, арк.189].

Згідно з іншим наказом по Київському хіміко-технологічному інституту від 5 червня 1934 р., відповідно до наказу командуючого військами УВО від 9 березня 1934 р. за №029 та директиви начальника штабу УВО від 17 квітня 1930 р. за № ВПУ/4/077, студенти другого курсу, що проходять вищу позавійськову підготовку в інституті, з 6 червня по 6 серпня 1934 р. залучаються до проходження двохмісячної табірної бойової підготовки у таборах частин Житомирського гарнізону [45, арк.15].

Важливе значення надавалося також й особі військового керівника вишу, перш за все, його політичній благонадійності. Так, як зауважив т.в.о. директора Київського енергетичного інституту Ситников у доповідній записці до ЦК КП(б)У від 14 листопада 1931 р., у зв'язку з викриттям контрреволюційної діяльності колишнього військового керівника у Київському енергетичному інституті, керівництво військовим кабінетом було замінено. Також, за його словами, організовано нові військові лабораторії та кабінети. Тут варто зазначити, що Київський енергетичний інститут готував командирів запасу й зв'язку [47, арк.73].

Якщо говорити про результати воєнізації в Київській політехніці (як вже зазначалося, у процесі реорганізації у червні 1934 р. машинобудівний, енергетичний і хіміко-технологічний інститути об'єдналися в один виш, який дістав назву Київський індустріальний інститут, таку назву КІІ мав до липня 1944 р.), то за даними на 1938/39 навчальний рік, студенти інституту оволодівали різними оборонними спеціальностями. Були підготовлені сотні ворошиловських стрільків і кулеметників, льотчиків і парашутистів, снайперів тощо. Зокрема, на цей час нараховувалось 1084 ворошиловських стрільків першого ступеня, 182 - другого ступеня, 80 снайперів, 15 класних стрільків, 276 кулеметників, 10 пілотів, 64 парашутистів тощо [6, с.27]. До початку німецько-радянської війни (1941-1945 рр.) було підготовлено більше 5000 командирів взводів [48].

Таким чином, радянські державні й партійні органи приділяли значну увагу масштабній мілітаризації радянського суспільства в окреслений період. Це безпосередньо стосувалося й вищої (цивільної) освіти. Координація діяльності в цьому напрямі відбувалась через спеціальні інструкції, розпорядження тощо. Щодо військової підготовки у КІІ, то незважаючи на певні проблеми, пов'язані, зокрема, із організаційними прорахунками, незадовільним фізичним станом студентів (характерно не лише для даного навчального закладу), реорганізаційними процесами, тим, що молоді люди в процесі набуття військових та політичних знань отримували викривлене бачення навколишньої дійсності, прискіпливу увагу до «політичної благонадійності», зокрема військового керівника вишу, тощо, особливо на початку впровадження воєнізації в Київській політехніці наприкінці 1920-х років, все ж, як видно із статистичних даних, у цілому вона продемонструвала задовільні результати.

Висновки. Отож, перші десятиліття радянської влади - це період грандіозних і часто небезпечних експериментів не лише в освітній сфері, а й у всіх інших сферах життєдіяльності людини, занадто радикальних і нерідко утопічних проєктів перетворення світу, а також формування й утвердження радянського стилю повсякденності. Як слушно зазначила О. Рябченко у своїй монографії «Студенти Радянської України 1920-1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації»: «блискавично руйнувалося все старе й традиційне, звичне для буття цілих поколінь, втрачалися колишні ідеали, була зруйнована притаманна попередній епосі система морально-етичних цінностей, натомість, на тлі суцільної кризи і зубожіння, з'явилися цілком абстрактні гасла й мрії про світле майбутнє» [9, с.373].

Для масштабних зрушень у народному господарстві як всього СРСР, так і України зокрема, запланованих радянським керівництвом, загальна кількість спеціалістів була не лише недостатньою для того, щоб задовольнити передбачений у п'ятирічному плані розвиток народного господарства республіки, а й не забезпечувала вдосталь кваліфікованим керівництвом уже функціонуюче виробництво. З точки зору кваліфікації наявний склад спеціалістів також вже не відповідав існуючим запитам, тому потребував подальшого вдосконалення знань і поглиблення практичного досвіду. Ось чому в епіцентрі активних трансформаційних процесів опинилася, у тому числі, й система вищої освіти як всього Радянського Союзу, так і УСРР, що, безумовно, на той час вже потребувала серйозного реформування. Радянська влада доклала титанічних зусиль для організації такого соціального простору, в якому б студентство й професорсько-викладацький склад вишів перетворилися б у відданих режиму будівельників нового суспільства, провідників комуністичної ідеології серед широких мас населення. Для втілення у життя своєї головної мети – укріплення контролю і

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

абсолютної влади над суспільством – більшовиками були радикально зламані існуючі історичні традиції у вищій школі, кардинально реорганізовано її структуру, ліквідовано університети (знову почали функціонувати лише з 1933 р.), упроваджено в життя процес «пролетаризації» студентських лав і професорсько-викладацького складу, що неминуче призвів до зіткнення різних «життєвих світів» у вищих навчальних закладах, докорінно трансформовано систему підготовки спеціалістів, у тому числі й технічних. Масштабні реорганізації у системі вищої школи, метою яких було максимальне її пристосування до потреб виробництва, як показав час, виявилися не достатньо продуманими і політично умотивованими. Ось чому у наступні роки вони призвели до відчутної дезорганізації освітнього процесу й досить негативно позначилися на якісних показниках підготовки кадрів технічних фахівців. Хоча варто зауважити, що серед випускників вищих технічних навчальних закладів, зокрема, й Київського політехнічного інституту (в тому числі й після його реорганізації у 1930 р.), були провідні вчені, керівники галузей народного господарства, великих промислових підприємств, викладачі і керівники вищих навчальних закладів, наукових установ. Необхідно зазначити, що до кінця 1930-х років ситуація у вищій школі республіки дещо стабілізувалася, зокрема у другій половині 1930-х років помітно зріс рівень успішності студентства, у тому числі й КПІ, а також були складені нові навчальні плани, в яких були визначені єдині терміни навчання, уніфікований час вивчення загальних дисциплін (соціально-економічних, іноземної мови, фізкультури), зменшена кількість дисциплін, що одночасно студіювалися, була узгоджена їх послідовність, збільшено обсяг соціально-економічних і загальнотехнічних дисциплін. Це, безумовно, сприяло подальшому удосконаленню навчального процесу й підвищенню якості підготовки фахівців.

Список використаних джерел:

1. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-1930-х рр.: соціальний портрет та історична доля. К.-Едмонтон: Глобус, Вік; Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 1992. 176 с.
2. Вища школа УРСР за 50 років: у 2-х частинах. К.: Видавництво Київського університету, 1967. Ч.1 (1917-1945). 395 с.
3. Директивы ВКП(б) по вопросам просвещения. М.-Л.: ОГИЗ, 1931. 495 с.
4. Державний архів міста Києва (далі ДАК). Ф. Р-308. Оп.1. Спр.737.
5. Київський політехнічний інститут. Нарис історії. «КПІ-100». К.: Наукова думка, 1995. 320 с.
6. Киевский индустриальный институт. 40 лет. К.: Киевский индустриальный институт, 1939. 359 с.
7. ДАК. Ф. Р-309. Оп.1. Спр.3.
8. ДАК. Ф. Р-310. Оп.1. Спр.8.
9. Рябченко О. Студенти Радянської України 1920-1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації. Харків: ХНАМГ, 2012. 456 с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф.1. Оп.20. Спр.2703.
11. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.6222.
12. Механіко-машинобудівний інститут. Нарис історії. К.: НТУУ «КПІ». 2010. 268 с.
13. До 10-річчя існування електротехнічного факультету «КПІ». – К.: Київський політехнічний інститут, 1929.
14. ЦДАГО України. – Ф.1. Оп.20. Спр.2491.
15. ДАК. Ф. Р-308. Оп.1. Спр.741.
16. ДАК. Ф. Р-308. Оп.1. Спр.850.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

17. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.2703.
18. Костилова С.О. Історія КПІ крізь призму інститутської преси. Рік 1929. К.: ВПК «Політехніка», 2011. 106 с.
19. ДАК. Ф. Р-308. Оп.1. Спр.823.
20. ДАК. Ф. Р-308. Оп.1. Спр.685.
21. ДАК. Ф. Р-308. Оп.1. Спр.609.
22. ДАК. Ф. Р-308. Оп.7. Спр.16.
23. ДАК. Ф. Р-309. Оп.1. Спр.3.
24. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.4206.
25. ДАК. Ф. Р-309. Оп.1. Спр.10.
26. ДАК. - Ф. Р-310, оп.1, спр.5.
27. ДАК. - Ф. Р-310, оп.1, спр.6.
28. ДАК. - Ф. Р-308, оп.1, спр.782.
29. ЦДАГО України. – Ф.1, оп.20, спр.2491.
30. ДАК. - Ф. Р-308, оп.1, спр.832.
31. ЦДАГО України. – Ф.1, оп.20, спр.4206.
32. Бистров М.А. Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму (1917-1937 рр.). Харків: Вища школа при Харківському державному університеті, 1974. 87 с.
33. ДАК. Ф. Р-308. Оп.1. Спр.821.
34. ДАК. Ф. Р-308. Оп.1. Спр.850.
35. ДАК. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр.604.
36. ЦДАГО України. – Ф.1, оп.20, спр.4206.
37. 1922–1925: Налагодження навчального процесу в КПІ. URL: <https://kpi.ua/1923-student-organizations>
38. Инструкции по летней практике для студентов механического факультета. Київ: Друкарня Київського політехнічного інституту, 1928.

39. Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Спр. 5.
40. Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 829.
41. ДАК. Ф. Р-308. Оп.1. Спр.668.
42. ДАК. Ф. Р-308. Оп.1. Спр.669.
43. ДАК. Ф. Р-308. Оп.1. Спр.685.
44. ДАК. Ф. Р-309. Оп.1. Спр.3.
45. ДАК. Ф. Р-309. Оп.1. Спр.10.
46. ДАК. Ф.-310. Оп.1. Спр.5.
47. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.4206.
48. Історія військової підготовки в КПІ (1926-2001 рр.). URL: https://kpi.ua/kpi_fvp-history

ODDÍL 11. CESTOVNÍ RUCH

§11.1 ВІЗУАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ НА ПРИКЛАДІ ТУРИСТИЧНИХ ПЛАКАТИВ ЄВРОПИ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (Степанець І.О., Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Гринюк Д.Ю., Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Вступ. Візуальна комунікація є ключовим елементом просування туристичних послуг. Класичні форми реклами поступаються соціальним мережам, таким як Instagram, де візуальна естетика є одним із ключових факторів. Насичення інформаційного простору надмірною кількістю контенту ускладнює доступ до споживача. Щороку фахівцям з просування туристичних послуг стає складніше візуально оформити рекламну продукцію. Однак, з подібною проблематикою зіштовхувалися засновники масового туризму на початку ХХ століття. Вивчення досвіду та практики залучення у минулому митців до створення рекламної туристичної продукції може сприяти виникненню нових трендів у візуальній комунікації нашого часу.

Виклад основного матеріалу. Метою статті є дослідження історичної ретроспективи зародження та розвитку візуальної комунікації в туристичній індустрії першої половини ХХ століття. Туристична галузь зародилася як наслідок індустріалізації. Кінець ХІХ століття став початком масового використання залізничного транспорту та пароплавства, що дозволило великій кількості верств населення бюджетно переміщуватися на великі відстані з метою відпочинку та пошуку нових вражень. Поява авіатранспорту у ХХ столітті сприяла розвитку масового туризму. Одночасно з появою

перспективної туристичної галузі розвивається туристична реклама, що стала окремим видом мистецтва ХХ століття. Зростання якості та масовості друку вплинуло на бурхливий сплеск візуальної комунікації. У наш час візуальна комунікація також є одним із найбільш ефективних способів спілкування з клієнтами та просування туристичних послуг. Якісні змістовні зображення краще та швидше сприймаються людьми, реклама наочних матеріалів переконує потенційних клієнтів краще, ніж будь-які інші форми комунікації. Сучасні технології, зокрема, нейромережі, генерують візуальні елементи досить швидко відповідно до описів і алгоритмів. У статті проаналізовано, як змінилися підходи до візуальної комунікації у порівнянні сьогодення та епохи становлення туристичної діяльності. Дослідження ґрунтується на комплексі загальних та спеціальних наукових методів. Прослідковано взаємозалежності впливу мистецтва, зокрема живопису, на еволюцію рекламних продуктів туристичних destinations та послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику просування та візуальної комунікації в рамках маркетингу туристичних послуг досліджує незначна кількість фахівців. Адже тематика охоплює декілька сфер, зокрема туризмознавство, маркетинг, дизайн, соціальні комунікації, тощо. Однак, подібні напрямки висвітлюються у працях: Д. Аакер, Г. Стейнер, О. Борисова, А. Войчак, Д. Гринюк, Ю. Зеленюк, В. Михайленко., Т. Примак, Г. Полежаєв, І. Смирнов, І. Степанець та інші. Зокрема, О. Борисова у своїх публікаціях досліджує сувенірну продукцію destinations як елемент візуальної комунікації. І. Смирнов активно досліджує виставковий маркетинг та акцентує увагу на візуальну складову туристичних виставкових заходів, зокрема і віртуального характеру. Рекламу як форму мистецтва досліджували також В. Кардашов, О. Колісніченко, С. Пащенко, Н. Остапенко. Варто зазначити, що саме С. Пащенко у своїх публікаціях ґрунтовно оцінює

естетично-культурне надбання туристичних плакатів ХХ століття для мистецької спадщини європейського регіону.

Формулювання цілей статті. Просування сучасного туристичного продукту потребує все більш досконалих каналів комунікації зі споживачами туристичних послуг. Дане дослідження розкриває розуміння, яким чином візуальні образи та інструменти використовувалися для приваблення туристів у минулому. А також, як трансформувалася візуальна комунікація в туризмі від традиційних плакатів першої половини ХХ століттям до постів у сучасних соціальних мережах. Ключовим завданням публікації є систематизація та міждисциплінарний аналіз розвитку туристичної реклами. У статті досліджено взаємозв'язок між стилями живопису та сприйняттям художніх плакатів туристами – споживачами послуг. Що у свою чергу дає розуміння, як візуальна комунікація використовується для стимулювання попиту на туристичні послуги. Крізь призму історичних зразків візуальної комунікації, простежується роль адаптації технологічних інструментів ілюстрації до культурних контекстів для ефективної комунікації з сучасними туристами. Результати, описані у статті, можуть застосовані на практиці маркетологами та власниками туристичних підприємств для створення більш ефективних рекламних кампаній, творчих колаборацій з художниками та митцями сучасності для просування туристичних дестинацій.

Візуальна комунікація завжди відігравала важливу роль у туризмі щоб привернути увагу та залучити відвідувачів до відвідування туристичних дестинацій. На початку розвитку туристичної індустрії постери та рекламні брошури були основними засобами візуальної комунікації в туризмі. Плакати використовувалися для привертання уваги, створення бажання відвідати певну локацію та передачі атмосфери і ключових вражень від подорожі. У 1841 році англієць Томас Кук організував перший пакетний тур

Великобританією для незаможних верств населення, тому рекламні матеріали обмежувалися простими літографіями та оголошеннями в газетах. У 1880 році засоби літографії удосконалилися, що дало змогу друкувати яскраві та кольорові зображення. З кінця XIX на початку XX століття у Європі процес створення реклами починає тісно взаємодіяти з мистецтвом. Варто відмітити у європейському культурному просторі доробки таких знаменитих художників як Адольф Мурон Кассандр, Альфонс Муха, Анрі Тулуз-Лотрек, Франц Ленгарт та інші [6].

Адольф Мурон Кассандр - французький художник українського походження, що надзвичайно вплинув на розвиток плакатного мистецтва першої половини XX століття. Адольф Кассандр вважав, що живопис не є самоціллю, а постери – це засіб зв'язку між бізнесом та споживачем [1]. Плакат грає роль телеграфу – передачі відповідних наративів через художні прийоми та інструменти для встановлення якісного міцного зв'язку між надавачем та споживачем послуг. Деякі його позиції щодо візуальної комунікації як інструменту реклами не втратили актуальності і в наш час. Роботи Кассандера були доволі новаторські у його час. Художник використовував геометричність та прийоми мінімалізму під впливом стилю баухаус. У 1925 році його плакат для «Le Bucheron» отримав Гран-прі на Міжнародній виставці декоративного мистецтва в Парижі. Окрім стилю баухаус у своїх роботах художник наслідував італійських футуристів, що дозволило йому відобразити у постерах візуальне відчуття динамічності та сучасності. Саме тому, велика кількість його плакатів асоціюється з науково-технічним прогресом першої половини XX століття. Для відомої туристичної компанії Compagnie Internationale des Wagons-Lits Кассандр розробив знакові рекламні постери просування подорожей залізницею, а саме: «Étoile du Nord» і «Nord Express». Вплив кубізму та сюрреалізму прослідковується у його роботах «Nord Express» (1927) та «Paris» (1935).

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

У 30-х рр. XX століття художник створює не лише візуальну комунікацію для просування туристичних послуг, а й постери-промоції туристичних destination. Зокрема, він розробив туристичний плакат у стилі ар-деко для італійської туристичної компанії ENIT, який рекламує Італію як ідеальну країну для всіх видів спорту [3, 4]. На плакаті зображено різноманітне спортивне спорядження, а на фоні – вершини гір, зелені пагорби та поля, дерева, річку та озеро. У 1933 році вийшов плакат «Grece» - реклама туризму в Греції. Туристичні рекламні плакати Кассандра «Grandes Fêtes de Paris» 1934 року та «Fêtes de Paris» 1935 року стали ключовими елементами візуальної комунікації столиці Франції зі споживачами туристичних послуг літніх сезонів. «Italia» - туристичний плакат Кассандра, створений у 1936 році для італійської туристичної ради. Робота поєднала у собі символізм національного прапора країни та ключових культурних об'єктів країни. Більш пізньою роботою художника в стилі ар-деко є плакат для промоції Венеції, який певною мірою вплинув на створення загального, широковідомого туристичного образу міста [3, 5].

Рис. 1. Приклади постерів Адольфа Мурона Кассандера [6, 8]

Ще одним популярним французьким ілюстратором у туристичній рекламі був Роже Бродерс (Roger Broders). Він створив промоційні плакати для курортів Лазурного берега, гірськолижних destinations у Французьких Альпах та інших європейських туристичних локацій. Як і Адольф Кассандер Роже Бродерс творив у стилі ар-деко. Однак, його роботи мали певні ексклюзивні особливості, зокрема елегантність, іконічність та розкіш. Його постери часто зображують ідеалізовані сцени відпочинку, поєднання естетики з функціональністю, розкоші та комфорту. На противагу блиску та елегантності, яку зображував на своїх плакатах Бродерс, французький художник Анрі де Тулуз-Лотрек у своїх роботах показував непристойну сторону Парижу. Саме він створив перші плакати відомого кабаре «Мулен Руж» та інших закладів нічного життя міста. Художник працював у стилі імпресіонізму, а героями його постерів і гравюр зазвичай, були працівниці кабаре та інші представники незаможних верств населення. Тулуз-Лотрек яскраво і голосно зобразив такі локації і тих людей, існування яких довгий час приховувалося, не помічалося і не проговорювалося «вголос». Роботами художника надихався Енді Ворхол відомий рекламист II половини XX століття, а кабаре «Мулен Руж» стало однією з візитівок Парижу.

Просування гірськолижного туризму стало окремим напрямком у європейській рекламі. На цій ниві особливої уваги заслуговують роботи швейцарця Алекса Діггельмана. Це єдиний художник, який отримав три золоті медалі за постери-промоцію Олімпійських ігор. Художник співпрацював з альпійськими курортами та туристичними організаціями для створення рекламних матеріалів, спрямованих на залучення туристів до Швейцарських Альп. Діггельман також взяв участь у туристичних кампаніях, які рекламували такі швейцарські міста, як Цюріх, Женева та Люцерн. Фактично, його роботи поклали початок формуванню туристичного бренду

міст та DESTИНАЦІЙ ШВЕЙЦАРІЇ. ХУДОЖНІЙ СТИЛЬ ЦЬОГО ВИДАТНОГО ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНЕРА ХХ СТОЛІТТЯ ЕВОЛЮЦІОНУВАВ ПРОТЯГОМ УСІЄЇ КАР'ЄРИ. РАННІ ПЛАКАТИ ЗРОБЛЕНІ ПІД ВПЛИВОМ АР-ДЕКО ТА МОДЕРНУ [8]. ДІГГЕЛЬМАН ЧАСТО СТИЛІЗУВАВ СВОЇ ЗОБРАЖЕННЯ, СПРОЩУЮЧИ ФОРМИ ТА ВИКОРИСТОВУЮЧИ ДІАГОНАЛЬНІ ЛІНІЇ, ТРИКУТНИКИ ТА ІНШІ ГЕОМЕТРИЧНІ ФОРМИ, ЩОБ НАПРАВЛЯТИ ПОГЛЯД ГЛЯДАЧА ТА СТВОРЮВАТИ ВІДЧУТТЯ РУХУ. ВІН ЧАСТО ВИКОРИСТОВУВАВ КОНТРАСТНІ КОЛЬОРИ ТА СМІЛИВІ ПОЄДНАННЯ, ЩОБ ПРИВЕРНУТИ УВАГУ ТА ПІДКРЕСЛИТИ КЛЮЧОВІ ЕЛЕМЕНТИ ДИЗАЙНУ.

У ІТАЛІЇ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ НАД РОЗВИТКОМ ВІЗУАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ТУРИЗМІ ПРАЦЮВАВ ФРАНЦ ЛЕНХАРТ. ЙОГО ВИЗНАНО ГОЛОВНИМ ХУДОЖНИКОМ ІТАЛІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ТУРИЗМУ. ПОЧАТОК КАР'ЄРИ ХУДОЖНИКА ПОВ'ЯЗАВ ІЗ АВСТРІЄЮ ТА ФРАНЦІЄЮ, ОДНАК УСПІХУ ДОСЯГНУВ, КОЛИ ENIT, НАЦІОНАЛЬНА ТУРИСТИЧНА РАДА, КУПИЛА ОДИН З ЙОГО ПЛАКАТІВ «*Visitate le Dolomiti*» І ПОШИРИЛА В УСІХ РЕГІОНАХ ІТАЛІЇ. ЦЯ КОЛАБОРАЦІЯ ДОЗВОЛИЛА ЛЕНХАРТУ СТАТИ ОДИМ ІЗ НАЙБІЛЬШ ВИДАТНИХ МИТЦІВ ПЛАКАТНОГО МИСТЕЦТВА. ПОДАЛЬШІ ЙОГО РОБОТИ БУЛИ ТІСНО ПОВ'ЯЗАНІ З ПРОМОЦІЄЮ ТУРИЗМУ В ДОЛОМІТОВИХ АЛЬПАХ ТА ІНШИХ РЕГІОНІВ ІТАЛІЇ. СПІВПРАЦЯ ХУДОЖНИКА ТА ІНСТИТУЦІЙ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ДАЛА ПОЗИТИВНИЙ ЕФЕКТ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНИХ ДЕСТИНАЦІЙ, ЗОКРЕМА У ДОЛОМІТОВИХ АЛЬПАХ ІТАЛІЇ, РЕГІОНІ ТІРОЛЬ В АВСТРІЇ. РОБОТИ ЛЕНХАРТА ПЕРЕБУВАЛИ ПІД СИЛЬНИМ ВПЛИВОМ АР-ДЕКО, І ХАРАКТЕРИЗУВАЛИСЯ НАСИЧЕНІСТЮ КОЛЬОРІВ ТА СМІЛИВИМИ ГЕОМЕТРИЧНИМИ ФОРМАМИ. ВІН ЧАСТО ВИКОРИСТОВУВАВ ЯСКРАВУ КОЛІРНУ ПАЛІТРУ, ЩОБ СТВОРИТИ ПРИВАБЛИВІ ВІЗУАЛЬНІ ЕФЕКТИ. СМІЛИВЕ ВИКОРИСТАННЯ КОЛЬОРІВ ДОПОМОГЛО ЙОГО ПЛАКАТАМ ВИДІЛИТИСЯ ТА ПРИВЕРНУТИ УВАГУ ГЛЯДАЧІВ. ЛЕНХАРТ СПРОЩУВАВ СКЛАДНІ ФОРМИ, ЩО ДОПОМОГЛО ЗРОБИТИ ЙОГО ПОСТЕРИ ЕСТЕТИЧНО ПРИВАБЛИВИМИ ТА ЛЕГКО ВПІЗНАВАНИМИ. ЛЮДСЬКІ ФІГУРИ НА ПЛАКАТАХ ЗАЗВИЧАЙ ЗОБРАЖЕНІ З ПОЧУТТЯМ ВИТОНЧЕНОСТІ ТА ЕЛЕГАНТНОСТІ. ЙОГО КОМПОЗИЦІЇ ДОБРЕ

збалансовані, з використанням симетричного аранжування та фокусних точок. Особливу увагу художник приділяв інтеграції типографіки у візуальні компоненти, при цьому текст ставав гармонійним елементом візуальної комунікації та був невід'ємним елементом композиції. Одним із найкращих прикладів інтеграції шрифту в дизайн є літографічний постер 1936 року «Modiano, Cartine e tubetti per sigarette» [8].

Рис.1. Приклади постерів Франца Ленхарта [6, 8]

Варто зазначити, що розвиток візуальної комунікації з метою просування туристичних локацій, продуктів і послуг був притаманним не лише для країн Західної Європи. Цей напрямок на перетині мистецтва та комерції був популярним і серед художників та ілюстраторів Східної та Південної Європи. Зокрема, варто згадати роботи чеського художника Альфонса Мухи. Плакати Мухи були дуже популярними на початку ХХ-століття та визнані класикою стилю модерн. Для Чехії його роботи відіграли важливу роль у формуванні національної ідентичності країни та сприяли популяризації Чехії як туристичної країни, зокрема до коготри найбільш вдалих робіт художника відносять постери «Прага» та «Моравія» [6].

А. Муха, також, створив ряд туристичних плакатів для інших напрямків, зокрема, для туристичних DESTИНАЦІЙ Франції – «Париж», «Монте-Карло», «Шампань». Особливістю робіт Мухи була хьюменізація DESTИНАЦІЙ, тобто зображення міст чи територій у образі жінок. Художник використовував вигнуті плавні лінії, пастельні теплі кольори, квіткові візерунки та орнаменти. Жіночі образи на постерах часто зображувалися загадковими, мрійливими та вишуканими. Стил ь А. Мухи мав власні унікальні особливості та відрізнявся від інших художників модерну.

Дечко Узунув болгарський художник ХХ століття. Він не був професійним графічним ілюстратором, а отримав визнання завдяки портретам, пейзажам та жанровим картинам. Однак, його ілюстрація «Bulharsko» стала візитівкою країни в 30-х рр. ХХ століття. На постері зображена весела молода пара в традиційному болгарському одязі, яка спонукає глядача відвідати Болгарію, країну романтичних гір та термальних джерел. Як стверджує у своїх публікаціях Світлана Прищенко [4], туристичні постери зазнали значної трансформації, адже з позиції сучасного користувача, плакати ХХ століття видаються доволі прямолінійними та наївними. Однак, аналізуючи цей напрямок мистецтва, ми можемо говорити про посилення міжкультурної комунікації у першій половині ХХ століття через розвиток туризму [7].

Висновки. Візуальна комунікація відіграла важливу роль у туризмі від початку його існування як окремого соціально-економічного явища. У першій половині ХХ століття традиційні плакати були основними засобами візуальної комунікації та передавали ключову інформацію про привабливість туристичних DESTИНАЦІЙ та послуг. Завдяки аналізу зразків візуальної комунікації минулого століття, ми можемо проаналізувати як змінювався не лише дизайн, а й зміст взаємодії з клієнтами в туризмі, розвиток туристичного бренду міст та територій, промоція туристичних продуктів і

послуг. З появою нових технологій - нейромерж та соціальних медіа, споживачі отримали доступ до необмеженого потоку інформації. Туристичні компанії та DESTINAЦІЇ активно просуваються у соціальних мережах завдяки привабливому візуальному контенту, такому як фотографії, відео та історії інфлюенсерів. Сучасний туристичний контент є більш простим за формою, але емоційно наповненим за змістом. Що стосується візуальної комунікації в туризмі першої половини ХХ століття, її специфікою була тісна взаємодія з відомими художниками того часу. Таким чином туристичні плакати стали продуктом симбіозу мистецтва і реклами. Вони є не лише інструментом реклами, а й вагомим елементом культурної спадщини. Туристичні плакати європейського простору першої половини ХХ століття створювалися під впливом модерну, імпресіонізму, ар-нуво та ар-деко. Однак, вони мали свої певні відмінності у порівнянні з іншими художніми творами. Саме туристичні постери стали поштовхом просування мистецтва того часу серед широкої когорти верств населення. Візуальна комунікацій першої половини ХХ століття у країнах Європи, не заважаючи на війни та кризи, стала основою для міжкультурної комунікації, формування брендів територій та міст, розвитку індустрії гостинності та реклами.

Список використаних джерел:

1. Адаптивне мистецтво сучасного плакату: соціальна комунікація та реклама [Текст] О. В. Колосніченко, О. В. Єжова, Н. В. Остапенко, Т. Ф. Кротова, М. В. Колосніченко, Чжоу Чуанцзінъ. Art and Design. 2022. № 2 (18). 79-93.
2. Литвінець І.В, Виноградський Б.А, Литвінець А.І, Зінків О.В. Визначні постаті олімпійських конкурсів мистецтв. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2015. Випуск 129 (4), 113-118.

3. Оборська, С., & Кравчук, Ю. (2020). Особливості стилю Ар-деко в мистецтві Європейського плаката першої половини ХХ століття. *InterConf*, (36). URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/6443>
4. Прищенко С. (2022). Художньо-стильові особливості туристичного плаката балканських країн. *Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва»*, (31), 100-105. URL: <https://doi.org/10.33838/naoma.31.2022.100-105>
5. Степанець І., Гринюк Д., Савицька Н. (2022). Соціальні мережі як інструмент ефективною комунікації між стейкхолдерами туристичної індустрії в кризовий період. *Економіка та суспільство*. № 44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-36>
6. Офіційний веб-сайт Фондації імені Альфонса Мухи. URL: https://www.muchafoundation.org/en?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwmYCzBhA6EiwAxFwfgB5nRTMIP0vd7rb-Xk5TeRrRg3SPk-L95IJR7aOdp1dwWdJtS-4y5hoCA6YQAvD_BwE
7. Генова Ирина (2003) Дечко Узунов. Памет и забрава. In: Дечко Узунов - памет и забрава: Едно изследване за изкуството в България. APC Милениум МММ, София, 290-296. ISBN 9549086658
8. Мистецька платформа artnet URL: <https://www.artnet.com/>
9. Dionyssopoulou P., Pridezi A. E., Mylonakis J. Visual communication management technologies in promoting tourism destinations. *International Journal of Management Technology*. 2014. Т. 2. №. 1. 29-44.
10. Roger Broders: Travel Posters. Weill, Alain; Perry, Israel, New York 2002. ISBN 0-9712059-3-0.

ODDÍL 12. KYBERNETICKÁ BEZPEČNOST, POČÍTAČOVÉ A SOFTWAREVÉ INŽENÝRSTVÍ

*§12.1 ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ВЕБ РЕСУРСІВ ВІД ІНФОРМАЦІЙНИХ
АТАК (Марцишин Р.С., Національний університет «Львівська політехніка»,
Міюшкович Ю.Г., Національний університет «Львівська політехніка»)*

Вступ. Розвиток інформаційних технологій, їх проникнення в усі сфери людської діяльності призводить до того, що проблеми інформаційної безпеки з кожним роком стають все більш і більш актуальними – і одночасно більш складними. Технології обробки інформації безперервно удосконалюються, а разом з ними змінюються і практичні методи забезпечення інформаційної безпеки. Дійсно, універсальних методів захисту не існує, але багато в чому успіх при побудові механізмів безпеки для реальної системи буде залежати від її індивідуальних особливостей, облік яких погано подається формалізації. Тому часто інформаційну безпеку розглядають як певну сукупність неформальних рекомендацій з побудови систем захисту інформації того чи іншого типу.

Сучасні методи обробки, передачі і зберігання інформації сприяють появі загроз, пов'язаних з можливістю втрати, спотворення і розкриття конфіденційної інформації. Тому забезпечення захисту інформації комп'ютерних систем і мереж є одним з провідних напрямків розвитку інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Проблема забезпечення інформаційної безпеки (ІБ) сучасних автоматизованих систем (АС) компаній стоїть у переліку перших і найважливіших. Складність цих систем, розгалуженість складових ще більше підсилюють ситуацію. У теоретичному плані одним з

актуальних напрямків є розробка методик оцінки ІБ на етапах проектування, розробки і функціонування АС [1].

Важливість цього напрямку полягає, перш за все, в обґрунтуванні необхідності застосування тих чи інших засобів забезпечення ІБ і способів їх використання, а також у визначенні їх достатності або недостатності для конкретної АС. Крім того, ІБ, як будь-яка характеристика, повинна мати одиниці виміру. Очевидно, що за своєю суттю оцінка ІБ є комплексною. Комплексність проявляється в тому, що вона характеризує захищеність інформації і підтримуючої інфраструктури від всієї сукупності загроз і на всіх стадіях життєвого циклу АС.

Аналіз показує, що в даний час існують два основні підходи до оцінки ІБ АС.

Перший – на основі захисних характеристик для об'єкта, оцінки механізмів і достатності системи захисту. Суть підходу в тому, що висновок про рівень ІБ робиться на підставі значення показника ефективності системи захисту. При цьому в рамках даного підходу увага приділяється лише одному з аспектів інформаційної безпеки - захисту інформації від несанкціонованого доступу.

Другий підхід заснований на тісному зв'язку системи показників кількісних оцінок ІБ АС з ефективністю функціонування цієї АС в умовах впливу всіх видів загроз ІБ. Другий підхід є методологічно більш правильним з точки зору системного аналізу, так як в цьому випадку виконується один з основних принципів системного підходу, який полягає в тому, що кожен елемент системи, виконуючи певну функцію, сприяє досягненню мети (виконання загальносистемної функції). Про ефективність функціонування цього елемента можна говорити тоді, коли існує приріст ефективності системи в цілому. Тобто якщо в тому виді діяльності компанії, який

пов'язаний із застосуванням АС, спостерігається поліпшення ситуації, зростання відповідних показників, то можна говорити і про ефективність системи забезпечення ІБ.

Аналіз показує, що розробка методики оцінки ІБ передбачає наявність або розробку моделі об'єкта оцінки, моделі системи захисту, а в ряді випадків моделі потенційного порушника (наприклад, при оцінці АС військового призначення).

Наявність моделі об'єкта оцінки є необхідним для визначення існуючих в ньому зв'язків, процесів, виявлення конкретних елементів які потребують захисту, характерних вразливостей і загроз, а також вироблення показників ІБ. Модель потенційного порушника необхідна для визначення конкретних стратегій поведінки порушника, а також уточнення характеру загроз, джерелом яких він є.

Однією з найпоширеніших є так звана оцінка за вимогами нормативних документів. В результаті задоволення тим чи іншим вимогам АС відносять до того чи іншого класу захищеності. Прикладом такого підходу може служити міжнародний стандарт ISO/IEC 15408 «Інформаційні технології. Кібербезпека та захист конфіденційності. Критерії оцінювання безпеки ІТ» [2-4]. Через відсутність відповідної теорії і розрахункових співвідношень в даному стандарті не наведено одиниці виміру і кількісну оцінку безпеки інформації в АС. Інший підхід, заснований на аналізі ризиків, передбачає оцінку ризиків, пов'язаних із здійсненням погроз безпеки щодо ресурсів АС.

Класифікація методик дослідження. Відомі методики можна класифікувати за типом використовуваної в них процедури прийняття рішення на одноетапні, в яких оцінки ризику виконується за допомогою одноразової вирішальної процедури, і багатоетапні [5], з попередніми оцінюванням ключових параметрів.

Одноетапні методици, як правило, використовуються на початковій стадії проектування АС, коли ключові фактори, що визначають інформаційну безпеку, ще не виявлені. Недоліком одноетапних процедур є високий ступінь «суб'єктивного фактору» в оцінці ризику і труднощі їх використання для аналізу ризику.

Багатоетапні методици з попередніми оцінюванням ключових параметрів є більш конструктивними. Наприклад, методика оцінки ризику, викладена в спеціальних рекомендаціях NIST 800-30 [6] передбачає попереднє оцінювання двох параметрів: потенційного збитку і ймовірності реалізації загрози. Однак досить «жорсткий» механізм отримання оцінок ризику істотно обмежує можливості даної методики. Відомі методици отримання оцінок ризику з попередніми оцінюванням трьох ключових параметрів (метод CRAMM) [7]. Тут крім потенційного збитку і ймовірності реалізації загрози оцінюється ступінь уразливості АС. Можна говорити, що методика оцінювання ризику CRAMM в порівнянні з методикою NIST є більш конструктивною, оскільки вона дозволяє аналізувати більшу кількість параметрів по більш точним шкалами. Однак по суті механізм виведення оцінок ризиків, представлений в CRAMM, залишився табличним, тобто відображає тільки взаємозв'язок між рівнями, визначеними для шкал вхідних даних і величини ризику.

Класифікація та зміст можливих загроз. Загрози безпеці інформації в сучасних системах її обробки визначаються умисними (навмисні загрози) і природними (ненавмисні загрози), що руйнують і спотворюють завдяки впливу зовнішнього середовища, надійність функціонування засобів обробки інформації, а також навмисні корисливі впливи несанкціонованих користувачів, цілями яких є розкрадання, знищення, руйнування, несанкціонована модифікація і використання оброблюваної інформації [8].

Природа цих впливів може бути найрізноманітнішою (спроби проникнення зловмисників, помилки персоналу, вихід з ладу апаратних і програмних засобів, стихійні лиха (ураган, землетрус, пожежа) і т. д). При цьому під умисними, або навмисними, розуміються такі загрози, які обумовлюються зловмисними діями людей.

Випадковими, або природними, є загрози, які не залежать від волі людей. В даний час прийнята наступна класифікація загроз безпеці (цілісності) інформації.

Загрози інформаційних ресурсів проявляються в оволодінні конфіденційною інформацією, її модифікацією в інтересах зловмисника або її руйнуванням з метою нанесення матеріального збитку.

Здійснення загроз інформаційній безпеці може бути виконано:

- через агентурні джерела в органах комерційних структур, державного управління, що мають можливість отримання конфіденційної інформації;
- шляхом підкупу осіб, які працюють на підприємстві або в структурах, безпосередньо пов'язаних з його діяльністю;
- шляхом перехоплення інформації, що циркулює в засобах і системах зв'язку та обчислювальної техніки, за допомогою технічних засобів розвідки і програмно-математичних впливів на неї в процесі обробки і зберігання;
- шляхом підслуховування переговорів, що ведуться в службових приміщеннях, автотранспорті, в квартирах і на дачах;
- через переговорні процеси з закордонними або вітчизняними фірмами, використовуючи необережне поводження з інформацією.
- через «ініціаторів» з числа співробітників, які хочуть поліпшити свій добробут за допомогою «заробітку» грошей або проявляють ініціативу по іншим матеріальним або моральним причинам.

Під джерелом загроз розуміється безпосередній виконавець загрози з точки зору її негативного впливу на інформацію. Джерела можна розділити на наступні групи [9]:

- люди;
- технічні пристрої;
- моделі, алгоритми, програми;
- технологічні схеми обробки;
- зовнішнє середовище.

Існують наступні передумови, або причини появи загроз:

- об'єктивні (кількісна або якісна недостатність елементів системи) – не пов'язані безпосередньо з діяльністю людей і викликають випадкові за характером походження загрози;

- суб'єктивні – безпосередньо пов'язані з діяльністю людини і викликають як навмисні (діяльність розвідок іноземних держав, промислове шпигунство, діяльність кримінальних елементів і недобросовісних співробітників), так і ненавмисні (поганий психофізіологічний стан, недостатня підготовка, низький рівень знань) загрози інформації.

Веб-ресурс – це інформаційний актив і вид власності. Він може піддаватися атакам зловмисників з різними цілями. Атаки на веб ресурс – вчинення протиправних дій щодо веб-ресурсів спрямованих на отримання конкурентних переваг шляхом злому, зараження шкідливими кодом, блокування доступу (з подальшою вимогою викупу), крадіжку конфіденційних даних, виведення з ладу програмного забезпечення.

Серед основних видів атак на веб ресурс можна виділити:

- HTML ін'єкція;
- SQL ін'єкція;
- HTTP Parameter Pollution;

- Cross Site Request Forgery.

HTML ін'єкція. Ін'єкції Hypertext Markup Language (HTML), також іноді називаються віртуальним дефейсом. Вони є типом атаки, яка завдяки відсутності належної обробки користувальницького введення дозволяє зловмисникові вбудувати на сайт власний HTML-код. Іншими словами, така вразливість викликається отриманням некоректного HTML, як правило, через форму введення, а потім відображенням цього HTML на сторінці. Це окремий тип вразливості, який слід відрізнити від ін'єкції Javascript, VBscript та інших.

Оскільки HTML є мовою, що використовується для визначення структури веб-сторінки, якщо зловмисник може впровадити HTML, він може повністю змінити те, що відображає браузер. Іноді результатом цього може стати повна зміна зовнішнього вигляду сторінки або, в інших випадках, створення форми для введення в оману користувачів. Наприклад, завдяки HTML ін'єкції, зловмисник може додати тег <form> на сторінку, просячи користувача заново ввести його логін і пароль. Однак, при відправці така форма передасть інформацію зловмисникові.

Символи в Uniform Resource Identifier (URI) є зарезервованими або незарезервованими. Зарезервованими є символи, які в деяких випадках мають спеціальне значення, наприклад / або &. Незарезервованими – всі символи, що не мають спеціального значення (зазвичай це літери).

Таким чином, коли символ закодований в URI, він конвертується в своє байтове значення відповідно до ASCII і отримує префікс у вигляді знаку відсотка (%). Це означає, що символ / стане %2F, символ & перетвориться в %26. Крім того, ASCII була найбільш поширеним кодуванням в інтернеті до появи кодування UTF-8.

Таким чином якщо зловмисник введе HTML у звичайному вигляді (рис. 1), то веб ресурс відобразить як звичайний текст.

```
<h1>This is a test</h1>
```

Рис. 1. Приклад HTML коду зловмисника

Однак, якби зловмисник відправив закодовані символи ASCII (рис. 2), то веб ресурс декодує такий рядок і відобразить відповідні символи (рис. 3).

```
%3C%68%31%3E%54%68%69%73%20%69%73%20%61%20%74%65%73%74%\n3C%2F%68%31%3E
```

Рис. 2. Приклад закодованих символів ASCII

This is a test

Рис. 3. Результат декодування

SQL ін'єкція (або SQLi) є вразливістю, яка дозволяє зловмиснику «впроваджувати» SQL-запити в ціль і отримувати доступ до її бази даних. Наприклад, атакуючі можуть отримати можливість виконувати всі або деякі з CRUD-дій (Creating, Reading, Updating, Deleting) щодо інформації в базі даних. Атакуючі можуть навіть отримати можливість віддалено виконувати команди.

SQLi-атаки зазвичай є результатом неекранованого введення, переданого сайту і використовуюваного як частина запити до бази даних. Приклад такого запити наведено на рис. 4.

```
$name = $_GET['name'];  
$query = "SELECT * FROM users WHERE name = $name";
```

Рис. 4. Приклад SQL ін'єкції

Тут значення що передається від користувача буде вставлено прямо в запит до бази даних. Якщо користувач введе $test\ OR\ 1 = 1$, то такий запит запит поверне перший запис з $name = test$ АБО $1 = 1$, тобто перший рядок.

HTTP Parameter Pollution (або HPP) відбувається, коли сайт приймає від користувача введення і використовує його для створення запиту до іншої системи без валідації цього введення. Це може трапитись одним з двох способів: через сервер (або бекенд) і через клієнтську сторону.

Припустимо, що існує сайт, який через метод POST приймає параметри (рис. 5).

amount=1000&fromAccount= 12345

Рис. 5. Приклад №1 HTTP Parameter Pollution

Коли додаток обробляє такий запит, то буде створено власний POST запит до іншого компоненту в бекенд системи, який, в свою чергу, виконує транзакцію з фіксованим параметром toAccount. Якщо бекенд, отримуючи параметри що дублюються, приймає тільки останній параметр, можна припустити, що зловмисник зможе змінити POST-запит до сайту для відправки наступного параметра toAccount (рис. 6).

amount=1000&fromAccount=12345&toAccount=99999

Рис. 6. HTTP Parameter Pollution (приклад №2)

Веб ресурс, уразливий до HPP атаки передасть запит бекенд у вигляді, наведеному на рис. 7.

toAccount=9876&amount=1000&fromAccount=12345&toAccount=99999

Рис. 7. HTTP Parameter Pollution (приклад №3)

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

У наведеному прикладі другий параметр toAccount, відправлений зловмисником, перезапише запит до бекенду і дозволить перевести гроші на наданий зловмисником рахунок (99999) замість рахунку, встановленого системою (9876).

НРР на стороні сервера та на стороні клієнта залежать від того, які технології використовується на бекенді і як вони діють при отриманні декількох параметрів з однаковими іменами. Наприклад, PHP / Apache використовують останній переданий параметр з декількох з однаковими іменами, Apache Tomcat використовує перший параметр, ASP / ISS використовують всі параметри, і так далі. В результаті, немає одного гарантованого способу для відправки кількох параметрів з однаковими іменами та виявлення НРР. Для виявлення вразливостей веб ресурсу зазвичай необхідне проведення декількох експериментів.

Висновки. Захищена інформаційна система повинна протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам, впливам природного та штучного походження, а також підтримувати передбачуваний рівень працездатності незалежно від цих впливів.

Для якісного і коректного забезпечення інформаційної безпеки необхідний детальний аналіз роботи системи, що включає в себе аналіз всіх процесів, вразливостей, можливих загроз.

Для вирішення таких завдань з'явився цілий напрям, пов'язаний з розробкою комплексного підходу до забезпечення безпеки інформаційних ресурсів на різних рівнях. Комплексне забезпечення захисту інформації дозволяє запобігти максимальній кількості загроз.

Список використаних джерел:

1. Інформаційна безпека: навч. посібник / Ю.Я. Бобало, І.В. Горбатий, М.Д. Кіселичник, А.П. Бондарев, С.С. Войтусік, А.Я. Горпенюк, О.А. Немкова, І.М. Журавель, Б.М. Березюк, Є.І. Яковенко, В.І. Отенко, І.Я. Тишик. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2019. 580 с.

2. ДСТУ ISO/IEC 15408-1:2023. Інформаційні технології. Кібербезпека та захист конфіденційності. Критерії оцінювання безпеки ІТ. Частина 1. Вступ та загальна модель. Чинний від 2023-08-22. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2023.

3. ДСТУ ISO/IEC 15408-2:2023. Інформаційні технології. Кібербезпека та захист конфіденційності. Критерії оцінювання безпеки ІТ. Частина 2. Функційні компоненти безпеки. Чинний від 2023-08-22. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2023.

4. ДСТУ ISO/IEC 15408-3:2023. Інформаційні технології. Кібербезпека та захист конфіденційності. Критерії оцінювання безпеки ІТ. Частина 3. Компоненти убезпечення. Чинний від 2023-08-22. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2023.

5. Клиماش М. М., Лунтовський А. О. Інформаційна безпека розподілених систем : монографія. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2014. 464 с.

6. NIST Special Publication 800-30 Revision 1. Guide for Conducting Risk Assessments. National Institute of Standards and Technology, 2012. URL: <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-30r1>.

7. CRAMM user guide, Risk Analysis and Management Method, United Kingdom Central Computer and Telecommunication Agency (CCTA), UK, 2001.

8. Peltier, T.R. Information Security Policies, Procedures, and Standards: Guidelines for Effective Information Security Management (1st ed.). New York: Auerbach Publications, 2001. 312 p. URL: <https://doi.org/10.1201/9780849390326>

9. Вишня В. Б., Гавриш О. С., Рижков Е. В. Основи інформаційної безпеки : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2020. 128 с.

ODDÍL 13. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

§13.1 РОЛЬ ЕКОНОМІЧНИХ ПАРАДИГМ ТА ЕКОНОМІЧНИХ СИНГУЛЯРНОСТЕЙ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА (Громяк С.І., Львівський національний університет імені Івана Франка)

Вступ. Національне багатство не формується випадково, майже завжди — це надбання цілої низки поколінь. Одним з нематеріальних елементів такої спадщини є культура, а одним з елементів культури є загальноприйнята культура виробництва (господарської діяльності) або ж у ширшому визначенні економічна парадигма. На національному рівні є ряд проблем, які потрібно вирішувати перманентно на стратегічному рівні (з горизонтом 25 років і більше), пов'язаних з виробничою культурою та національним багатством:

- чи ми на належному рівні у порівнянні з іншими країнами (якщо ні, то яке відставання у роках);
- чи потрібно змінювати економічну парадигму;
- які наслідки матиме така зміна парадигми;
- як згладити наслідки циклів зміни парадигми (не допустити стагнації).

У загальному цю проблему можна сформулювати так: як з прийнятним рівнем ризику зберегти та примножити національне багатство через управління різними аспектами виробничої культури. Іншими словами, не тільки «що виробляти?», але «як виробляти?», тобто яким чином вдосконалити виробничі процеси на національному рівні та яку економічну парадигму обрати за базу.

Дана робота є продовженням циклу статей присвячених національному багатству як об'єкту управління [1]. Тут ми, зокрема, розглядаємо технологічні революції, устрої. Першоджерела достатньо повно висвітлені у викладі основного матеріалу, де розглядається історія виникнення поняття економічної парадигми та технологічного устрою. У цій роботі розглядаються через призму економічної сингулярності, проте також заслуговують увагу джерела, які базуються на циклах Кондратьєва, теорії економічного розвитку Йозефа Шумпетера [6] чи моделях похідних від виробничої функції Солоу-Свона. Також можна розглядати економічні парадигми через призму національних рахунків та економічного зростання, починаючи з робіт нобелівського лауреата українського походження Саймона Кузнеця. Виробничі функції, які є в роботах Василя Леонтьєва, Чарльза Кобба та Поля Дугласа, а також Тревора Свона та Роберта Солоу [7]. Українські вчені, які працюють в області досліджень національних рахунків та національного багатства І. Грузков, В. Замлинський [17], Т. Козлова, А. Лисенко, О. Милашко [5], А. Підгорний [5], В. Осецький [16]; вчені, які досліджують виробничі функції В. Янковий [18], М. Чижевська [19]; сталий розвиток та технологічні устрої В. Василенко [3], С. Васильченко [4], І. Брижань [15], С. Войтко [14]; циклічність економіки й ділові цикли С. Міщенко [20], К. Ізмайлова [21], тощо.

Метою даної праці є дослідити різні види економічної парадигми через призму економічних сингулярностей та їх властивостей як інструменту досліджень. Із важливим застереженням, що без розуміння видів стратегій та їх ролі, які будуть розглянуті у наступних працях, не варто сліпо фокусуватися лише на аспекті виробничої культури як на панацеї для вирішення всіх проблем. У більш загальному контексті тут буде розглянуто національне багатство як систему потоків, подано загальну концепцію та

математичний апарат для аналізу. Виробнича культура — це лишень кілька потоків у загальній системі такої моделі. Горизонтом для прийняття стратегічних рішень у даному циклі робіт, присвячених дослідженню національного багатства, є 25 років і більше.

Виклад основного матеріалу. Існують різні підходи до визначення техно-економічної парадигми (techno-economic paradigm), вона ж технологічна парадигма [2], вона ж технологічний устрій чи уклад. Мабуть, найпоширенішим є через індустріальні революції, або ж технологічний спосіб виробництва. Отож, на сьогоднішній день виділяють чотири індустріальні революції, які лягли в основу чотирьох класичних технологічних устроїв [8]: 1) механізація і застосування пари, 2) електрифікація, 3) автоматизація та комп'ютеризація, 4) пан-інформаційна (Internet) [9]. Тут йдеться про революції, які вже відбулись. Існують спекуляції і щодо подальших революцій, які, як передбачається, завершаться технологічною сингулярністю.

Якщо розглядати інші аспекти, наприклад систему цінностей, а не лише виробництво та його виробничу функцію, то можна знайти такі економічні парадигми: екологічна економіка, феміністична економіка, економіка споживання, економіка пост-зростання, соціальна економіка. Іноді ті чи інші суттєві події світового масштабу породжують появу нової концепції економічної парадигми, наприклад пост-нормальність (Next Normality), яка виникла після пандемії коронавірусу [12].

З іншого боку, якщо досліджувати історію, то драйвером економічного зростання може бути не лише виробництво, але й розвинуте сільське господарство. Мартін Гілберт історично групує свої устрої як епохи перетворення матеріалів, енергії та інформації [23]. У загальному нас цікавитимуть технологічні чинники виробництва благ, що є драйверами економічного зростання у масштабі 25 років і більше.

Існують різні бачення щодо видів технологічних устроїв. Наприклад, за тим же Гілбертом [23] такими устроями в історичному порядку є: 1) механізація і потокове виробництво; 2) епоха пари: парове судноплавство, вуглевидобування, залізниця; 3) важка металургія, хімія, залізниця, кораблебудування; 4) автомобілебудування, літакобудування, нафтохімія; 5) мікроелектроніка, інформатика, біотехнології, гена інженерія, хімія надскладних сполук, аерокосмічна промисловість; 6) нанотехнології, пан-інформаційні технології й штучний інтелект. Також спекулюють навколо устроїв майбутнього, наприклад, штучний суперінтелект як сьомий. Якщо розглядати глибше історію то можна додатково до технологічних устроїв додати, наприклад, економічні парадигми, які базуються на мисливстві чи на розвиненому сільському господарстві й серед них виділяти свої підвиди, наприклад, за видами тваринництва, технологіями обробітку земель, тощо.

Отже, в цьому матеріалі розглядатимуться економічні парадигми, які більшою мірою пов'язані з конкурентною перевагою у реалізації виробничої функції (техно-економічні парадигми), на противагу тим, які базуються на системі цінностей чи подіях. І оскільки за своєю природою вони дуже тісно переплітаються з виробничою функцією (для спрощення розглядатимемо її у формі Кобба-Дугласа), то їх можна вивчати через призму економічних сингулярностей.

Спершу дамо визначення економічної сингулярності у контексті даної роботи. *Економічна сингулярність* — це екстремальна конкурентна перевага, яка по своїй суті є набором чинників, між якими існує синергетичний зв'язок і які призводять до стрімкого лавиноподібного результатів виробничої функції протягом певного періоду часу (поки ці чинники не переймуть конкуренти або ж не будуть нейтралізовані іншою сингулярністю чи бар'єрами, іншими словами не дійде до наступної точки стабільності).

Отже, природа економічної сингулярності — реалізація виробничої функції, яка дає лавиноподібні результати (розганяє сама себе, що можна розглядати як аспект самоорганізації процесу), з іншого боку — це явище, яке легко спостерігати (виявляти), оскільки економічна сингулярність — це настільки сильна перевага, що призводить буквально до вимирання конкурентів навколо, або до їх глибокої кризи, поки нова технологія не буде ними перейнята (якщо немає відповідних бар'єрів). Занепадають цілі класи продуктів, верстви населення, економічні галузі, тощо. За наявності правильно виставлених бар'єрів сингулярність призводить до тривалого домінування. Це дуже відрізняється від того, що подає модель Слоуна-Солоу, але їхня модель у багатьох випадках не підтвердилась емпірично, оскільки бідні країни мали б швидко наздогнати розвинені, а це спостерігалось тільки під час японського чуда (див. далі по тексту нашу альтернативу: «сингулярність Тойоди») та корейського чуда (форсування технологічного устрою на базі металургії й важкого машинобудування, іншими словами, індустріалізації і подальшої інвазії сингулярності Тойоди).

Основна робоча гіпотеза чому виникає економічна сингулярність полягає в тому, що з'являється певний набір факторів, які діють як інновація за Шумпеттером і згідно його теорії ці фактори, конкуруючи зі старим укладом, відтягують на себе ресурси. Іншими словами виникає значне економічне притягання (модель притягання подано в [1]) через покращені зв'язки і синергетичну взаємодію, що створює основу притягання, а далі вступають в дію захоплені нею грошові потоки, які все більшою мірою посилюють його, активуючи капітали, які притягаються. Отже, як бачимо, термін тісно переплітається з іншими термінами, такими як: технологічні устрої, передові технології, новаторство, цикли новацій, виробнича функція тощо. Але тут важливо пам'ятати ключову відмінність — це набір чинників,

між якими існує синергетичний зв'язок (певна самоорганізація, через це ми чуємо вислови на зразок «ідея витала в повітрі»).

Розглянемо як виводиться концептуальна формула сингулярності. Розглянемо виробничу функцію у формі Кобба-Дугласа (яка задовольняє умовам Інади) і яка складається з трьох чинників, наприклад: умовна «супертехнологія», земля і праця. І, наприклад, нами виявлено, що між супертехнологією і землею існує сингулярний зв'язок. Запишемо формулою виробничу функцію:

$$P = k_0 \times F_1^{k_1} \times F_2^{k_2} \times F_3^{k_3}, \quad (1)$$

де P — результат виробничої функції,

k_0 — загальний коригуючий коефіцієнт (позитивний для недеструктивних функцій),

F_1 — величина капіталу супертехнології,

k_1 — коефіцієнт впливу супертехнології,

F_2 — величина капіталу землі,

k_2 — коефіцієнт впливу землі,

F_3 — величина капіталу вкладеної праці,

k_3 — коефіцієнт впливу праці.

Прологарифмуємо обидві частини рівняння (1) і одержимо:

$$\ln\left(\frac{P}{k_0}\right) = k_1 \ln(F_1) + k_2 \ln(F_2) + k_3 \ln(F_3), \quad (2)$$

Оскільки через наявний синергетичний зв'язок та за визначенням сингулярності $P \rightarrow \infty$, плюс до того, виробнича функція Кобба-Дугласа відповідає критеріям Інади [13], тобто монотонно зростаюча і неперервна, а логарифмічна функція також монотонно зростаюча (оскільки у нашому випадку її основа більша нуля), то і $\ln(P/k_0) \rightarrow \infty$, тому замінимо ліву частину просто як ∞ . Величина капіталу не може бути нескінченною, ані від'ємною,

ані обернено пропорційною (у ефективній економіці), тому $\ln(F)$ можна знехтувати, замінивши для спрощення перший елемент α , другий β , третій γ , а знак \dagger між факторами, які мають синергетичний ефект. Отримаємо:

$$\overline{\infty} = \alpha \dagger \beta + \gamma, \quad (3)$$

І зрештою, можна опустити ті чинники, які не дають синергетичного ефекту з іншими, якщо не потрібно їх залишити, щоб підкреслити їхню необхідну присутність, і повертаємо звичайний знак $+$ між тими, що залишилися:

$$\overline{\infty} = \alpha + \beta, \quad (4)$$

Залишилась концептуальна формула сингулярності, в яку входить земля і супертехнології. Її суть в тому, що в ідеальних умовах на необмежених ринках віддача від факторів є незрівнянно велика у порівнянні з іншими факторами. Для виведення реальних коефіцієнтів використовують класичну функцію Кобба-Дугласа, або ж логарифмічну.

Тепер розглянемо види й приклади економічних сингулярностей. Спершу види економічних сингулярностей за їх характером:

1. **Абсолютна.** Це така сингулярність, яка базується на єдиному факторі. Прикладом абсолютної сингулярності є технологічна сингулярність. Єдиним чинником є новітні технології:

$$\overline{\infty} = \tau, \quad (5)$$

де τ — технології (передбачається, що це буде технологія суперінтелекту).

Слід зазначити, що приведена сингулярність є неповною (не ідеальною), бо не містить стримуючих факторів, так званих бар'єрів (штучний інтелект не може контролювати сам себе). Тому просування технологічної сингулярності через неконтрольоване стимулювання розвитку ШІ до рівня розвинутого суперінтелекту (ASI) викликає хвилю критики й

застережень. З іншого боку, найімовірніше, тут є прояв *фактору χ* , тобто ми не бачимо стримуючих факторів, бо вони злились в один (пояснення у розділі «спостереження сингулярності»).

2. **Неповна.** Це така сингулярність, яка не враховує окремих важливих чинників, що може призвести до лавиноподібного обнулення попередньо досягнутих результатів.

$$\infty = \varepsilon + \Omega \quad , \quad (6)$$

де ε — електроенергетика,

Ω — ядерні технології.

3. **Ідеальна.** Це така сингулярність, яка враховує усі чинники в тому числі й ті, що запобігають негативним наслідкам (стабілізують її).

$$\infty = \varepsilon + \Omega + \beta + \kappa \quad , \quad (7)$$

де ε — електроенергетика,

Ω — ядерні технології,

β — система безпеки на національному й міжнародному рівнях,

κ — система управління якістю найвищого рівня (устрою управління якістю).

4. **Деструктивна.** Це сингулярність з нескінченним негативним результатом:

$$-\infty = \Omega + \zeta \quad , \quad (8)$$

де Ω — неконтрольовані бойові ядерні технології,

ζ — організована злочинність, деструктивні секти і тероризм.

Усі інші сингулярності можна звести до цих чотирьох базових. Для кращого розуміння розглянемо властивості.

Епоха сингулярності. Сингулярність належить до певної епохи, для спрощення епохою будемо вважати життєвий цикл технологічного устрою, з

якого вона починає свій відлік, тому ядерна енергетика не матиме змісту в епоху пари. Тут дається взнаки парадокс елементної бази (наприклад, машина Чарльза Бебіджа значно випередила свій час, а комп'ютерний зір стримувала відсутність доступних матриць з хорошою роздільною здатністю). Ми немов би маємо справу з природними стримуючими бар'єрами, які зникають, коли приходить відповідна епоха.

Найцікавішою гіпотезою щодо епох сингулярності, якщо розглядати з точки зору технологічних устроїв — це *лемма виключення третього*, тобто кожен раз, коли з'являється наступна епоха, все що стосується попередньої ще якось може вижити (за Шумпетером нова епоха починає вбивати все старе відразу ж як тільки з'являється), а все що стосується ще більш ранньої — має взагалі зникнути. Устрій племен Амазонії розвалився, коли дослідники привезли до них Старлінк (артефакт четвертої індустріальної революції). Так само колись відмерли паротяги й газові лампи. Це можна доволі логічно пояснити: зникає виробництво старої елементної бази та її старі запаси. Ця лемма є цікавою з точки зору стратегічного планування, оскільки дозволяє оцінити, що зникне з настанням чергового устрою, а не ганятися за примарами спекуляцій про те, яким буде майбутній устрій.

Життєвий цикл сингулярності. Життєвим циклом є: виникнення, інвазія, домінування, згасання. Чим довше домінування, тим більше сингулярність прямує до ідеальності аж до виникнення нової епохи з сильнішою сингулярністю.

Поглинання сингулярності. Йдеться про специфічну властивість: якщо скомбінувати дві сингулярності, які належить до однієї сфери застосування і жодна з цих сингулярностей не є деструктивною, то, як правило, сильніша поглине слабшу (див. «потужність сингулярності» та «алгебра сингулярностей»).

Алгебра сингулярностей.

- Додавання сингулярності. Тут йдеться скоріше не про класичне арифметичне додавання, а про комбінацію чинників або злиття їхніх множин (операція union в теорії множин, що позначається як \cup). Додавати сингулярності можна лише з однієї епохи або з попередньої. При цьому додавання дає такі результати: 1) сильніша поглине слабшу (відбудеться *творче руйнування* за Шумпетером з ребалансом сумарних чинників), 2) неповна сингулярність, 3) ідеальна сингулярність. Додавання сингулярностей з різних сфер застосування, як правило, не має сенсу. Тут йдеться про співмірність чинників, іншими словами, ми не можемо додавати сингулярності не маючи спільного знаменника для оцінки їхньої потужності (див. «потужність сингулярності»).

- Якщо додати декілька сингулярностей, то при цьому набір чинників може зменшитись, іншими словами, відбудеться їх ребаланс при якому відпадуть зайві чинники, які не приймають участі ані у синергетичному ефекті для нової комбінації, ані у її стабілізації (див. «ребаланс факторів»).

- Якщо додати дві неповні сингулярності то може виникнути ідеальна сингулярність, але не у всіх випадках.

- Якщо до ідеальної сингулярності додати будь-яку іншу сингулярність, окрім деструктивної, то одержимо ту саму ідеальну сингулярність.

- Якщо додати дві ідеальних сингулярності з однієї сфери застосування, але з різних епох, то одержимо ідеальну сингулярність з останньої епохи.

- Якщо додати дві ідеальні сингулярності то сильна поглине слабшу і залишиться сильніша ідеальна сингулярність.

- Віднімання сингулярностей не обов'язково призводить до втрати сингулярності як такої, оскільки можливими результатами є: 1) неповна

сингулярність, або 2) повна втрата набору факторів із синергетичним ефектом, тобто втрата сингулярності.

Бар'єри і чинники. Набір чинників є визначником сингулярності, саме вони дають синергетичний ефект, завдяки якому виникає сингулярність, бар'єри ж впливають на життєвий цикл сингулярності, тобто можуть бути як такими, що встановлюють тривале домінування чи стабілізують (надають повноти), так і такими що нівелюють сингулярність, блокуючи один з її чинників (в основному тут йдеться про зовнішні бар'єри). Таким чином, бар'єр (внутрішній в цьому випадку) може входити до складу сингулярності у формі одного з її чинників для її стабілізації чи закріплення домінування, іншими словами, надання повноти. Детальніше чинники і бар'єри, їх види й взаємодія будуть розглянуті у окремому матеріалі, що присвячений стратегіям.

Потужність сингулярності. Йдеться про силу сингулярності. Як неодноразово вище зазначалось, сильніша сингулярність поглинає слабшу при їх додаванні. Що є сильніша, а що слабша доволі легко кількісно визначається, оскільки чинники — це коефіцієнти з функції Кобба-Дугласа і якщо говорити про потужність, то можна, наприклад, порівнювати перепад між найслабшим, але незамінним чинником (наприклад, людська праця) і найбільшим коефіцієнтом, який приймає участь у синергетичному ефекті. Якщо цей перепад 2 і більше разів — маємо найслабшу сингулярність, або сингулярність наймолодшого порядку, 10 і більше — першого, 100 і більше — другого, іншими словами порядок — це степінь десятки. Як альтернативу можна взяти просте зростання продуктивності праці. Тобто якщо маємо тезу «така комбінація факторів дозволила збільшити продуктивність у 36 разів», то миттєво можна визначити, що йдеться про сингулярність першого порядку $3,6 \times 10^1$.

Спостереження сингулярності. Проблема спостереження сингулярності буде детальніше розглянута у статті, що присвячена стратегіям. Спостереження наперед, тобто її передбачення утруднене феноменом *фактору χ* . Який немов та галактика, яка для неоснащеного телескопом спостерігача зливається у єдину зірку. Тому, як правило, ми спостерігаємо сингулярність вже на етапі її інвазії. Для стратегічних рішень — це занадто пізно.

Ребаланс факторів. Після додавання сингулярностей відбувається ребаланс факторів. Ті чинники які більше не приймають участі у синергетичному ефекті або стабілізації відпадають. Іноді може відбутись так звана рекомбінація чинників, особливо, якщо у додаванні приймала участь деструктивна сингулярність. Прикладом такої пари для рекомбінації є система безпеки і організована злочинність. У цьому випадку сильніший чинник поглинає слабший. Проте, зазвичай, чинники не рекомбінують, тобто йдеться, скоріше, про виняток з правила.

Вище згадувалось, що сингулярності можна поділяти за сферою застосування. Наведемо кілька прикладів (дана класифікація не претендує на повноту, основна мета показати суть ідеї):

1. Виробничі сингулярності. Тут, насамперед, будуть всі сингулярності, які асоціюються з технологічними революціями а також інші.

1. *Сингулярність Ватта* (парова революція)

$$\infty = \pi + \vartheta \quad , \quad (6)$$

де π — процеси виробництва,

ϑ — механізація на базі парових машин.

2. *Сингулярність Форда* (конвеєр, електрифікація механізації)

$$\infty = \pi + \varepsilon \quad , \quad (7)$$

де π — процеси виробництва,

ε — механізація на електричних машин і конвеєра.

3. *Сингулярність Тойоди* (управління якістю)

$$\infty = \pi + \varepsilon + \kappa \quad , \quad (8)$$

де π — процеси виробництва,

ε — механізація на електричних машинах і конвеєра,

κ — система управління якістю.

II. Сингулярності в енергетиці. Тут сингулярності пов'язані з енергетикою.

Сингулярність Едісона (електрифікація освітлення)

$$\infty = \varepsilon + \xi \quad , \quad (9)$$

де ε — електроенергетика (в основному вуличне освітлення, яке в ту епоху було газовим),

ξ — технології Едісона, зокрема, вакуумна лампа розжарювання.

Сингулярність Тесли (змінний струм, передача енергії на великі відстані)

$$\infty = \varepsilon + \tau \quad , \quad (10)$$

де ε — електроенергетика,

τ — технології Тесли, змінний струм.

Сингулярність Опенгеймера (ядерна енергетика):

$$\infty = \varepsilon + \Omega \quad , \quad (11)$$

де ε — електроенергетика,

Ω — ядерні технології.

Повна сингулярність Опенгеймера (сингулярність Фукусіми або ж повна сингулярність ядерної енергетики):

$$\infty = \varepsilon + \Omega + \beta + \kappa \quad , \quad (12)$$

де ε — електроенергетика,

Ω — ядерні технології,

β — система безпеки на національному й міжнародному рівнях,

κ — система управління якістю найвищого рівня (устрою).

III. Сингулярності в торгівлі. Наведемо приклад сингулярності, яка базується на асортименті торговельного підприємства.

Сингулярність асортименту:

$$\infty = \varphi + \alpha \quad , \quad (12)$$

де φ — форма торгівлі,

α — асортимент, що базується на спеціально підібраних групах товарів, які дають синергетичний ефект, наприклад: для супермаркету такими групами є: генератор готівки, генератор доходів, генератор прибутків, генератор клієнтів, генератор постачальників супутніх товарів і сервісу, тощо (див. категорійний менеджмент [23]).

На концептуальному рівні найпростішу модель національного багатства можна виразити як суму виробничих функцій, але така модель, як правило, буде відірвана від реалій. Простіше зібрати відомості про величину національних рахунків. З іншого боку оскільки ми говоримо про накопичення, то тут буде сума потоків. І якщо ми говоримо про накопичення то треба брати не саму функцію а інтеграл на певному проміжку часу. З іншого боку національне багатство — це не лише актив, але й можливі втрати, які виражаються імовірнісними функціями. Тож на стратегічних горизонтах маємо суму з одного-двох потоків на сингулярностях, потоків існуючих виробничих функцій, зуживання природного капіталу й імовірнісних значень від деструктивних втрат.

$$W = W_0 + \int (\sum F - \sum L) \quad , \quad (13)$$

де W — національне багатство,

W_0 — початковий баланс національного багатства,

F — певний потік доданої вартості або інших надбань ресурсів в т.ч. природніх і людських (ітератори у формулі опущені для простоти викладу),

L — певний потік імовірних втрат або зужиття природніх ресурсів (ітератори у формулі опущені), інтегрування суми потоків відбувається на

певному проміжку часу верхнє і нижнє значення опущені для простоти викладу (перед інтегруванням зазвичай роблять апроксимацію потоку до якоїсь неперервної функції).

Тут виникає декілька проблем на довгих проміжках часу. Кожен з потоків F носить мінливий характер, а L за визначенням імовірнісний. Якщо на перспективу до п'яти років, його оцінити F і L якось можна. То на довгих перспективах, потік F , наприклад, може виродитись, зникнути, трансформуватись, призупинитись, крім того потоки взаємодіють між собою. Десять осторонь стоїть ще одна підсистема з подій зовнішнього характеру (через екзогенну природу потоків в умовах глобалізації), а також підсистема управлінських рішень (керівна підсистема). Наразі ці дві підсистеми явним чином не відображені у формулі (13), вони є складовою кібернетичної моделі. Кожна з таких подій від цих підсистем (керівної і зовнішнього середовища) може внести ехо, коливання, рекурсію, згасання, поштовх тощо. З іншого боку, незважаючи на такий очевидний хаос, складаються стратегічні плани, доктрини і ці доктрини, як не дивно, виконуються. З подібними проблемами працював відомий вчений Ентоні Стаффорд Бір [10], який розробив модель життєздатної системи (VSM) на основі спостережень за суб'єктами господарювання на мікрорівні, а також Вільям Росс Ешбі [11], який вивів закон необхідної різноманітності. Кібернетичні моделі ми розглянемо у подальшій роботі щодо стратегій та прийняття управлінських рішень.

Висновки. У цій роботі було розглянуто еволюцію техно-економічних парадигм з акцентом на економічні сингулярності, як інструмент їх досліджень. Було подано гіпотезу про виникнення економічної сингулярності через притягання суб'єктів господарської діяльності, а також відзначено роль грошових потоків у цьому процесі.

Також було розкрито найважливіші елементи математичного апарату таких досліджень. Було подано модель національного багатства як систему

потоків, розкрито труднощі оцінок і планування на стратегічних горизонтах подій. Подальшим розвитком цієї теми буде перехід до стратегій управління багатством та цілей такого управління та способи декомпозиції моделі та допоміжних підходів для ефективного управління національним багатством. Також варто додатково розкрити парадокс *фактору χ* на горизонті подій при стратегічному плануванні, який також пов'язаний з економічними сингулярностями і вже згадувався у даній праці. Варто відзначити, що математична модель потоків не враховує системи цінностей, яка впливатиме на оцінку потоків, та прямо не відображає зв'язків із зовнішніми факторами та керівною підсистемою. Ці впливи потребують детального вивчення у наступних матеріалах.

Список використаних джерел:

1. Громяк С.І. Національне багатство як об'єкт управління // *Наукові інновації та передові технології*. – Київ, 2024. – № 6(34). – С. 369-382.
2. Dosi G. Technological paradigms and technological trajectories // *Research Policy*. – Brighton U.K., 1982. – № 11(3). – С. 147-162. URL: http://sjbae.pbworks.com/w/file/38055602/dosi_1982.pdf
3. Василенко В. Технологічні устрої в контексті прагнення економічних систем до ідеальності // *Соціально-економічні проблеми і держава : журнал*. – Тернопіль, 2013. – Т. 8, № 1. – С. 65-72.
4. Васильченко С. М. Екстернальний економічний ріст // *Вісник Прикарпатського університету*. Серія «Економіка». – Івано-Франківськ: Плай, 2018. – Випуск XIII. – С. 21-25.
5. Підгорний А. З., Милашко О. Г. *Система національних рахунків: навчальний посібник*. – Одеса: ОДЕУ, 2009. – 121 с.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

6. Schumpeter J. A. *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*.– Berlin, 1912.– 157 с.
7. Solow R. M. A. Contribution to the Theory of Economic Growth // *The Quarterly Journal of Economics*.–1956.– T. 70, № 1.– С. 65-94.
8. Philbeck T., Davis N. The Fourth Industrial Revolution // *Journal of International Affairs*.– 2018.– 72(1).– С. 17-22.
9. Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution// VDI Nachrichten.– 2013, березень 4.– URL: <https://www.ingenieur.de/technik/fachbereiche/produktion/industrie-40-mit-internet-dinge-weg-4-industriellen-revolution/> .
10. Beer S. *Brain of the firm*.– The Penguin Press, 1972.
11. Ashby W. R. *An Introduction to Cybernetics*.– Chapman & Hall, 1956.
12. The next normal arrives: Trends that will define 2021 and beyond.– McKinsey & Company, 2021.– URL: <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Leadership/The%20next%20normal%20arrives%20Trends%20that%20will%20define%202021%20and%20beyond/The-next-normal-arrives-Trends-that-will-define-2021-and-beyond-Final.pdf>
13. Inada, K. On a two-sector model of economic growth: Comments and a generalization// *The Review of Economic Studies*.– 1963.– № 30(2).– С.119-127.
14. Войтко С. В. Розвиток економік країн в умовах Next Normality та Industry 4.0 // *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*.– Київ, 2020.– С.93-104.
15. Брижань І.А. Умови та чинники переходу України до моделі сталого розвитку // *Вісник Полтавської державної аграрної академії*.– Полтава, 2013.– №1.– С. 128-135.– URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2013/01/128.pdf>
16. Осецький В. Л. Людський капітал в структурі національного багатства країни / В. Л. Осецький, Є. М. Кириченко // *Економічна теорія*. – 2019. – № 3. – С. 29-44. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2019_3_4

17. Бездушна Ю. С., Замлинський В. А., Замлинська О. В., Щуровська А. Ю. Роль звітності та статистики в капіталізації активів підприємств та національного багатства // *Innovation and Sustainability*. – 2022. – № 3. – С. 103-109. URL: <http://lib.osau.edu.ua/jspui/handle/123456789/4412>

18. Янковий В. О. Виробнича функція з постійною еластичністю заміщення ресурсів // *Вісник соціально-економічних досліджень*. – 2015. – № 3. – С. 228-234.

19. Чижевська М.Б. Застосування виробничої функції для аналізу діяльності промислового підприємства / М.Б. Чижевська, С.А. Щербініна, Я.А. Красун // *Ефективна економіка*. – 2022. – № 1. – URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=9905>

20. Міщенко С. В., Науменкова С. В., Льон І. М. Монетарні цикли в економіці України// *Актуальні проблеми економіки*. – 2016. – № 11. – С.363-372.

21. Измайлова К. В., Беленкова О. Ю., Моголівець А. А. Сутність економічних циклів та їх вплив на фінансову стійкість будівництва// *Наукові праці НДФІ*. – 2019. – № 2. – С.139-150.

22. Hilbert M. Digital technology and social change: The digital transformation of society from a historical perspective // *Dialogues in Clinical Neuroscience*. – 2020. – № 22(2). – С. 189–194.

23. “Brian F. Harris”. In *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. — 2024, 5 січня, URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Brian_F._Harris#cite_note-IGA-1

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLV mezinárodní kolektivní monografie

Podepsáno k tisku 10. červenec 2024
Formát 60x90/8. Ofsetový papír a tisk
Headset Times New Roman.
Mysl. tisk. oblouk. 8.2. Náklad 100 kopií.